

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૫૬૧ કિંમત ર-૦-૦

ગ્રંથનામ સંરૂડારવિધિ

વર્ગિક પ્રેરુઝુ: ૪૨

શ્રીમત્સ્વામિશ્રી-દયાનંદ-સરસ્વતી-નિર્મિત.

(ગર્ભાધાનથી અંત્યેષ્ટિ પર્યંત વેદાનુકૂલ સોળ સંસ્કારોથી યુક્ત)

સંસ્કારવિધિ

પ્રકાશિકા :

શ્રીમતી મુખર્ષી પ્રદેશ આર્ય પ્રતિનાથ સભા,
આર્યનરોડ, આણંદ.

ની વતી આપુભાઈ કુબેરદાસ પટેલ

*

વિક્રમાબ્દ

ઈસ્વીસન

દયાનંદાબ્દ

૨૦૦૦

૧૯૪૪

૧૨૦

મુદ્રયબ્દ : ૧,૬૭,૨૬,૪૬૦૪૪

આવૃત્તિ પાંચમી]

*

[પ્રત ૧૦૦૦

મૂલ્ય : ૨-૦-૦

૧૨૮૭૬૫:૪૨
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રથાગ્રહ
૨૧ જાન્યુઆરી
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૨૫૫૬૧

મુદ્રક : રણછોડભાઈ વહેરીભાઈ પટેલ
શ્રી. રા. મું. 'આર્યપ્રકાશ' પ્રેસ, આણંદ.

પ્રકાશકો : આપુભાઈ કુબેરદાસ પટેલ તથા સ્ના. સત્યજીત બી. કામદાર
સં. મંત્રીઓ, મું. પ્ર. આર્ય પ્રતિનિધિ સભા-આણંદ.

પ્રારંભિક-વચન

શ્રી. મુ. પ્ર. આર્ય પ્રતિનિધિ સભાના માનાર્હ મંત્રી શ્રી. બાપુભાઈએ આ સંસ્કાર-વિધિને માટે આરંભના કંઈક એ શબ્દો લખવા મહેને કહ્યું. મહર્ષિના આ તેજોભર્યા અને આર્યભાવનાને જગાડનાર પવિત્ર ગ્રંથ ઉપર હું શું લખું? આ પ્રશ્ન મને મુંઝવતો હતો છતાં મહેં મંત્રીજીના કથનને સ્વીકાર્યું. મહેં જે કંઈ જ્ઞાન કણિકા મેળવી છે, તે મહર્ષિના ગ્રંથોના પઠનનું પરિણામ છે, તેથી જે મહારાથી આ ગ્રંથને માટે એ યોગ્ય શબ્દ લખી શકાય તો કૃતજ્ઞતાની ધન્ય ક્ષણ મહેને પ્રાપ્ત થઈ છે એમ માન્યા સિવાય રહી શકીશ નહિ.

માણસ માત્ર પોતાના ઉપયોગમાં આવતી દરેક વસ્તુને સારી-મનગમતી બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પ્રયત્ન કરવાથી વસ્તુમાં નિશિષ્ટતા પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. શિદ્ધીઓ ઘાટધુટ વગરના પથરાઓને સારી રીતે ધડી તેમાંથી સુંદર મકાનો બાંધે છે અને તે વખતે યોગ્ય આકારમાં ધડાયલા અને યોગ્ય પ્રમાણમાં ચણતરના ઉપયોગમાં આવેલા તે પથરાંની કિંમત હજારો ગણી વધી પડે છે. નજીવી જણાતી વસ્તુઓ ઉપર માણસો બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે અને તેને અમુક કાર્યને માટે યોગ્ય બનાવી સંસાર ઉપર કદિ પણ ન ભૂલી શકાય એવો અનહદ ઉપકાર કરે છે. જે જે પ્રાકૃતિક શોષો થઈ છે અને થાય છે તે બધી પ્રકૃતિની શક્તિનો અથવા પ્રકૃતિના પરિણામનો આવિર્ભાવ જ છે. એ શક્તિઓનો અને પરિણામોનો આવિર્ભાવ એ પ્રકૃતિ ઉપર બુદ્ધિમાન માણસો દ્વારા થતા સંસ્કારોનું પરિણામ છે.

પ્રકૃતિ ઉપર કરવામાં આવતા સંસ્કારો, જનતાના લાભને માટે જ્યારે સફળ જણાય છે ત્યારે ચેતન ઉપર કરવામાં આવતા સંસ્કારો લાભદાયક કેમ નહિ થાય? સંસ્કાર એટલે વિશુદ્ધિનું અથવા વિશિષ્ટતાનું સાધન. સૂર્ય જે પ્રકાશનું સાધન છે, તો તે જ્યાં જશે ત્યાં અંધકારનો નાશ કરીને પ્રકાશને ફેલાવશે. સ્વભાવનો નાશ અથવા અન્યથા ભાવ થઈ શકતો નથી. જે સંસ્કાર પ્રકૃતિના ગર્ભમાંથી હજારો નવનવા પરિણામો એવી લાગ્યો તે સંસ્કાર ચેતન ઉપર અજમાવતાં શું નિર્વીર્ય બની જશે? જડ પ્રકૃતિમાં વિવિધ શક્તિઓ છે અને ચેતનમાં એવી શક્તિઓ નથી એમ માનવાને કંઈકારણ છે? પૃથ્વી, જળ અને અગ્નિમાંથી જે સૂક્ષ્મ ચેતન પુરુષ આગગાદી જેવાં યંત્રો બનાવે છે અને એને ફાંવે ત્યારે ચલાવે છે, સ્થિર કરે છે અને હિન્નભિન્ન પણ કરી શકે છે એ ચેતન પુરુષમાં વિવિધ ગૂઢ શક્તિઓનો અભાવ માનવો એ શું વિચારહીનતા નથી સૂચવતું? જે સંસ્કાર કાયલામાંથી હીરો બનાવે છે તે સંસ્કાર માણસને દેવ કેમ ન બનાવે? પ્રકૃતિની ઉન્નતિ છેવટે પ્રકૃતિમાં જ અદૃશ્ય થાય છે. માટી છેવટ તો માટી જ છે, પણ આત્માની ઉન્નતિ અનંત છે અથવા પરબ્રહ્માના અનંત અભૌતિક આનંદ જ્ઞાન અને તેજમાં વિરમે છે. આમ આર્ય મહર્ષિઓએ પ્રકૃતિનાં નિરીક્ષણમાંથી સંસ્કારોની મહત્તા જાણી અને તેને ચેતન ઉપર અજમાવવા લાગ્યા. એ સંસ્કારને બળે સંસ્કૃત થયેલા માનવીઓએ જગદ્ગવન્દનીય અને સંસારસ્પૃહણીય ભારતીય સંસ્કૃતિને જન્માવી.

આર્ય મહાજનતાના સોળ સંસ્કારો એ મનુષ્યને ધડવાના સોળ કળામય ઉપાયો. જમીનમાં વાવણી કર્યા પહેલાં ખેડુતો જમીનને સાફસુક કરે છે, ફળદ્રુપતાની ઉણપ ધરાવતી ધરાને બેઘએ તેવું ખાતર આપી સંસ્કૃત કરે છે, તો જે ધરણીમાં

મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેને સંસ્કારયુક્ત ન કહી એ શું અક્ષમ્ય પ્રમાદ નથી ?

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણની મોહિનીમાં સપડાયલા ભારતના નવતનુજ્જેને આજ આર્યસંસ્કૃતિમાં માનસશાસ્ત્ર નથી મળતું એ પણ એક આશ્ચર્ય છે, અથવા ભારતીય દર્શનો, ઉપનિષદો અને વેદાદિ સદ્ગ્રંથોનો અભ્યાસ જ્યાં બુદ્ધિગોચર જ ન થતો હોય ત્યાં નિરાશા સિવાય બીજું શું મેળવી શકાય ? સોજે સંસ્કારોનો પાયો માનસ અને ભાવનાના પરિશીલન ઉપર રચાયો છે. ગર્ભવાસી બાળક જેમ માતાના ભૌતિક ભોરાકમાંથી શક્તિ મેળવી પોતાનું ભૌતિક શરીર બનાવે છે તેમ પોતાની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ પણ માતા, પિતા અને આસપાસના વાતાવરણમાંથી જ મેળવે છે. મહર્ષિ યાસ્કાચાર્ય 'મહર્ષ્ભોકનું' ઉદાહરણ આપી બાળકને માટે લખે છે કે—

અજ્ઞાદજ્ઞાત્ સંભવસિ હૃદવાદયિ જાવસે ।

આત્મા વૈ પુત્રનામાસિ સ જીવ શરદઃ શતમ્ ॥

હૈ બાળક તું માતાપિતાના દરેકે દરેક અંગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તારામાં જ્ઞાન વગેરે આધ્યાત્મિક વૃત્તિઓ પણ એમના હૃદય અર્થાત્ આધ્યાત્મિક વૃત્તિઓમાંથી ઉતરે છે. માટે તું માતા પિતાનું સ્વરૂપ છે, તું સો શરદઃશતુઓ સુધી જીવ. આથી સૂચિત થાય છે કે બાળકને જેવું બનાવવું હોય તેવું માઆપ બનાવી શકે છે; પણ માઆપમાં યોગ્યતાનાં તત્ત્વો ન હોય તો બાળક ખરેખર દયાપાત્ર બની જાય છે. મહર્ષિ મનુ લખે છે કે :

વૈદેકૈઃ કર્મભિઃ પુણ્યૈ નિષેકાદિર્દ્વિજન્મનામ્ ।

કાર્યઃ શરીરસંસ્કારઃ પાવનઃ પ્રેત્ય ચેહ ચ ॥

વેદના વિધાન પ્રમાણે ગર્ભધાનાદિ સંસ્કારો દિગ્ગતિઓએ કરવા કારણકે તે આ જન્મમાં અને પરજન્મમાં પણ હિતકારી છે.

સંસ્કારો એ ગૃહ્ય કર્મો છે. ગૃહ્ય એટલે ઘેર કરવામાં આવતાં શરીર અને આત્માને સુધારવાનાં અથવા તેમાં વિશિષ્ટતા ઉત્પન્ન કરવાનાં કર્મો, જે બાળકને ઘરમાંથી એટલે માતા, પિતા અને નિત્ય સહવાસી પાસેથી સારા સંસ્કારો મળ્યા છે તે બાળક સ્કુલોમાંથી, હાઈસ્કુલોમાંથી અને કોલેજોમાંથી પણ સાર ભાગ જ ગ્રહણ કરશે અને તેમાંથી પોતાની દિવ્ય શક્તિનો ખોરાક મેળવશે. પણ જે બાળકને ગૃહ્ય સારા સંસ્કારો નથી મળ્યા તે બહારની સંસ્કૃતિમાં રંગાશે અને તેને પોતાની સંસ્કૃતિમાં કશું સાફ દેખાશે નહિ. સંસ્કારોને અભાવે ધણી જાતિઓ શૂદ્ર બની ગઈ છે એમ મનુસ્મૃતિમાં લખવામાં આવ્યું છે.

શનકેસ્તુ ક્રિયાલોપાદિમાઃ ક્ષત્રિયજાતયઃ

વૃષલત્વં ગતા લોકે બ્રાહ્મણાદર્શનેન ચ ॥ ૧૦-૪૩

પૌંડ્રકા ષ્ઠૌઙ્ઘ્રિવહ્નઃ કામ્બોજા યવનાઃ શકાઃ

પારદાઃ પહ્લવાશ્ચીનાઃ કિરાતા દરદાઃ સ્વશાઃ ૧૦-૪૪

પૌંડ્રક, ચૌડ, દ્રવિડ, કામ્બોજ, યવન, શક, પારદ, પહ્લવ, ચીન, કિરાત, દરદ અને ખસ આ બધી ક્ષત્રિય જાતિઓએ સંસ્કારોને બિસારે મૂક્યા અને એઓને સાચો વૈદિક ધર્મ બતાવી શકે એવા પવિત્ર અને વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો મળી શક્યા નહિ તેથી વૈદિક માર્ગને બૂલી જઈ શૂદ્રત્વને પામ્યા. બાહ્ય જ્ઞાન અને કર્મ મેળવ્યા છતાં ગૃહ્ય સંસ્કારોના અભાવે એ લોકો પોતાની ક્ષત્રિયતા સાચવી શક્યા નહિ.

સંસ્કારોનો સીધો સંબંધ આત્મા અને મનની સાથે છે. મનુષ્ય જેવી પ્રાણ ભાવના સેવે છે, તેવો તે થાય છે અને

તેથી જ સંકલ્પમયોડયં પુરુષઃ આ આત્મા સંકલ્પમય છે. વૈદિક મંત્રોમાં જે ભાવના ભરી છે, તે જે સંસ્કૃતમાણુ બાળકમાં ઉતરે તોજ સંસ્કાર થયો ગણાય અને એ ભાવના ઉતારવા માટે પવિત્ર, ઝાની અને આત્મિક બળથી ભરપૂર આચાર્ય, માતા અને પિતા જોઈએ.

હિંદુઓમાં સંસ્કારો કરાવવાનું કામ અવિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોના હાથમાં આવ્યું, માબાપો સ્વયં અનભિઞ્ઞ, મર્મને નહિ સમજનારા અને પ્રાકૃતિક સુખોમાં ફસાયલા થયા, તેથી સંસ્કારોનું મહત્વ ઉડી ગયું અને તેને પરિણામે તેજોવિહીન વર્ણાશ્રમ ધર્મ થયો. મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદજીએ આ દશા જોઈ આર્યોને સાચા સંસ્કારોનું જ્ઞાન કરાવ્યું, પણ પરિણામ શું આવે છે 'નાયમાત્મા ચલ હીનેન લભ્યઃ' આત્માનું જ્ઞાન બલહીન માણસને થતું નથી, અર્થાત્ આર્યોને પણ સંસ્કારમાં શ્રદ્ધા સ્થિર થતો નથી અને ઉપેક્ષા વધતી જાય છે એ દુઃખનો વિષય છે અથવા ભારતીય સંસ્કૃતિનો હૃદયરોગ હજી વધારે ગંભીર સ્વરૂપ પકડતો જાય છે. સ્વામીશ્રી દયાનંદજીએ અનેક શાખાના ગૃહ સૂત્રોનો અભ્યાસ કર્યો અને તે બધાની એકવાક્યતા ઉત્પન્ન કરવા સર્વમાંથી સારભાગ લઈ આ સંસ્કારવિધિ બનાવી છે અને તેમાં વેદ, મનુસ્મૃતિ તથા બ્રાહ્મણગ્રન્થોનાં પ્રમાણો આપી સાર્વજનિકતા ઉત્પન્ન કરી છે.

જે દર્ષણ સંસારની પીઠ ઉપર આવ્યું છે તે પ્રતિબિંબો ક્રીડ્યા વગર કેમ રહી શકે? અતઃ તેમાં સુંદર પ્રતિબિંબો પાડવા માટે તેને સારા બિંબો પાસે મૂકવું જોઈએ, તેમ જ બાળકને સારા બિંબોનો સંપર્ક નહીં થાય તે નકારાં પ્રતિબિંબો ક્રીડવામાં જરાપણ પાછળ નહીં પડે.

ધણા લોકોને હોમ કરવામાં મૂર્તિ-પૂજની ગંધ આવે છે, તેથી સંસ્કારોના ક્રમને ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે. એવા લોકોની વિચારશક્તિ ઉપર અમને તો ખરેખર દયા આવે છે. એ ભારતીય સંસ્કૃતિની વિભૂતિ સાવચેત થા. જડ અને ચેતન જેવા ગંગા યમુનાના પ્રવાહના અંતરને અને ઉપયોગિતાને સમજી આત્મજ્યોતિને ઝીલવા તૈયાર થા. કર્મ કરનાર માણસને જ જીવવાની ઇચ્છા કરવાનો હક છે. સંસારનો સ્વામી કોઇપણ માણસ કદિપણ થશે નથી અને થશે પણ નહીં. જગત ઇશ્વરનું જ છે અને તેનું રહેશે માટે “ત્યક્તેન મુઞ્જીયાઃ” આમક્રિતે ત્યાગ કરી, ઇશ્વરનું જ્ઞાન મેળવી, પવિત્ર વૈદિક કર્મ કરો. કામ્યો હિ વેદાધિગમઃ કારણ કે તેની પાછળ રાગદ્વેષ ન હોવાથી તે જગતનાં સાચા સુખનું કારણ બની પરમ પુરુષાર્થને માટે માર્ગ સરળ કરી આપે છે.

સંસ્કારવિધિનું ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાન્તર થવાથી સંસ્કારોનું રહસ્ય સમજવાને બણી અનુકૂળતા થઇ પડી છે. મું. પ્ર. આર્ય પ્રતિનિધિ સભાએ આની પાંચમી આવૃત્તિ બહાર પાડી છે. એ જોતાં એનો પ્રચાર ઠીક છે એમ કહેવાય, પણ જ્યાં સુધી સંસ્કારોનું પરિવર્તન આર્ય ભાષાઓના હૃદયમાં અને ચારિત્ર્યમાં ન થાય ત્યાં સુધી સંસ્કારોનું ખરૂં બળ સમજી શકાય નહિ. પ્રભુ આર્ય પ્રજાને પોતાની વિસ્મૃત સંસ્કૃતિને સમજવાનું અને ઝીલવાનું બળ આપે એજ હાર્દિક શુભેચ્છા !

મુંબઇ પ્રદેશ ગુરુકુળ } પંડિત મયાશંકર શર્મા
મહાવિદ્યાલય, આણંદ } આચાર્ય

પાંચમી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તકની ચોથી આવૃત્તિની ૧૦૦૦ પ્રત સને ૧૯૩૬માં સ્વ. શ્રી. નથુભાઈ નેણ્ણીએ સ્થાપેલ વેદ વિદ્યોત્તેજક ફંડમાંથી છપાવી હતી. પુસ્તકની બધી નકલો ધણા સમયથી ખપી ગઈ હતી, પરંતુ પ્રોન્ટીંગના કાગળો આદિ સામાનની અતિશય મોંઘવારીના કારણે આ પુસ્તકને પુનઃ મુદ્રણ કરવાનું સભાએ હાથમાં લીધું નહોતું. પરંતુ ચિખોદરા આર્યસમાજના મંત્રી શ્રી. અંબાલાલ મુળજીભાઈની ઉદાર સખાવતથી આ ઉપયોગી પુસ્તકને પુનઃ પ્રસિદ્ધ કરવાનું પૂર્ય તેમણે લીધું છે. ભાઈશ્રી અંબાલાલના પિતા શ્રી. મુળજીભાઈ મથુરભાઈને તમાકુનો ધંધો ધણા સમયથી ચાલે છે; તે દ્વારા જેવા તેમણે સારા પૈસા પ્રાપ્ત કરી જણ્યા છે, તેવાજ તેમણે ઉદાર સખાવતો દ્વારા ખર્ચો પણ જણ્યા છે. આ પેઢી મુળજીભાઈ મથુરભાઈ એન્ડ સન્સના નામથી ચાલે છે. તેમની કલકત્તામાં મોટી દુકાન છે તેમજ સી. પી. ના બંડારા ગામે મોટું બીડીનું કારખાનું ચાલે છે. શ્રી મુળજીભાઈના ત્રણે પુત્રો આ કામમાં જ લાગેલા હતા. તે પૈકી મોટા પુત્ર શ્રી. જશભાઈનું હૃદય બંધ થવાથી અકસ્માત મૃત્યુ થયું તેના સ્મારક નિમિત્તે આ પુસ્તક છપાવવા માટે માગણી કરતાં તેમણે તે સહર્ષ સ્વીકારી અને છપાવવાનું જે ખર્ચ થાય તે સર્વ આપવાની તૈયારી બતાવી, જેથી આવા મોટા દળદાર પુસ્તકનું આવા મોંઘવારીના સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું

શક્ય બન્યું છે. જે માટે આ પેઢીના સંચાલકો શ્રી. મુળજીભાઈ અને તેમના બીજા બે પુત્રો શ્રી. ભાઈ અંબાલાલ તથા રાવજીભાઈને આ સભા નિમ્નવાદ આપે છે.

આ પેઢી તરફથી ચિખોદરા ગામની અંગ્રેજી સ્કૂલને વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦૦૭ તેમજ દવાખાનાને વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦૦૭ની મદદ મળે છે. પરમાત્માએ તેમને આપેલા ધનનો આ રીતે સદુપયોગ થઈ રહ્યો છે, એ બાબતે હર્ષ થાય છે. મરનાર ભાઈ જશભાઈની પાછળ તેમનાં વિધવા પત્ની સિવાય તેમના બે પુત્રો છે. મોટો પુત્ર કામર્શ કાલેજમાં અને નાનો મેટ્રીકમાં ભણે છે. પરમાત્મા આ કુટુંબની સર્વ રીતે ઉન્નતિ કરે એવું ઇચ્છી વિરમીએ છીએ.

કાર્યાલય:-આર્યસમાજ મંદિર } આપુભાઈ કુબેરદાસ પટેલ.
કાકડવાડી, મુંબઈ-૪. } રના. સત્યવ્રત બી. કામદાર.
તા. ૧૦-૫-૪૪ } સં. મંત્રીઓ, મું. પ્ર. આ પ્ર સભા.

॥ ओ३म् ॥

नमो नमः सर्वविधात्रे जगदीश्वराय ॥

अथ संस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

ॐ सहनावंतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं कर-
वावहे । तेजस्विनावधीतमस्तु । मा विद्विषावहे । ओ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ तैत्तिरीय आरण्यके । अष्ट-
मप्रपाठके । प्रथमानुवाके ॥

अर्थः— (सह नौ भवतु) हे सर्व शक्तिमान् ईश्वर
आपनी कृपा, रक्षा तथा सहायता वडे अमे परस्पर એક
બીજાની રક્ષા કરીએ. (સહ નૌ ભુનક્તુ) અમે સર્વે પરસ્પર
પ્રીતિથી મળીને સર્વોત્તમ ઐશ્વર્ય અર્થાત્ ચક્રવર્તિ રાજ્યાદિ
સામગ્રીના આનંદને આપના અનુગ્રહથી લોગવીએ. (સહ

વીર્યમ્ કરવાવહૈ) હે કૃપાનિધે! આપની સહાયતાથી અમે એકખીજના સામર્થ્યને પુરુષાર્થ વડે સદા વધારીએ; (તેજસ્વિ નૌ અઘીતમ્ અસ્તુ) હે પ્રકાશમય! સર્વ વિદ્યાના દાતા પરમાત્મનું! આપના સામર્થ્ય વડે અમારું પઠનપાઠન સંસારમાં પ્રકાશિત થાઓ અને અમારી વિદ્યા સદા વધતી રહે. (મા વિદ્વિષાવહૈ) હે પ્રીતિના ઉત્પાદક પ્રભો! આપ એવી કૃપા કરો કે જેથી અમે પરસ્પર વિરોધ ન કરતાં એકખીજની સાથે મિત્રભાવથી રહીએ અને આપની કરુણાથી આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક ત્રિવિધ તાપોના કલેશથી રહિત થઈએ.

सर्वात्मा सच्चिदानन्दो विश्वादिर्विश्वकृद्विभुः ।

भूयात्तमां सहायो नस्सर्वेशो न्यायकृच्छुचिः ॥१॥

અર્થ:—જેની સર્વત્ર ગતિ છે તેવા સચ્ચિદાનંદ, વિશ્વ-કર્તા, વિશ્વ, સર્વનો માલિક, ન્યાયકારી, શુદ્ધ પરમાત્મા અમને અત્યંત સહાય થાઓ. ૧.

गर्भाद्या मृत्युपर्यन्ताः संस्काराः षोडशैव हि ।

वक्ष्यन्ते तं ममस्कृत्स्नानन्तविद्यं परेश्वरम् ॥२॥

અર્થ:—અનંત જ્ઞાનવાન પરમાત્માને પ્રણમીને ગર્ભથી મૃત્યુ પર્યંત સોળ સંસ્કાર (આ પુસ્તકમાં) હું કહીશ-લખીશ. ૨.

वेदादिशास्त्रसिद्धान्तमाध्याय परमादरात् ।

आर्यैतिह्यं पुरस्कृत्य शरीरात्मविशुद्धये ॥३॥

અર્થઃ—વેદાદિ શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તનો પરમ આદર સહિત અભ્યાસ કરીને, તથા પ્રાચીન આર્યોના પરંપરાગત વિષયને આગળ કરી (એમના મન્તવ્ય પ્રમાણે) શરીર અને આત્માની શુદ્ધિ અર્થે આ પુસ્તક હું રચું છું. ૩.

કારણ કે:—સંસ્કારૈસ્સંસ્કૃતં યજ્ઞન્મેધ્યમત્ર તદુચ્યતે ।

અસંસ્કૃતં તુ યલ્લોકે તદમેધ્યં પ્રકીર્ત્યતે ॥૪॥

અર્થઃ—સંસારમાં જે વસ્તુ સંસ્કારથી હીન છે તે અમેધ્ય અર્થાત્ અપવિત્ર-અસ્વચ્છ કહેવાય છે; અને જે સંસ્કારથી ભૂષિત છે તે પવિત્ર કહેવાય છે. ૪.

અતઃ સંસ્કારકરણે ક્રિયન્નામુદ્યમો બુધૈઃ ।

શિક્ષયૌષધિભિર્નિત્યં સર્વથા સુખવર્ધનઃ ॥૫॥

અર્થઃ—માટે સત્પુરુષોએ શિક્ષણ અને ઔષધિના પ્રયોગો વડે સંસ્કાર કરવામાં, દરેક રીતે સુખવર્ધન ઉદ્યમ નિત્ય કરવો જોઈએ. ૫.

કૃતાનીહ વિધાનાનિ ગ્રન્થગ્રન્થનતત્પરૈઃ ।

વેદવિજ્ઞાનવિરહૈઃ સ્વાર્થિભિઃ પરિમોહિતૈઃ ॥૬॥

પ્રમાણૈસ્તાન્યનાહત્ય ક્રિયતે વેદમાનતઃ ।

જનાનાં સુખબોધાય સંસ્કારવિધિરુત્તમઃ ॥૭॥

અર્થઃ—વેદવિજ્ઞાનહીન, અંથઅંથન કરી કેવળ કીર્તિ અને ધન મેળવવામાં આસક્ત થયેલા અને અત્યંત મુગ્ધ સ્વાર્થી મનુષ્યોએ આ વિષયના જે અર્થો રચેલા છે તેમનો વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનાં પ્રમાણો દ્વારા અનાદર કરીને મનુષ્યોના સુખને માટે આ ઉત્તમ સંસ્કારવિધિ અંથ હું રચું છું. ૬-૭.

बहुभिः सज्जनैस्सम्यक् मानवप्रियकारकैः ।

प्रवृत्तो ग्रन्थकरणे क्रमज्ञोऽहं नियोजितः ॥૮॥

અર્થઃ—જનહિત ચાહનારા ઘણા સત્પુરુષોના કહેવાથી ક્રમપૂર્વક આ અંથ રચવામાં હું પ્રવૃત્ત થયો છું. ૮.

दयाया आनन्दो विलसति परो ब्रह्मविदितः ।

सरस्वत्यस्याग्रे निवसति मुदा सत्यनिलया ॥

इयं ख्यातिर्यस्य प्रतप्तसुगुणा हीनशरणाऽ-

स्त्यनेनायं ग्रन्थो रचित इति बोद्धव्यमनघाः ॥૯॥

અર્થઃ—બ્રહ્માનું જ્ઞાન થવાથી પ્રાપ્ત થયેલો આનંદ, દયા શબ્દની પછી (દયાનન્દ) શોભી રહ્યો છે અને તે સત્યરૂપ ધરમાં રહેનારા આનંદ યુક્ત થઈને (દયાનંદ શબ્દની પછી) સરસ્વતી શબ્દ સ્થિત છે તથા અનેક

ગુણો જેનામાં વિસ્તૃત થયા છે તથા પરમેશ્વર એ જ જેની ગતિ છે, એવું જેનું નામ છે તેણે (દયાનંદ સરસ્વતીએ) હે સભ્ય મનુષ્યો! આ ગ્રંથ રચ્યો છે, તે જાણો. ૯.

ચક્ષૂરામાઙ્ગચન્દ્રેન્દે કાર્તિકસ્યાસિતે દલે ।

અમાયાં શનિવારેઽયં ગ્રન્થારંભઃ કૃતો મયા ॥૧૦॥

અર્થઃ—સંવત્ ૧૯૩૨ના કાર્તિક વદ અમાસને શનિવારે આ ગ્રંથનો પ્રારંભ કર્યો છે. ૧૦.

વિન્દુવેદાઙ્ગચન્દ્રેન્દે શુચૌ માસેઽસિતે દલે ।

ત્રયોદશ્યાં રવૌ વારે પુનઃ સંસ્કરણં કૃતમ્ ॥૧૧॥

અર્થઃ—સંવત્ ૧૯૪૦ના અષાઢ વદ તેરશને રવિવારે આ ગ્રંથની દ્વિતીયાવૃત્તિ (સુધારાવધારા સાથે) તૈયાર કરી છે. ૧૧.

અથેશ્વરસ્તુતિપ્રાર્થનોપાસનાઃ ॥

(સર્વ સંસ્કારોના આરંભમાં નીચે લખેલા મંત્રોના અર્થ સહિત પાઠ કેઈ વિદ્વાન અથવા બુદ્ધિમાન પુરુષ કરે તથા ઈશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના સ્થિરચિત્ત બની પરમાત્મામાં ધ્યાન લગાડી કરે અને સર્વ લોક સ્થિર ચિત્તથી સાંભળે અને વિચારે.)

ઓ૩મ્ વિશ્વાનિ દેવ સવિતર્દુરિતાનિ પરાસુવ ।

યજ્ઞદ્રન્તઃ આસુવ ॥૧॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૦ મં૦ ૩.

અર્થ:—હે (સવિતઃ) સકલ જગત્ની ઉત્પત્તિક્તા સમગ્ર ઐશ્વર્યયુક્ત (દેવ) શુદ્ધસ્વરૂપ, સર્વ સુખોના દાતા પરમેશ્વર આપ કૃપા કરીને (નઃ) અમારાં (વિશ્વાનિ) સંપૂર્ણ (દુરિતાનિ) દુર્ગુણ, દુર્વ્યસન તથા દુઃખોને (પરાસુવ) દૂર કરો અને (યત્) જે (મદ્રમ્) કલ્યાણકારક ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને પદાર્થો હોય (તત્) તે સર્વ અમને (આસુવ) આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

હિરણ્યગર્ભઃ સર્વવર્ત્તાગ્રે ભૂતસ્ય જ્ઞાતઃ પતિરેક આસીત । સ દાધાર પૃથિવીં ધામુતેમાં કસ્મૈં દેવાય હવિષા વિષ્ણેમ ॥૨॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૩ મં૦ ૪.

અર્થ:—જે (હિરણ્યગર્ભ:) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ છે અને જેણે પ્રકાશક સૂર્યચંદ્રમાદિ પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને ધારણ કર્યા છે, તથા જે (ભૂતસ્ય) ઉત્પન્ન થયેલા સંપૂર્ણ જગતનો (જાત:) પ્રસિદ્ધ (પતિ:) સ્વામી (પદ્મ:) એક જ ચેતન સ્વરૂપ (આસીત્) છે તથા જે (અગ્ને) સર્વ જગત્ની ઉત્પત્તિની પૂર્વે (સમવર્ત્તત) વર્તમાન હતો (સઃ) તે (હિમામ્) આ (પુણ્દરીત્) ભૂમિ (ઉત્ત) તથા (દ્યામ્) સૂર્યાદિને (દાધાર) ધારણ કરી રહ્યો છે. અમે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) શુદ્ધ પરમાત્માની (હવિષા) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય યોગાભ્યાસ અને અતિ પ્રેમથી (વિદ્યેમ) વિશેષ ભક્તિ કર્યા કરીએ.

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वउपासते प्रशिष्य यस्य
देवाः । यस्यच्छायाऽमृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा
विद्येम ॥३॥ यजु० अ० २५ मं० १३.

અર્થ:—(યઃ) જે (આત્મદાઃ) આત્મજ્ઞાનનો દાતા (બલદાઃ) શરીર, આત્મા અને સમાજના બલનો દાતા, (યસ્ય) કે જેની (વિશ્વે) સર્વ (દેવાઃ) વિદ્રાન્ લોકો (ઉપાસતે) ઉપાસના કરે છે; અને (યસ્ય) જેના (પ્રશિષ્યમ્) પ્રત્યક્ષ સત્યસ્વરૂપ શાસન અને ન્યાય અર્થાત્ શિક્ષાને માને છે તથા (યસ્ય) જેની (છાયા) છાયા અર્થાત્ આશ્રય જ (અમૃતમ્) મોક્ષસુખદાતા છે અને (યસ્ય) જેનું ન માનવું અર્થાત્ ભક્તિ ન કરવી તે જ (મૃત્યુઃ) મૃત્યુ આદિ દુઃખનો હેતુ છે. અમે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલ જ્ઞાનના દાતા

પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) આત્મા અને અંતઃકરણથી (વિષેમ) ભક્તિ અર્થાત્ તેની જ આજ્ઞાના પાલનમાં તત્પર રહિયે.

યઃ પ્રાણતો નિમિષતો મહિત્વૈકદ્રાજા જગતો બભૂવ ।
ય ईशे ऽस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा
विषेम ॥४॥ यजुः० अ० २३ मं० ३.

અર્થઃ—(યઃ) જે (પ્રાણતઃ) પ્રાણવાળા અને (નિમિષતઃ) અપ્રાણિરૂપ (જગતઃ) જગતનો (મહિત્વા) પેતાના અનંત મહિમાને લીધે (પદઃ) એક જ (રાજા) વિરાજમાન રાજા (બભૂવ) છે, (યઃ) જે (અસ્ય) આ (દ્વિપદઃ) મનુષ્યાદિ તથા (ચતુષ્પદઃ) ગૌ આદિ પ્રાણિયોના શરીરની (ईशे) રચના કરે છે તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) સકલૈશ્વર્યના દાતા પરમાત્માની (હવિષા) અમારી સર્વોત્તમ સામગ્રીથી (વિષેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ.

येन द्यौरुग्र पृथिवी च दृढा येन स्वः स्तभितं येन
नाकः । यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा
विषेम ॥५॥ यजुः० अ० ३२ मं. ६.

અર્થઃ—(येन) જે પરમાત્માએ (उग्र) તીક્ષ્ણ સ્વભાવ વાળા (द्यौः) સૂર્ય આદિને (च) તથા (पृथिवी) ભૂમિને (दृढा) ધારણ કર્યાં છે (येन) જેણે (स्वः) સુખને (स्तभि-
तम्) ધારણ કર્યું છે, અને (येन) જે જગદીશ્વરે (नाकः)

દુઃખ રહિત મોક્ષને ધારણ કર્યો છે. વળી (યઃ) જે (અન્તરિક્ષે) આકાશમાં (રજસઃ) સર્વ લોકલોકાન્તરોને (વિમાનઃ) વિશેષ માનયુક્ત અર્થાત્ જેમ આકાશમાં પક્ષી ઉડે છે તેમ સર્વ લોકોને નિર્માણ અને ભ્રમણ કરાવે છે, તે (કસ્મૈ) સુખસ્વરૂપ (દેવાય) કામના કરવા યોગ્ય પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિને માટે (હવિષા) સઘળાં સામર્થ્યથી (વિષેમ) અમે વિશેષ ભક્તિ કરીએ.

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वां जातानि परि ता
बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
रयीणाम् ॥६॥ ऋ० मं० १० सू० १२१ मं० १०.

અર્થઃ—(પ્રજાપતે) હે સર્વ પ્રજાના સ્વામી પરમાત્મા (ત્વત્) આપનાથી (અન્ય) લિપ્ત બીજું કોઈ (તા પતાનિ) આ (વિશ્વા જાતાનિ) સર્વ ઉત્પન્ન થયેલાં જડચેતનાદિને (ન પરિ બભૂવ) તિરસ્કાર કરી શકતું નથી અર્થાત્ આપ સિવાય બીજે કોઈ એને બનાવી શકતો નથી. (યત્કામાઃ) જે જે પદાર્થની કામનાથી અમે (તે) આપનો (જુહુમઃ) આશ્રય લઈએ અને વાંછા કરીએ (તત્) તે તે કામના (અસ્તુ) આપની કૃપાથી સિદ્ધ થાઓ કે જેથી (ઘયમ્) અમે (રયીણામ્) ધનૈશ્વર્યના (પતયઃ) સ્વામી (સ્યામ) થઈએ.

स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुव-
नानि विश्वा । यत्र देवा अमृतमानश्चानास्तुतीये धामं न-
ध्यैरयन्त ॥७॥ यजु० अ० ૩૨ મં० ૧૦.

અર્થ:— હે મનુષ્યો (સ:) તે પરમાત્મા (ન:) આપણને (અનુ:) બ્રાતા સમાન સુખદાયક, (જનિતા) સકલ જગતના ઉત્પાદક, (વિદ્યાતા) સર્વ કામોને પૂર્ણ કરનાર, (વિશ્વા સંપૂર્ણ) (ભુવનાનિ) લોકમાત્ર અને (ધામાનિ) નામ, સ્થાન તથા જન્મોને (વેદ) જાણે છે, અને (યત્ર) જે (તૃતીયે) સાંસારિક સુખદુઃખથી રહિત નિત્યાનંદયુક્ત (ધામન્) મોક્ષ સ્વરૂપ પરમાત્મામાં (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને (દેવા:) વિદ્વાન્ લોકો (અધ્યૈરયન્ત) સ્વેચ્છાપૂર્વક વિચરે છે તે જ પરમાત્મા આપણે ગુરુ, આચાર્ય, રાજા તથા ન્યાયાધીશ છે. આપણે સર્વ મળીને તેની સર્વદા લક્ષિત કર્યા કરીએ.

અગ્ને નય સુપથાં રાયે અસ્માન્ વિશ્વાનિ દેવ વ્યુ-
નાનિ વિદ્વાન્ । યુયોધ્યસ્પજ્જુહુરાણમેનો ભૂયિષ્ઠાન્તે નમં
ર્ક્તિ વિવ્રેમ ॥૮॥ યજુઃ અઃ ૪૦ મં ૧૬.

અર્થ:—હે (અગ્ને) સ્વપ્રકાશ જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વ જગતના પ્રકાશક (દેવ) સકલ સુખદાતા પરમેશ્વર આપ (વિદ્વાન્) સંપૂર્ણ વિદ્યાયુક્ત છો. કૃપા કરીને (અસ્માન્) અમને (રાયે) વિજ્ઞાન વા રાજ્યાદિ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિને માટે (સુપથા) ધર્મયુક્ત આપ્ત લોકોના માર્ગે (વિશ્વાનિ) સંપૂર્ણ (વ્યુનાનિ) પ્રજ્ઞાન અને ઉત્તમ કર્મ (નય) પ્રાપ્ત કરાવો, અને (અસ્મત્) અમારાથી (જુહુરાણમ્) કુટિલતાયુક્ત

(पनः) पापइय कर्मने (युयोधि) हर करे। ओटला न भाटे
अमे (ते) आपनी (भूयिष्ठाम्) अनेक प्रकारे स्तुतिइय
(नम उक्तिम्) नम्रतापूर्वक प्रशंसा (विधेम) सदा कर्या
करीये अने अथंडानंदमां रहीये.

॥ इतीश्वरस्तुतिप्रार्थनाप्रकरणम् ॥

અથ સ્વાતિવાચનમ્ ॥

અગ્નિમીઠે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ । હોતારં
રત્નધાતમમ્ ॥૧॥

અર્થ:—(પુરોહિતમ્) અનાદિ કાળથી જગતને ધારણ કરવાવાળા (યજ્ઞસ્ય) હવન, વિદ્યાદિ દાન અને શિક્ષકિયાના (દેવમ્) પ્રકાશક (ઋત્વિજમ્) પ્રત્યેક ઋતુમાં પૂજ્ય (હોતારમ્) જગતના સુંદર પદાર્થોના દાતા (રત્નધાતમમ્) રમણીય રત્નાદિના પોષણકર્તા (અગ્નિમ્) પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માની (હૈંદે) હું ઉપાસક સ્તુતિ કરું છું. (આ મંત્રનો ભૌતિક અગ્નિ પરક અર્થ પણ થાય છે; પરંતુ અત્રે તો આ જ અર્થ ગ્રાહ્ય છે.)

સ નંઃ પિતેવ સૂનવેઽગ્ને સૂપાયનો ભવ । સર્ચસ્વા નઃ
સ્વસ્તયે ॥૨॥

અર્થ:—(અગ્ને) હે જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમેશ્વર! (સૂનવે, પિતા इव) જેવી રીતે પુત્રને માટે પિતા (સુખકર પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવાવાળા છે) તેવી રીતે (સઃ) સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ આપ (નઃ) હમારે માટે (સૂપાયનો ભવ) સુખદાયક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર થાઓ. અને (નઃ) હમારો (સ્વસ્તયે) કલ્યાણાર્થ (સર્ચસ્વ) મેળ કરાવો.

સ્વસ્તિ નો મિમીતામશ્વિના ભગઃ સ્વસ્તિ દેવ્યદિતિ-
રનર્વણઃ । સ્વસ્તિ પૂષા અસુરો દધાતુ નઃ સ્વસ્તિ દ્યાવા
પૃથિવી સુચેતુના ॥૩॥

અર્થઃ—હે ઇશ્વર ! (અશ્વિના) અધ્યાપક અને ઉપદેશક
(નઃ) હમારે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ (મિમીતામ) કરે, (ભગઃ)
ઐશ્વર્યરૂપ આપ, વાયુ (સ્વસ્તિ) સુખ સંપાદન કરો,
(અદિતિઃ) અખંડિત (દેવી) પ્રકાશવાળી વિદ્યુત વિદ્યા
(અનર્વણઃ) ઐશ્વર્યરહિત લોકોને માટે કલ્યાણકર થાયો
(પૂષા) પુષ્ટિકારક (અસુરઃ) પ્રાણદાતા મેઘાદિ (સ્વસ્તિ)
કલ્યાણકારી (દધાતુ) થાયો. (દ્યાવાપૃથિવી) અન્તરિક્ષ
અને પૃથ્વી (સુચેતુના) સુવિજ્ઞાનયુક્ત થઈને (નઃ) હમારે
માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાયો.

સ્વસ્તયે વાયુમુપબ્રવામહૈ સોમૈ સ્વસ્તિ ભુવનસ્ય
યસ્પતિઃ । બૃહસ્પતિઃ સર્વગણં સ્વસ્તયે સ્વતયં આદિત્યા-
સો ભવન્તુ નઃ ॥૪॥

અર્થઃ—હે પરમેશ્વર ! (સ્વસ્તયે) શાન્તિને અર્થે હમે
(વાયુમ્) વાયુ વિદ્યાનું (ઉપ બ્રવામહૈ) કથન કરીએ વા
તેનો ઉપદેશ કરીએ અને (સોમમ્) શાન્ત્યાદિ ઐશ્વર્ય
આપવાવાળા ચંદ્રમા કે (યઃ) જે ઔષધ્યાદિ રસના ઉત્પાદક
હોવાથી (ભુવનસ્ય) સંસારની (પતિઃ) રક્ષા કરવાવાળા છે

તેના પશુ અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ. (બૃહસ્પતિમ્) મહત્ કાર્યોના રક્ષક (સર્વગણમ્) સર્વ સમૂહના અધિપાતિ (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણાર્થે આપનું આશ્રયણ કરીએ છીએ. (આદિત્યાસઃ) ઉડતાળીશ વર્ષ પર્યંત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાવાળા બ્રહ્મચારીઓ, આપની કૃપાથી (નઃ) હમારામાં (ભવન્તુ) ઉત્પન્ન થાઓ.

વિશ્વેદેવા નો અઘા સ્વસ્તયે વૈશ્વાનરો વસુરગ્નિઃ
સ્વસ્તયે । દેવા અવન્તુભવઃ સ્વસ્તયે સ્વસ્તિ નો રુદ્રઃ
પાત્સંહસઃ ॥૫॥

અર્થઃ—હે પરમાત્મન! (અઘ) આજ યજ્ઞના દિવસે (નઃ) હમારા (સ્વસ્તયે) આભંદને માટે (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વ વિદ્વાનો હમને પ્રાપ્ત થાઓ, અને (વૈશ્વાનરઃ) સર્વ મનુષ્યોને ઉપયોગી અને સર્વત્ર વાસ કરનાર (અગ્નિઃ) અગ્નિ (સ્વસ્તયે) મંગળકારી થાઓ, (ઋભવઃ) વિશિષ્ટ મેધાવી (બુદ્ધિશાળી) (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (અવન્તુ) હમારી રક્ષા કરો અને (નઃ) હમારાં (સ્વસ્તયે) કલ્યાણને માટે (રુદ્રઃ) હુષ્ટોને રડાવનાર આપ (અંહસઃ) પાપરૂપ અપરાધોથી શાન્તિપૂર્વક હમારી રક્ષા કરો.

સ્વસ્તિ મિત્રાવરુણા સ્વસ્તિ પંથ્યે રેવતિ । સ્વસ્તિ
નન્દ્રશ્ચાગ્નિશ્ચ સ્વસ્તિ નો અદિતે કૃધિ ॥૬॥

અર્થ:—હે (અદિતે) અખંડિતવિદ્ય! પરમેશ્વર! (ન:) હુમારું (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુ (કૃધિ) કરો. (ત્ર) અને (ઇન્દ્ર:) વાયુ (ત્ર) અને (અગ્નિ:) વિદ્યુત (ન:) હુમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુકારી થાઓ. (પૃથ્વી-રેવતિ) ધનાદિ સંપન્ન કરવાના શુભ માર્ગોમાં આપ હુમારું (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુ કરો, અને (મિત્રાવરુણા) પ્રાણુ અને ઉદ્ધાન વાયુ (ન:) હુમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણુકારી થાઓ.

સ્વસ્તિ પન્થામનુચરેમ સૂર્યાચન્દ્રમસાવિવ । પુનર્દ-
દતાઘનતા જાનતા સંગમેમહિ ॥૭॥

અર્થ:—હે ઇશ્વર! (સૂર્યાચન્દ્રમસાવિવ) જેવી રીતે સૂર્ય અને ચંદ્ર, કોઈ પણ ઉપદ્રવ સિવાય સંસારમાં વિચરણુ કરે છે તેવી રીતે હુમે, (પન્થામ્) સંસારમાર્ગમાં (સ્વસ્તિ) આનંદથી (અનુચરેમ) વિચરીએ. (પુન:) વળી (દ્વતા) સહાયતા આપવાવાળા, (અગ્નતા) કોઈને પણ દુઃખ નહિ દેવાવાળા (જાનતા) જ્ઞાનસંપન્ન બુદ્ધિશાળી અંધુઓ વગેરે સાથે (સંગમેમહિ) હુમારો મેળ થાઓ.

યે દેવાનાં યજ્ઞિયાં યજ્ઞિયાનાં મનોર્યજન્ત્રા અમૃતાં
ઋતજ્ઞાઃ । તે નૌ રાસન્તામુરુગાયમય યૂયં પાંત સ્વસ્તિભિઃ
સદા નઃ ॥૮॥

અર્થ:—(યે) જે (યજ્ઞિયાનાં, દેવાનામ્) યજ્ઞને થોગ્ય વિદ્વાનોમાં (યજ્ઞિયાઃ) યજ્ઞોપયોગી છે એવા યાજ્ઞિકો, અને

(મનોર્યજન્નાઃ) મનનશીલ પુરુષોની સાથે સંગતિ કરવાવાળા
(અમૃતાઃ) જીવનમુક્ત જેવા (ઋતજ્ઞાઃ) સત્ય જ્ઞાની છે
તેના આપ સત્પુરુષો, (અદ્ય) આજ આ યજ્ઞને દિવસે
(ઊરુગાયમ્) સત્કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા વિદ્યાભોધ (નઃ)
હમને (રાસન્તામ્) આપો, અને (યૂયમ્) તમે સર્વ
(સ્વસ્તિભિઃ) કલ્યાણકારી પદાર્થોથી (સદા) સર્વદા (નઃ)
હમારી (પાત) રક્ષા કર્યા કરો.

येभ्यो माता मधुमत्पिन्वते पर्यः प्रीयूषं द्यौरदिति-
रद्विबर्हाः । उक्थशुष्मान् वृषभरान् स्वप्नस स्ता आदित्या
अनु मदा स्वस्तये ॥९॥

અર્થઃ—(યેભ્યા) જે આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓને માટે
(માતા) સર્વને નિર્માણ કરવાવાળી પૃથિવી (મધુમત્ પર્યઃ)
માધુર્યયુક્ત દુગ્ધાદિ પદાર્થો (પિન્વતે) આપે છે અને
(અદિતિઃ) અખંડનીય (અદ્વિબર્હાઃ) મેધોથી વૃદ્ધિ પામેલા
(દ્યૌઃ) અન્તરિક્ષ લોક (પ્રીયૂષમ્) સુંદર જલાદિક આપે
છે. (તાન્) તે (ઉક્થશુષ્માન્) અત્યન્ત બલવાળા, (વૃષ-
ભરાન્) યજ્ઞ દ્વારા વૃદ્ધિનું આહરણ કરવાવાળા (સ્વપ્નસઃ)
શુભ કર્મયુક્ત (આદિત્યાન્) આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓને
(સ્વસ્તયે) હમારા તરફથી કાંઈ પણ ઉપદ્રવ ન થાય તેવા
(અનુમદા) યોગ્ય બનાવો.

नृचक्षंसो अनिमिषन्तो अर्हणा बृहद्देवासो अमृतत्व-

માનથુઃ । જ્યોતીરથા અર્હિમાયા અનાગસો દિવો વર્ષ્માણં
વસતે સ્વસ્તયે ॥ ૧૦ ॥

(નૃવક્ત્રસઃ) કર્તવ્ય પરાયણ મનુષ્યોના દ્રષ્ટા (અનિમિ-
ષન્તઃ) આગસ રહિત (અર્હિમા) સર્વના પૂજનીય (દિવાસઃ)
વિદ્વાન્ લોકો છે જે (વૃદ્ધત્) મહાન્ (અમૃતત્વમ્) મુક્તિને
(આનન્દઃ) પ્રાપ્ત થઈ ચુક્યા છે; અર્થાત્ જીવન્મુક્ત છે.
અને (જ્યોતીરથાઃ) જેઓ સુંદર પ્રકાશમય જ્યોતિયુક્ત
છે, (અર્હિમાયાઃ) જેમની બુદ્ધિને કોઈ દબાવી શકતા નથી
એવા (અનાગસઃ) પાપરહિત આદિત્ય પ્રજ્ઞચારી જે (દિવઃ)
અન્તરિક્ષ લોકના (વર્ષ્માણમ્) ઉચ્ચદેશને (વસતે) જ્ઞાનાદિ-
દ્વારા વ્યાપ્ત કરે છે (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણકારી
થાઓ. ॥ ૧૦ ॥

સમ્રાજો યે સુવૃધો યજ્ઞમાયયુરપરિવૃતા દધિરે દિવિ
ક્ષયમ્ । તૌ આ વિવાસ નમસા સુવૃક્તિર્મિમ્હો આદિત્યાં
અર્દિતિ સ્વસ્તયે ॥ ૧૧ ॥

(સમ્રાજઃ) સ્વતેજથી વિરાજમાન (સુવૃધઃ) જ્ઞાનાદિથી
વૃદ્ધ (યેદેવાઃ) વિદ્વાનો જેઓ (યજ્ઞમ્) યજ્ઞને (આયયુઃ)
પ્રાપ્ત થયા છે, (અર્થાત્ યજ્ઞમાં પધાર્યા છે) અને સર્વથી
અપીડિત દેવતાઓ જેઓ (દિવિ) દુલોકવર્તી મોટા મોટા
સ્થાનોમાં (ક્ષયમ્) નિવાસ (દધિરે) કરે છે (તાન્) તેવા
(મિમ્હો) (આદિત્યાન્) શુભેથી અધિક આદિત્ય પ્રજ્ઞચારીઓને
અને તેમની (અર્દિતિમ્) અખંડનીય આત્મવિદ્યાને (નમસા)

હૃદ્યાન્ન સહ અને (સુવૃક્તિમિઃ) અને ઉચિત સ્તુતિઓથી (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણને માટે (આવિવાસ) તેમની સેવા કરીએ. ॥ ૧૧ ॥

કો વઃ સ્તોમૈં રાધતિ યં જુજોષથ વિશ્વે દેવાસો
મનુષો યતિષ્ઠનં । કો વૌઽધ્વરં તુવિજાતા અરં કરશો નઃ
પર્વદત્યંહઃ સ્વસ્તયૈ ॥ ૧૨ ॥

હે (વિશ્વેદેવાસઃ) વિશ્વના વિદ્વાનો! (યમ્ જુજોષથ) જે સ્તુતિ સમૂહનું તમે સેવન કરો છો તે (સ્તોમમ્) સામવેદોક્ત સ્તુતિ સમૂહને (વઃ) તમારામાંથી (કઃ) કૌણ (રાધતિ) બનાવે છે? અને હે (તુવિજાતાઃ) અનેક પ્રકારના જન્મવાળા (મનુષઃ) મનનશીલ વિદ્વાનો (યતિષ્ઠન) જેટલા તમે છો તે (વઃ) તમારા સર્વમાંથી (અધ્વરમ્) યજ્ઞ કે (યઃ) જે (નઃ) હમારા (અંહઃ) પાપને (અતિ) દૂર કરી (સ્વસ્તયે) હમારા કલ્યાણને અર્થે (પર્વત્) હમારું પાલન કરે છે, તે યજ્ઞને (કઃ) કૌણ (અરમ્ કરત્) અન્નકૃત કરે છે? (તેનો વિચાર કરો) ॥ ૧૨ ॥

યેભ્યો હોત્રાં પ્રથમામાયિજે મનુઃ સમિદ્દાગ્નિર્મનસા
સપ્તહોતૃભિઃ । ત આદિત્યા અર્ધયં શર્મૈં યચ્છત સુગા નઃ
કર્ત સુપથા સ્વસ્તયૈ ॥ ૧૩ ॥

(યેભ્યઃ) જે આદિત્ય પ્રદ્યુમ્નચારીઓને માટે (સમિદ્દાગ્નિઃ) અગ્નિહોત્રી (મનુઃ) મનનશીલ વિદ્વાન્ (મનસા) મનથી

(સત્ત્વોત્કૃષ્ઠિઃ) સાત હોતાઓસહ (પ્રથમમ્) મુખ્ય (હોત્રામ્) યજ્ઞ (આયેજે) કરે છે; અર્થાત્ જેમનું વિક્રાનો મોટા મોટા યજ્ઞોદ્ધારા સન્માન કરે છે (તે આદિત્યા) તે આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓ (અમયંશર્મ) બચરહિત સુખ (ચચ્છત) હુમને આપે અને (નઃ) હુમારા (સ્વસ્તયે) કલ્યાણાર્થ (સુગા) સુગમતાથી પ્રાપ્તવ્ય (સુપથા) શોભન વૈદિક માર્ગો (કર્તે) કરે (દર્શયે). ॥ ૧૩ ॥

य ईक्षिरे भुवनस्य प्रचेतसो विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च
मन्तवः । ते नः कृतादकृतादेनस्स्पर्शेद्या देवासः पिपृता
स्वस्तये ॥ १४ ॥

(યે દેવાસઃ) જે વિક્રાનો (પ્રચેતસઃ) સત્યજ્ઞાનવાન (મન્તવઃ) સર્વને બાણવાવાળા (સ્થાતુઃ) સ્થાવર (ચ) અને (જગતઃ) જંગમ (વિશ્વસ્ય) સર્વ (ભુવનસ્ય) લોકના (ઈંશિરે) સ્વામી બને છે (તે) (અદ્ય) આજ (સ્વસ્તયે) હુમારા કલ્યાણને માટે (કૃતાત્) કરેલાં અને (અકૃતાત્) નહિ કરેલાં (હુમારી બાણથી બહાર) (પનસઃ) પાપોથી (પરિ, પિપૃત) (હુમને) પાર ઉતારે. ॥ ૧૪ ॥

भरेष्विन्द्रं सुहवं इवामहेऽहोमुचं सुकृतं दैव्यं जनम्
अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगं द्यावापृथिवी भरुतः
स्वस्तये ॥ १५ ॥

હે ઇન્દ્ર! (અંહોમુચમ્) પાપ દૂર કરવાવાળા, (સુહવમ્) બોલાવવા યોગ્ય (ઇન્દ્રમ્) શક્તિમાન વિક્રાનને (મરેષુ)

સંઆમેભાં (હવામહે) અમારી રક્ષાને માટે અમે બોલાવીએ અને (સુકૃતમ્) શ્રેષ્ઠ કર્મવાળા (દૈવ્ય) આસ્તિક (જનમ્) પુરુષને બોલાવીએ તથા (સાતયે) અભાદિલાભાર્થ (સ્વસ્તયે) તથા અમારા કલ્યાણને માટે (અગ્નિમ્) અગ્નિવિદ્યા (મિત્રમ્) પ્રાણવિદ્યા (ભગમ્ ઘરુણમ્) સેવનીય જલવિદ્યા (દ્યાવાપૃથિવી) અન્તરિક્ષ તથા પૃથિવી વિદ્યા અને (મરુતઃ) વાયુવિદ્યાનું (અમે સેવન કરીએ). ॥ ૧૫ ॥

સુત્રામાણં પૃથિવીં યામનેદસં સુસર્માણમદિતિ સુપ-
ર્ણીતિમ્ । દૈર્ઘ્યં નાવં સ્વરિત્રામનાગસમસંવન્તોમા રુદ્રેમા
સ્વસ્તયે ॥ ૧૬ ॥

(સુત્રામાણમ્) સારી રીતે રક્ષા કરવાવાળી (પૃથિવીમ્) લાંબી પહોળી (અનેદસમ્) ઉપદ્રવરહિત (સુસર્માણમ્) સારી રીતે સુખ આપવાવાળી, (અદિતિમ્) અખંડનીય (સુપર્ણીતિમ્) સારી રીતે બનાવેલી (દ્યામ્) અન્તરીક્ષ-લોકસ્થ (સ્વરિત્રામ્) સુંદર યંત્રોથી યુક્ત (અસ્રવન્તીમ્) હઠ (દૈર્ઘ્યમ્ નાવમ્) વિદ્યુત સંબંધી નૌકા અર્થાત વિમાન-પર અમે લોકો (સ્વસ્તયે) સુખાર્થ (આરુદ્રેમ) આરુદ્ર થઈએ. ॥ ૧૬ ॥

વિશ્વે યજત્રા અર્ધિં વોચતોતયે ત્રાયધ્વં નો દુરેવાંયા
અમિન્દુતઃ । સત્યયાં વો દેવૂત્યાં હુવેમઃ કૃણવતો દેવા
અર્વસે સ્વસ્તયે ॥ ૧૭ ॥

હે (વિશ્વે, યજત્રાઃ) પૂજનીય વિક્ષાનો! (ઋતયે) અમારી રક્ષાર્થ (અધિવોચત) આપ ઉપદેશ કર્યા કરો અને

(અભિન્નુત) દુઃખદાયિની (દુરેવાયાઃ) દુર્ગતિથી (નઃ) અમારી (ત્રાયધ્વમ્) રક્ષા કરો. (શૃણ્વતઃ) હે અમારી સ્તુતિ શ્રવણ કરવા યોગ્ય (દેવાઃ) વિદ્વાનો! (સત્યયા) સાચી (વઃ) તમારી (દેવહૃત્યા) દેવતાઓની સ્તુતિયોગ્ય (અવસે) શત્રુઓથી રક્ષા કરવાને માટે અને (સ્વસ્તયે) સુખને માટે (હુવેમ્) અમે બોલાવ્યા કરીએ. ॥ ૧૭ ॥

અપામીવામણ વિશ્વામનાહુતિમપારાંતિ દુર્વિદત્રામ-
ઘાયતઃ । આરે દેવા દ્વેષો અસ્મદ્યુયોતનોરુણઃ શર્મ યચ્છતા
સ્વસ્તયે ॥ ૧૮ ॥

હે (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો! (અમીવામ્) રાગાદિને (અપ) પૃથક્ કરો (વિશ્વામ્) સર્વ (અનાહુતિમ્) દેવતાઓને નહિ બોલાવાની મનુષ્યોની બુદ્ધિ (અપ) પૃથક્ કરો, (અરાતિમ્) અમારી લોભ બુદ્ધિને (અપ) પૃથક્ કરો, (અઘાયતઃ) પાપની ઇચ્છા કરવાવાળા શત્રુની (દુર્વિદત્રામ્) દુષ્ટ બુદ્ધિને દૂર કરો. (દ્વેષઃ) દ્વેષ કરવાવાળા સર્વને (અસ્મત્) અમારાથી (આરે) દૂર (યુયોતન) પૃથક્ કરો (નઃ) અમારા (સ્વસ્તયે) કલ્યાણને માટે (ઊરુશર્મ) વિશેષ સુખ (યચ્છતા) પ્રદાન કરો. ॥ ૧૮ ॥

અરિષ્ટઃ સ મર્ત્તો વિશ્વં ણ્ણતે પ્રમજ્જાભિર્જાયતે ધર્મ-
ણ્ણસ્પરિં । યમાદિત્યાસો નયંથા સુનીતિમિરતિ વિશ્વાનિ
દુરિતા સ્વસ્તયે ॥ ૧૯ ॥

હે! (આદિત્યાસઃ) આદિત્ય બ્રહ્મચારીઓ! (મય)

જે પુરુષોને (સુનીતિમિઃ) સુનીતિયોથી (વિશ્વાનિ, દુરિતા) સર્વ પાપોનું (અતિ) ઉલ્લંઘન કરીને (નયથ) સન્માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. (સઃ વિશ્વઃ મર્ત્ત) તે સર્વ પુરુષો (અરિષ્ટઃ) કોઈથી પણ પીડા પામ્યા વગર (ષઘતે) વૃદ્ધિ પામે છે અને (ધર્મણઃ) ધર્માનુષ્ઠાન (પરિ) પછી (પ્રજામિઃ) પુત્ર પૌત્રાદિકોથી (પ્રજાયતે) સારી રીતે પ્રસિદ્ધિને પામે છે.
॥ ૧૯ ॥

યં દેવાસોઽવંથ વાજંસાતૌ યં શૂરંસાતા મરુતો હિ
તે ધને । પ્રાતર્યાવાણં રથમિન્દ્રં સાનસિમરિષ્યન્તમા
રુહેમા સ્વસ્તયે ॥ ૨૦ ॥

હે (મરુતો, દેવાસઃ) મિતભાષી દેવતા, વિદ્વાન્ લોકો (વાજંસાતૌ) અજ્ઞના લાભાર્થ (યં, રથમ્) જે રમણીય ગમન સાધન બાષ્પાયનાદિની (અવથ) રક્ષા કરે છે. અને (હિતે, ધને) સંરક્ષિત ધનને કારણ (શૂરંસાતા) સંગ્રામમાં જે રથની રક્ષા કરે છે. તે (ઇન્દ્રસાનસિમ્) મોટા યંત્ર-કલાના વિદ્વાનોથી સેવનીય (પ્રાતર્યાવાણમ્) પ્રાતઃકાલે ગમન કરવાવાળા રથ પર (સ્વસ્તયે) કલ્યાણાર્થ (આરુહેમ) અમે સ્વારી કરીએ. ॥ ૨૦ ॥

સ્વસ્તિ નઃ પૃથ્યાસુ ધન્વંસુ સ્વસ્ત્ય ૧ ષ્ણુ વૃજને-
સ્વર્વતિ । સ્વસ્તિ નઃ પુત્રકૃયેષુ યોનિષુ સ્વસ્તિ રાયે મરુતો
દધાતન ॥ ૨૧ ॥

(મહતઃ) મિતભાષી વિદ્વાન્ લોકો! (નઃ) અમારું (પથ્યાસુ) માર્ગ યોગ્ય અર્થાત્ જલ સહિત દેશોમાં (સ્વસ્તિ) કહ્યાણુ કરો અને (ધન્વસુ) જલ રહિત દેશોમાં (સ્વસ્તિ) જલની ઉત્પત્તિ રૂપ કહ્યાણુ કરો અને (અપ્સુ) જલમાં કહ્યાણુ કરો. અને (સ્વસ્તિ) સર્વ આયુષોધી યુક્ત (વૃજને) શત્રુઓને હળાવવાવાળી સેનામાં (સ્વસ્તિ) કહ્યાણુ કરો અને (નઃ) અમારી (પુત્રકૃષેષુ યોનિષુ) પ્રજોત્પાદક શક્તિ (સ્વસ્તિ) કહ્યાણુકારી થાઓ અને (રાયે) ગવાદિ ધનને માટે કહ્યાણુ પદ (દધાતન) ધારણુ કરો. ॥ ૨૧ ॥

સ્વસ્તિ રિદ્ધિ પ્રપથે શ્રેષ્ઠા રેક્ષ્ણ સ્વસ્ત્યભિ યા વામ-
મેતિ સા નો અમાસો અરણે નિર્પાતુ સ્વાવેશા મંવતુ દેવ-
ગોપાઃ ॥ ૨૨ ॥ ઋં મંં ૧૦, સૂં ૬૩.

(યા) જે પૃથ્વી, ગમન કરવાવાળાઓને (પ્રપથે) સન્માર્ગ પર જવા માટે (સ્વસ્તિ, રૂત, દ્વિ) કહ્યાણુકારિણી જ થાય છે, જે (શ્રેષ્ઠા) અતિ સુંદર (રેક્ષ્ણસ્વસ્તિ) ધનવતી છે. તથા (વામમ્) જે સેવન યોગ્ય યજ્ઞને (અભિ, યતિ) પ્રાપ્ત થયેલી છે (સા) તે પૃથિવી (નઃ) અમારા (અમા) ગૃહની (નિ, પાતુ) રક્ષા કરે, (સા ડ) તે પૃથિવી (અરણે) વનાદિ દેશોમાં અમારી રક્ષિકા થાય અને (દેવગોપા) વિદ્વાનો જેના રક્ષક છે એવી આ પૃથિવી અમારે માટે (સ્વાવેશા) સુસ્થાનવાળી (મંવતુ) થાઓ અર્થાત્ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે કે સુંદર માર્ગવાળી, અન્નાદિ ધન પેદા કરવાવાળી, અરણ્યમાં સુપ્રજનધવાળી અને વિદ્વાનો

(ઇન્દ્રનીયરો) જેમાં સારા સારા સ્થાનો બનાવી શકે તેવી પૃથિવી અમને પ્રાપ્ત થાય. ॥ ૨૨ ॥

इषे त्वोज्जे त्वा वायवं स्थ देवो वः सविता प्रार्थयतु
 श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमध्व्या इन्द्राय भागं प्रजावं-
 तीरनमीवा अयक्ष्मा मा वस्तेन ईशत भाषत ॥ २३ ॥
 अस्मिन् गोपंतौ स्यात बह्वीर्यजमानस्य पशून् पाहि ॥ २३ ॥
 यजुः० अ० ૧, મં० ૧.

હે ઇશ્વર ! (હવે) અન્નાદિ ઇષ્ટ પદાર્થોને તથા (ઝૂંજે) બદ્ધાદિને માટે (ત્વા) તમને (આશ્રયામ્ इतिशेषः) આશ્રયણ કરીએ છીએ.

હે વત્સ છવો ! તમે (વાયવઃ) વાયુસદૃશ પરાક્રમ કરવાવાળા (સ્થ) થાઓ, (સવિતા દેવઃ) સર્વ જગતના ઉત્પાદક દેવ (શ્રેષ્ઠતમાય કર્મણે) યજ્ઞરૂપ શ્રેષ્ઠ કર્મોને માટે (વઃ) તમને સર્વને (પ્રાર્થયતુ) સંબદ્ધ કરે, તે યજ્ઞદ્વારા (ઇન્દ્રાય ભાગમ્) તમારા ઐશ્વર્યના ભાગને (આપ્યા-યધ્વમ્) વધારો, યજ્ઞ સંપાદનને માટે (અધ્વ્યાઃ) નહિ મારવા યોગ્ય (પ્રજાવતીઃ) વાછડાઓ સહિત, (અનમીવાઃ) બ્યાધિ વિશેષોથી રહિત (અયક્ષ્માઃ) યક્ષમાદિ મહાન્ રોગોથી શૂન્ય (ગાયો પ્રાપ્ત કરો) (વઃ) તમારામાંથી જેનામાં (સ્તેનઃ) ચોર્યાદિ દુષ્ટ ગુણો હોય તેઓ ગાયોના (મા, ઈશત) માલીક ન થાય અને (અઘશંસઃ) અન્ય

પાપીઓ પણ (મા) તેમના રક્ષક ન થાય. (બહુવીઃ ધ્રુવાઃ)
ચિરકાલ પર્યંત રહેવાવાળી ઘણી ગાયો (અસ્મિન્, ગોપતૌ)
નિર્દુષ્ટ ગૌરક્ષકની પાસે (સ્થાત) રહે (એવો યતન કરો.)
॥ ૨૩ ॥

આ નોં મદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ વિશ્વતોઽદંબાસો અર્ષ-
રીક્ષસ ઉઙ્ગિદઃ । દેવા નો યથા સદમિદ્વુત્રે અસ્રમપ્રાયુવો
રશ્નિતારોં દિવેદિવે ॥ ૨૪ ॥

હે ઇશ્વર! (યથા) જેવી રીતે (નઃ) અમારી (સદમ)
સભામાં વા સર્વદા, (વિશ્વતઃ) સર્વ તરફથી (અદંબાસઃ)
અવિધિત (અપરીતાસઃ) સર્વોત્તમ (ઉઙ્ગિદઃ) દુઃખનાશક
(દેવાઃ) વિદ્વાન્ લોકો (વુત્રે, પવ) ઉન્નતિને માટે જ (અસત્)
હોય છે તેવી જ રીતે (દિવે દિવે) પ્રતિદિન (અપ્રાયુવો,
રશ્નિતારઃ) પ્રમાદ શૂન્ય રક્ષા કરવાવાળા બનાવો એવો
(નઃ) અમને (મદ્રાઃ) સ્તુતિ યોગ્ય (ક્રતવઃ) સંકલ્પ (આ,
યાન્તુ) પ્રાપ્ત થાઓ. ॥ ૨૪ ॥

દેવાનાં મદ્રા સુમતિર્ઋજૂયતાં દેવાનાં ૨રાતિરુષિ
નો નિવર્તતાઃ । દેવાનાં ૨ સુભ્યમુપસેદિમા વયં દેવા
ન આયુઃ પ્રતિ રન્તુ જીવસે ॥ ૨૫ ॥

હે ભગવાન! (ઋજૂયતામ્) સરલતાથી આચરણ કરવા-
વાળા (દેવાનામ્) વિદ્વાનોની (મદ્રા) કલ્યાણકારિણી (સુમતિઃ)
સદ્બુદ્ધિ (નઃ) અમને (અભિ-નિવર્તતામ્) પ્રાપ્ત થાઓ,
(દેવાનાં રાતિઃ) વિદ્વાનો વિદ્યાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન (અમને

મળો.) (દેવાનામ્) : વિદ્વાનોના (સચ્ચમ્) મિત્રભાવને (વચમ્) અમે (ઉપસેદિમ) પ્રાપ્ત થઈએ જેથી તે (દેવાઃ) વિદ્વાનો (જીવસે) દીર્ઘકાલ પ્રયંતિ જીવન માટે (નઃ) અમારી (આયુઃ) આયુષમાં (પ્રતિરન્તુ) વૃદ્ધિ કરે. ॥ ૨૫ ॥

તમીશ્ચાનં જગતસ્તસ્થુષસ્પતિં ધિયં જિન્વમર્વસે હૂમહે
વચમ્ । પૂષા નો યથા વેદસામસદૃષેરક્ષિતા પ્રાયુરદબ્ધઃ
સ્વસ્તયે ॥ ૨૬ ॥

(યથા) જેવી રીતે (વેદસામ્) ધનની વૃદ્ધિ માટે (પૂષા) પુષ્ટિકર્તા તથા (રક્ષિતા) રક્ષક અને (સ્વસ્તયે) સુખાર્થ (પાયુઃ) સર્વના રક્ષક (અદબ્ધઃ) અહિંસક તે પરમાત્મા છે; તેવી જ રીતે (વચમ્) અમે (જ્ઞાનમ્) ઐશ્વર્યવાન (જગત-સ્તસ્થુષસ્પતિમ્) ચર અને અચર જગતના પતિ (ધિયં જિન્વમ્) બુદ્ધિની શુદ્ધિ કરવાવાળા ભગવાનની (અવસે) અમારા રક્ષણાર્થે (હૂમહે) સ્તુતિ કરીએ છીએ. ॥ ૨૬ ॥

સ્વસ્તિ નન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવાઃ સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વ-
વેદાઃ । સ્વસ્તિ નસ્તાક્ષ્યો અરિષ્ટનેમિઃ સ્વસ્તિ નો
બૃહસ્પતિર્દધાતુ ॥ ૨૭ ॥

(વૃદ્ધશ્રવાઃ) મહાન્ કીર્તિવાન (ન્દ્ર) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત ઇશ્વર (નઃ) અમારું (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ (દધાતુ) કરે; (પૂષા) પુષ્ટિકર્તા (વિશ્વવેદાઃ) સર્વજ્ઞાતા ઇશ્વર (નઃ) અમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકારી થાઓ, (તાક્ષ્યઃ) તીક્ષ્ણ તેજસ્વી (અરિષ્ટનેમિઃ) દુઃખકર્તા ઇશ્વર (નઃ) અમને (સ્વસ્તિ)

મંગલકારી થાઓ અને (બૃહસ્પતિઃ) મહાન્ પદાર્થોના
સ્વામી (નઃ) અમારે માટે (સ્વસ્તિ) કલ્યાણકર થાઓ ॥૨૭॥

મદ્રં કર્ણેભિઃ શ્રુણુયામ દેવાં મદ્રં પંચમેમાસમિર્ય-
જત્રાઃ સ્થિરૈરઙ્ગૈસ્તુષ્ઠુચા ૨ સંસ્તનૂભિર્વ્યશેમહિ દેવહિતં
યદાયુઃ ॥ ૨૮ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૨૫, મં૦ ૧૪।૧૫।૧૮।
૧૯। ૨૧ ॥

હે (યજત્રાઃ) સંગ કરવા યોગ્ય (દેવાઃ) વિદ્વાનો!
અને (આપની પાસેથી) (કર્ણેભિઃ) અમારા કર્ણોથી અમે
(મદ્રમ્) કલ્યાણકારી વચ્ચેના (શ્રુણુયામ) સાંભળીએ (અક્ષમિઃ)
નેત્રોથી (મદ્રમ્) સુખકર વસ્તુ (પંચમેમ) બેઠેએ (સ્થરૈરઙ્ગૈઃ)
ઢઢ અંગોથી (તુષ્ઠુર્વૌચઃ) આપની સ્તુતિ કરવાવાળા અમે
આ (તનૂભિઃ) શરીરો વડે (દેવહિતમ્) વિદ્વાનોને માટે
કલ્યાણકારી (યદ્ આયુઃ) જે આયુ છે તે (વ્યશેમહિ) સારી
રીતે પ્રાપ્ત કરીએ. ॥ ૨૮ ॥

અમ્ ૨૩ આ ૧ યાહિ ૨ વીતયે ૩ ગૃણાનો ૩ હૃવ્યદાતયે ૩ નિ
હોતા ૨ સત્તિ ૩ વર્હિષિ ૩ ॥ ૨૯ ॥

હે (અગ્ને) પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્ (વીતયે) કાન્તિ
તેને વિશેષને માટે (ગૃણાનઃ) પ્રશંસિત આ (હૃવ્યદાતય)
દેવતાઓને માટે હૃવ્ય આપવાને માટે (આયાહિ) અમને
પ્રાપ્ત થાઓ, (હોતા) સર્વ પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાવાળા
આપ (વર્હિષિ) યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં સ્મરણાદિદ્વારા અમારા
હૃદયોમાં (નિ, સત્તિ) સ્થિત થાઓ. ॥ ૨૯ ॥

ત્વમગ્ને યજ્ઞાનાં ૨ હોતા વિશ્વેષાં ૨ દિતઃ । દેવે
 મિર્માનુષે ૩ જને ૩ ॥ ૩૦ ॥ સાં છન્દ આં પ્રપાં ૧,
 મં ૧ । ૨ ।

હે (અગ્ને) પૂજનીયેશ્વર ! (ત્વં) તમે (વિશ્વેષાં, યજ્ઞાનામ)
 નાના મોટા સર્વ યજ્ઞોના (હોતા) ઉપદેશ છે, (દેવેભિઃ)
 વિદ્વાન્ લોકો (માનુષે, જને) વિચારશીલ પુરુષોમાં, જ્ઞાન-
 દ્વારા આપને (દિતઃ) સ્થિત કરે છે. ॥ ૩૦ ॥

ये त्रिषप्ताः परियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रतः ।
 वाचस्पतिर्बला तेषां तन्वो अग्र दधातु मे ॥ ३१ ॥
 अथर्वं कां ॥ १ । वर्ग १, अनु १ । प्रपा १
 मं १ ॥

(ત્રિષપ્તાઃ) ૨૪, તમ અને સત્વગુણ તથા સાત ગ્રહ,
 અથવા ત્રણ સાત એટલે ૫ મહાભૂત, ૫ જ્ઞાનેન્દ્રિય, ૫
 કમેન્દ્રિય અને એક અંતઃકરણ (સર્વ મગી એકવીસ) (યે)
 જે (વિશ્વા, રૂપાણિ) સર્વ ચરાચરાત્મક વસ્તુઓને (વિભ્રતઃ)
 અભિમત ફેલ આપી પોષણ કરતાં (ક્વરિ, યન્તિ) યથોચિત
 પરિણામ પામતાં રહે છે (તેષામ્) તે સંબંધી (મે, તન્વઃ)
 મારા શરીરમાં (અગ્ર) આજ (વાચસ્પતિઃ) વેદાત્મક વાણીના
 પતિ પરમેશ્વર (બલા) બળો (દધાતુ) પ્રદાન કરે. ॥ ૩૧ ॥

इति स्वस्तिवाचनमन्त्रार्थाः

॥ अथ शान्ति प्रकरण मन्त्रार्थाः ॥

सन्न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः सन्न इन्द्रावरुणा रात-
हव्या । सभिन्द्रासोमा सुविताय शं योः सन्न इन्द्रावूषणा
वाजंसातौ ॥ १ ॥

હે ભગવાન (इन्द्राग्नी) વિદ્યુત્ તથા અગ્નિ (अवोभिः)
રક્ષણાદિ શક્તિ દ્વારા (नः) અમારે માટે (शम्) સુખકારક
(भवताम्) થાઓ, (रातहव्या) જેનાથી અહુષ્ય યોગ્ય
વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે જેવાં (इन्द्रावरुणा) વીજળી
અને જળ (नः) અમારે માટે (शम्) સુખકારક બનેા,
(इन्द्रासोमा) વિદ્યુત્ અને ઔષધીગણ (सुविताय) ઐશ્વર્યાર્થ
(शं योः) શાન્તિદાયક સુખોને માટે (शम्) પ્રસન્નકર્તા થાઓ,
(इन्द्रावूषणा) વિદ્યુત્ અને વાયુ (नः) અમારે માટે
(वाजंसातौ) શુદ્ધમાં અન્નલાભ વિષયમાં (शम्) કલ્પાણુકારક
થાઓ. ॥ ૧ ॥

सन्नो भग्नः सप्त नः संसो अस्तु सन्नः सुरन्विः सप्त
सन्तु रायः । सन्नः सत्यस्य सुयमस्य संसः सन्नो अयमा
पुरुजातो अस्तु ॥ २ ॥

હે પરમાત્મનૃ! (નઃ) અમારે માટે (ભગઃ) ઐશ્વર્ય (શમ્) સુખદાયક બનો, (નઃ) અમારે માટે (શંસઃ) પ્રથંસા (શમ્, ડ) શાન્તિકારક બનો, અમારે માટે (પુરન્ધિઃ) વિશેષ બુદ્ધિ (શમ્) સુખકારક થાઓ. (રાયઃ) ધન (શમ્, ડ) શાન્તિ અર્થ (સન્તુ) હો. (સુયમસ્ય) સુનિયમોથી યુક્ત (સત્યસ્ય) સત્યનું (શંસઃ) કથન (નઃ) અમને (શમ્) સુખકારક થાઓ, (નઃ) અમારે માટે (પુરુજાતઃ) ઘણા પુરુષોમાં પ્રસિદ્ધ (અર્યમા) ન્યાયાધીશ (શમ્) સુખદાતા (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૨ ॥

શન્નો ધ્રાતા શર્પુ ધર્તા નો અસ્તુ શન્નં ઉરૂચી
મંવતુ સ્વધામિઃ । શં રોદસી વૃહતી શં નો અદ્રિઃ શં નો
દેવાનાં સુહવાનિ સન્તુ ॥ ૩ ॥

(નઃ) અમને (ધાતા) પોષક સર્વ વસ્તુઓ (શમ્) શાન્તિકારક થાઓ, (ધર્તા) ધારક વસ્તુઓ, (નઃ) અમારે માટે (શમ્, ડ) શાંતિ અર્થ (અસ્તુ) બનો, (નઃ) અમારે માટે (ઉરૂચી) પૃથિવી (સ્વધામિઃ) અન્નાદિ પદાર્થો સહિત (શમ્) કલ્યાણકારક (મંવતુ) થાઓ. (વૃહતી) મહાન્ (રોદસી) અન્તરિક્ષ સહિત પૃથિવી વા પ્રકાશ સહિત અન્તરિક્ષ (શમ્) શાન્તિદાયક થાઓ (અદ્રિઃ) મેઘ (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ અને (નઃ) અમારે માટે (દેવાનામ્) વિક્ષાનોનું (સુહવાનિ) સુંદર આવાહન પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવામાં આવેલું આમંત્રણ (શમ્) સુખકારક (સન્તુ) થાઓ. ॥ ૩ ॥

શન્નો અગ્નિર્ઝ્યોતિરનીકો અસ્તુ શન્નો મિત્રાવરુણા
વશ્વિના શમ્ । શન્નઃ સુકૃતાં સુકૃતાનિ સન્તુ શન્ન
ઈષિરો અભિવાતુ વાતઃ ॥ ૪ ॥

હે ધૃશ્વર ! (ઝ્યોતિરનીકઃ) પ્રકાશ જેનું સુખ વા સેના
છે તેવી (અગ્નિઃ) અગ્નિ (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખ-
કારક (અસ્તુ) થાઓ, (મિત્રાવરુણા) પ્રાણ અને ઉદાન વાયુ
(નઃ) અમને (શમ્) સુખકારક થાઓ, (અશ્વિના) ઉપદેશક
અને અધ્યાપક (શમ્) સુખ પ્રાપ્ત કરવાવાળા થાઓ,
(સુકૃતામ્) ધર્માત્માઓના (સુકૃતાનિ) ધર્માચરણ (નઃ)
અમને (શમ્) સુખદાયક (સન્તુ) થાઓ, (નઃ) અમારે માટે
(ઈષિરઃ) ગમનશીલ (વાતઃ) વાયુ (શમ્) શાન્તિ આપતા
(અભિ, વાતુ) વહન કરે. ॥ ૪ ॥

શ્વનો દ્યાવાપૃથિવી પૂર્વદૂતૌ સમન્તરિક્ષં દશ્યે નો
અસ્તુ । શં ન ઓષધોર્વનિનો ભવન્તુ શ્વનો રજસસ્પતિ-
રસ્તુ જિષ્ણુઃ ॥ ૫ ॥

(દ્યાવાપૃથિવી) વિદ્યુત અને ભૂમિ (પૂર્વદૂતૌ) પૂર્વ
વિક્રાનોમાં પ્રશ્નના પામેલી ક્રિયાઓમાં (નઃ) અમારે માટે
(શમ્) શાન્તિદાયક થાઓ. (અન્તરિક્ષમ્) અન્તરિક્ષ લોક
(દશ્યે) જ્ઞાન સંપત્તિ માટે (નઃ) અમને (શમ્) શાન્તિદાયક
(અસ્તુ) થાઓ. (ઓષધીઃ) ઔષધીઓ અને (વનિનઃ) વૃક્ષ
(નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ
(રજસસ્પતિઃ) રજો લોકના પતિ (જિષ્ણુઃ) જયશીલ

મહાપુરુષ (ન:) અમારે માટે (શમ્) સુખ આપવાવાળા
(અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૫ ॥

સમ્મ ઇન્દ્રો વસુમિર્દેવો અસ્તુ સમાદિત્યેભિર્વરુણઃ
સુસંસઃ । સન્નો રુદ્રો રુદ્રેભિર્જલાષઃ સમ્સ્વષ્ટા ગ્નાભિર્નિહ
ઘૃણાતુ ॥ ૬ ॥

(દેવ:) દિવ્યગુણયુક્ત (ઇન્દ્ર:) સૂર્ય (વસુમિ:) ધનાદિ
પદાર્થો સાથે (ન:) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (અસ્તુ)
થાઓ, (આદિત્યેભિ:) સંવત્સરીય માસો સાથે (સુસંસઃ)
સત્ય પ્રશંસાવાળા (વરુણ:) જલસમુદાય (શમ્) સુખકારક
થાઓ, (જલાષ:) શાન્ત સ્વરૂપ (રુદ્ર:) પરમાત્મા (રુદ્રેભિ:)
દુષ્ટોને દંડ આપવાવાળા પોતાના ગુણો સહિત (ન:) અમારે
માટે (શમ્) સુખ આપવાવાળા થાઓ, (સ્વષ્ટા) વિવેચક
વિદ્વાન્ (ગ્નાભિ:) વાણીયોથી (નિહ) આ સંસારમાં (શમ્)
સુખમય ઉપદેશો (ન:) અમને (ઘૃણાતુ) સંભળાવે.
(અન્તર્ભાવિતપ્યર્થ:) ॥ ૬ ॥

શં નૃ: સોમો ભવતુ બ્રહ્મ શ નૃ: શં નો ગ્રાવાણઃ
સમું સન્તુ યજ્ઞાઃ । શં નૃ: સ્વરૂપાં મિતર્યો ભવન્તુ શં નૃ:
પ્રસ્વઃ: સમ્વંસ્તુ વેદિઃ ॥ ૭ ॥

(ન:) અમારે માટે (સોમ:) ચંદ્રમા (શમ્) સુખકારક
(ભવતુ) થાઓ, (ન:) અમારે માટે (બ્રહ્મ) અન્નાદિરૂપતત્વ
(શમ્) શાન્તિદાયક બને. (ગ્રાવાણ:) મેધ (ન:) અમારે
માટે (શમ્) સુખદાયક થાઓ, (યજ્ઞા:) સર્વ પ્રકારના યજ્ઞો

(શમ્, ડ) શાન્તિ અર્થે (સન્તુ) થાઓ, (સ્વરૂપામ્) યજ્ઞ-
સ્તમ્બોનુ (મિતયઃ) પરિભાષ્ય (નઃ) અમને (શમ્) સુખદાયક
(ભવન્તુ) થાઓ, (નઃ) અમને (પ્રસ્વઃ) ઔષધીઓ (શમ્)
સુખદાયક થાઓ, (વેદિઃ) યજ્ઞની વેદિ કુંડાદિક (શમ્, ડ)
શાન્ત્યર્થજ (મસ્તુ) થાઓ ॥ ૭ ॥

શં નઃ સૂર્ય ઉરુચક્ષા ઉદેતુ શં નશ્વતંત્રઃ પ્રદિશો
ભવન્તુ । શં નઃ પર્વતા ધ્રુવયો ભવન્તુ શં નઃ સિન્ધવઃ
શમ્ સુન્તવાપઃ ॥ ૮ ॥

(ઉરુચક્ષાઃ) મહાન્ તેજસ્વી (સૂર્યઃ) સૂર્ય, (નઃ) અમારે
માટે (શમ) સુખપૂર્વક (ઉદ્, યતુ) ઉદય પામે, (ચતસ્રઃ)
ચારે (પ્રદિશઃ) દિશા અને પ્રદિશાઓ (નઃ) અમારે માટે
(શમ્) સુખદાયક (ભવન્તુ) થાઓ, (પર્વતાઃ) પર્વતો, (નઃ)
અમારે માટે (ધ્રુવયઃ) સ્થિર અને (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ)
થાઓ અને (સિન્ધવઃ) નદીઓ વા સમુદ્ર (શમ્) શાન્તિ-
દાયક થાઓ (આપઃ) જલમાત્ર વા પ્રાણ (શમ્ ડ) શાન્તિ-
કારક (સન્તુ) થાઓ. ॥ ૮ ॥

શં નો અદિતિર્ભવતુ વ્રતેભિઃ શં નો ભવન્તુ મરુતઃ
સ્વર્કાઃ । શં નો વિષ્ણુઃ શમ્ પુષા નો અસ્તુ શં નો ભુવિત્રં
શમ્વસ્તુ વાયુઃ ॥ ૯ ॥

(વ્રતેભિઃ) સત્કર્મોથી (અદિતિઃ) વિદુષી માતાઓ (નઃ)
અમારી શાન્તિને માટે (ભવતુ) થાઓ, (સ્વર્કાઃ) સદ્વિ-
ચારશીલ (મરુતઃ) મિતભાષી વિદ્વાનો (નઃ) અમને (શમ્)

શાન્તિદાયક (ભવન્તુ) થાઓ, (વિષ્ણુ:) વ્યાપક ઇશ્વર (ન:) અમને (શમ્) શાન્તિકારક થાઓ, (પૂષા) પુષ્ટિકારક પ્રદા-
યર્થાદિ વ્યવહાર (ન:) અમને (શમ્, ઉ) શાન્તિકર થાઓ,
(ભવિત્રમ્) અન્તરિક્ષ-વાજલ વા ભવિતવ્ય (ન:) અમને
(શમ્) સુખકારક થાઓ (વાયુ:) પવન (શમ્, ઉ) શાન્ત્યર્થ
(અસ્તુ) બનેા. ॥ ૯ ॥

શં નો દેવઃ સવિતા ત્રાયમાણઃ શં નો ભવન્તૂષસો
વિમાતીઃ । શં નંઃ પર્જન્યો ભવતુ પ્રજાભ્યઃ શં નઃ ક્ષેત્ર-
સ્ય પતિરસ્તુ શમ્બુઃ ॥ ૧૦ ॥

(સવિતા) સર્વોત્પાદક (દેવઃ) પરમેશ્વર (ત્રાયમાણઃ)
અમારી રક્ષા કરતા (ન:) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક
થાઓ, (વિમાતીઃ) વિશેષ પ્રકાશયુક્ત (ઉષસઃ) પ્રભાત (ન:)
અમને (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ. (પર્જન્યઃ) મેઘ
(ન:) અમને અને (પ્રજાભ્યઃ) સંસારને (શમ્, ભવતુ)
કલ્યાણકારી થાઓ (ક્ષેત્રસ્ય) જગતરૂપી ક્ષેત્રના (પતિઃ)
સ્વામી (શમ્બુઃ) સર્વ સુખ આપવાવાળા (ન:) અમારે માટે
(શમ્) શાન્તિકારી (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૧૦ ॥

શં નો દેવા વિશ્વદેવા ભવન્તુ શં સરસ્વતી સહ
ધીભિરસ્તુ । શમં પ્રિષાત્તઃ શમું રાતિષાત્તઃ શં નો દિવ્યાઃ
પાર્થિવાઃ શર્મો અપ્યાઃ ॥ ૧૧ ॥

(દેવાઃ) દિવ્યગુણ યુક્ત (વિશ્વદેવાઃ) સમસ્ત વિદ્યાનેા
(ન:) અમારે માટે (શમ્ ભવન્તુ) સુખ આપનાર થાઓ,

(સરસ્વતી) વિદ્યા, સુશિક્ષાયુક્ત વાણી (ધીમિઃ) ઉત્તમ બુદ્ધિઓની (સહ) સાથે (શમ્, અસ્તુ) કલ્યાણકારી થાઓ. (અભિષાન્તઃ) યજ્ઞના સેવક અથવા આત્મદર્શી પુરુષ (શમ્) શાંતિદાયક થાઓ, (રાતિષાન્તઃ) વિદ્યા ધનાદિના દાનનું સેવન કરનાર (શમ્, ડ) શાંતિને માટે જ થાઓ, (દિવ્યાઃ) સુંદર (પાર્થિવાઃ) પૃથિવીના પદાર્થો (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખપ્રદ થાઓ. (અપ્યાઃ) જલમાં ઉત્પન્ન થનારા પદાર્થો (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખપ્રદ થાઓ. ॥ ૧૧ ॥

શં નઃ સત્યસ્ય પતયો ભવન્તુ શં નો અર્વન્તઃ શઘ્નં
સન્તુ ગાવઃ । શં નઃ ઋભવઃ સુકૃતઃ સુહસ્તાઃ શં નો
ભવન્તુ પિતરો દેવેષુ ॥ ૧૨ ॥

(સત્યસ્ય પતયઃ) સત્યભાષણાદિ વ્યવહારના પાલક (નઃ) અમારે માટે (શં ભવન્તુ) સુખકારી થાઓ, (અર્વન્તઃ) ઉત્તમ ઘોડાઓ (નઃ) અમને (શમ્) સુખદ થાઓ. (ગાવઃ) ગાયો (શમ્, ડ) શાંતિને માટે (સન્તુ) થાઓ. (ઋભવઃ) શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા (સુકૃતઃ) ધર્માત્મા (સુહસ્તાઃ) હાથથી સારાં કામો કરનારાઓ (નઃ) અમને (શમ્) સુખદ થાઓ. (દેવેષુ) હવનાદિ સત્કર્મોમાં (પિતરઃ) માતા, પિતા આદિ (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખકારક (ભવન્તુ) થાઓ. ॥ ૧૨ ॥

શં નો અજં એકપાદેવો અસ્તુ શં નો ડિર્હિર્બુધ્ન્યઃ શં
સમુદ્રઃ શં નો અપાંનપાત્પેરસ્તુ શં નઃ પૃશ્નિર્ભવતુ દેવ-
ગૌપાઃ ॥ ૧૩ ॥ ઋં મં ૭, સૂં ૩૫, મં ૧-૧૩ ॥

(एकपात्) જગતરૂપ પાદવાળા અર્થાત્ જેના અંશમાં સર્વ જગત છે એવા અનંત સ્વરૂપ, (अजः) અજન્મા, (देवः) ઈશ્વર (नः) અમારાં (शम्) કલ્યાણને માટે (अस्तु) થાઓ. (बुध्न्यः, अहिः) અન્તરિક્ષમાં ઉત્પન્ન થનાર મેઘ (नः) અમારાં (शम्) કલ્યાણને માટે હો. (समुद्रः) સાગર (शम्) સુખકારી થાઓ. (अपाम्) જલની (नपात्) નૌકા (नः) અમને (शम्, पेरुः) સુખપૂર્વક પાર ઉતારવાવાળી (अस्तु) થાઓ. (देवगोपा) દેવ છે રક્ષક જેમાં એવું (पृश्निः) અન્તરિક્ષ સ્થળ (नः) અમને (शम्भवतु) સુખદાયક થાઓ. ॥ ૧૩ ॥

इन्द्रो विश्वस्य राजति शनौऽअस्तु द्विपदे शं
चतुष्पदे ॥ १४ ॥

હે જગદીશ્વર! જે આપ (इन्द्रः) વિજળીની પેઠે (विश्वस्य) સંસારના મધ્યમાં (राजति) પ્રકાશમાન છો, તે આપની કૃપાથી (नः) અમારા (द्विपदे) પુત્રાદિને (शम्) સુખ (अस्तु) થાઓ અને અમારા (चतुष्पदे) ગો આદિ પશુઓને (शम्) સુખ થાઓ. ॥ ૧૪ ॥

शन्नो वातः पवता ५ शं नस्तपतु सूर्यः । शनः
कर्निकदहेवः पर्जन्योऽभिर्वर्षतु ॥ १५ ॥

હે પરમેશ્વર! (वातः) પવન (नः) અમારે માટે (शम्) સુખકારી (पवताम्) આલો, (सूर्यः) સૂર્ય (नः) અમારે માટે (शम्) સુખકારી (तपतु) તપો. (कानिकदह-
अत्यंत शष्क करनार (देवः) ઉત્તમ ગુણયુક્ત વિદ્યુતરૂપ

અગ્નિ, (નઃ) અમને (શમ્) કલ્યાણકારી થાઓ. અને (પર્જ-
ન્યઃ) મેઘ, અમારે માટે (અભિ, વર્ષતુ) સારી રીતે વૃદ્ધિ
કરો. ॥ ૧૫ ॥

અહાનિ શં ભવન્તુ નઃ શં રાત્રીઃ પ્રતિધીયતામ્ ।
શં નંદ્રાગ્ની ભવતામવોભિઃ શં નંદ્રા વરુણા રાત-
હવ્યા । શં નંદ્રાપૂષણા વાજસાતૌ અમિન્દ્રાસોમા
સુવિતાય શંયોઃ ॥ ૧૬ ॥

હે પરમેશ્વર ! (અવોભિઃ) રક્ષણાદિની સાથે (શંયોઃ)
સુખની (સુવિતાય) પ્રેરણાને માટે (નઃ) અમારા (અહાનિ)
દિવસો (શમ્) સુખકારી (ભવન્તુ) થાઓ. (રાત્રીઃ) રાત્રિયો
(શમ્) કલ્યાણકારિણી (પ્રતિ) અમારા પ્રત્યે (ધીયતામ્)
ધારણ કરો-થાઓ. (નંદ્રાગ્ની) વિજળી અને પ્રત્યક્ષ
અગ્નિ (નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી (ભવતામ્)
થાઓ. (રાતહવ્યા) જેનાથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સુખ પ્રાપ્ત
થાય એવાં (નંદ્રાવરુણા) વિજળી અને પાણી (નઃ) અમારે
માટે (શમ્) સુખકારી થાઓ, (વાજસાતૌ) અન્ન સેવનના
હેતુભૂત સંગ્રામમાં (નંદ્રાપૂષણા) વિજળી અને પૃથ્વી
(નઃ) અમારે માટે (શમ્) સુખકારી થાઓ. (અમિન્દ્રાસોમા)
વીજળી અને ઔષધીઓ (શમ્) સુખકારક થાઓ. ॥ ૧૬ ॥

શંનો દેવીરભિષ્ટં આપો ભવન્તુ પીતયે । શંયોરભિ-
સંવન્તુ નઃ ॥ ૧૭ ॥

હે જગદીશ્વર ! (અભિષ્ટયે) ઈષ્ટ સુખની વૃદ્ધિને માટે

(પીતયે) પાન કરવાને માટે (દેવી:) દિવ્ય ઉત્તમ (ઓષ) પાણી (ન:) અમને (શમ) સુખકારી (મવન્તુ) થાઓ અને તે (ન:) અમારે માટે (શંયો) સુખની વૃષ્ટિ (અભિસ્રવન્તુ) સર્વ બાબુથી કરો. ॥ ૧૭ ॥

द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं ५ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः
शान्तिरोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः
शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं ५ शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
सा मा शान्तिरेधि ॥ १८ ॥

હે પરમેશ્વર ! (દ્યૌઃ) પ્રકાશયુક્ત સૂર્યાદિ (અન્તરિક્ષમ્) સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચેનાં લોક (પૃથિવી) ભૂમિ, (આપઃ) જલ, (ઓષધયઃ) સોમલતા આદિ ઔષધીઓ, (વનસ્પતયઃ) વનસ્પતિઓ, (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વ વિદ્વાન્ લોકો, (બ્રહ્મ) વેદ (સર્વમ્) સર્વ વસ્તુ (શાન્તિઃ) સુખકારી તેમજ નિરુપદ્રવ થાઓ (આ મંત્રમાં શાન્તિ શબ્દનો સંબંધ પ્રત્યેક શબ્દ સાથે બાબુવે.) (શાન્તિરેવ શાન્તિઃ) સ્વયંશાંતિ પણ સુખદાયિની થાઓ. (સા) તે (શાન્તિઃ) શાંતિ (મા) મને (પદિ) પ્રાપ્ત થાઓ.. ॥ ૧૮ ॥

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः
शतं जीवेम शरदः शतं ५ शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रूयाम
शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः
शतात् ॥ १९ ॥ यजुः० अ० ૩૬ મં० ૮।૧૦।૧૧।૧૨
૧૭।૨૪ ॥

હે સૂર્યવત પ્રકાશક પરમેશ્વર! આપ (દેવહિતમ્) વિદ્વાનોના હિતને (શુક્રમ્) શુદ્ધ (ચક્ષુઃ) નેત્ર તુલ્ય સર્વને દેખાડવાવાળા (પુરસ્તાત્) અનાદિકાળથી (ઉત્, ચરત્) સારી રીતે સર્વને ભણુવાવાળા છો. (તત્) તે આપને (શતં, શરદઃ) સો શરદઃજતુ પર્યંત (પદ્યમેમ) જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જોઈએ. અને આપની કૃપાથી (શતં, શરદઃ) સો વર્ષ સુધી (જીવેમ) અમે જીવીએ. (શતં, શરદઃ) સો વર્ષ સુધી (શૃણુયામ) સત્તાશ્રો અમે સાંભળીએ. (શતં શરદઃ) સો વર્ષ પર્યંત (પ્રબ્રુવામ) ભણાવીએ તથા ઉપદેશ કરીએ, અને (શતં શરદઃ) સો વર્ષ સુધી (અદીનાઃ) દીનતા રહિત (સ્યામ) રહીએ. (ચ) અને (શતાત્, શરદઃ) સો વર્ષથી (ભૂયઃ) અધિક પણ જોઈએ, જીવીએ, સાંભળીએ અને દીનતા રહિત રહીએ. ॥ ૧૯ ॥

યજ્ઞાગ્રતો દૂરમુદૈતિ દૈવં તદું સુપ્તસ્ય તથૈવૈતિ ।
દૂરંગમં જ્યોતિષાં જ્યોતિરેકંતન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ ॥
॥ ૨૦ ॥

હે જગદીશ્વર! આપની કૃપાથી (યત્) જે (દૈવમ્) દિવ્ય ગુણ યુક્ત (દૂરંગમમ્) દૂર દૂર જવાવાળા અથવા પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાવાળું (જ્યોતિષામ્) વિષયોની પ્રકાશક ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોનું (જ્યોતિઃ) પ્રકાશરૂપ મન (પદ્મમ્) એકલું (જાગ્રતઃ) જાગવાવાળાની (દૂરમ્) છેટે છેટે (ઉત્, પતિ) અધિક જાય છે (ઉ) અને (તત્) તે (સુપ્તસ્ય) સુવા વાળાની પણ (તથા, પવ) તેજ પ્રભાણે (પતિ) દૂર જાય છે (તત્) તે (મે) માફ (મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) સારા

સારા વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૨૦ ॥

येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदयेषु
धीराः । यदपूर्वं यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसंक-
ल्पमस्तु ॥ २१ ॥

હે જગતપતે ! (યેન) જે મનવડે (અપસઃ) સતકર્મનિષ્ઠ (મનીષિણઃ) મનને દમન કરવાવાળા (ધીરાઃ) ધ્યાન કરવા વાળા બુદ્ધિમાન લોકો (યજ્ઞે) અગ્નિહોત્રાદિ ધાર્મિક કાર્યોમાં અને (વિદયેષુ) વૈજ્ઞાનિક અને યુદ્ધાદિ બ્યવહારોમાં (કર્માણિ) ઇષ્ટ કર્મોને (કૃણ્વન્તિ) કરે છે. અને (યત્) જે (અપૂર્વમ્) અદ્ભુત (પ્રજાનામ્) પ્રાણિ માત્રના (અન્તઃ) અંદર (યક્ષમ્) મળેલું છે (તત્) તે (મે) મારું (મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) શ્રેષ્ઠ સંકલ્પવાળું (અસ્તુ) થાઓ. ॥૨૧॥

यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु
यस्मान्न कृते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसंकल्प-
मस्तु ॥ २२ ॥

હે પ્રજો ! (યત્) જે (પ્રજ્ઞાનમ્)બુદ્ધિનું ઉત્પાદક (ઉત) અને (ચેતઃ) સ્મૃતિનું સાધન (ધૃતિઃ) ધૈર્ય સ્વરૂપ (ચ) અને (પ્રજાસુ) મનુષ્યોમાં (અન્તઃ) અંદર (અમૃતમ્) નાશ રહિત (જ્યોતિઃ) પ્રકાશ સ્વરૂપ છે (યસ્માત્) જેના (ઋતે) વિના (કિશ્ચન) કંઈ પણ (કર્મ) કાર્ય (ન ક્રિયતે) કરી શકાતું નથી (તત્) તે (મે) મારું (મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) શુદ્ધ વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૨૨ ॥

યેનેદં ભૂતં ભુવનં ભવિષ્યત્પરિગૃહીતમમૃતેન સર્વમ્ ।
યેન યજ્ઞસ્તાયતે સપ્તહોતા તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ ॥૨૩॥

હે સર્વેશ્વર! (યેન, અમૃતેન) જે નાશ રહિત મનવડે
(ભૂતં, ભુવનં, ભવિષ્યત્, સર્વમ્, इदम्, પરિગૃહીત-) ભૂત,
વર્તમાન, ભવિષ્ય સર્વ જાણી શકાય છે અને (યેન) જેનાથી
(સપ્ત હોતા) જેમાં સાત હોતા હોય એવો (યજ્ઞઃ) અગ્નિદ્યો-
માદિ યજ્ઞ (સ્તાયતે) વિસ્તાર પામે છે (તત્) તે (મે) માફ
(મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) મુક્તિ આદિ શુભ પદાર્થોના
વિચારવાળું (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૨૩ ॥

યસ્મિન્નૃચ્ઃ સામ યજૂંષિ યસ્મિન્ પ્રતિષ્ઠિતા રથ-
નાભાવિવારાઃ । યસ્મિન્ચિત્ત્વં સર્વમોતૈ પ્રજાનાં તન્મે મનઃ
શિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૨૪ ॥

હે અગ્નિદ્યોત્પાદક! (યસ્મિન્) જે શુદ્ધ મનમાં (નૃચ્ઃ,
સામ) ઋગ્વેદ અને સામવેદ તથા (યસ્મિન્) જેમાં (યજૂ-
ંષિ) યજુર્વેદ (અને અથર્વવેદ પણ) (રથનાભાવિવારાઃ)
રથની નાભિની વચ્ચેમાંની ધરીના કાષ્ઠમાં આરાની પેઠે
(પ્રતિષ્ઠિતાઃ) સ્થિત કરે છે અને (યસ્મિન્) જેમાં (પ્રજા-
નામ્) પ્રાણીઓનું (સર્વમ્) સમગ્ર (ચિત્તમ્) જ્ઞાન (ઓતમ્)
સૂતરમાં મણિઓની માફક સંબંધવાળું છે (તત્) તે (મે)
માફ (મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્રોના
પ્રચારરૂપ (અસ્તુ) થાઓ. ॥ ૨૪ ॥

સુષારથિરશ્વાનિવ યન્મનુષ્યાન્નેનીયતેઽભીશુભિર્વા-
જિનં ઇવ । દ્વત્પર્તિષ્ઠં યદજિરં જર્વિષ્ઠં તન્મે મનઃ
શિવસંકલ્પમસ્તુ ॥ ૨૫ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૪, મં૦ ૧-૬

(યત્) જે મન (મનુષ્યાન્) મનુષ્યોને (સુષારથિઃ,
અશ્વાનિવ) જેમ સારો સારથિ ઘોડાઓને (નેનીયતે) સારી
રીતે આમ તેમ લઈ જાય છે, તથા (અભીશુભિઃ)
ઘોડાને રાશો વડે (વાજિન ઇવ) ઘોડાઓને નિયમમાં રાખે
છે તેમ નિયમમાં રાખે છે, અને (યત્) જે (દ્વત્પર્તિષ્ઠમ્)
હૃદયમાં સ્થિત છે, (અજિરમ્) જરા (મરણ) રહિત છે,
(જર્વિષ્ઠમ્) અતિશય ગમનશીલ છે (તત્) તે (મે) મારું
(મનઃ) મન (શિવસંકલ્પમ્) શુદ્ધ સંકલ્પવાળું (અસ્તુ)
થાઓ. ॥ ૨૫ ॥

૧ ૨ ૩ ૨૩ ૧ ૨ ૨ ૩ ૧ ૨ ૨ ૧
સ નઃ પવસ્વ શઙ્ગવે શં જનાય ક્ષમર્વતે । શં ૫
૨ ૩૧
રાજન્નોષધીભ્યઃ ॥ ૨૬ ॥ સામ૦ ઉત્ત૦ અ૦ પ્રણ
૧ મં૦ ૧ ॥

હે (રાજન્) સર્વત્ર પ્રકાશમાન પરમેશ્વર! (સઃ) તે
પસિદ્ધ આપ (નઃ) અમારાં (ગવે) ગાય આદિ દ્વિધ આપ-
વાવાળાં પશુઓને માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ. (જનાય)
મનુષ્ય માત્રને માટે (શમ્) શાંતિ આપવાવાળા થાઓ,
(અર્વતે) ઘોડા આદિને સ્વારીનાં કામમાં આવનારાં પશુ-
ઓને માટે (શમ્) સુખકારક થાઓ, (ઓષધીભ્યઃ) ઘઉં
આદિ ઔષધીઓને માટે અમને (શમ્, પવસ્વ) શાન્તિ
આપો. ॥ ૨૬ ॥

અમયં નઃ કરત્યન્તરિક્ષમમયં ઘાવાપૃથિવી ઉમે ઇમે
અમયં પૃથ્વાદમયં પુરસ્તાદુત્તરાદધરાદમયં નો અસ્તુ
॥ ૨૭ ॥

હે ભગવન્ ! (અન્તરિક્ષમ્) અંતરિક્ષ લોક (નઃ) અમને
(અમયમ્-કરતિ) નિર્ભય કરે, (ઉમે, ઇમે) આ બન્ને
(ઘાવાપૃથિવી) વિદ્યુત અને પૃથ્વી (અમયમ્) નિર્ભય
કરે, (પૃથ્વાત્) પાછળ (અમયમ્) ભય ન થાઓ, (પુરસ્તાત્)
આગળ (અમયમ્) ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (ઉત્તરાત્, અધરાત્)
ઉંચે અને નીચેથી (નઃ) અમને (અમયમ્, અસ્તુ) ભય પ્રાપ્ત
ન થાઓ. ॥ ૨૭ ॥

અમયં મિત્રાદમયમ્મિત્રાદમયં જ્ઞાતાદમયં પુરોક્ષાત્ ।
અમયં નક્તમમયં દિવં નઃ સર્વા આશ્ના મમ મિત્રં ભવન્તુ
॥ ૨૮ ॥ અથર્વં કાંઠ ૧૯ । સૂઠ ૧૫ મંઠ ૫૬ ॥

હે જગત્પતે ! અમને (મિત્રાત્) મિત્રથી (અમયમ્)
ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (અમિત્રાત્) શત્રુથી (અમયમ્) ભય
પ્રાપ્ત ન થાઓ, (જ્ઞાતાત્) જાણેલા પદાર્થોથી (અમયમ્)
ભય ન થાઓ, (પુરોક્ષાત્) અજ્ઞાત પદાર્થોથી (અમયમ્)
ભય પ્રાપ્ત ન થાઓ, (નઃ) અમને (નક્તમ્) રાત્રીમાં (અમયમ્)
ભય ન થાઓ, (દિવં) દિવસમાં (અમયમ્) ભય ન થાઓ,
(સર્વાઃ) સર્વ (આશ્નાઃ) દિશાઓ (મમ, મિત્રમ્) મારા મિત્ર
(ભવન્તુ) થાઓ. ॥ ૨૮ ॥

॥ इति शान्ति प्रकरण मन्त्रार्थाः ॥

॥ अथ सामान्यप्रकरणम् ॥

નીચે લખેલી ક્રિયા સર્વ સંસ્કારોમાં કરવી જોઈએ, પરંતુ જ્યાં કંઈ વિશેષતા હશે ત્યાં સૂચના કરવામાં આવશે કે અમુક કર્મ અહિં નથી કરવાનું અને અમુક વિશેષ કરવાનું છે. સંસ્કાર કર્તાએ હમેશાં નીચે લખેલી જાળતો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

યજ્ઞદેશ—અર્થાત્ યજ્ઞ કરવાનું સ્થાન પવિત્ર હોવું જોઈએ, એટલે કે ત્યાંનો વાયુ શુદ્ધ હોય અને ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારની ગંદકી ન હોવી જોઈએ.

યજ્ઞશાલા—એને યજ્ઞમંડપ કહે છે. એનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે સોળ હાથ સમચોરસ અને ઓછામાં ઓછું આઠ હાથ સમચોરસ હોવું જોઈએ. જે મંડપની ભૂમિ અશુદ્ધ હોય તો તેને વેદિ જેટલી ઉંડી જનાવવાની હોય તેટલી ઉંડે સુધી ખોદીને તે અશુદ્ધ માટી કાઢી નાંખી શુદ્ધ માટી નાંખવી. જે યજ્ઞશાલા સોળ હાથ સમચોરસ હોય તો ચોતરફ મળીને ૨૦ થાંભલા અને આઠ હાથ સમચોરસ હોય તો બાર થાંભલા ધાલીને ઉપર છાયા કરવી. એ છાયાની છત વેદીની સર્વથી ઉપરની મેખલા કરતાં દશ હાથ ઉંચી અવશ્ય હોવી જોઈએ. આ યજ્ઞ-શાલાની ચારે દિશાઓમાં ચાર દ્વાર અવશ્ય રાખવાં અને તેને ધ્વજપતાકા, તોરણાદિથી સુશોભિત કરવી, અને નિત્ય છાણથી લિપીને તથા રંગોળી વગેરેથી સુભૂષિત રાખવી.

સર્વે મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે તેઓએ સઘળાં મંગલકાર્યોમાં પોતાના તથા અન્યના કલ્યાણને અર્થે યજ્ઞદ્વારા ઇશ્વર-પાસના કરવી, અને યજ્ઞને માટે નીચે લખેલાં સુગંધિત આદિ દ્રવ્યો છે તેની આહુતિ યજ્ઞકુંડમાં આપવી.

યજ્ઞકુંડનું પરિમાણ

યજ્ઞકુંડનું પરિમાણ—માપ આહુતિઓની ગણતરી ઉપર છે. જે એક લક્ષ આહુતિ આપવાની હોય તો ચાર ચાર હાથનો સમચોરસ કુંડ ઉપરને ગાળેથી તેમ જ ઉંડો પણ તેટલો જ અને નીચેથી ઉપરના ગાળાનો એક ચતુર્થાંશ અર્થાત્ એક હાથ સમચોરસ એ પ્રકારનો કુંડ બનાવવો. જે લક્ષ કરતાં વધારે આહુતિ આપવાની હોય તો બળે હાથ વધારતા જવું. એટલે કે જે લાખ આહુતિ આપવાની હોય તો ઉપરને ગાળેથી છ હાથ સમચોરસ અને ઉંડો પણ તેટલો જ અને નીચેથી એક ચતુર્થાંશ અર્થાત્ દોઢ હાથ સમચોરસ રાખવો. જે આહુતિ પચાસ હજાર આપવાની હોય તો એક હાથ ઓછો અર્થાત્ ત્રણ હાથ સમચોરસ ઉપરને ગાળે તેમજ ઉંડાઈમાં રાખવો અને નીચેથી પોણો હાથ સમચોરસ રાખવો; એજ પ્રમાણે પચીસ હજાર આહુતિઓને માટે બે હાથ સમચોરસ ઉપરને ગાળે અને ઉંડાઈમાં રાખી અર્ધો હાથ નીચેથી સમચોરસ રાખી કુંડ બનાવવો. દશ હજાર આહુતિ સુધી એ જ પ્રમાણેનો કુંડ બનાવવો. પાંચથી દશ હજાર આહુતિ સુધી દોઢ હાથ સમચોરસ અને સાડાઆઠ આંગળ નીચેથી સમચોરસ રાખવો. આ પરિમાણને માટે આહુતિઓ ધીની

સમજવી જોઈએ. એટલે કે કોઈ યજ્ઞમાં અદી હજાર ધીની અને અદી હજાર ખીર અગર મોહનભોગની મળીને પાંચ હજાર આહુતિ આપવાની હોય તો પણ બે હાથ સમચોરસના માપનો જ કુંડ બનાવવો. ઘૃતની હજાર આહુતિ આપવાની હોય તો પણ સવા હાથ સમચોરસ અને ચતુર્થાંશ નીચેથી રાખવો પણ એથી ઓછો ન રાખવો. આ કુંડને પ્રત્યેક પાંચ આંગળની લાંબી પહોળી એવી ત્રણ મેખલાઓ બનાવવી; આ મેખલાઓ યજ્ઞશાલાની ભૂમિના પૃષ્ઠ ભાગથી બનાવવી.

યજ્ઞસન્નિધિ—અર્થાત્ યજ્ઞમાં બાળવાનાં લાકડાં, પલાશ (ખાખરો), સમી, પીંપળો, વડ, ગુઝર (ઉંખરડો), આંબો, બિલી આદિની સન્નિધિ વેદના પ્રમાણમાં નાની મોટી કપાવીને તૈયાર રાખવી. આ સન્નિધિઓ કીડાએ ખાધેલી, મલિન દેશેત્પન્ન અર્થાત્ ઉકરડા અગર તો લોકો જાજર જતા હોય કિંવા સ્મશાનમાં ઉગેલી હોય તેવા સ્થાનની ન હોવી જોઈએ.

ચાર પ્રકારનાં હોમદ્રવ્યો

૧ સુગંધિત-કસ્તુરી, કેશર, અગર, તગર, ચંદન, ઇલાયચી, જાયફલ, જાંવરી ઇત્યાદિ.

૨ પુષ્ટિકારક-ધી, દૂધ, ફળ, કદં, અન્ન વગેરે.

૩ મિષ્ટ-સાકર, મધ, ખારેક, દ્રાક્ષ ઇત્યાદિ.

૪ રોગનાશક-ગળો આદિ ઓષધિઓ.

રૂથાલીપાક—નીચે જતાવવામાં આવેલી વિધિથી ભાત, ખીચડી, ખીર, લાડુ, મોહનભોગ આદિ સર્વ ઉત્તમ પદાર્થ જનાવવા. પ્રમાણુ:—

ઓ૩મ્ દેવસ્ત્વા સવિતા પુનાત્વચ્છિદ્રેણ વસોઃ
પવિત્રેણ સૂર્યસ્ય રશ્મિભિઃ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ

અર્થ:—સૂર્ય જેમ પોતાના કિરણો વડે નિરંતર જગતના સઘળા પદાર્થોને શુદ્ધ કરે છે; તેમ યજ્ઞકર્તાએ યજ્ઞ સંગ્રાંધી સઘળી સામગ્રીને યથાવત્ શુદ્ધ કરી લેવી જોઈએ. મતલબ કે જીવજંતુ કે ઉંદરની લિંડીઓ અગર તેવાજ ખીજા અમેઘ્ય પદાર્થો હોય તે તપાસીને ઠાઠી નાંખવા, ત્યારબાદ તે દ્રવ્યોમાંથી યથાયોગ્ય મેળવીને પાક કરવો. જેમકે ૧ શેર સાકરના મોહનભોગમાં એક રતિ કસ્તુરી, એક માસો કેસર, બે માસા જાયફલ, જાંવત્રી એ પ્રમાણે નાંખીને શીરો જનાવવો. એજ પ્રમાણે ખીર, ભાત, ખીચડી આદિ હોમને માટે યથાયોગ્ય ભાગ અને શુદ્ધ વસ્તુઓ લઈને જનાવવું. ચરુ અર્થાત્ હોમને માટે પાક જનાવવાનો વિધિ આ પ્રમાણે છે:—

ઓ૩મ્ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં નિર્વપામિ ।

અર્થ:—અગ્નિ પરમાત્માને માટે પ્રીતિપૂર્વક સંશો-
ધિત દ્રવ્યને હું લઉં છું. એ પ્રમાણે બોલી પ્રત્યેક આહુ-
તિને માટે ચાર ચાર મુઠી ચોખા આદિ લઈને—

ઓ૩મ્ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧ મં૦ ૧૫

અર્થઃ—અગ્નિ પરમાત્માને માટે સંશોધિત દ્રવ્યને ઘોઉં છું. એ પ્રમાણે યોદ્ધીને ઝરાબર ચોખા વગેરેને ઘોધને અગ્નિ ઉપર તેનો ઝરાબર પાક બનાવવો અર્થાત્ તે કાચો ન રહે તેમ ઝરાબર બનાવવો અને જ્યારે એનું કામ પડે ત્યારે શાકદ્યસ્થાલીમાં કાઢવો અને એના ઉપર ઘૃતનું સેચન કરવું. એજ પ્રમાણે ઘી પણ પ્રથમથી જ ઝરાબર ગરમ કરીને ગાળી અંદર કેશર, જલયક્ષ્ણ તથા જલવંત્રી મેળવીને રાખી મૂકવું જોઈએ.

યજ્ઞપાત્રઃ—યજ્ઞમાં વાપરવાનાં પાત્રો વિશેષે કરીને ચાંદિ અગર કાષ્ટનાં હોવાં જોઈએ, અને તે જો લાકડાનાં હોય તો યજ્ઞ થઈ રહ્યા પછી તેને ગરમ પાણી વડે ઘોધને મૂકી દેવાં કે જેથી તે ખરાબ ન થાય.

અથ પાત્રલક્ષણાન્યુચ્યન્તે ॥

વાહુમાત્ર્યઃ પાણિમાત્રપુષ્કરાઃ । ષટ્કુલસ્વાતાસ્ત્વ-
ગ્વિલાહંસમુખપ્રસેકાઃ મૂલદણ્ડાશ્વત્સઃ સ્તુચો ભવન્તિ । તત્ર
પાલાશી જુહૂઃ । આશ્વત્થયુપમૃત્ । વૈકઙ્કતી ધ્રુવા । અગ્નિ-
હોત્ર હવળીચ । અરત્નિમાત્રઃ સ્વાદિરઃ સ્તુવઃ । અઙ્ગુષ્ઠપર્વ-
માત્રપુષ્કરઃ । તથાવિધો દ્વિતીયો વૈકઙ્કતઃ સ્તુવઃ । વારણં
વાહુમાત્રં મકરાકારમગ્નિહોત્રહવળીનિધાનાર્થં કૂર્ચમ્ । અર-
ત્નિમાત્રં સ્વાદિરં સ્વઙ્ગાકૃતિ વજ્રમ્ । વારણાન્યહોમસં-
યુક્તાનિ । તત્રોલૂલં નાભિમાત્રમ્ । મુસલં શિરોમાત્રમ્ ।
અથવા મુસલોલૂલં વાર્ષે સારદારુમયે શુભે ઇચ્છા પ્રમાણે

भवतः । तथा—खादिरं मुसलं कार्यम् । पालाशः स्यादुलूखलः
यक्षोभौ वारणौ कार्यौ तदभावेऽन्यवृक्षजौ । शूर्पं वैणव-
मेव वा । एशीकं नलमयं वाऽचर्मबद्धम् । प्रादेशमात्री
वारणी शम्याः । कृष्णाजिनमखण्डम् । दृषदुपले अक्षमये
वारणीं २४ हस्तमात्रीं २२ अरत्निमात्रीं वा स्वातमध्यां
मध्यसंगृहीतामिडापात्रीम् । अरत्निमात्राणि ब्रह्मयजमान-
होतृपत्न्यासनानि । मुञ्जमयं त्रिवृतं व्याममात्रं योक्त्रम् ।
प्रादेशदीर्घे अष्टाङ्गुलायते षडङ्गुलस्वातमण्डलमध्ये
पुरोटाशपात्र्यौ । प्रादेशमात्रं द्व्यङ्गुलपरीणाहं तीक्ष्णाग्रं
श्रितावदानम् । आदर्शाकारे चतुरस्त्रे वा प्राशित्रहरणे ।
तयोरेकमीषत्स्वातमध्यम् । षडङ्गुलकङ्कतिकाकारमुभयतः
स्वातं षडवदात्तम् । द्वादशाङ्गुलमर्द्धचन्द्राकारमष्टाङ्गु-
लोत्सेधमन्तर्द्धानकटम् । उपवेशोऽरत्निमात्रः । जमयी
रज्जुः । खादिरान् द्वादशाङ्गुलदीर्घान् चतुरङ्गुलमस्त-
कान् तीक्ष्णाग्रान् शङ्कून् । यजमानपूर्णपात्रं पत्नीपूर्ण-
पात्रं च द्वादशाङ्गुलदीर्घं चतुरङ्गुलविस्तारं चतुरङ्गुल-
स्वातम् । तथा प्रणीतापात्रञ्च । आज्यस्थाली द्वादशाङ्गु-
लविस्तृता प्रादेशोच्चा । तथैव चरुस्थाली । अन्वाहार्यपात्रं ।
पुरुषचतुष्टयाहारपाकपर्याप्तं समिदिध्मार्थं पलाशशाखामयं
कौशं बर्हिः । ऋत्विग्वरणार्थं कुण्डलाङ्गुलीयकवासांसि ।

પત્નીયજમાનપરિધાનાર્થે ક્ષૌમવાસશ્વતુષ્ટયમ્ । અગ્ન્યાગ્નેય-
દક્ષિણાર્થે ચતુર્વિંશતિપક્ષે एकोनपञ्चाशद् गावः द्वादश-
पक्षे पञ्चविंशतिः । षट्पक्षे त्रयोदश, सर्वेषु पक्षेषु आदि-
त्येऽष्टौ घेनवः । वरार्थे चतस्रो गावः ॥

ઋત્વિજ્ઞેનાં દક્ષિણુઃ—જેમને ઋત્વિજ તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવે તેઓ વિદ્વાન્, ધાર્મિક, જિતેન્દ્રિય, કર્મકુશલ, નિર્દોશ, પરોપકારી, દુર્બસનરહિત, કુદ્દીન, સુશીલ ઇત્યાદિ સદ્ગુણસંપન્ન હોવા જોઈએ, તથા વૈદિક મતાવલંબી અને વેદવિત્ હોવા જોઈએ. જે આવે એક જ વિદ્વાન્ હોય તો માત્ર તેને પુરોહિત બનાવવો. જે હોય તો પુરોહિત તથા ઋત્વિજ, ત્રણ હોય તો ઋત્વિજ, પુરોહિત તથા અધ્યક્ષ, અને ચાર હોય તો હોતા, અધ્વર્યુ, ઉદ્ગાતા અને પ્રદ્ધા; એ પ્રમાણે નિયુક્ત કરવા. એમનાં આસન વેદિની ચારે બાજુએ નીચે પ્રમાણે હોવાં જોઈએ.

હોતા—વેદિની પશ્ચિમમાં પૂર્વાભિમુખ.

અધ્વર્યુ—વેદિની ઉત્તરમાં દક્ષિણાભિમુખ.

ઉદ્ગાતા—વેદિની પૂર્વમાં પાશ્ચિમાભિમુખ.

પ્રદ્ધા—વેદિની દક્ષિણમાં ઉત્તરાભિમુખ.

યજમાનનું આસન પશ્ચિમમાં પૂર્વાભિમુખ અથવા દક્ષિણમાં ઉત્તરાભિમુખ હોવું જોઈએ. ઋત્વિજ્ઞેને સત્કાર-પૂર્વક આસન ઉપર બેસાડવા અને તેઓએ પ્રસન્નતાપૂર્વક આસન ઉપર બેસવું. ઉપસ્થિત કર્મ વિના બીજું કંઈ કર્મ કે વાત કોઈએ પણ કરવી નહિ.

અથ ઋત્વિગ્વરણમ્ ॥

કર્મની શરૂઆતમાં વિદ્વાન વ્યસનરહિત અને કર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા પ્રાક્ષણને બોલાવીને તેમનું વરણ નીચે પ્રમાણે કરવું:—

યજમાન—ઓરમાવસોઃ સદને સીદ* ।

આ પ્રમાણે જેટલા પ્રાક્ષણને ઋત્વિજ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમને આસન ઉપર બેસાડવા અને તેઓએ બેસતી વખતે:—

ઋત્વિજ્—ઓરમ્ સીદામિ+ ।

આ પ્રમાણે બોલવું પછી:—

યજમાન—અહમદ્યોક્ત કર્મકરણાય ભવન્તં વૃણે ‡ ॥

આ પ્રમાણે બોલીને ઋત્વિજનો સ્વીકાર કરવો અને ઋત્વિજ તેને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપે.

ત્વિજ્—વૃતોસ્મિ

આ પ્રમાણે ઋત્વિજનેનું વરણ થઈ રહ્યા પછી નિમ્ન-લિખિત મંત્રો વડે યજમાન તથા ઋત્વિજનેએ આચમન કરવું:—

* હે વિદ્વાન્ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞકાર્યાર્થે આ આસન પર બેસો.

+ બેસું છું.

‡ હું આજ ઉક્ત કર્મ કરવાને માટે આપનો સ્વીકાર કરું છું.

- ૧ ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥
- ૨ ઓ૩મ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥
- ૩ ઓ૩મ્ સત્યં યશઃશ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥

સૌત્રમન્ત્રાઃ

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક એમ ત્રણ આચ-
મન કરવાં. ત્યારપછી નીચે લખેલા મંત્રો બોલી જલ વડે
ઇન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો—

ઓ૩મ્ વાઙ્મઽઆસ્યેઽસ્તુ ॥ ૧ ॥ ✽

✽ આ મંત્ર સૂત્રકારેએ અથર્વવેદના નિમ્નલિખિત મંત્રો-
માંથી જૂદા પાડેલા છે:—

વાઙ્મ આસન્નસોઃ પ્રાણશ્ચક્ષુરક્ષ્ણોઃ શ્રોત્રં કર્ણયોઃ ।
અપલિતાઃ કેશા અશોણા દન્તા बहु बाहोर्बलम् ॥ ૧૧ ॥
ऊर्वोरोजो जङ्घयोर्जिवः पादयोः । प्रतिष्ठा अरिष्टानि मे
सर्वात्मानिभृष्टः अथर्व० કાં૦ ૧૯, અ૦ ૭, સૂ૦ ૬૦.

तनूस्तन्वा मे सहे दतः सर्व मायुरशीय ॥

અથર્વ૦ કાં૦ ૧૯, અ૦ ૭ સૂ૦ ૬૧.

ઋત્વિજ—હું વરી ચૂક્યો છું.

ઓ૩મ્ એ પરમાત્માનું નામ છે. હે પરમાત્મન! તું અમારે
મહાન્ આધાર છે. ૧

હે અવિનાશી પરમાત્મન! તું અમારો રક્ષક છે. ૨

હે પૂજ્ય પરમાત્મન! અમને સત્ય વ્યવહાર યશ, તથ

આ મંત્ર વડે મુખ,

ઓરમ્ નસોર્મે પ્રાણોઽસ્તુ ॥ ૨ ॥

નાસિકાનાં બન્ને છિદ્રો,

ઓરમ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ ૩ ॥

બન્ને નેત્ર,

ઓરમ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ ૪ ॥

બન્ને કાન,

ઓરમ્ બાહ્યોર્મે બલમસ્તુ ॥ ૫ ॥

બન્ને બાહુ,

ઓરમ્ ઊર્વોર્મે ઓજોઽસ્તુ ॥ ૬ ॥

બન્ને જંઘાઓ,

ઓરમ્ અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ

સન્તુ ॥ ૭ ॥

આ મંત્ર વડે આખા શરીર પર પાણી છાંટવું. તદનંતર-

ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાઓ. ૩

હે પરમાત્મન! મારી વાણી, નાસિકા, ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા હસ્તપાદાદિ કર્મેન્દ્રિયો સતેજ, સુદૃઢ રહી હમેશાં ધર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત રહેા. ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦.

ઓ૩મ્ મૂર્ધ્નિ સ્વઃ

આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્યને ત્યાંથી અગ્નિ લાવી, અથવા તેા ઘૃતનો દીપક કરી તેના વડે કપૂર સળગાવી સમિધાના બારીક ટુકડા એના ઉપર મૂકીને યજ્ઞમાન કે પુરોહિત નીચેનો મંત્ર બોલી અગ્ન્યાધાન કરે:—

ઓ૩મ્ મૂર્ધ્નિ સ્વર્ગૌર્ધિ મૂમ્ના પૃથિવીવં ન્વરિમ્ના ।
તસ્યાંસ્તે પૃથિવો દેવયજનિ ષૃષ્ટેઽગ્નિર્મન્નાદમન્નાઞ્ચાયાદધે ॥
યજુ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૫.

હું ભક્ષણયોગ્ય અન્નને માટે જેમ આકાશમાં સૂર્ય છે તેમ શુભ ગુણો વડે યુક્ત, વિસ્તૃત ભૂમિના તેવાં પ્રત્યક્ષ વા અપ્રત્યક્ષ અર્થાત્ આકાશયુક્ત લોકોમાં રહેનાર, ભૂમિના પૃથ્થ ભાગ ઉપર જ્યાં વિદ્વાનો યજ્ઞ કરે છે ત્યાં ભૂમિ, અન્તરિક્ષ, દુલોક એમની અંતર્ગત રહેનારા તથા જવ આદિ અન્નના ભક્ષક અગ્નિની સ્થાપના કરે છું.

આ મંત્ર વડે વેદિમાં અગ્નિ સ્થાપન કરીને તેના ઉપર થોડું કપૂર તથા લાકડાના બારિક ટુકડાઓ મૂકીને આગલો મંત્ર બોલીને પંખાથી અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવો.

ઓ૩મ્ ઉદ્બુધ્યસ્વાગ્ને પ્રતિ જાગૃહિ ત્વર્મિષ્ટાપૂર્તે
સર્મ્જેથા મયં ચ । અસ્મિન્ત્સપ્થસ્યે અધ્યુત્તરસ્મિન્
ત્રિર્વેદેવા યજ્ઞમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુ૦ અ૦ ૧૫ મં૦ ૫૪.

૧ હે (અગ્ને) અગ્નિ! તું પ્રકટ થઇ પ્રકાશિત થા, કે જેથી (ત્વમ્, અયમ્ ચ) તું અને હું મળીને (તારી મદદ વડે) (અસ્મિન્ સધસ્થ ઋત્તરસ્મિન્) આ સ્થાને અને આગામી સમયમાં પણ સદા (દૃષ્ટાપૂર્તે) ઇષ્ટસુખ (વિદ્વાનોના સત્કાર, ઇશ્વરારાધન, સત્સંગ તથા સત્ય વિદ્યા આદિનું) વિદ્યાની શોભા, પૂર્ણ યુવાવસ્થા વગેરે) ને (સંસૃજેથામ્) સિદ્ધ કરીએ, અને તેમ કરવાથી (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વ વિદ્વાનો (ચ) અને (યજમાનઃ) યજ્ઞ કરનારા પુરુષો એક સ્થાનમાં (અધિસીદત) ઉન્નતિપૂર્વક રહીએ. (આ ઉપરથી પરમાત્મા ઉપદેશ કરે છે કે, મનુષ્યોએ નિત્ય અગ્નિને પ્રકટ કરીને પોતાનાં ઇષ્ટાપૂર્ત્તની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ.)

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમાં જરાજર પ્રબલિત થવા માંડે ત્યારે અંદન અગર બીજાઓમાંથી આઠ આંગળની ત્રણ સમિધાઓ લઇને ધીમાં બોળીને નીચેના મંત્રો વડે અગ્નિને *સમર્પણ કરવી:—

*મમ્બ્રાન્તૈઃ કર્માદીન્ સાન્નિપાતયેત્ ॥ યજ્ઞપરિભાષાસૂત્ર ॥ ૪૯ ॥

પ્રત્યેક આહુતિ અથવા યજ્ઞાંતર્ગત કર્મ મંત્ર પૂરો બોલી રહ્યા પછી કરવું કારણ કે:—

યુગપજ્ઞાનાનુત્પત્તિર્મનસો લિક્કમ્ ॥ ન્યા૦ ૬૦ અ૦ ૧

આ૦ ૧ સુ૦ ૧૬.

મનસો કર્મ છે કે, એ એક કાળમાં બે કર્મ સાથે નથી કરી શકતું. માટે પ્રથમ મંત્ર બોલીને પછી તે મંત્ર વડે જે કર્મ કરવાનું હોય તે કરવું.

ઓ૩મ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વ વર્દ્ધ-
સ્વ વેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્ પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેનાન્નાગ્રેન
સમેધય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે જાતવેદસે-ઇદન્ન મમ ॥

સૌત્રમંત્રઃ ॥

આ મંત્ર વડે એક સમિધા હોમવી—

હે (જાતવેદઃ) જાતવેદ પરમાત્મન્! આપ અમને ઈધ-
નની માફક જ્ઞાનથી પ્રદીપ્ત કરો અને અમારી ઉન્નતિ કરો.
તથા આપની કૃપાએ અમને સંપત્તિ, સંતતિ, અન્ન, તેજ,
બળ આદિ પ્રાપ્ત થાઓ.

ઓ૩મ્ સમિધાગ્નિં દુવસ્યત ધૃતૈર્બોધયતાતિથિમ્
આસ્મિન્ હુવ્યા જુહોતન્ સ્વાહા । ઇદમગ્નયે-ઇદન્ન મમ ॥

યજુઃ અં ૩ મં ૧

ઓ૩મ્ સુસમિદ્ધાય શોચિષે ધૃતં તીવ્રં જુહોતન્ ।
અગ્નયે જાતવેદસે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે જાતવેદસે-ઇદન્નમમ ॥

યજુઃ અં ૩ મં ૨

આ બન્ને મંત્રો વડે બીજી સમિધા હોમવી—

હે વિદ્વાનો તમે (સમિધા) સમિધાઓ તથા ધી આદિ
વડે (અગ્નિમ્) ભૌતિક અગ્નિને (બોધયત) ઉદ્દીપિત અર્થાત
પ્રકાશિત કરો, તથા જેમ (અતિથિમ્) અતિથિનો સત્કાર
આદિ કરે છે તેમ અગ્નિનું (દુવસ્યત) સેવન કરો, અને

(અસ્મિન્) એ અગ્નિમાં (હવ્યા) સુગંધ મિષ્ટ, પુષ્ટ તથા રોગને નાશ કરનારા હૃદય પદાર્થોનો (આજુહોતન) સારી રીતે હવન કરો.

હે મનુષ્યો (સુસમિદ્ધાય) ઝરાઝર, પ્રજ્વલિત થયેલા, (શોચિષે) શુદ્ધ કરેલા અથવા દોષોના નિવારક (જાતવેદસે) સર્વ પદાર્થોમાં વિદ્યમાન (અગ્નયે) રૂપ, દાહ, પ્રકાશ, છેદન આદિ ગુણસ્વભાવવાળા અગ્નિમાં, (તીવ્રમ્) સર્વ દોષોને નિવારણ કરવામાં તીક્ષ્ણ સ્વભાવવાળા (ઘૃતમ્) ઘી, મિષ્ટ આદિ પદાર્થોને (જુહોતન) ઝરાઝર રીતે હોમો.

ઓરમ્ તન્ત્વા સમિદ્ધિરઙ્ગિરો ઘૃતેન વર્દયામસિ ।
 બૃહચ્છોચા યવિષ્ઠય સ્વાહા ॥ इदमग्नयेऽङ्गिरसे-इदन्नमम ॥
 યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૩

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધાની આહુતિ આપવી.

જે અગ્નિ (અંગિરઃ) પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરાવનાર અથવા (યવિષ્ઠય) પદાર્થોનું ભેદન કરવામાં અતિ બલવાન છે તથા (બૃહચ્છોચાઃ) ઘણા તેજથી જે પ્રકાશે છે, (ત્વા) તેને (સમિદ્ધિઃ) કાષ્ઠાદિ તથા (ઘૃતેન) ઘી આદિ વડે (વર્ધયામસિ) અમે વધારીએ છીએ.

ત્યાર પછી નીચેના મંત્ર વડે ઘૃતની પાંચ આહુતિ આપવી:—

ઓરમ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વ
 વર્દસ્વ ચેદ્ધ વર્ધય ચાસ્માન્ પ્રજયાં પશુમિર્બ્રહ્મવર્ચસેના-

ઘેન સમેધય સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે જાતવેદસે-ઇદમ્ મમ ॥

આ મંત્રનો અર્થ પૃષ્ઠ પદ ઉપર આપેલો છે.

તત્પશ્ચાત્ વેદિની ચારે દિશાઓમાં નીચેના મંત્ર વડે જલ સિંચન કરવું:—

૧ ઓ૩મ્ અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પૂર્વમાં.

૨ ઓ૩મ્ અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમાં.

૩ ઓ૩મ્ સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ॥ ઉત્તરમાં.

૪ ઓ૩મ્ દેવં સવિતઃ પ્રસુવ યજ્ઞં પ્રસુવ યજ્ઞપતિં
ભગાય । દિવ્યો ગન્ધર્વઃ કેતપૂઃ કેતૈ નઃ પુનાતુ વાચસ્પ-
તિર્વાચૈ નઃ સ્વદતુ ॥ યજુઃ અ૦ ૩૦ મં૦ ૧ દક્ષિણ
દિશામાં.

૧ હે (અદિતે) અવિનાશી પરમાત્મા અમારી સત્કામ-
નાની સિદ્ધિ કરો.

૨ હે (અનુમતે) સર્વ ઠામોના અનુમન્ત્રિ (શુભસલાહ-
દાતા) પરમાત્મન! અમારી સત્કામનાની સિદ્ધિ કરો.

૩ હે (સરસ્વતિ) અત્યન્ત જ્ઞાનવાન પરમાત્મન! અમારી સત્કામનાની સિદ્ધિ કરો.

૪ હે (દેવ) દિવ્યસ્વરૂપ (સવિતઃ) સમસ્ત ઐશ્વર્યયુક્ત
તથા જગદ્ગુપ્તાદક જગદીશ્વર! (યજ્ઞમ્) અમારું આ કર્મ
(પ્રસુવ) માન્ય કરો; અને (ભગાય) કર્મફલ લોગને માટે

(યજ્ઞપતિમ્) મને યજ્ઞમાન જાણુ-અનુષ્ઠિત કર્મફલ લોકતા
મને કર. વળી (દિવ્યઃ) દુલોકસ્થ, (ગન્ધર્વઃ) પૃથ્વીનો
ધાતા પરમેશ્વર, (કૈતપૂઃ) તથા અમારી પ્રજાને પવિત્ર
કરનાર દેવ (જઃ) અમારાં (કૈતમ્) મન (પુનાતુ) પવિત્ર કરે;
અને (વાચસ્પતિઃ) વાણીનો રક્ષક પરમાત્મા (જઃ) અમારી
(વાચમ્) વાણી (સ્વદતુ) મધુર, સ્નિગ્ધ તથા કેમલ કરે.

ત્યારબાદ નીચેના ચાર મંત્રો વડે આધારાહુતિ નામની
ઐ આહુતિ અને આજ્યભાગાહુતિ નામની ઐ એમ મળીને
ચાર ધીની આહુતિઓ વેદિમાં આપવી.

૧ ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે-ઇદન્ન મમ ॥

યજુઃ૦ અ૦ ૨૨ મં૦ ૨૭

આ મંત્ર વડે વેદિના ઉત્તર ભાગના અગ્નિમાં.

૨ ઓ૩મ્ સોમાય સ્વાહા ॥ ઇદ સોમાય-ઇદન્ન મમ ॥

ય૦ અ૦ ૨૨ મં૦ ૨૭

આ મંત્ર વડે વેદિના દક્ષિણ ભાગના અગ્નિમાં.

૩ ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ ઇદ પ્રજાપતયે-ઇદન્ન

મમ ॥ ય૦ અ૦ ૨૨ મં૦ ૨૭

૪ ઓ૩મ્ ઇન્દ્રાય સ્વાહા ॥ ઇદમિન્દ્રાય-ઇદન્ન મમ ॥

ય૦ અ૦ ૧૮ મં૦ ૨૮

આ ઐ મંત્રો વડે વેદિની મધ્યમાં ધીની ઐ આહુતિઓ
આપવી.

૧ જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે આહુતિ મારે માટે નહિ.
૨ ઉત્તમ રસોના ઉત્પાદક પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ.

૩ પ્રજાપતિ પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ.

૪ પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત પરમાત્માને માટે આ આહુતિ મારે માટે નહિ.

ત્યારબાદ નીચેના ચાર મંત્રો વડે ધીની આહુતિ આપવી.

૧ ઓ૩મ્ ભૂરગ્નયે સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે-ઇદન્ન મમ ॥

૨ ઓ૩મ્ ભુવર્વાયવેસ્વાહા ॥ ઇદં વાયવે-ઇદન્ન મમ ॥

૩ ઓ૩મ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા ॥ ઇદમાદિત્યાય-
ઇદન્ન મમ ॥

૪ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃસ્વરગ્નિવાયવાદિત્યેભ્યઃ સ્વાહાઃ ॥

ઇદમગ્નિવાયવાદિત્યેભ્યઃ-ઇદન્ન મમ ॥

૧ જગતના પ્રાણરૂપ તથા જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું.

૨ જગતના અપાન વાયુના ચાલક વાયુ પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું.

૩ જગતના વ્યાન વાયુરૂપ આદિત્ય પરમાત્માને માટે હું આ આહુતિ આપું છું.

૪ જગતના પ્રાણાપાન વ્યાનાદિ સર્વ વાયુના ચાલક

આદિત્ય પરમાત્મા માટે હું આ આહુતિ આપું છું.

આ ચાર ધીની આહુતિઓ આપીને પછી સ્વિષ્ટકૃત હોમાહુતિ એક જ છે તે ધી અથવા ભાતની નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે આપવી:—

ઓ૩મ્ યદસ્ય કર્મણોઽત્યરીરિચં યદ્વા ન્યૂનમિહા-
કરમ્ । અગ્નિષ્ટત્સ્વિષ્ટકૃદિદ્યાત્સર્વસ્વિષ્ટં સુહૃતં કરોતુ મે ।
અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સુહૃતહૃતે સર્વપ્રાયશ્ચિત્તાહુતીનાં
કામાનાં સમર્ધયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્ત્સમર્દય સ્વાહા ॥
ઇદમગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે—ઇદન્નમમ ॥ શત૦ બ્રા૦ કાં૦
૧૪ અ૦ ૯ પ્ર૦ ૭ બ્રા૦ ૫ મં૦ ૨૪

સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ આપ્યા પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે પ્રાન્નપત્યાહુતિ આપવી. આ આહુતિ મનમાં મંત્ર બોલીને આપવી:—

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ ઇદં પ્રજાપતયે ઇદન્ન
મમ ॥

હે સર્વ પૂજ્ય પરમાત્મન્ ! અમારાં કર્તવ્ય કર્મમાં કોઈ અંગની ન્યૂનતા કે વિશેષતા હશે તે આપ જાણો છો; તેથી આપ અમારા હૃદયે સર્વે ઇષ્ટકર્મો કરાવો તથા આપ ભક્તિ, પરોપકાર તથા ધર્મવૃદ્ધિ આદિ અમારામાં સ્થાપો અને અમારી મનઃકામનાઓ પૂર્ણ કરો.

સૃષ્ટિકર્તા પરમાત્માને માટે આ આહુતિ આપું છું.

આ આહુતિ આપ્યા પછી ચૌદ, સમાવર્તન તથા વિવાહ

સંસ્કારમાં નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ચાર ઘૃતાહુતિ આપવી:-

૧ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્નિ આર્યૈષિ પવસ આસુ-
વોર્જ્જે મિષં ચ નઃ । આરે વાધસ્વ દુચ્છુનાં સ્વાહા ।
ઇદમગ્નયે પવમાનાય, ઇદન્ન મમ ॥ ઋ૦ મં૦ ૯ સૂ૦ ૬૬
મં૦ ૧૯

૨ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્નિર્ઋષિઃ પવમાનઃ ॥
પાશ્વજન્યઃ પુરોહિતઃ તર્મામહે મહાગયં સ્વાહા । ઇદમગ્નયે
પવમાનાય, ઇદન્ન મમ ॥ ઋ૦ મં૦ ૯ સૂ૦ ૬૬ મં૦ ૨૦

૩ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્ને પવંસ્વ સ્વર્ષા અસ્મે વર્ષેઃ
સુવીર્યમ્ । દધંદ્રયિ મયિ પોષં સ્વાહા । ઇદમગ્નયે પવમા-
નાય, ઇદન્ન મમ ॥ ઋ૦ મં૦ ૯ સૂ૦ ૬૬ મં૦ ૨૧

૪ ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્યન્યો
વિન્ધા જાતાનિ પરિ તા વંભૂવ । યત્કામાસ્તે જુહુમસ્તન્નો
અસ્તુ વયં સ્યામ પતંયો રયીણાં સ્વાહા । ઇદં પ્રજાપતયે,
ઇદન્ન મમ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧૦ સૂ૦ ૧૨૧ મં૦ ૧૦

(અગ્નિ આર્યૈષિ) હે સર્વ પાલક પૂજ્ય પરમાત્મા!
અમારા આયુષ્યને પવિત્ર કર તથા અમને ઉત્તમ અન્ન
બલ તથા વિજ્ઞાન આપ; અને દુષ્ટોનો નાશ કર.

(અગ્નિર્ઋષિ૦) હે મહાજન સ્તુત્ય સર્વ દ્રષ્ટા, સર્વ પાલક
ધર્શક! તું અમારું હિત કરનાર છે, અમે તારી પ્રાર્થના
કરીએ છીએ કે તું અમને વિપુલ ધન તથા સન્તતિ આપ.

(अग्ने पवस्व०) डे शोभन परमात्मन् ! अभने उत्तम तेज, धन, पुष्टि तथा आरोग्य आप.

(प्रजापते न०) आ मंत्रनो अर्थं धृश्वरस्तुति प्रार्थनामां कथीं छे.

आ आर मंत्रो वडे वृत्तनी आर आहुति आपीने निम्न लिखित मंत्रो वडे “अष्टाब्ज्याहुति” सर्वे भंगल-कार्योमां आपवी परंतु क्या संस्कारमां कथे वधते आपवी तेनु स्पष्टीकरषु ते ते संस्कारोमां करवामां आवशेः—

ओ३म् त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठो बर्हिषतमः शोऽनुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्, इदन्न मम ॥ १ ॥ ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ४

२ ओ३म् स त्वन्नोऽअग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ । अवयस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृलीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्याम्, इदन्न मम ऋ० मं० ४ सू० १ मं० ५

ओ३म् इमं मे वरुण भ्रुधो हवमद्या च मृलय । त्वा-मवत्तराचं स्वाहा ॥ इदं वरुणाय, इदन्न मम ॥ ऋ० मं० १ सू० २५ मं० १९

४ ओ३म् तत्त्वा यामि ब्रह्मणा बन्दमानस्तदाशास्ते

यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा
न आयुः प्रमोषीः स्वा । इदं वरुणाय, इदन्न मम ॥
ऋ० मं० १ सू० २४ मं० ११

५ ओ३म् ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा
वितता महान्तः। तेभिर्नो अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे
मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः । इदन्न
मम ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

६ ओ३म् अयाश्चाग्नेस्यनभिश्नस्तिपाश्च सत्यमित्त्वम-
यासि। अयानो यज्ञं वहास्यया नो धेहि भेषज ५ स्वाहा ।
इदमग्नये अयसे-इदन्न मम ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

७ ओ३म् 'दुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं
श्रथाय । अथा वयमादित्यव्रते तवानागसोऽदितये स्याम
स्वाहा ॥ इदं वरुणायाऽदित्यायाऽदितये च इदन्न मम ॥
ऋ० मं० १ सू० २४ मं० १५

८ ओ३म् भवतन्नः समनसौ सचेतसावरेपसौ ।
मा युञ्ज ५ हिं ५ सिष्टं मा युञ्जपतिं जातवेदसौ शिवौ नव-
तमद्य नः स्वाहा ॥ इदं जातवेदोभ्यां-इदन्न मम ॥ यजु०
अ० ५ मं० ३

૧ (ઔ ત્વજ્ઞો અગ્નેઃ) હે સર્વ પૂજ્ય, જગત્ પાલક, સર્વજ્ઞ સર્વવ્યાપક સ્વયંપ્રકાશ પરમાત્મન્ ! વેદાર્થ જ્ઞાતા સજ્જનોનો અમારા ઉપર ક્રોધ ન થાઓ; તથા અમારામાંથી સર્વ દુષ્ટ ગુણોનો નાશ થાઓ.

૨ (સત્વન્નો) હે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા ! આપ અમારી રક્ષા કરો, અમે શ્રેષ્ઠ ઉપદેશકોનો સત્કાર કરીએ, તથા તેમને આદરપૂર્વક બોલાવીએ તથા અમને સુખકારક કાર્યોનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય તેવી બુદ્ધિ આપો.

૩ (ઈમં મે વરુણ) હે સર્વોત્તમ, પ્રહુણ કરવા યોગ્ય પરમાત્મા ! સ્વરક્ષાની ઇચ્છાથી અથવા વિજ્ઞાન પ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી હું આપની અત્યંત નમ્રભાવે સ્તુતિ કરું છું. આપ મારી તે સ્તુતિને શ્રવણ કરો તથા મને વિદ્યાદાન તથા સુખ આપો.

૪ (તત્ત્વા યામિઃ) હે સર્વથા પ્રશંસનીય જગદીશ્વર ! ત્રણ પ્રકારના યજ્ઞ કરનાર વિદ્વાનો હોમાદિ સાધનો વડે અત્યંત સુખની આશા રાખે છે. સ્મરણ અભિવાદન સહિત અત્યંત ભક્તિપુરઃસર હું આપને શરણઆવું છું. આપ કૃપા કરીને મને આ સંસારમાં બોધયુક્ત કરો; અને અમારી જીંદગી વ્યર્થ ન બન્ય અર્થાત્ અમારા આત્મામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય તેમ કરો.

૫ (યેતેશતં) હે જગદીશ્વર ! અનેક પ્રકારના આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ અને સંકટોથી અમને રહિત કરો.

૬ (આયોઞ્ઞાગ્નેઃ) હે સજ્જન રક્ષક, સત્ય પ્રભો ! આપ અમારા સત્કાર્યને સિદ્ધિએ પહોંચાડનારા છો, અમને સૌભાગ્ય, આરોગ્ય અને શોભા આપો.

૭ (ઉદુત્તમં) હે સ્વીકરણીય પરમાત્મન! આપ અમારાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખદાયક બંધનોનો નાશ કરો. હે આદિત્ય! સર્વના ઉપદેષ્ટા ગુરુ આપ છો, અમે આપના શરણમાં રહી સત્યાચરણરૂપી વ્રત કરીને વિનાશ રહિત સુખની પ્રાપ્તિ કરીએ.

૮ (ભવતન્નં) હે પરમાત્મન! વેદાદિ સત્ય વિદ્યાઓને સિદ્ધ કરી પઠન-પાઠન કરાવનારા, તથા લોકોને જ્ઞાનોપદેશ કરનારા વિદ્વાનો અમારામાં ઉત્પન્ન થાઓ કે જેથી યજ્ઞ અને યજ્ઞપતિ એટલે યજ્ઞમાનનો નાશ ન થાય અને તેથી અમને તે મંગલપ્રદ થાય.

સધળા સંસ્કારોમાં મંત્રોચ્ચારણ મધુરસ્વરથી યજ્ઞમાને પોતે જ કરવું જોઈએ, અને તે ઉચ્ચારણ બહુ જલદીથી કે બહુ વિલંબથી નહિ કરવું જોઈએ. કિન્તુ મધ્યભાગમાં એટલે જે વેદના સ્વરના ઉચ્ચારણને જેટલો કાળ લાગવો જોઈએ તે પ્રમાણે જ બોલવું જોઈએ. અગર જો યજ્ઞમાન અભણ હોય તો તેણે સામાન્ય પ્રકારના મંત્રો તો અવશ્ય શીખી લેવા જોઈએ. વળી જો કોઈ કાર્યકર્તા જડ, મંદમતિ તથા અક્ષરશત્રુ હોય તો તે શૂદ્ર છે-અર્થાત્ શુદ્ર મંત્રોચ્ચારણમાં અસમર્થ હોય તો પુરોહિત તથા ઋત્વિજ મંત્રોચ્ચારણ કરે અને કર્મ તે મૂઢ યજ્ઞમાનના હાથે કરાવે. ત્યાર પછી નિમ્ન લિખિત મંત્રવડે પૂર્ણાહુતિ કરવી. સુવામાં ઘી ભરીને:-

ઓરેમ્ સર્વે વૈ પૂર્ણ ૨ સ્વાહા ॥

આ મંત્રવડે ત્રણ આહુતિઓ આપવી. પછી જેને

दक्षिणा आपवी डाय तेने दक्षिणा आपे तथा जेने जमा-
डवा डाय तेमने जमाडी दक्षिणा आपी सर्वेने विदाय
करी, श्रीपुरुषे हुतशेष धृत, लात अथवा मोहनलोम
प्रथम गार्ध पश्चात् रुचिपूर्वक उत्तमानुनं लोचन करवुं.

मङ्गल कार्य

गर्भाधानाद्विधी ते संन्यास सुधीना गधा संस्कारैर्भां
पूर्वोक्त तथा निम्नलिखित सामवेदोक्त वामदेव्य गान
अवश्य करवुं जेष्ठये. तेना भन्त्रे नीचे प्रमाणे छे—

ओ३म् भूर्भुवः स्वः । कया नश्चित्र आभुवदूती सदा-
वृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥ ओ३म् भूर्भुवः
स्वः । कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः ।
दृढा चिदारुजे वमृ ॥ २ ॥ ओ३म् भूर्भुवः स्वः । अभी-
षुणः सखीनामविता जरितृणाम् । शतम्भवास्पृतये ॥ ३ ॥
महानामदेव्यम् ॥ काऽप्या । नश्चा ३ इत्रा ३ आ-
भुवात् । ऊ । ती सदावृधः सखा । औ ३ होहाइ । कया
२३ शचाई । ष्टयौहो ३ हुम्मा २ । वा २ तौ ३ऽप हाइ
॥ (१) ॥ काऽपस्त्वा । सत्यो ३ मां ३ दानाम् । मा ।

^૨ ^{૫૧} ^૨ ^૨ ^૧ ^૨
 હિમાલ્યાન્વ । સા । ઔરોરોહાઈ । રહાર૩ ચિદા ।
^૩ ^{૨૩} ^૧ ^૨
 રૂજો હો ૩ । હુમ્મા ૨ ॥ વાડ૩સો૩ડપહાયિ ॥ (૨) ॥
^૩ ^૨ ^૪ ^૩ ^૪ ^૫ ^{૨૬૧}
 આડપમી । પુણા ૩ઃ સા૩સ્વોનામ્ । આ । વિતા જરા
 યિત્ । નામ્ । ઔર૩હો હાયિ । સ્તાર૩મ્મવા । સિયો
 હો ૩ । હુમ્માર । તાડર યોડ૩ડપહાયિ ॥ (૩) ॥ સામં
 ઉત્તરાર્ચિકે । અધ્યાયે ૧ સ્વં ૩ મં ૧ । ૨ । ૩ ॥

આ વામદેવ્ય ગાન થઈ રહ્યા પછી ગૃહસ્થ સ્ત્રી-પુરુષ
 કર્મકર્તા, સદ્ગર્મા, લોકપ્રિય, પરોપકારી, સજ્જન, વિદ્વાન્
 અથવા ત્યાગી, પક્ષપાત રહિત સંન્યાસી કે જે સદા
 વિદ્યાની વૃદ્ધિ અને સર્વેના કલ્યાણાર્થે પ્રયત્ન કરનારા
 હોય તેમનો નમસ્કાર, આસન, અન્ન, જલ, વસ્ત્ર, પાત્ર,
 ધન આદિ દાન વડે ઉત્તમ પ્રકારે યથાસામર્થ્ય સત્કાર કરી
 પછી તેમને વિદાય કરે. સંસ્કાર ક્રિયા જોવાની ઈચ્છા-
 વાળાઓએ મૌન રાખીને દૂર બેસી રહેવું, કેઈ પણ જાતની
 વાતચીત કે ગરબડ ન કરવી, સર્વે મનુષ્યોએ ધ્યાનાવસ્થિત
 અને પ્રસન્નવદન રહેવું, અને વિશેષ કર્મકર્તા તથા કર્મ
 કરાવનારાઓએ શાન્તિ, ધીરજ અને વિચારપૂર્વક ક્રમથી
 કર્મ કરવું તથા કરાવવું.

આ સામાન્યવિધિ સર્વ સંસ્કારોમાં કર્તવ્ય છે.

इति सामान्यप्रकरणम् ॥

અથ ગર્ભાધાનવિધિ વક્ષ્યામઃ

નિષકાશ્મિશ્ચાનાન્તો મન્ત્રૈર્યસ્યોદિતો વિધિઃ ॥

મન્ત્રુઃ૦ અ૦ ૨ શ્લો૦ ૧૬

મનુષ્યોના શરીર તથા આત્મા ઉત્તમ કરવાને માટે નિષેક અર્થાત્ ગર્ભાધાનથી સ્મશાનાન્ત અર્થાત્ અન્ત્યેષ્ઠિ એટલે મૃત્યુ પછી મૃતક શરીરનું વિધિપૂર્વક દહન કરવું તે પર્યંત સોળ સંસ્કાર કરવામાં આવે છે. શરીરનો આરંભ ગર્ભાધાન વખતે અને અંત ભસ્મ કરતાં સુધી છે. એટલા સમયમાં તેને સોળ પ્રકારના ઉત્તમ સંસ્કાર કરવા પડે છે. તેમાંનો પ્રથમ ગર્ભાધાન સંસ્કાર છે.

ગર્ભાધાન એટલે— “ગર્ભસ્થાપનં વીર્યસ્થાપનં સ્થિરીકરણં વસ્મિન્ચેન વા કર્મણા તદ્ગર્ભાધાનમ્”

ગર્ભનું ધારણ, અર્થાત્ ગર્ભાશયમાં વીર્યનું સ્થાપન કરી તેમાં તેને જે કર્મ વડે સ્થિર કરવામાં આવે છે તેને ગર્ભાધાન કહે છે. જેમ બીજ અને ફેર ઉત્તમ હોવાથી અજાદિ પદાર્થો પણ ઉત્તમ પાડે છે, તેમજ ઉત્તમ બલવાન સ્ત્રી પુરુષોથી સંતતિ પણ ઉત્તમ થાય છે. માટે પૂર્ણ યથાવત્ પ્રજ્ઞચર્યનું પાલન અને વિદ્યાભ્યાસ કરી પૂર્ણ મુવાવસ્થાએ પહોંચ્યા પછી ગર્ભાધાન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ બોછામાં બોછી કન્યાની ઉંમર સોળ વર્ષની અને પુરુષની ઉંમર પચ્ચીસ વર્ષની ગર્ભાધાન સમયે જરૂર હોવી જોઈએ આથી મોટી ઉંમર હોય તો ઘણીજ સારી

વાત છે કારણ કે સોળ વર્ષથી નાની કન્યાના ગર્ભાશયમાં બાલકના શરીરને વધવાને માટે જોઈએ તેટલો અવકાશ નથી મળતો; તેમજ ગર્ભનું ધારણ તથા પોષણ થવાનું સામર્થ્ય પણ નથી હોતું; તેમજ પચ્ચીસ વર્ષનો થયા વિના પુરુષનું વીર્ય પણ ઉત્તમ નથી થતું. કેમકે:—

પञ्चविंशे ततो वर्षे पुमान्नारी तु षोडशे ।

समत्वागतवीर्यौ तौ जानीयात्कुशलो भिषक् ॥

સુશ્રુતે ॥ મૃત્રસ્થાને, અ૦ ૩૫

ऊनषोडशवर्षायामप्राप्तः पठचविंशतिम् ।

यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते ॥ १ ॥

जातो वा न चिरं जीवेज्जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः ।

तस्मादत्यन्तवालायां गर्भाधानं न कारयेत् ॥ २ ॥

સુશ્રુતે ॥ શારીરસ્થાને, અ૦ ૧૦

શરીરની ઉત્પત્તિ તથા અવનતિની વિધિ જેવી વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં છે તેવી અન્ય કયાંયે પણ નથી. એનું મૂળ વિધાન છે તે આગળ વેદારંભમાં લખીશું. કયા કયા વર્ષમાં કયી કયી ધાતુ કેવી કેવી રીતે કાચી હોય છે અથવા પાકે છે કે વૃદ્ધિ કિંવા ક્ષય પામે છે તે બધું વિધાન વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં છે. માટે ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારો કરવામાં વૈદ્યકશાસ્ત્રનો આશ્રય વિશેષ હોવો જોઈએ. પરમવૈદ્ય સુશ્રુતકાર કે જેનું પ્રમાણ સર્વ વિદ્વાન હોય છે તે વિવાહ તથા ગર્ભાધાનને માટે ઓછામાં ઓછી સોળ વર્ષની કન્યા અને પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ

અવશ્ય હોવાં જોઈએ એમ જતાવે છે. તેઓ લખે છે કે જેટલું સામર્થ્ય સોળમા વર્ષની કન્યાના શરીરમાં હોય છે તેટલુંજ સામર્થ્ય પચ્ચીસમા વર્ષના પુરુષમાં હોય છે. માટે કુશળ વૈદે સ્ત્રી પુરુષ જાનેને પૂર્વોક્ત અવસ્થામાં સમવીર્ય અર્થાત્ તુલ્ય બલવાળાં બાળવાં. સોળ વર્ષથી ઓછી વયની સ્ત્રીમાં પચ્ચીસ વર્ષથી ઓછી ઉંમરનો પુરુષ જો ગર્ભાધાન કરે તો તે ગર્ભ અંદર જ બગડી જાય છે, એટલે કે છોડ બાઝી જાય છે. કદી તેમ નથી થતું અને ઉત્પન્ન થાય તો પણ અધિક લુપ્તો નથી. અથવા કદાચિત્ત લુપ્ત જાય તો તેનાં અંગો તથા ઇન્દ્રિયો અત્યંત દુર્બલ હોય છે. માટે અત્યંત બાલ્કા અર્થાત્ સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની સ્ત્રીમાં કદિ પણ ગર્ભાધાન નહિ કરવું જોઈએ.

*ચતસ્રોડવસ્થાઃ શરીરસ્ય વૃદ્ધિર્યૌવનં સંપૂર્ણતા કિઠિચત્પરિહાણિશ્ચેતિ । આષોઢશાદ્ વૃદ્ધિરાપઠ્ચવિંશતે-યૌવનમાચત્વારિંશતઃ સંપૂર્ણતા તતઃ કિંચત્પરિહાણિશ્ચેતિ સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને.

*આ પાઠ છપાયેલી સુશ્રુત સંહિતામાં જોતાં નીચે પ્રમાણે છે:-

ષોડશસત્તયોરન્તરે મધ્યં વયસ્તસ્ય વિકલ્પો વૃદ્ધિ-યૌવન સંપૂર્ણતા હાનિરિતિ । ચત્વિંશતેષુ વૃદ્ધિર્વિહાણે યૌવનમાચત્વારિંશતઃ સર્વધાત્વિન્દ્રિયચલકોર્ધસમ્પૂર્ણતા । અતઃ કૌર્ભમીષત્ પરિહાણેર્ધાત્સત્તિરિતિ ॥ સુશ્રુતે, સૂત્રસ્થાને અ૦ ૩૫ (ભા. ક.)

અર્થ:—સોળમા વર્ષ પછી મનુષ્યના શરીરની સર્વ ધાતુઓની વૃદ્ધિ, પચ્ચીસમા વર્ષથી યુવાવસ્થાનો આરંભ, ચાળીસમા વર્ષ સુધીમાં યુવાવસ્થાની પૂર્ણતા અર્થાત્ સર્વ ધાતુઓની પૂર્ણપુષ્ટિ અને પછીથી ક્રિયિત ક્રિયિત વીર્યનો અને તમામ ધાતુઓનો નાશ થતો જાય છે. મતલબ કે ચાળીસમા વર્ષે સઘળા અવયવો સંપૂર્ણતાને પામે છે; અને ત્યારપછી ખાનપાનથી જે વીર્ય ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે તેનો થોડો થોડો નાશ થતો જાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે જો જલ્દી વિવાહ કરવાની મરજી હોય તોપણ કન્યાની ઉંમર ઓછામાં ઓછી સોળ વર્ષની અને પુરુષની ઉંમર ઓછામાં ઓછી પચ્ચીસ વર્ષની હોવીજ જોઈએ. લગ્નના મધ્યમ સમય કન્યાને માટે વીસ વર્ષનો અને પુરુષને માટે ચાળીસ વર્ષનો છે તથા ઉત્તમ સમય કન્યાને માટે ચોવીસ અને પુરુષને માટે અડતાળીસ વર્ષનો છે. જેઓ પોતાના કુળની ઉત્તમતા, ઉત્તમ સન્તાન, દીર્ઘાયુ, સુથીલ, બુદ્ધિયુક્ત, બળવાન, પરાક્રમયુક્ત, વિદ્વાન અને શ્રીમાન્ કરવાની ઈચ્છા રાખતા હોય તેઓએ કન્યાનો સોળ વર્ષથી નાની અને પુરુષનો પચ્ચીસ વર્ષથી નાની ઉંમરમાં કદિ પણ વિવાહ નહિ કરવો; એજ સર્વ સુધારાનો સુધારો, સૌભાગ્યતુલ્ય પણ સૌભાગ્ય અને સર્વ ઉન્નતિની પણ ઉન્નતિ કરનાર કર્મ છે. એ અવસ્થામાં પ્રભુચર્ય રખાવીને પોતાનાં સન્તાનોને વિદ્યા તથા સુશિક્ષણ અહણ કરાવવું કે જેથી તેઓ ભવિષ્યમાં ઉત્તમ થાય.

ऋतुदानना समय.

ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतस्सदा ।
 पर्ववर्जं व्रजेच्चैनां तद्व्रतो रतिकाभ्यया ॥ १ ॥
 ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः ।
 चतुर्भिरितरैः सार्द्धमहोभिः सद्भिर्गर्हितैः ॥ २ ॥
 तासामाद्याश्चतसस्तु निन्दितैकादशी च या ।
 त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दश रात्रयः ॥ ३ ॥
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
 तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्त्तवे स्त्रियम् ॥ ४ ॥
 पुमान् पुंमोऽविके शुके स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
 समेऽपुमान् पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥ ५ ॥
 निन्द्यास्वष्टासु चान्यासु स्त्रियो रात्रिषु वर्जयन् ।
 ब्रह्मचार्येव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥ ६ ॥

मनुस्मृ० अ० ३ श्लो० ४५-५०

अर्थ—मनु आदि ऋषिभ्योऽपि ऋतुदानना समयेना
 निश्चय आ प्रभाष्ये कथ्यो छे—सदा पुरुष ऋतुकालमां
 स्त्री समागम करे तथा पोतानी स्त्री विना अन्य स्त्रीना
 सर्वदा त्याग करे, अथ प्रभाष्ये स्त्री पक्षे पोताना पति
 विना अन्य पुरुषोनाथी सदैव पृथक् रहे. जेभ पतिव्रता

સ્ત્રી પોતાના વિવાહિતા પતિ વિના પરપુરુષને સંગ નથી કરતી તેમ જ પુરુષ સ્ત્રીવ્રત અર્થાત્ પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીનાથી જ પ્રસન્ન રહે છે, તેણે જ્યારે ઋતુદાન આપવું હોય ત્યારે પૂર્વ અર્થાત્ ઋતુદાનના સોળ દિવસોમાં પૌર્ણ- માસી, અમાવાસ્યા, ચતુર્દશી અથવા અષ્ટમી આવે તેને બાદ કરીને બીજા દિવસોમાં રતિક્રિયા કરવી. ૧ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ઋતુકાળ સોળ રાત્રિનો છે—અર્થાત્ રજોદર્શનના દિવસથી સોળમા દિવસ સુધી ઋતુ સમય છે. તેમાંથી પ્રથમ ચાર રાત્રિઓ અર્થાત્ જો દિવસથી રજસ્વલા થાય તે દિવસથી આગળના ચાર દિવસ નિન્દિત છે. માટે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય તથા ચતુર્થ રાત્રિમાં પુરુષે સ્ત્રીનો સ્પર્શ કેવા સ્ત્રીએ પુરુષને સંગ ધ કદિ પણ ન કરવો, અર્થાત્ રજસ્વલાના હાથનું પાણી સુદ્ધાં ન પીવું. તે સ્ત્રીએ કંઈ કામ પણ ન કરવું, પણ એકાંતમાં બેસી રહેવું; કારણ કે આ ચાર રાત્રિઓમાં સમાગમ કરવો તે વ્યર્થ અને મહારોગકારક છે. રજ અર્થાત્ સ્ત્રીના શરીરમાંથી એક પ્રકારનું વિકૃત ઉષ્ણ રુધિર જેવું કે ફેાદલાઓમાંથી પડે અગર લોહી નીકળે છે તેવું છે. ૨ જેમ પ્રથમની ચાર રાત્રિ ઋતુદાનને માટે નિન્દિત છે, તેમજ અગ્નીઆરમી તથા તેરમી રાત્રિ પણ નિન્દિત છે, અને બાકીની દશ રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે શ્રેષ્ઠ છે. જેને પુત્રની ઇચ્છા હોય તેણે છઠ્ઠી, આઠમી, બારમી, ચૌદમી અને સોળમી એ પાંચ રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે ઉત્તમ બાણવી. પરંતુ તેમાંની ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. જેને પુત્રીની ઇચ્છા હોય તેણે પાંચમી, સાતમી, નવમી અને

પંદરમી એ ચાર રાત્રિઓ ઉત્તમ સમજવી.* ૪. પુરુષનું વીર્ય ઋતુદાનમાં અધિક હોય તો પુત્ર અને સ્ત્રીનું આર્તવ અધિક હોય તો કન્યા અને આર્તવ સમાન હોય તો નપુંસક પુત્ર અથવા વંધ્યા કન્યા ઉત્પન્ન થાય છે, અને જો પુરુષ ક્ષીણ વા અદ્ય વીર્ય કે સ્ત્રી ક્ષીણ અથવા અશુદ્ધ આર્તવ-વાળી હોય તો ગર્ભ નથી રહેતો અગર રહીને પડી જાય છે. ૫. જે પૂર્વની આઠ (પ્રથમની ચાર, અગીઆરમી, તેરમી તથા જે પર્વની) નિન્દિત રાત્રિઓ બતાવી છે તેમાં જે પુરુષ સ્ત્રી સંગ નથી કરતો તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ પ્રજાચારીજ કહેવાય છે.

उपनिषदि गर्भलम्भनम् ॥ आश्व० गृ० सू० अ०
१ कं० १३ सू० १

અર્થ:—ગર્ભાધાનનો વિધિ જે પ્રમાણે ઉપનિષદમાં કહ્યો છે તે પ્રમાણે કરવો જોઈએ, અર્થાત્ કન્યા સોળ અને

*રાત્રિગણનાનું કારણ એ છે કે દિવસમાં ઋતુદાન દેવું તે નિષિદ્ધ છે, કારણ કે પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યું છે:—

तस्मिन्प्रजायाः संभवकाले निशायां कुर्याद्यदि दिवाभैथुनं
ब्रजेत् स्त्रीवा अल्पवीर्याः अल्पायुषश्च पश्यन्ते तस्मादेतद्वर्ज-
त्प्रजाकामो गृही+++

બાવાર્થ:—ઋતુદાનને માટે યોગ્ય કહેલી રાત્રિઓમાં પોતાની પત્નીની સાથે સંબંધ કરવો. જો દિવસે મૈથુન કરે તો પ્રજા નપુંસક, અદ્યવીર્યવાળી અને અદ્યપાયુષી થાય છે. માટે ઉત્તમ સંતાનની ઇચ્છા રાખનારે દિવામૈથુનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો.

(બાયાન્તર કર્તા)

પુરુષ પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરે વિવાહ કરીને પછી ગર્ભાધાન કરે એ પ્રમાણે ઉપનિષદ્માં વિધાન કરેલું છે.

અથ ગર્ભાધાન ૨ સ્ત્રિયાઃ પુષ્પવત્યાશ્ચતુરહાદૂર્ધ્વ ૨ સ્નાત્વા વિરુજાયાસ્તસ્મિન્નેવ દિવા “આદિત્યં ગર્ભમિતિ”

પાર૦ ૪૦ સૂ૦

આ જ પ્રમાણે શૌનક તથા ગોભિલીય ગૃહ્યસૂત્રમાં પણ વિધાન છે. વિવાહાનંતર સ્ત્રી જ્યારે રજસ્વલા થઈને પાંચમા દિવસે સ્નાન કરીને રજોદર્શનથી રહિત થાય તેજ દિવસે અથવા જ્યારે ગર્ભ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે “આદિત્યં ગર્ભમિતિ” ઇત્યાદિ મંત્રો વડે દિવસે સુગંધાદિ પદાર્થો વડે આહુતિ આપવી. આ વખતે પતિ વેદિના પશ્ચિમ ભાગમાં પોતાની પત્નીને ડાબી બાજુએ બેસાડીને સઘળો વિધિ કરે. ઋત્વિજને પણ યથાસ્થાન વરણ કરીને બેસાડે.

[વિધિ:—પ્રથમ વિદ્વાન, વ્યસન રહિત અને કર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા બ્રાહ્મણને બોલાવીને તેમનું વરણ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કરવું:—

યજમાન-ઓમાવસોઃ સદને સીદ*

આ પ્રમાણે જેટલા બ્રાહ્મણને ઋત્વિજ કરવા હોય તેમને કર્મ કરવાને માટે બોલાવીને તેમનાં આસન ઉપર બેસાડવા, અને તેઓ બેસતી વખતે—

ઋત્વિજ્-ઓં સીદામિ† ।

* હે ભગવાન! આપ આસન પર વિરાજો.

† બેસું છું.

એ પ્રમાણે બોલે પછી—

યજમાન-૪અહમઘ મમ પત્ન્યા ગર્ભસંસ્કારાણ્ય
કર્મકરણાય ભવન્તં વૃણે ॥

ઋત્વિજ્ઞ-વૃતોસ્મિ ।

આ વિધિ થઈ રહ્યા પછી સર્વેએ નિમ્નલિખિત મંત્રો-
વડે આચમન કરવું:—

ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ અમૃતાપિબાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ સત્યં યજ્ઞઃ શ્રોર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

આ એક એક મંત્ર વડે એક એક આચમન કરીને
હાથ ધોઈ નાંખવા; પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે જલ લઈ
અંગસ્પર્શ કરવો:—

ઓ૩મ્ વાહ્મઽઆસ્યેઽસ્તુ ॥ ૧ ॥ અખ.

ઓ૩મ્ નસાંર્મે પ્રાણોઽસ્તુ ॥ ૨ ॥ નાસિકા.

ઓ૩મ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ ૩ ॥ બન્ને આંખ.

ઓ૩મ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ ૪ ॥ બન્ને કાન.

ઓ૩મ્ બાહ્યોર્મે બલ્લમસ્તુ ॥ ૫ ॥ બન્ને બાહુ.

ઓ૩મ્ ઝરોર્મેઞ્જોઽસ્તુ ॥ ૬ ॥ બન્ને જંઘા.

૪ હું આજ મારી પત્નીના ગર્ભસંસ્કાર નામક કર્મ કરવાને
માટે આપનો સ્વીકાર કરું છું.

ઓ૩મ્ અરિષ્ટાનિ મે અઙ્ગાનિ તનૂસ્તન્વા મે સહ-
સન્તુ ॥ સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥ ૭ ॥

સર્વ શરીર પર જલ છાંટવું. ત્યાર પછી-વેદિમાં
સમિધાચયન કરી:—

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ

આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યના
ધરમાંથી અગ્નિ લાવવો, અથવા તો ઘૃતનો દીપક સળગાવી
તેના વડે કપૂર સળગાવી કોઈ એક પાત્રમાં મૂકી તેના ઉપર
સમિધાના નાના નાના કટકા મૂકી યજ્ઞમાને અથવા તો પુરો-
હિતે તે પાત્રને બન્ને હાથ વડે ઉઠાવી (જો ગરમ હોય તો
સાણુસીથી પકડી) નીચેના મંત્ર વડે અગ્ન્યાધાન કરવું:—

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વર્ચોર્રિવ ભમ્ના પૃથિવિર્વ વ્વરિમ્ના
તસ્યાસ્તે પૃથિવિ દેવયજનિ પૃષ્ઠેઽગ્નિમંત્રા દમન્નાઘ્ના-
યાદંધે ॥ યજુર્વેદ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૫

આ મંત્રવડે વેદિમાં અગ્ન્યાધાન કરીને તેના ઉપર નાના
નાના સમિધાઓના કટકા તથા કપૂર મૂકીને નીચેનો મંત્ર
બોલી વીંઝણાવડે અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો:—

ઓ૩મ્ ઉદ્બુધ્યસ્વાગ્ને પ્રતિ જાગૃહિ ત્વમિષ્ટાપૂર્તે સ
૨ સંજેયા મયં ચ ॥ અસ્મિન્ત્સપ્તસ્યે અધ્યુત્તરસ્મિન્
વિન્ધેદેવા યજમાનશ્ચ સીદત ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૫ મં૦ ૫૧ ॥

જ્યારે અગ્નિ સમિધાઓમાં બરાબર પ્રવિષ્ટ થવા માંડે

ત્યારે અંદન અથવા પલાશાદિની ત્રણ સમિધા લઇને ધીમાં બોળીને નીચેના એક એક મંત્ર વડે તે અગ્નિમાં અર્પવી:-

ઓ૩મ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વ
વર્ધસ્વ ચેદ્ વર્ધય ચાસ્માન્ પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેના-
ભાગ્યેન સમેધય સ્વાહા ॥ ૬૮ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર ॥

આ મંત્ર વડે એક સમિધા અર્પવી:-

ઓ૩મ્ સુમિધાર્મિ દુવસ્યત ઘૃતૈર્બોધયતાતિથિમ્ ।
આસ્મિન્ દુઘ્યા જુંહાતન સ્વાહા ॥ ૬૯ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર ॥
ઓ૩મ્ સુસંમિદ્ધાય શોચિર્વે ઘૃતં તીવ્રં જુંહોતન । અગ્નયે
જાતવેદસે સ્વાહા ॥ ૭૦ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર ॥
યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૧૨

આ બે મંત્રો વડે બીજી સમિધા અર્પવી.

ઓ૩મ્ તન્ત્વાં સુમિદ્ધિરક્ષિરો ઘૃતેન વર્ધયામસિ ।
વૃહચ્છોંચા યવિષ્ઠય સ્વાહા ॥ ૭૧ ॥ ૧ ॥ સૌત્રમન્ત્ર ॥
યજુઃ૦ અ૦ ૩ મં૦ ૩

આ મંત્ર વડે ત્રીજી સમિધા અર્પવી.

પછી નીચેના મંત્ર વડે ઘૃતાહુતિ પાંચ આપવી.

ઓ૩મ્ અયન્ત ઇધ્મ આત્મા જાતવેદસ્તેનેધ્યસ્વ-
વર્ધસ્વ ચેદ્ વર્ધય ચાસ્માન્ પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેના-

ન્નાથેન સમેધય સ્વાહા ॥ દમન્નય જાતવેદસે-ઇદન્ન-
મમ ॥ સૌત્રમન્ત્ર:

તતપશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે વેદિની ચારે દિશા-
ઓમાં પાણી છાંટવું:—

૧ ઓ૩મ્ અદિતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પૂર્વમાં.

૨ ઓ૩મ્ અનુમતેઽનુમન્યસ્વ ॥ પશ્ચિમમાં.

૩ ઓ૩મ્ સરસ્વત્યનુમન્યસ્વ ॥ ઉત્તરમાં.

૪ ઓ૩મ્ દેવં સવિતઃ પ્રસુવ યજ્ઞં પ્રસુવ યજ્ઞપતિં
મર્ગાય । દિવ્યો ગન્ધર્વઃ કેતપૂઃ કેતૈ નઃ પુનાતુ વાચસ્પ-
તિર્વાચૈ નઃ સ્વદતુ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૦ મં૦ ૧

આ મંત્રવડે વેદિની ચારે દિશાઓમાં પાણી છાંટવું.

ત્યારપછી આધારવાન્યભાગાહુતિ ચાર તથા વ્યાહુતિ
આહુતિ ચાર આપવી.

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये इदन्न
मम ॥

ઉપર પ્રમાણે આહુતિઓ આપ્યા પછી નિમ્નલિખિત
મંત્રોવડે ઘૃતની આહુતિઓ ચાર આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્ને પ્રાયશ્ચિતે ત્વં દેવાનાં પ્રાયશ્ચિરસિ
જા રજસ્વા નાયકામ ઉપાધાવામિ યાસ્યાઃ પાપી કક્ષ્મી-

स्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा-इदमग्नये-इदन्न मम ॥१॥
 ओ३म् वायोप्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मण-
 स्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनूस्ता-
 मस्या अपजहि स्वाहा । इदं वायवे-इदन्न मम ॥ २ ॥
 ओ३म् चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मण-
 स्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनू-
 स्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं चन्द्राय-इदन्न मम ॥ ३ ॥
 ओ३म् सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्म-
 णस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्याः पापी लक्ष्मीस्तनू-
 स्तामस्या अपजहि स्वाहा । इदं सूर्याय इदन्न-मम ॥ ४ ॥
 ओ३म् अग्निवायुश्चन्द्रसूर्याः प्रायश्चित्तयो यूयं देवानां
 प्रायश्चित्तयः स्थ ब्राह्मणो वो नाथकाम उपधावामि यास्याः
 पापी लक्ष्मीस्तनूस्तामस्या अपहत स्वाहा ॥ इदमग्निवायु-
 चन्द्रसूर्येभ्यः-इदन्न मम ॥ ५ ॥ ओ३म् अग्ने प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधा-
 वामि यास्याः पतिष्णी तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥
 इदमग्नये-इदन्न मम ॥ ६ ॥ ओ३म् वायो प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधा-
 वामि यास्याः पतिष्णी तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥
 इदं वायवे-इदन्न मम ॥ ७ ॥ ओ३म् चन्द्र प्रायश्चित्ते

त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधा-
 वामि यास्याः पतिघ्नो तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥
 इदं चन्द्राय-इदन्न मम ॥ ८ ॥ ओ३म् सूर्य प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नामकाम उपधा-
 वामि यास्याः पतिघ्नी तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥
 इदं सूर्याय-इदन्न मम ॥ ९ ॥ ओ३म् अग्निवायुश्चन्द्र-
 सूर्याः प्रायश्चित्तयो यूयं देवानां प्रायश्चित्तयः स्थ ब्राह्मणो
 वो नाथकाम उपधावामि यास्याः पतिघ्नी तनूस्तामस्या
 अपहत स्वाहा ॥ इदमग्निवायुश्चन्द्रसूर्येभ्यः इदन्न मम ॥ १० ॥
 ओ३म् अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्म-
 णस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या अपुत्र्यास्तनूस्ताम-
 स्या अपजहि स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न मम ॥ ११ ॥
 ओ३म् वायो प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्म-
 णस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या अपुत्र्यास्तनूस्तामस्या
 अपजहि स्वाहा ॥ इदं वायवे-इदन्न मम ॥ १२ ॥ ओ३म्
 चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा
 नाथकाम उपधावामि यास्या अपुत्र्यास्तनूस्तामस्या अप-
 जहि स्वाहा ॥ इदं चन्द्राय-इदन्न मम ॥ १३ ॥ ओ३म् सूर्य
 प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथ-
 काम उपधावामि यास्या अपुत्र्यास्तनूस्तामस्या अपजहि

स्वाहा ॥ इदं सूर्याय-इदन्न मम ॥ १४ ॥ ओ३म् अग्नि-
वायुश्चन्द्रसूर्याः प्रायश्चित्तयो यूयं देवानां प्रायश्चित्तयः स्थ
ब्राह्मणो वो नाथकाम उपधावामि यास्या अपुड्यास्तनूस्ता-
मस्या अपहत स्वाहा ॥ इदमग्निवायुश्चन्द्रसूर्येभ्यः-इदन्न
मम ॥ १५ ॥ ओ३म् अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चि-
त्तिरमि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या अप-
सव्यास्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥ इदमग्नये-इदन्न
मम ॥ १६ ॥ ओ३म् वायो प्रायश्चित्ते त्वं देवानां
प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्यास्तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥ इदं वायवे-
इदन्न मम ॥ १७ ॥ ओ३म् चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां
प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्या तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥ इदं चन्द्राय-
इदन्न मम ॥ १८ ॥ ओ३म् सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं देवानां
प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि यास्या
अपसव्या तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा ॥ इदं सूर्याय-
इदन्न मम ॥ १९ ॥ ओ३म् अग्निवायु चन्द्रसूर्याः प्राय-
श्चित्तयो यूयं देवानां प्रायश्चित्तयः स्थ ब्राह्मणो वो नाथ-
काम उपधावामि यास्या अपसव्या तनूस्तामस्या अपहत
स्वाहा ॥ इदमग्निवायुचन्द्रसूर्येभ्यः-इदन्न मम ॥ २०

ઉપરોક્ત વીથ આહુતિ આખ્યા પછી જે કંઈ ધી બચે તે કાંસાના પાત્રમાં કાઢીને રાખી દેવું; ત્યાર પછી ભાતની આહુતિ આપવા નીચે પ્રમાણે વિધિ કરવો. એક માંદી અથવા કાંસાના પાત્રમાં ભાત રાખીને તેમાં ઘી, દૂધ તથા સાકર મેળવી તેને થોડી વાર રાખી જ્યારે ઘી વગેરે ભાતમાં એકરસ થઈ જાય ત્યારે નીચે લખ્યા પ્રમાણે એકેક મંત્રથી એકેક આહુતિ અગ્નિમાં આપવી અને સુવામાંનું શેષ પાસે રાખેલા જળપાત્રમાં મૂકતા જવું. પછી નિમ્ન છ મંત્રો વડે ભાતની આહુતિઓ આપવી.

ओं अग्नये पवमानाय स्वाहा ॥ इदमग्नये पवमानाय-इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं अग्नये पावकाय स्वाहा ॥ इदमग्नये पावकाय-इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं अग्नये शुचये स्वाहा ॥ इदमग्नये शुचये-इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं आदित्यै स्वाहा ॥ इदमादित्यै-इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये-इदन्न मम ॥ ५ ॥ ओं यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टित्स्विष्टकृद्विद्यात्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे । अग्नये स्विष्टકુતે સુહ-તહુતે સર્વમાયશ્ચિત્તાહુતીનાં કામાનાં સમર્ધયિત્રે સર્વાન્નઃ કામાન્સમર્ધય સ્વાહા ॥ ६ ॥

ઉપરની વીથ આહુતિઓ દેતી વખતે સ્ત્રી પોતાનો જમણા હાથ વરના જમણા સ્કંધને અડાડી રાખે.

पश्चात् सामान्य प्रकरणेना पृष्ठ ६३भां वक्ष्या प्रभाषेनी
अष्टाव्याहुति आपवी तथा निम्नविधित भंत्रोथी पञ्च
आव्याहुति भोहनयोगनी आपवी.

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपानि पिंस्रतु । आसि-
ञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते स्वाहा ॥१॥ गर्भं धेहि
सिनिवाल्लि गर्भं धेहि सरस्वति । गर्भं ते अश्विनौ देवावा-
र्धत्तां पुष्करस्रजा स्वाहा ॥२॥ हिरण्यययी अरणीयं निर्म-
न्यतोऽअश्विना । तं ते गर्भं इवामहे दक्षमे मासि सूतवे
स्वाहा ॥ १ ॥ ऋ० मं० १० । सू० १८४ ॥

रेतो मूत्रं विजहाति योनिं मविश्वदीन्द्रियम् । गर्भो
जरायुणावृतुर्बलं जहाति जन्मना । ऋतेन सत्यमिन्द्रियं
विषानं शुक्रमन्ध इन्द्रियेन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधुं स्वाहा ॥
यत्ते मुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् । वेदाहं तन्मां
तद्विद्यात् ॥ पश्येम अरदः अतं जीवेम अरदः अत २ मृणु-
याम अरदः अतं मर्त्रवाम अरदः अतमदीनाः स्याम
अरदः अतं भूयश्च अरदः अतात् स्वाहा ॥ ५ ॥ यजुर्वेदे ॥

यथेयं पृथिवी मही भूतानां गर्भमादधे ॥ एवा ते
ध्रियतां गर्भो अनुसृतुं सवितवे स्वाहा ॥ ६ ॥ यथेयं पृथिवी
मही दाधारेमान् वनस्पतीन् । एवा ते ध्रियतां गर्भो अनु

સૂતું સર્વિતવે સ્વાહા ॥ ૭ ॥ યથેયં પૃથિવી મહી દ્વાધાર
પર્વતાન્ ગિરીન્ । એવા તે ધ્રિયતાં ગર્ભો અનુમૃતું સર્વિતવે
સ્વાહા ॥ ૮ ॥ યથેયં પૃથિવી મહી દ્વાધાર વિઘ્નિતં જગત્ ।
એવા તે ધ્રિયતાં ગર્ભો અનુમૃતું સર્વિતવે સ્વાહા ॥ ૯ ॥
અથર્વં કાં ૦ ૬ । સુ ૦ ૧૭ ॥

આ નવ મંત્રોથી ઘૃતની અને મોહનભોગની નવ
આહુતિઓ આપી નીચેના મંત્રો વડે ચાર ઘૃતાહુતિ આપવી.

ઓ૩મ્ ભૂરગ્નયે સ્વાહા । इदमग्ने—इदन्न मम ॥ ૧ ॥
ઓ૩મ્ ભુવર્વાયવે સ્વાહા । इदं वायवे—इदन्न मम ॥ ૨ ॥
ઓ૩મ્ સ્વરાદિત્યાય સ્વાહા । इदमादित्याय इदन्न मम ॥ ૩ ॥
ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ પ્રાણાપાનઘ્યાને-
ભ્યઃ સ્વાહા । इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः प्राणापानघ्याने-
भ्यः—इदन्न मम ॥ ૪ ॥

ઉપર પ્રમાણે સઘળી આહુતિઓ આપ્યા પછી નીચેના
મંત્ર વડે સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ ઘૃતની આપવી.

* ઓ૩મ્ અયાસ્યગ્નેર્વષટ્કૃતં યત્કર્મણોઽત્યરીરિચં
દેવા ગાતુવિદઃ સ્વાહા । इदं देवेभ्यो गातुविद्भ्यः

* (અયાસ્યગ્નેં) હે સગ્ગન રક્ષક પ્રભો ! વષટ્કૃત મંત્રો
તથા ગાન વિદ્યામાં નિપુણ વિદ્વાનો વડે કરેલા આ કર્મમાં જે
ન્યૂનતા રહી હોય તે ક્ષમા કરશે.

इदं मम ॥ १ ॥ ओ३म् प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये-
इदं मम ॥ २ ॥

ओ३म् यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहा-
कर्म । अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्यात्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे ।
अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वमायश्चित्ताहुतीनां का-
मानां समर्द्धयित्रे सर्वाभः कामान्तसमर्द्धय स्वाहा ॥ इदमग्नये
स्विष्टकृते-इदं मम ॥ शत० द्रा० कां० १४ अ० ९
प्र० ७ कं० ५ ।

आ सर्व आहुतिओ धर् रक्षा पछी प्रत्येक आहुति
आपती वभते सुवाभांनु शेष धी ने कांसाना उहक पात्रभां
ओकहुं करता आ०या डोय ते यजमान पत्नीओ लर् रना-
नगृहभां जर् पोताना शरीरे पगना नभथी ते माथा
सुधी बोणीने पछी गरभ पाष्ठीथी रनान करवुं. तत्पश्चात्
शुद्ध वस्त्रथी शरीर काइ करी, शुद्ध वस्त्र धारण करी, यज्ञ
कुंड पासो आववुं. स्त्री आवे तयार पछी स्त्री-पुरुष भनेओ
यज्ञकुंडनी प्रदक्षिणा करीने सूर्यनुं दर्शन करवुं, अने ते
वभते निम्नलिखित मंत्र वडे परमेश्वरनु उपस्थान करवुं.-

ओ३म् आदित्यं गर्भं पर्यसा समरूग्धि सहस्रस्य
प्रतिमां विश्वरूपम् । परिहृङ्धि हरसा माभि मंस्थाः श्रुता-
युषं कृणुहि चीयमानः ॥ १ ॥ यजु० अ० १३ मं० ४१
सूर्यो नो दिवस्पां वातो अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः

॥ ૨ ॥ જ્યોષા સર્વિતર્યસ્ય તે હરઃ શ્રુતં સુર્વો અર્હેતિ । પ્વાહિ
નો વિદ્યુતઃ પતન્ત્યાઃ ॥ ૩ ॥ ચક્ષુર્નો દેવઃ સંવિતા ચક્ષુર્ન
હુત પર્વતઃ । ચક્ષુર્ધાતા દંષાતુ નઃ ॥ ૪ ॥ ચક્ષુર્નો ષેષ્ટિ ચક્ષુષે
ચક્ષુર્વિરૂપૈ તૂનૂભ્યઃ । તં ચેદં વિ ચં પશ્યેમ ॥ ૫ ॥ સુસં-
દક્ષં ત્વા વ્યં પ્રતિપશ્યેમ સૂર્ય । વિપશ્યેમ નૃચક્ષસઃ ॥ ૬ ॥
શ્લુઃ મં ૧૦ અં ૧૨ સૂં ૧૫૮ મં ૧-૨-૩-૪-૫ ॥

(આદિત્ય ગર્ભે) હે પરમાત્મનૃ ! આ ગર્ભને સુખપૂર્વક
વધાર, તથા આદિત્યવત્ તેજસ્વી કર, ગર્ભને અમૃતનો
ભાગી કર તથા જગત્ના રૂપ લાવણ્યયુક્ત હજારો
મનુષ્યોમાં તે એક દષ્ટાંતરૂપ થાય તેમ કર; તેનાં સર્વ
દુઃખોનું હરણુ કર. આ ગર્ભનું હનન ન કરતાં તે સો વર્ષ
સુધી છવે તેમ કરો. ૧.

(સૂર્યો નો) દુસ્થાનમાંથી થનારાં વિઘ્નોથી જગદ્દુષ્ટપાદક
પરમાત્મા અમારું રક્ષણુ કરો, અન્તરિક્ષમાંથી થતાં વિઘ્નોથી
ચરાચર જગત્ત્યાપી પરમાત્મા અમારું રક્ષણુ કરો; તથા
પાર્થિવ પદાર્થોથી થનારાં વિઘ્નોથી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા
અમારું રક્ષણુ કરો.

(જ્યોષા સર્વિ) હે જગદીશ્વર ! અનેક પ્રકારે દુષ્ટ-
જનોનું હનન કરનારા તારા બાહુ અમને ત્રિવિધ દુઃખથી
રક્ષો.

(ચક્ષુર્ ને) હે જગદ્દુહારક પરમાત્મા ! અમારી દષ્ટિને
સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અને પર્વત સમાન દૃઢ કરો.

(ચક્રુર્ને લેહિ) હે જગદીશ્વર ! અમારી આંખો તથા અમારાં સંતાનોની આંખોમાં દિવ્ય દષ્ટિ આપો, જેથી અમે સારી રીતે જોઈ શકીએ.

(સુસંદર્શ) હે જગદુત્પાદક પ્રભો ! અમે તારી પેઠે સજ્જનોને સમાનદષ્ટિથી અને દુષ્ટોને ક્રોધ દષ્ટિથી જોઈએ.

આ પ્રમાણે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કર્યા પછી સ્ત્રીએ નીચે પ્રમાણે વાક્ય બોલીને પતિને નમસ્કાર કરવો.

ઓઃમ્ (અમુક (૧) ગોત્રા શુભદા, અમુક (૨) દા અહં મો ભવન્તમભિવાદયામિ)

અમુક ગોત્રા અમુક હું આપને અભિવંદન કરું છું.

આ પ્રમાણે પતિને નમસ્કાર કર્યા પછી પોતાનાં માતા, પિતા, પિતામહાદિ અથવા જે કોઈ બીજા માનનીય પુરુષો તથા પતિની માતા તથા કુટુંબની અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આવ્યાં હોય તેમને પણ એ જ પ્રમાણે નમન કરે. આ પ્રમાણે વધુ વરના ગોત્રમાં ભણે અર્થાત્ વધુ પત્નીત્વ અને વર પતિત્વને પ્રાપ્ત થયા પછી બન્ને જણે શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે વેદીના પશ્ચિમ ભાગમાં બેસીને વામદેવ્ય આન કરવું. તત્પશ્ચાત્ યથોક્ત ભોજન બંને જણે કરવું, અને પુરોહિતાદિ સર્વ મંડળીને સન્માનાર્થે યથાશક્તિ ભોજન કરાવીને આદરચત્કારપૂર્વક સર્વને વિદાય કરવાં.

૧ અમુક શબ્દની જગાએ પતિના ગોત્રનું નામ બોલવું.

૨ અમુક શબ્દની જગાએ સ્ત્રીએ પોતાનું નામ બોલવું.

લોજન કેલું કરવું તે સંબંધી શાસ્ત્રમાં નીચે
પ્રમાણે વર્ણન છે.

ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનો મુખ્ય આધાર પતિપત્નીના આહાર ઉપર છે. માટે તેમણે પોતાના શરીર તથા આત્માની પુષ્ટિને માટે બળ તથા બુદ્ધિ આદિ વર્ધક સર્વોષધીનું સેવન કરવું જોઈએ.

સ યઃ કામયેત મહત્પ્રાપ્નુયા મિત્યુદગયન આપૂર્ય-
માણપક્ષે પુણ્યાદે દ્વાદશા હમ્પસદ્વ્રતીભૂત્વૌદુંબરે ક ૨ સે
ચમસેવા સર્વોષધં ફલાનીતિ સમ્ભૃત્ય પરિસમૃદ્ધ પરિચ્છિ-
પ્યાગ્નિ મ્પસમાધાયાવૃતજ્ય ૨ સંસ્કૃત્ય પુ ૨ સા નક્ષત્રેણ
મન્ય ૨ સંનીય જુહોતિ ॥ શતપથ બ્રા ૦ કા ૦ ૧૪ અ ૦
૧ બ્રા ૦ ૮ કં ૦ ૧

અર્થ:—જે પુરુષની કામના હોય કે મારે મહાશ્રેષ્ઠ શુભશુક્ત સંતાનની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેણે પોતાની પ્રસન્ન-
તાના દિવસથી તે બાર દિવસ સુધી વ્રત અર્થાત મિતાહારી થઈને, ઉમરડાના લાકડાનું એક પાત્ર જમાવ્ય તેવું અને તેજ લાકડાની રવઈ બનાવરાવીને તેમાં દૂધની સાથે સર્વોષધી મેળવીને તેને જમાવવી; અને દહીં અને એટલે તેને વલોવીને તેનું ઘી કરવું. આ ઘીમાંથી થોડું ઘી લઈને દરરોજ સુગંધિત હવન સામગ્રીની સાથે સાયંપ્રાતઃ અગ્નિ-
હોત્ર કરવો અને તે ઘી પતિપત્નીએ ખાવું. સર્વોષધી નીચે પ્રમાણે છે:—આંબાહળદર, ખાવાની હળદળ, ચંદન,

મોરવેલ, કુષ્ટ, જટામાંસી, મુરા, શિલાભૂત, કપુર, નાગર-
મોષ અને ભદ્રમોથ.

આ ઔષધીને મેળવવાનું તથા તેનું ધી બનાવવાનું
પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. ઉપરની સઘળી ઔષધી સમાન
ભાગે લઇને તેને ખાંડીને બારીક કરવી. પછી એક શેર
ગાયના દૂધમાં નવટાંક ઔષધી મેળવી તે દૂધને જમાવવું.
તેનું દહીં થયા પછી વઘેલી માખણ કાઢવું, અને તેને
તાવીને ધી કરવું. પછી તે ધીમાં એક શેર ધીએ એક
રતિ કસ્તુરી, એક માસો કેથર, એક માસો બાયકલાદિ
મુગંધી પદાર્થ મેળવવા. પૃષ્ઠ ૮૫ ઉપર લખેલ વિષ્ણુચો-
નિમ્ ઇત્યાદિ સાત મંત્રો વડે સવારસાંજ અગ્નિહોત્ર સમયે
જ આહુતિ આપવી અને બાકીના ધીનું પતિ-પત્નીએ
સેવન કરવું. આ ધીનું સેવન ભાત અથવા ઘઉંના ખોરાક
સાથે કરવું. આ પ્રમાણે યથાર્થે લોબન કરી ગર્ભસ્થાપન
કરે તો સુશીલ, વિદ્વાન, દીર્ઘાયુ, તેજસ્વી, સુદૃઢ અને
નિરોગી પુત્ર ઉત્પન્ન થાય. —ભાષાંતરકર્તા.

अथ य इच्छेत् । दुहिता मे पण्डिता जायेत सर्वमा-
युरियादिति दद्याद् पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमग्नीयाताम् ॥
शतपथ ब्रा० कां० ૧૮ અ० ૯

જેની એવી ઇચ્છા હોય કે મને વિદુષી અને સૌ વર્ષ
જીવે તેવી પુત્રીની પ્રાપ્તિ થાય તેણે પૂર્વોક્ત દહીંની સાથે
તલ તથા ચોખા રાંધીને પૂર્વોક્ત ધી સહિત ખાવા આ
પ્રમાણે કરવાથી ઉત્તમ કન્યા પણ થાય છે. કારણ કે—

આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વ શુદ્ધિઃ સત્ત્વ શુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિઃ ॥

છાન્દોગ્યોપનિ० અ० ૭ સ્વં ૦ ૨૬ મં ૦ ૨

અર્થાત્ મધ્યમાંસાદિ રહિત ઘૃત, ઘઉં, દૂધ, ચોખા આદિ શુદ્ધ આહારનું સેવન કરવાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ, ખલ, પુરુષાર્થ, આરોગ્ય તથા બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં વિવાહ કરી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ગર્ભાધાન કરે તો સંતાન તથા કુલ નિત્ય તિ ઉત્કૃષ્ટતાને પ્રાપ્ત થાય. જેમ સર્વ પદાર્થોને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવાની વિદ્યા છે, તેમ સંતાનોને ઉત્કૃષ્ટ કરવાની આ જ વિદ્યા છે. માટે મનુષ્યોએ આના ઉપર બહુ જ ધ્યાન આપવું જોઈએ. કારણ કે જેમ ન થવાથી કુળની હાનિ અને તે પ્રમાણે થવાથી કુળની વૃદ્ધિ તથા ઉત્તમતા અવશ્ય થાય છે.

તત્પશ્ચાત રાત્રિમાં નિયમિત સમયે જ્યારે બન્નેનાં શરીર આરોગ્ય, મન અત્યંત પ્રસન્ન અને બન્નેમાં અત્યંત પ્રેમની વૃદ્ધિ હોય તે સમયે ગર્ભાધાન ક્રિયા કરવી. ગર્ભાધાનનો સમય રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીત્યા પછીથી એક પ્રહર બાકી રહે ત્યાં સુધીનો છે. ગર્ભાધાન ક્રિયા વખતે જ્યારે વીર્ય સ્ખલનનો સમય થાય ત્યારે બન્ને જણે સ્થિર શરીર તથા પ્રસન્ન વદન થઈને* મુખની સામે

*અથ યામિચ્છેત્ । ગર્ભં દધીતેતિ તસ્માપથ નિષ્ઠા-
મ્ય મુલેન મુલ ૨ સન્ધ્યાપાન્યાભિપ્રાણ્યાદિન્દ્રયેષ
તે રેતસા રેત આદધામીતિ ગર્ભિણ્યેવ ભવતિ ॥ શ્રુતપથ
બ્રા० કાં ૦ ૧૪ અ ૦ ૯ પ્ર. ૭ આ. ૪ કં ૦ ૧૦

મુખ તથા નાસિકાની સામે નાસિકાદિ અવયવો રાખી પુરુષે વીર્યને પ્રક્ષેપ કરવો. આ સમયે પુરુષે પોતાનો શ્વાસ નીચો છોડવો; અને સ્ત્રીએ પોતાની મૂલેન્દ્રિય તથા યોનીન્દ્રિયનું શ્વાસની ઉર્ધ્વગતિદ્વારા સંકેતન કરી વીર્યને ગર્ભાશયમાં સ્થિત કરવું. તત્પશ્ચાત્ જ્યારે બંનેનાં શરીર તથા નાડીની ચેષ્ટા શિથિલ થઈ જાય ત્યારે બંનેએ પૃથક્ થઈ, દશ પંદર મિનિટ રોકાઈને સ્નાન કરવું. જે આ વખતે શિયાળો હોય તો પ્રથમ કેશર, કસ્તુરી, જાયફળ, જાવંત્રી તથા ઇલાયચી નાંખીને ગરમ કરી રાખેલું ઠંડું દૂધ યથારૂચિ પીને સ્નાન કર્યા વિના પૃથક્ પૃથક્ સૂઈ જવું.

यदि नाधीयात् तृतीये गर्भमासे तिष्येणोपोषितायाः सरूपनत्साया गोर्दधनि मासौ यवं च दधि प्रसतेन प्राप्नयेत् ॥ १ ॥ किं पिबसि किं पिबसीति पृष्ट्वा पुंसवनं पुंसवनं मिति त्रिः प्रतिजानीयात् ॥ २ ॥ आश्व० शृ० अ० १ खं० १३ सू० २-३

સા યદિ ગર્ભે ન દધીત સિદ્ધાઃ શ્વેતપુષ્પા ઉપોષ્ય પુષ્પેણ મૂલમુત્યાપ્યચતુર્યેઽહનિ સ્નાતાયાં નિજ્ઞાયામુદશેષં પિષ્ટ્વાદક્ષિણનાસિકાયામાસિશ્ચતિ ॥ પારસ્કર શુક્લમૂત્ર અં ૧ । કં ૦ ૧૩ । સૂ ૦ ૧ ।

જે જે ઋતુકાલ વ્યર્થ જાય અર્થાત્ જે માસમાં જે વાર ગર્ભાધાન ક્રિયા નિષ્ફળ જાય-ગર્ભસ્થિતિ ન થાય તો ત્રીજા માસમાં ઋતુકાલ આવે ત્યારે પુણ્ય નક્ષત્રયુક્ત દિવસના પ્રાતઃ

કાલમાં પ્રથમ વિઆયેલી ગાયનું દહીં જે માસા અને જવના દાણુને શેકીને તેનો લોટ બનાવીને તે જે માસા લઈ તે બંનેને મેળવવાં; અને પોતાની પત્નીના હાથમાં આપીને પતિએ પૂછવું કે ‘કિં પિબસિ’ શું (પીયે છે?) આ પ્રમાણે ત્રણવાર પૂછવું. અને આ વખતે સ્ત્રી પોતાના પતિને દરેક ફેરે “પુંસવનમ્” (પુંસવન) એ પ્રમાણે બોલીને એના પ્રશ્નનો જવાબ આપે અને તે મિશ્રણને ત્રણવાર ચાટતી બાંધ. ત્યાર પછી શંખાવળી તથા સફેદ કુલની ભોંય રીંગણીને પાણીમાં બારીક વાટી તેને કપડામાં નાખી ગાળીને રસ કાઢવો, અને આ રસ રાત્રિને સમયે પતિએ પોતાની પત્નીની ડાળી નાસિકામાં સેચન કરવો અને નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી:—

ઓરમ્ ઇયમૌષધી ત્રાયમાણા સદમાના સરસ્વતી ।
 અસ્યા અહં બૃહત્યાઃ પુત્રઃ પિતુરિવ નામ જગ્રભમ્ ॥ પા૦
 ચૃ૦ સૂ૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૧૩ । સૂ૦ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—હે પરમાત્મનું! આ ઔષધીઓના ગર્ભની રક્ષા કરનાર, સહનકારક શુદ્ધ, વાગિન્દ્રિયકારક થાઓ, આ સ્ત્રીનો પુત્ર આપની કૃપાથી મોટો થાય અને તેનું નામ હું પાડું.

આ પ્રમાણે ગર્ભાધાન ક્રિયા કરવી, એવો સૂત્રકારોનો મત છે.

વિવાહિત સ્ત્રી-પુરુષોએ પરસ્પર એક બીજાને આહવાં જોઈએ અને ત્યાર પછી ગર્ભાધાનની ઇચ્છા કરવી. તે બંને જણે ગર્ભસ્થાપન સમયે અર્થાત જ્યારે વીર્યસ્ખલ

નનો સમય થાય ત્યારે બન્નેએ સ્થિત થઈ પોતાનાં શરીર સીધાં રાખી પ્રત્યેક અવયવ એક બીજાના અવયવની સામે રાખી વીર્યનું સેચન આકર્ષણ કરવું.

જો સ્ત્રીપુરુષને ૬૬ નિશ્ચય થાય કે ગર્ભ સ્થિર થઈ ગયો તો બીજે જ દિવસે નીચે લખેલા મંત્રો વડે વૃતાહુતિ આપવી, અને જો ગર્ભ રદ્ધાનો ૬૬ નિશ્ચય ન હોય તો એક માસ પછી રજસ્વલા થવાના સમયે સ્ત્રી રજસ્વલા ન થાય તો નિશ્ચય બાણુવું કે ગર્ભ સ્થિત થયો છે; અને આ પ્રમાણે બાણુ પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે આહુતિ આપવી. મતલબ કે બીજે દિવસે અથવા બીજાના મહિનામાં આહુતિ આપવી:—

ઓ૩મ્ યથા વાતઃ પુષ્કરિણી સમિદ્ગયતિ સર્વૈતઃ ।
 एवा ते गर्भे एजतु निरैतु दक्षमास्यः स्वाहा ॥ ૧ ।
 ઓ૩મ્ યથા વાતો યથા વનં યથા સમુદ્ર એજતિ । એવાસ્વં
 દક્ષમાસ્ય સહાવૈહિ જુરાયુળા સ્વાહા ॥ ૨. ॥ ઓ૩મ્ દક્ષ
 માસાઠ્ઠચાનઃ કુમારો અધિ માતરિં । નિરૈતુ જીવો
 અક્ષતો જીવો જીવન્ત્યા અધિ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ॐ મં ૦
 ૫ સૂ ૦ ૭૮ મં ૦ ૭-૮-૯

ઓ૩મ્ એજતુ દક્ષમાસ્યો ગર્ભો જુરાયુળા સહ । યથા
 યં વાયુરેજતિ યથા સમુદ્ર એજતિ । એવાયં દક્ષમાસ્યો
 અક્ષજ્જુરાણા સહ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ ઓ૩મ્ યસ્યૈ તે
 યુક્તિયો ગર્ભો યસ્યૈ યોનિર્હિરુણ્યયી । અક્ષગૂઢ્યન્તિ

યસ્ય તં માત્રા સમંજીગમ્ ૧ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ યજુઃ૦ અ૦
૯ મં૦ ૨૮-૨૯

ઓ૩મ્ પુમા ૧ સા મિત્રાવરુણૌ પુમા ૧ સાવશ્વિના-
વુષૌ । પુમાનગ્નિશ્ચ વાયુશ્ચ પુમાન્ ગર્ભસ્તવોદરે સ્વાહા ॥૧॥
ઓ૩મ્ પુમાનગ્નિઃ પુમાનિન્દ્રઃ પુમાન્દેવો બૃહસ્પતિઃ ।
પુમા ૧સં પુત્રં વિન્દસ્વ તં પુમાનન્તુ જાયતાં સ્વાહા ॥૨॥
સામવેદમંત્ર બ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં૦ ૪ મં૦ ૮-૯

જેમ વાટિકાસ્થ જલાશયના જલને વાયુ ધીરેધીરે
હલાવે છે, તેમ હે સ્ત્રી ! તારો ગર્ભ પ્રાણાદિ શક્તિયુક્ત
થઈને ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરે તથા સુખપૂર્વક દશમે માસે
જન્મ પામે. ૧.

જેમ વાયુ, વન તથા સમુદ્ર ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરે છે,
તેમજ હે ગર્ભ ! પરમાત્માની કૃપાથી જરાયુ સહિત પૂર્ણ
દશમા માસ સૂધી ગર્ભમાં ધીરે ધીરે ચેષ્ટા કરીને પછી
સુખપૂર્વક બહાર આવ. ૨.

માતાના ઉદરમાં દશ માસ સુધી શયન કરીને અક્ષત
ભવિત કુમાર બહાર આવે, તથા તેની માતા પણ નિરોગી
અને તે જન્મેલો બાલક પણ આનંદપૂર્વક રહે એવી કૃપા
પરમાત્મ અમારા ઉપર કરો. ૩.

હે પરમાત્મનું ! જેવી રીતે પવન ચાલે છે, અથવા સમુદ્ર
પોતાના તરંગોમાં ઉછળે છે તેવી રીતે અમારો આ ગર્ભ
પૂર્ણ દશ માસ સૂધી કમળી વધે અને બરાબર દશ

માસનો થઇને જ જન્મે.

હે પરમાત્મનું! આ રોગરહિત શુદ્ધ ગર્ભાશયવાળી સ્ત્રીમાં જે યજ્ઞને યોગ્ય ગર્ભ છે, તથા જે ગર્ભનાં સુંદર અંગ છે એવા તે આ ગર્ભની કામના કરનારી સ્ત્રીની સાથે સમાગમ કરીને ધર્મયુક્ત ક્રિયાથી બરાબર ગર્ભની પ્રાપ્તિ કરે.

ઉપરોક્ત મંત્રો વડે આહુતિઓ આપીને—

ઓરેમ્ સર્વે નૈ પૂર્ણ ૧ સ્નાહા ॥

આ મંત્ર વડે પૂર્ણાહુતિ આપવી. ત્યારબાદ સ્ત્રીના લોજન છાદનના સુનિયમ કરવા; અર્થાત્ તેને કોઈ પણ ભાતનો માદક મદ્યાદિ, રેચક હરડ આદિ, ક્ષાર-અધિક મીઠું, અધિક ખાટું, રૂક્ષ જવ કે ચણા આદિ તથા અતિ તીખા મરચાં વગેરે કેદિ પણ ખાવા ન દેખું; પરંતુ ઘી, દૂધ, મિષ્ટાન્ન, સોમ લતા અથાત્ ગળો આદિ પૌષ્ટિક ઔષધિ, ભાત, દહીં (મોળું), ઘઉં, અડદ, મગ, તુવરની દાળ આદિ અન્ન તથા પુષ્ટિકારક શાક ખાવા દેવાં. આ પદાર્થોની સાથે ઋતુ ઋતુના મેથાલા, ગરમીમાં ઠંડા ઇલાયચી વગેરે તથા શરદીમાં કેશર, કસ્તુરી આદિ નાખીને ખાવાં. યુક્ત આહાર-વિહાર સદા કરવાં. દહીંમાં સૂંઠ તથા બ્રાહ્મી ઔષધીનું સેવન સ્ત્રીએ વિશેષ કરી કરવું; જેથી સંતાન અતિ પુદ્ગિમાનું, રોગરહિત અને શુભગુણકર્મ સ્વભાવવાળું થાય.

॥ इति गर्भाधान विधिः समाप्तः ॥

* આ દહીં ઘેર જમાવેલું અને તદ્દન મોળું અને મેલાઈ-વાળું હોવું જોઈએ; અને તેમ ન બને તો ગાયનું ઉત્તમ દૂધ લેવું તે વધારે સારું.

॥ अथ पुंसवनम् ॥

પુંસવન સંસ્કારનો સમય ગર્ભસ્થિતિનું જ્ઞાન થયાના સમયથી બીજા અથવા ત્રીજા માસ સુધી છે. એજ વખતે પુંસવન સંસ્કાર થવો જોઈએ, જેથી પુરુષત્વ અર્થાત્ વીર્યનો લાભ થાય. બાળકનો જન્મ થયા પછી જે માસ વીતી જાય ત્યાં સુધી પુરુષે બ્રહ્મચારી રહેવું અને સ્વપ્નમાં પણ વીર્યનો નાશ ન થવા દેવો. ભોજન, છાદન, શયન, ભાગરણાદિ વ્યવહાર એવી રીતે કરવો કે જેથી વીર્ય ઠઠ રહીને બીજું સંતાન પણ ઉત્તમ બલિષ્ઠ જ થાય.

ગર્ભવૃદ્ધિનો ઉપાય:—

वरी विष्वा च गंधा च मधुकं भृगराट्समम् ।
अजादुग्धेन पानं तु नार्या गर्भस्य वृद्धिकृत् ॥

શતાવરી, સુંઠ, આસન, જેઠીમધ, ભાંગરો, આ વસ્તુઓને સમભાગે લઈ ખારીક વાસણમાં ચૂર્ણ કરીને તેમાંથી પા તોલો બકરીના તાલ પાથેર દૂધ ભેડે પીવાથી ગર્ભની વૃદ્ધિ સારી થાય છે.

ગર્ભસવણનો ઉપાય:—

पीत्वा तंदुलतोयेन तंदुल्यस्य जटा क्रतौ । पतङ्गर्भा
च या नारी स्थिरगर्भा प्रजायते ॥

તાંડળબીની બાણનાં મૂળીમાં ઋતુ સમયે ચોખાના ધોવરામણમાં વાટીને પીએ તો જે સ્ત્રીનો ગર્ભ બીજે,

ત્રીજે અગર ચોથે માસે સ્ત્રી જતો હોય તો બંધ થઈ
ગર્ભ સ્થિર થાય છે. —ભાષાંતર કર્તા.

પુમા ૨ સૌ મિત્રાવરુણૌ પુમા ૨ સાવશ્વિનાબુધૌ ।

પુમાનગ્નિશ્ચ વાયુશ્ચ પુમાન્ ગર્ભસ્તવોદરે ॥ ૧ ॥

પુમાનગ્નિઃ પુમાનિન્દ્રઃ પુમાન્દવો વૃહસ્પતિઃ ।

પુમા ૨ સં પુત્રં વિન્દસ્વ તં પુમાનનુ જાયતામ્

સ્વાહા ॥ ૨ ॥ સામ૦ બ્રા૦ પ્ર૦ ૧ સ્વ૦ ૪ મં ૮-૯

અમૌમંશ્વત્થ આરુદસ્તન્ન પુંસવનં કૃતમ્ ।

તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્સ્ત્રીજ્વા મરમસિ ॥ ૧ ॥

પુંસિ વૈ રેતોં ભવતિ તત્સિયામનુષિચ્યતે ।

તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્પ્રજાપાતેરબ્રવી ॥ ૨ ॥

પ્રજાપતિરમતિઃ સિનોઽસ્યચોક્ષપત્ ॥

સૈષ્યમન્યન્ન દધત્પુમૌમમ્ દધદિહ ॥ ૩ ॥

અથર્વ૦ કાં૦ ૬ સુ૦ ૧૧

(પુમા ૨ સૌ૦) જેમ પ્રાણ અને અપાન, અધિતૌ-
પૃથ્વી તથા આકાશ, અગ્નિ તથા વાયુ પુરુષશુક્રયુક્ત છે.
તેમજ તારા ઉદરમાં પુરુષરૂપ ગર્ભ થયો અને તેનું તું
યથાવત્ સંરક્ષણ કર. ૧.

(પુમાનગ્નિ ૦) હે સ્ત્રી! જઠરાગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય એ બેવા પુરુષગુણયુક્ત છે; તેવો પુત્ર તને પ્રાપ્ત થાઓ તથા તેના પછી પણ તેવા જ પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ. ૨.

(શમીમશ્વર ૦) જેમ શમી વૃક્ષ પર પીંપળો આરૂઢ થાય છે, તેમ શમી સ્થાનીય સ્ત્રી અને અશ્વત્થ (પીંપળો) સ્થાની પુરુષ, એ બંનેના સમાગમપૂર્વક ગર્ભસ્થિતિ કરીને પુંસવન-પુરુષત્વનો લાભ લેવાય છે. આમાં વિપરીતતા થયાથી નથી થતો. પુત્રની પ્રાપ્તિનો આ જ ઉપાય છે; માટે વીર્ય સ્નેહનુદારા ગર્ભનું ધારણ-પોષણ અમે કરીએ છીએ.

(પુંસિ વૈ ૦) પુરુષમાં વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને સ્ત્રીમાં સેચન કરે છે. આ જ ઉપાય પુત્ર પ્રાપ્તિનો છે અને પરમાત્માએ સર્વેને ઉપદેશ કરેલો છે. ૨.

(પ્રજાપતિ ૦) તે પ્રજાપતિ-પરમાત્મા સર્વવિદ્યા તથા ધર્મનો ઉપદેશ છે, પ્રેમાદિ ઉત્તમ વ્યવહારો વડે જે સૌકુમાર્યાદિ ગુણયુક્ત અથવા ઉત્તમ દેશયુક્ત સ્ત્રી ગર્ભધારણમાં સમર્થ હોય છે. તેમાં જ પુરુષ ગર્ભસ્થાપન કરે છે; કારણ કે સંસારમાં પરમાત્માએ સંતાનોત્પત્તિનો નિયમ નક્કી કર્યો છે કે ક્ષેત્રરૂપ સ્ત્રી અને પ્રીજરૂપ પુરુષના સંયોગથી જ સંતાનોત્પત્તિ થાય. સ્ત્રી સિવાય અન્યત્ર મનુષ્યોત્પત્તિ નહિ થવી તે સાધારણ નિયમ છે. માટે સ્ત્રી અને પુરુષે સ્ત્રીર્યની ખરાબર રક્ષા કરીને ઉત્તમ ગર્ભને સ્થાપવો, અને તેની રક્ષા કરવી. ૩

આ મંત્રોનો અભિપ્રાય એ જ છે કે પુરુષે વીર્યવાન થવું જોઈએ. આશ્વલાયન ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યું છે કે:

અથાસ્યૈ મંદલાગારચ્છાયાયાં દાસેન્દ્ર્યાં નાસિકા-
ગ્રામજિતામોષર્ષીં નસ્તઃ કરોતિ ॥ ૧ ॥ પ્રજાવજ્જીવપુત્રા-
શ્ચાં દૈકે ॥ ૨ ॥

અથ૦ સુ૦ અ૦ ૧ સ્વ૦ ૧૩ સુ૦ ૫-૬
અથ પુ ૨ સવનં પુરા સ્યન્દત્ત ઇતિ માસે દ્વિતીયે
ત્રીતીયે વા ॥ ૧ ॥ પારસ્કર૦ સુ૦ સુ૦ કાં૦ ૧-૧૪ ॥

(અથાસ્યૈ૦) ગર્ભવતી સ્ત્રીને ધરની છાયામાં બેસાડીને
દુર્વાના રસને તેના જમણા નાકમાં ગર્ભની સ્થિરતાને માટે
સુંઘાડવો, અને તે વખતે પ્રજાવજ્જીવ૦ ઇત્યાદિ મંત્રો
વડે પરમાત્માની સ્તુતિ કરવી.

(પુ ૨ સવનં૦) ગર્ભસ્થાપન પછી બીજા અગર ત્રીજા
માસમાં પુંસવન સંસ્કાર કરવો.

આ જ પ્રમાણે ગોભિલીય તથા શૌનક ગૃહ્યસૂત્રોમાં પણ
લખેલું છે.

અથ ક્રિયારમ્ભઃ ॥

પૃષ્ઠ ૭ થી તે શાન્તિપ્રકરણ પર્યન્ત લખ્યા પ્રમાણે
(વિશ્વાનિ દેવ૦) ઇત્યાદિ વેદમંત્રોથી ચજમાન તથા પુરો-
હિતાદિએ ઇશ્વરોપાસના કરવી તથા જેટલા માણસો ત્યાં
હાજર હોય તેમણે પણ ઇશ્વરોપાસનામાં ચિત્ત લગાડવું.
એ પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિપાઠ થઈ રહ્યા પછી
પ્રથમથી જ તૈયાર કરી રાખેલા ચમકુંડ આગળ હવન,

સમિધા, સામગ્રી તથા પ્રસ્તુત સંસ્કારમાં ઉપયોગી થનારાં સાધનો તૈયાર રાખવાં. ત્યાર બાદ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન અગ્નિપ્રજ્વલન કરીને (અયન્ત હ્રમ્) ઇત્યાદિ મંત્રો વડે સમિધાધાન કરી (અયન્ત હ્રમ્) એ મંત્ર વડે પાંચ ઘૃતાહુતિ આપવી. ત્યાર બાદ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે (અવિતેનુ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે જલ પ્રોક્ષણ કરી આધારાવાજ્યભાગાહુતિ ચાર તથા વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર આપવી. સામાન્ય પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે (ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે) મંત્ર વડે એક પ્રાજાપત્ય આહુતિ અને (ઓ૩મ્ યદસ્ય કર્મણો) એ મંત્ર વડે સ્વિષ્ઠકૃત આહુતિ આપવી. આ પ્રમાણે થયા પછી નીચે લખેલા બંને મંત્રો વડે ઘૃતની આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ આ તે ગર્ભો યોનિમેતુ પુમાન્વાણ ઇવેષુધિમ્ ।
 આત્રીરો જાયતાં પુત્રસ્તે દક્ષમાસ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ સૌત્ર-
 મન્ત્રઃ ॥ ઓ૩મ્ અગ્નિરેતુ પ્રથમો દેવતાનાં સોઽસ્યૈ પ્રજા-
 મુશ્વતુ મૃત્યુપાશ્નાત્ । તદયં રાજા વરુણોઽનુમન્યતાં યથેયં
 સ્ત્રી પૌત્રમયં ન રોદાત્ સ્વાહા ॥ ૨ ॥ સામવેદમન્ત્ર બ્રા०
 પ્રપા० ૧ સ્વં ૧ મં ૧૦

હે સ્ત્રી ! તારામાં પુત્રરૂપ ગર્ભ સ્થિર થાઓ. જેવી રીતે બાણ પોતાના ભાથામાં સ્થિર થાય છે તેવી રીતે તારા ઉદરમાં ગર્ભ નિવાસ કરે, અને દશ માસ બ્યારે પૂરા થાય ત્યારે શુરવીરતાદિ ગુણયુક્ત થઈને જન્મે ૧.

અત્યંત વિદ્યાવાન પરમાત્મા અમને પ્રાપ્ત થાઓ અને આ ગર્ભરૂપ અમારી પ્રજાને મૃત્યુ આદિ દુઃખોથી છોડાવીને આનંદરૂપ રાખો. સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા, અમારા રાજરૂપ આ મારી પ્રાર્થનાને સ્વીકારી, આ મારી સ્ત્રીને પુત્ર વિરહના દુઃખથી મુક્ત રાખે કે જેથી અમે સંતાનની પ્રાપ્તિ કરીને સદા આનંદમાં રહીએ. ૨.

આ બન્ને મંત્રો વડે એ આહુતિઓ આપ્યા પછી પતિએ પત્નીના હૃદય પર હાથ મૂકીને નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવો:—

ઓરમ્ યત્તે સુસીમે હૃદયે દિતવન્તઃ પ્રજાપતૌ ।
મન્યેહં માં તદ્વિદ્વાંસમાહ પૌત્રમયમિયામ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

હે સૌંદર્યાદિ ગુણયુક્તે ! તારા હૃદયમાં હિતાદિ ગુણવાળા પુત્રો સ્થિર થાઓ. પ્રજાપતિ પરમાત્મા ઉપર પ્રીતિ રાખનારા પુત્રો ઉત્પન્ન થાઓ. હે સ્ત્રી ! પરમાત્માનો ઉપદેશ છે કે એવા પુત્રો વડે આપણે સદા સુખી થઈએ અને પુત્રો વિના આપણે કદિ દુઃખી ન થઈએ.

તત્પશ્ચાત્ સામવેદનાં તથા મહાવામદેવ્ય ગાન કરીને જે જે સ્ત્રી પુરુષો સંસ્કાર જોવા આવ્યા હોય તેમને આદર-સત્કારપૂર્વક વિદાય કરવાં; પછી વડની કુમળી કુંપળો અને ગળોને બારીક વાટીને કપડા વડે રસ નિચોવી લઈ ગંભિર સ્ત્રીના જમણા નાસાપુટમાં રેડવો અને પછી નીચેના મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવી.

ઓ૩મ્ હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે મૃતસ્ય જ્ઞાતઃ પતિ-
રૈક આસીત્ । સ દાધાર પૃથિવીં ચામૃતેભાં કસ્મૈ દેવાય
હૃષિષા વિધેમ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૧ મં૦ ૪

ઓ૩મ્ અદ્ભ્યઃ સમ્મૃતઃ પૃથિવ્યૈ રસાંચ વિશ્વકર્મેણઃ
સમવર્તતાગ્રે । તસ્ય ત્વષ્ટા વિદધદ્રૂપમેતિ તન્મર્ત્યસ્ય દેવ-
ત્વિમાજાનમગ્રે ॥ ય૦ અ૦ ૩૧ । મં૦ ૧૭

જલદ્વારા પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થએલી ઓષધીઓના
રસથી ઉત્પન્ન થએલ વીર્ય વડે આ ગર્ભનું ધારણ અને
ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમ પૃથિવ્યાદિ જગત્ પરમાત્માએ
પોતાના સામર્થ્યથી આદિ કાલમાં ઉત્પન્ન કર્યું, અને
વર્તમાનમાં રાખેલું છે; તેમજ વીર્યથી ગર્ભ ધારણ અને
ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ આ જગતના રૂપાદિ વિચિત્ર પદાર-
થોનું વિધાન પરમાત્મા કરે છે; તેમજ ગર્ભથી મનુષ્યના
દેવત્વ તથા ઉત્તમ ગુણ વીર્ય વગેરેનું વિધાન પરમાત્માની
કૃપા વડે મનુષ્ય કરે છે. કારણ કે તે એક શિશુ છે. હે
પરમાત્મા! અત્યંત કરુણા કરીને આ ગર્ભની રક્ષા કરી
ઉત્તમ ગુણવાળો ઉત્પન્ન કરો.

હે જગદ્દ્વારક પરમાત્મનું! આપ સૌંદર્ય સ્વરૂપ, સર્વ
શ્રેષ્ઠ, સર્વાન્તર્ગત આત્મા અને અંતઃકરણ અર્થાત્ વેદજ્ઞાન
સ્વરૂપ છો. આપ આ ગર્ભને સૌંદર્યાદિ ગુણયુક્ત કરો.

આ બે મંત્રો બોલી રક્ષા પછી પતિ પોતાની ઝંભણી
પત્નીના ગર્ભાશય પર હાથ મૂકીને નીચેના મંત્ર બોલે:-

ઓશ્મ સુપર્ણોડસિ ગરુડ્માન્ત્રિવૃત્તે શિરો ગાયત્રં ચક્ષુ-
ર્બૃહદ્રથન્તરે પશૌ । સ્તોમ આત્મા છન્દાસ્યજ્ઞાનિ યજ્ઞ-
શ્ચિ નામં । સામં તે તનૂર્વામદેવ્યં યજ્ઞાયન્નિયં પુછં
ચિષ્ણ્યાઃ શ્રુષ્ઠાઃ । સુપર્ણોડસિ ગરુડ્માન્દિવં ગચ્છ સ્વઃ પત ॥
ચલુઃ ઝં ૧૨ મં ૪.

આ પ્રમાણે આ સંસ્કાર પુરો થયા પછી ગર્ભિણી
સ્ત્રીએ યુક્તાહારવિહાર કરતાં રહેવું. વિશેષ કરી ગજો, ખાશ્ત્રી,
સુંઠ દૂધની સાથે ઘાડી થોડી પીવી; અને અધિક
શયન, અધિક બાગરણ તથા અધિક લાપણ ન કરવાં; અતિ
ખારા, ખાટા, તીખા, કડવા અને રેચક આદિ પદાર્થો
નહિ ખાવા. સૂક્ષ્મ આહાર કરવો તથા ક્રોધ, દ્વેષ, લોભાદિ
દોષોથી દૂર રહી ચિત્તને હંમેશાં પ્રસન્ન રાખવું અને
શુભાચરણથી રહેવું.

॥ इति पुंसवन्नसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ સીમન્તોન્નયનમ્ ॥

હવે ત્રીજો સંસ્કાર સીમન્તોન્નયન નામનો છે તે લખીએ છીએ. આ સંસ્કારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીનું મન સંતુષ્ટ થાય છે, આરોગ્ય રહે છે તથા ગર્ભસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ થઈ પ્રતિદિન વધતી જાય છે. આ સંસ્કારને માટે નિમ્નલિખિત પ્રમાણ છે.

ચતુર્થે ગર્ભમાસે સીમન્તોન્નયનમ્ ॥૧॥ અપૂર્યમાણ-
પક્ષે યદા પુંસા નક્ષત્રેણ ચન્દ્રમા યુક્તઃ સ્યાત્ ॥૨॥ અથા-
સ્થૈ યુગ્મેન સ્ત્રીકાદુગ્રસ્તેન ત્રેણ્યા ચ સ્ત્રીકર્યા ત્રિભિશ્ચ
કુસપિઠજલૈરુર્ધ્વે સીમન્તં વ્યૂહતિ મૂર્ધ્નઃ સ્વરોમિતિ
ત્રિઃ ચતુર્વા ॥૫॥ આશ્વ૦ શૃ૦ સૂ૦ ૧ સ્વં૦ ૧ કં૦ ૧૪
સૂ૦ ૧-૧-૪-૫

ભાવાર્થ:—ગર્ભાધાનથી ચોથા માસના શુકલપક્ષમાં
જ્યારે મૂલ આદિ પુરુષ નક્ષત્રયુક્ત ચન્દ્રમા હોય તે દિવસે
સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર કરવો.

પુ સવનવત્પ્રથમે ગર્ભે માસે ષષ્ઠેઽષ્ટમે વા ॥ પારસ્કર
શૃ૦ સૂ૦ કં૦ ૨૫ સૂ૦ ૨

ભાવાર્થ:—પુ સવન સંસ્કારની પેઠે ગર્ભાધાનથી છઠ્ઠા
અથવા આઠમા માસમાં પૂર્વોક્ત પક્ષ નક્ષત્રયુક્ત ચન્દ્રમા
હોય તે દિવસે સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર કરવો.

અથ ક્રિયારમ્ભઃ

પ્રથમ ચણકુંડ તથા સંસ્કારોપયોગી સામગ્રી વગેરે તૈયાર કરી સ્વસ્તિવાચન અને શાન્તિપાઠ કરી, ઈશ્વર સ્તુતિ, પ્રાર્થના ઉપાસના પૃષ્ઠ ૪૬ માં લખ્યા પ્રમાણે ઋત્વિ-ગ્વરણ કરવું અને તે પછી પૃષ્ઠ ૪૭ થી ૪૯ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે આચમન, માર્જન કરી અગ્ન્યાધાન કરવું અને અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયા પછી તેમાં લખ્યા પ્રમાણે પાંચ શ્રુતાહુતિ, જલ સેચન, ચાર આધારાવાજ્ય ભાગાહુતિ તથા ચાર વ્યાહુતિ મગી આઠ ધીની આહુતિઓ આપવી.

આ પ્રમાણે વ્યાહુત્યાહુતિ આપી રહ્યા પછી પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલી, ચોખા, મગ તથા તલની*ખીચડીમાં પુષ્કળ ઘી નાખીને નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે આઠ આહુતિઓ આપવી:—

ઓશ્મ ધ્રાતા દદાતુ દાધુષે પ્રાચીં જીવાંતુ મુસિંતામ્ ।
ત્વયં દેવસ્ય ધીમહિ સુમતિં વ્રાજિનીંવતિ સ્વાહા ॥ ૬૬ ॥
ધાત્રે-ઈદમ્ મમ ॥૧॥

*આ ખીચડી બનાવવામાં ચોખા, તલ તથા મગ સમભાજે લેવા અને તે લેતી વખતે ઓશ્મ પ્રજાપતયે સ્વા ગુષ્ઠં નિર્વપામિ એમ બોલવું પછી એને ઘોષ નાંખવા, અને ઘોષી વખતે ઓશ્મ પ્રજાપતયેસ્વા ગુષ્ઠં પ્રોક્ષામિ એ પ્રમાણે બોલવું.

ધાતા-પરમાત્મા આ ગર્ભને બુદ્ધિ આદિ ગુણયુક્ત કરી દીધાયું કરો. હે સ્ત્રી! આપણે બન્ને મળીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીએ કે તે આપણને બુદ્ધિમાન શોભાયુક્ત પુત્ર આપે કે જેથી આપણે સુખી થઈએ.

ઓ૩મ્ ધાતા પ્રજાનામુત રાયડ૨૨૨૨ ધાત્રેદં વિશ્વં
શુવનં જજાન । ધાતા કૃષ્ટીરનિમિષામિચષ્ટે ધાત્રડદ્વ્યં
ધૃતવંજ્જુહોત્ સ્વાહા । इदं धात्रे-इदम मम ॥२॥ सौत्रमन्त्रः॥

સર્વ જગતને ધારણ કરનાર તથા પ્રબળ ઉત્પન્ન કરનાર ધર્મવરે આ જગત ઉત્પન્ન કર્યું છે; તે ધાતા-પરમાત્મા મનુષ્યને ઉપદેશ કરે છે કે ધૃતાદિ ઉત્તમ પદાર્થ તમે યજ્ઞદ્વારા મને અર્પણ કરો.

ઓ૩મ્ રાકામહં સુહર્વાં સુષ્ટુતી હુવે શ્રુણોતું નઃ
સુભગા બોધતુત્મનાં । સીવ્યત્વપઃ સૂચ્યાસ્તિચમાનયા દદાતું
વીરં શ્રુતદાયમુવ્યથં સ્વાહા ॥ इदं राकायै-इदम मम ॥३॥

સર્વાધાર, સર્વપૂજ્ય પરમાત્માને હું પૂજું છું, અને તેની જ સ્તુતિ કરું છું. તે અમારી સ્તુતિ સાંભળીને આ ગર્ભના આત્માને શ્રેષ્ઠ બોધયુક્ત કરી, પ્રાણાદિતું શરીરની સાથે સંધાન કરે; જેવી રીતે સંગીત સોયવડે કપડું શીવાય છે તેવી રીતે અસંખ્ય વિદ્યાદિના અહણ્યકર્તા તથા લોકોમાં સ્તુતિ યોગ્ય વીર પુત્ર અમને કૃપા કરીને આપો.

ઓ૩મ્ યાસ્તૈ રાકે સુમતયઃ ॥ सुपेक्षसो याभिर्द-

દાસિ દાશુષે વંમુનિ । તામિર્નો અગ્ર સુમના ઉપાગંહિ સહસ્ર-
પોષં સુભગે રરાણા સ્વાહા ॥ इदं राकायै इदम् मम
॥૪॥ ॠ० મં० સૂ० ૩૨ મં० ૪-૫

હે પરમાત્મનૃ! જેમ સુંદર રૂપશુભ તથા ઉત્તમ બુદ્ધિ-
વાન સંતાન આપ અમને આપો છો તથા ઉત્તમ ધનાદિ
ઐશ્વર્ય આપો છો; તેવીજ રીતે આપ અમને પ્રાપ્ત થઇને
અનેક પ્રકારની પુષ્ટિ આપો. હે સુભગે! એજ પરમાત્માની
કૃપાથી આપણી પ્રજા સુખપૂર્વક રહેશે.

ओ३म् नेज्जमेष परापत् सुपुत्रः पुनरापत् । अस्यै मे
पुत्रकामायै गर्भमाधेहि यः पुमान्स्वाहा ॥૫॥

હે પરમાત્મનૃ! આ મારી પુત્ર કામનાવાળી સ્ત્રીના
ગર્ભાશયમાં ગર્ભ છે, તે આપની કૃપા વડે દશ માસ સુધી
સ્થિર રહેા.

ओ३म् यथेयं पृथिवी मृत्युताना गर्भमादधे । एवं
तं गर्भमाधेहि दक्षमे मासि स्रतवे स्वाहा ॥૬॥

હે જગદીશ્વર! જેમ આ પૃથ્વી પોતામાં પડેલા બીજને
પૂર્ણકાલ સુધી પોતાના ગર્ભમાં રાખે છે, તેમ આ મારી
સ્ત્રી પણ આપની કૃપાથી ગર્ભને દશમે માસે જન્મ આપો.

ओ३म् विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेणास्यां नार्यीगवी-
न्याम् । पुमांसंपुत्रानाधेहि दक्षमे मासि स्रतवे स्वाहा
॥૭॥ सौत्रमन्त्राः ॥

આ પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીમાં પરમાત્માની કૃપાથી ઉત્તમ સ્વરૂપવાન પુત્ર હથે મારે જન્મે.

ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્યન્યો
વિશ્વા જાતાનિ પરિતા બભૂવ યત્કાંમાસ્તે જુહુમસ્તન્નો
અસ્તુ વ્યં સ્યામ પતયો રયીણાં સ્વાહા ॥ ૬૮ મં ૧૦
તયે ૬૯ મમ ॥ ૭૦ મં ૧૦ ૭૧ મં ૧૦ ૭૨ મં ૧૦

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આવેલો છે.

આ પ્રમાણે આઠ આહુતિ આપ્યા બાદ નિમ્ન મંત્ર વડે એક ભાતની આહુતિ આપવી.

ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

ત્યારપછી પૃષ્ઠ પદ માં આપેલી સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ ખીચડીની આપવી. અને તે પછી ઓરમ્ સ્વનો અગ્નેઃ વાળા પૃષ્ઠ પદ માં બતાવ્યા પ્રમાણે આઠ ધૃતાહુતિઓ આપવી તથા પૃષ્ઠ પદ માં બતાવ્યા પ્રમાણે ચાર વ્યાહુતિ મંત્રોથી ચાર આજ્યાહુતિ આપવી.

આ પ્રમાણે ઉપરની સઘળી આહુતિઓ આપ્યા બાદ પતિ-પત્નીએ એકાન્તમાં જઈને ઉત્તમાસન પર બેસવું પછી પતિ પત્નીની પાછળ બેસીને નિમ્નલિખિત મન્ત્રોનો પાઠ કરે:-

ઓરમ્ સુમિત્રિયા ન આપૌ ઓષધયઃ સન્તુ । દુર્મિ-
ત્રિયાસ્તસ્મૈ સન્તુ । યોડસ્માન્દેષ્ટિ યં ચ વ્યં દિવ્યઃ ॥
યજુઃ ૦ અ ૦ ૬ મં ૨૨

હે પરમાત્મનું! આપની કૃપાથી પ્રાણ, જલ તથા સર્વ ઔષધી અમારી મિત્ર-હિતકર્તા થાઓ, તથા જે અમારા શત્રુ-અમારી ઈર્ષ્યા કરનારા-જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ તેમને માટે સર્વ ઔષધી તથા જગતના જલાદિ પદાર્થો હુમિત્રિયા અર્થાત્ અહિતકારી થાઓ કે જેથી એમનું જલ કદિ ન વધે.

ઓ૩મ્ મુર્દ્ધાનં દિવો અરતિં પૃથિવ્યા વૈશ્વાનરમૃતઃ
આ જાતમગ્નિમ્ । કવિઃસમ્રાજમર્તિર્થિં જનાનામ્રાસન્ના
પાત્રં જનયન્ત દેવાઃ ॥ યજુઃ ૦ અઃ ૭ મં ૦ ૨૪

જે તેજસ્વી સૂર્યાદિ પદાર્થોનો મૂર્ધાસ્થાની-સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ-પૃથિવી આદિનો રચનાર વિશ્વનો રાજા, સર્વ પૂજ્ય, સત્યનો આધાર, સર્વના પ્રકાશક તથા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કે જેને દેવ-વિદ્વાનો વિજ્ઞાનથી બાણીને હૃદયમાં માને છે, તે પરમાત્મા આ ગર્ભની રક્ષા કરે.

ઓ૩મ્ અયમૂર્જાવતો વૃક્ષ ઝર્જીવ ફલિની ભવ ।
પર્ણં વનસ્પતે જુત્વા જુત્વા મૃયતાશ્રયિઃ ॥ સામવેદ મન્ત્ર
બ્રાઃ પ્રપાઃ ૧ સ્વં ૫ મં ૦ ૧

જેમ આ ઉદુમ્બર વૃક્ષ બહુ ફળવાળું છે તેમજ હે સ્ત્રી! તું પણ બહુતર ફળશાલિની-બહુ પુત્રવતી થા. જગતપોષક પરમાત્મા તને ધનસંપન્ન કરે.

ઓ૩મ્ યેનાદિતેઃ સીમાનં નયતિ પ્રજાપતિર્મહતે
સૌમગાય । તેનાહમસ્યૈ સીમાનં નયામિ પ્રજામસ્યૈ જરદષ્ટિ
કુળોમિ ॥

પ્રજાપતિ-પરમાત્મા અદિતિ પૃથ્વીની સીમાને જે સામર્થ્ય વડે બનાવે છે અને બાણે છે, પરમાત્માના તે સામર્થ્ય વડે આ સ્ત્રીની સીમા કેશની અવધિને સૌભાગ્ય, પુત્ર પૌત્રાદિ તથા ધન ધાન્યાદિ ઐશ્વર્યને માટે હું ઉન્નતિશીલ કરું છું; તથા આ મારી પત્નીની પ્રજાને ઈશ્વરાનુગ્રહથી વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત સુખથી સ્થિર રહે તેવી કરું છું.

ઓ૩મ્ રાકામહઃ સુહવાઃ સુષુતી હુંવે જ્ઞાનોતું નઃ
સુભગા વોધંતુ । ઉશર્ગદિ સહસ્રપોષઃસુભગે રાણા ॥

હે જગદીશ્વર! ચંદ્રમાયુક્ત રાત્રિ વડે સુંદર સ્પર્ધા કરવા યોગ્ય સ્ત્રી કે જેને અમે પ્રાપ્ત થઈએ છીએ તે અમને ઉત્તમ ઐશ્વર્યની તથા અસંખ્ય પ્રકારની પુષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરાવે.

ઓ૩મ્ કિંપત્મના સીવ્યત્વર્ષઃ સૂચ્યા છિંચમાનયા
દદાંતુ વીરઃજ્ઞતદાયુમુરુયમ્ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આવી ગયો છે

ઓ૩મ્ યાસ્તે રાકે સુમતયે સુપેશંસો યાભિર્દદાંસિ
દાશુષ્ઠે વસૂંનિ । તાભિર્નો અગ્ર સુમનાંપશ્યસિ પ્રજાં
પશ્યન્ત્સૌભાગ્યં મહંદીર્ઘાયુષ્ટ્વં પત્યુઃ ॥ સામવેદમન્ત્ર બ્રાહ્મણે
પ્રપાઁ ૧ સ્વં ૫ મં ૨-૫

(યાસ્તેરાકેઁ) હે પરમાત્મન! જેમ સુંદર રૂપ, ગુણ તથા

ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાં સંતાન તથા ધનાદિ ઐશ્વર્ય આપે છે, તેમજ મને તથા મારી સ્ત્રીને દીર્ઘાયુ કરી સંપત્તિયુક્ત કરે.

ઉપર્યુક્ત મંત્રો બોલીને પતિએ પોતાના હાથે પત્નીના કેશમાં સુગન્ધિત તેલ નાંખી કાંસકી વડે ઓળીને, ઉમરડા અથવા અન્નુનવૃક્ષની ડાંડી અથવા દર્ભની મૂઠ્ઠા સળી અથવા શીસોળીયાં વડે કેશ સાફ કરીને, સુંદર વેણી બાંધીને પછી યજ્ઞશાલામાં આવવું. આ વખતે વીણા આદિ વાજાં વગડાવતાં; તત્પશ્ચાત્ પૃષ્ઠ ૬૭ માં જણાવ્યા પ્રમાણે સામવેદ ગાન કરવું. પછી:—

ઓરમ્ સોમણ્વ નો રાજેમા માનુષોઃ પ્રજાઃ । અવિ-
મુક્ત ચક્ર આસોરંસ્તીરે તુભ્યં અસૌ ॥*

જેમ આ નદીનું પાણીચક્ર ફરે છે (સૂર્ય દ્વારા સોષાઈને પાછું વર્ષાદ્વારા નદીમાં આવે છે) તેમ આ સંસાર રૂપી નદીમાં જગત્પ્રેરક પરમાત્મા આ માનુષી પ્રજાને તેમના કર્મો પ્રમાણે મોકલે છે, અને એ ચક્ર નિરંતર ચાલે છે.

આરંભમાં આ મંત્રનું ગાન કરીને પછી અન્ય મંત્રોનું ગાન કરવું; ત્યારબાદ ખીચડીની આહુતિઓ આપતાં વધેત્રી ખીચડીમાં પુષ્કળ ઘી નાંખીને ગર્ભિણી સ્ત્રી પોતાનું પ્રતિબિંબ તે ઘીમાં જુએ. આ સમયે પતિ પત્નીને પૂછે કે “કિં પશ્યસિ” (શું જુએ છે?) પત્ની ઉત્તર આપે કે “પ્રજાં પશ્યામિ” (સંતાતિ જોઉં છું.) ત્યારબાદ એકાંતમાં પોતાના કુલની વૃદ્ધ, કુલીન, સૌભાગ્યવતી, પુત્રવતી સ્ત્રીઓ

*અસૌ પદના સ્થાનમાં કોઈ નદીનું નામ મોલવું.

તથા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ગર્ભિણીની સાથે પ્રસન્ન વદને બેસે તથા પ્રસન્નતાની વાતો કરે અને ગર્ભિણી તે ખીચડી ખાય; પછી પાસે બેઠેલી સ્ત્રીઓ નાચે પ્રમાણે ગર્ભિણીને આશીર્વાચન દે:—

ઓશ્મ વીરમૂસ્ત્વં ભવ, જીવમૂસ્ત્વં ભવ, જીવપત્ની ત્વં
ભવ ॥

હે સ્ત્રી! તું શરવીર, દીર્ઘાયુ પુત્રને જન્મ આપ, અને તું પશુ પ્રસૂત થયા પછી જીવિત રહે.

આ પ્રમાણે શુભ માંગલિક વચન બોલવાં; તત્પશ્ચાત્ સંસ્કારમાં આવેલાં મનુષ્યોનેા યથાયોગ્ય સત્કાર કરી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને અને પુરુષ પુરુષોને વિદાય કરે.

॥ ઇતિ સીમન્તોન્નયન સંસ્કાર વિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ अथ जातकर्म संस्कार विधिः ॥

आ संस्कारेनो समय, प्रमाण तथा विधि नीचे प्रमाणे છે:—

સોબ્યન્તોમઙ્ગિરમ્બુક્ષતિઃ ॥ પારઃ ગૃઃ સૂઃ
૧-૧૬-૨

આ પ્રમાણે આશ્વિનાગન, ગોલિલીય તથા શૌનક ગૃહ સૂત્રોમાં પણ લખેલું છે.

જ્યારે પ્રસવ સમય થાય ત્યારે નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ગર્ભિણી સ્ત્રીના શરીર પર જલ વડે માર્જન કરવું:—

ઓ૩મ્ ઇજંતુ દશમાસ્યો ગર્ભો જરાયુગ્ના સહ ।
યથા યં વાયુરેજંતિ યથાં સમુદ્ર ઇજંતિ । એવાયં દશમાસ્યો
અસ્રંજજરાયુગ્ના સહ ॥ યજુઃ અઃ ૮ મં ૨૮

આ મંત્રના અર્થ પૃષ્ઠ ૬૬માં છે ત્યાં જોઈ લેવો.

આ મંત્ર વડે નાકમાં જલ નાંખવું—

ઓ૩મ્ અત્રૈનુ પૃથ્વિશેવલ ૨ શુમે જરાયવત્તવે ।
નૈવ મા ૨ સેન પોવરી ન કસ્મિન્નાયતનમવરા જરાયુ પચ-
તામ્ ॥ પારઃ ગૃઃ સૂઃ ૧-૧૬

હે પરમાત્મનૃ ! આ ગર્ભજરાયુ (ઓર) વેદિત આપની કૃપા વડે ઓર તૂટી જઈ અથવા તો કંઈ પણ નાડી તૂટ્યા વિના તે ગર્ભ બહાર આવે.

આ મંત્રનો જપ કરીને પુનઃ માર્જન (જલસિંચન) કરવું.

કુમારં જાતં પુરાઽન્યૈરાલમ્ભાત્ સર્પિર્મધુની દિરણ્ય-
નિકાષં દિરણ્યયેન પ્રાશ્નયેત્ ॥ આશ્વલાયન મૃં સૂં અં
૧ સ્વં ૧૫ સૂં ૧ ॥

જ્યારે પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે પ્રથમ હાથણુ આદિ સ્ત્રીઓએ બાળકના શરીર ઉપરની ઓર ફર કરી, મુખ, નાસિકા, કાન, આંખ આદિમાંથી મળને શીઘ્ર ફર કરી કોમળ વસ્ત્ર વડે શરીર કોર્ડ કરી બાળકને તેના પિતાના ખોળામાં આપવું. પછી પિતાએ તેને જ્યાં વાયુ તથા શીતલતા ન હોય ત્યાં લઈ જઈને બેસી એક વેંતબર નાળ રાખીને તેને સુતર વડે બાંધી વધારાની નાડીને તીક્ષ્ણ છરી વડે કાપો નાંખવી. ત્યારબાદ બાળકને ઉજી જળ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે કોર્ડ કરી, શુદ્ધ નવીન કોમળ વસ્ત્ર પહેરાવવું. ત્યારબાદ પ્રસૂતિગૃહની બહાર ચણકુંડ તૈયાર કરાવ્યો હોય તો ત્યાં અથવા તો ત્રાંબાનો ચણકુંડ હોય તો તે મૂકીને સમિધાચયન વગેરે પ્રથમથી જ તૈયાર રખાવેલું હોય ત્યાં જઈ બાળકના પિતાએ પોતાના હાથ પગ ધોઈ નાંખીને વેદિની પાશ્વિમમાં

પૂર્વાભિમુખે બેસવું, અને*પુરોહિત કુંડના ઈક્ષિણ ભાગમાં ઉત્તરાભિમુખ બેસે; પુછી પુરોહિત તથા યજમાનની આગળ પ્રસ્તુત સંસ્કારોપયોગી સર્વ સામગ્રી ગોઠવી દેવી અને યજમાને પુરોહિતને કહેવું કે:—

ઓ૩મ્ આ વસોઃ સદને સીદ ॥

પુરોહિતે જવાબ આપવો કે,

ઓ૩મ્ સીદામિ ॥

ઉપર પ્રમાણે પુરોહિતે બોલીને પોતાના આસન ઉપર બેસવું. ત્યારબાદ પુરોહિતે પૃષ્ઠ ૫૪ થી ૬૦ સુધીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિધાદાન, પંચવૃતાહુતિ, જલપ્રોક્ષણ તથા આધારાવાજ્યભાગાહુતિ ચાર અને વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર આપવી. ત્યારબાદ નીચે લખેલા મંત્રો વડે વૃતાહુતિ આપવી.

ઓ૩મ્ યા તિરશ્ચી નિપદ્યતે અહં વિધરણી ઇતિ ।

તાં ત્વા ઘૃતસ્ય ધારયા યજે સશ્રાધનીમહમ્ । સશ્રાધિન્યૈ
દેવ્યૈ દેષ્ટ્ર્યૈ સ્વાહા ॥ इदं संराधिन्त्यै—इदम मम ॥ ૧ ॥

હે ગર્ભ ધારણને માટે ધરણીસ્થ થતી સ્ત્રી ! વૃતને તેની ધારાથી હું સંસ્કૃત કરું છું. તું ગર્ભની સારી રીતે સિદ્ધિ કરનારી છે, એવી ગુણવાળી સ્ત્રી હું તને અનુકૂલ રહીશ.

*ધર્માત્મા શાસ્ત્રોક્ત વિધિને પૂજા રીતિથી ગણ્યનાર, વિદ્વાન સદ્ગુર્મી, કુલીન, નિર્વ્યસની, સુશીલ, વેદપ્રિય, પૂજનીય, સર્વોપકારી ગૃહસ્થની પુરોહિત સંજ્ઞા છે.

ઓરમ્ વિપશ્ચિત્ પુચ્છમભરત્તદ્વાતા પુનરાહરત્ ।
 પરે હિ ત્વં વિપશ્ચિત્પુમાનયં જનિવ્યતેઽસૌ નામા સ્વાહા ॥
 इदं धात्रे-इदन्न मम ॥ २ ॥ सामवेद मन्त्र ब्राह्मणे
 प्रपा० १ खं० मं० ६-७

ગર્ભવિધાને બાળ્યનારો વિદ્વાન્ પતિ સ્ત્રીમાં ગર્ભ નિષિક્ત કરે છે અને જન્મ સમયમાં જાતકર્મ વડે આહરણ કરે છે. હે ગર્ભવિધાના નિપુણ પતિ! તમે સૂતિકાગૃહની બહાર રહો, કારણ કે સ્ત્રી પુત્રને જન્મ આપશે. (જન્મ થતી વખતે પતિએ સ્ત્રીની પાસે ન રહેવું.)

ઉપર પ્રમાણે ઘૃતાહુતિ આપ્યા પછી વામદેવ્ય ગાન કરીને પૃષ્ઠ ૬ થી ૧૧ સુધી લખ્યા પ્રમાણે ઈશ્વરોપાસના કરવી. તત્પશ્ચાત ઘી, મધ *બરોબર મેળવીને પ્રથમથી તૈયાર કરાવેલી સોનાની સળીથી તે મિશ્રણ વડે બાળકની જીભ ઉપર:—

ઓરમ્

આ અક્ષરો લખીને બાળકના દક્ષિણ કાનમાં “ત્વં જેદોસિ” (તાડું ગુપ્ત નામ વેદ છે.) એ પ્રમાણે કહીને પૂર્વથી મેળવેલા ઘી અને મધમાં સુવર્ણની સળી વડે, નીચેના મંત્રો બોલી બાળકને થોડું થોડું ચટાડે:—

*ઘી અને મધ સરખા ભાગે મેળવવાથી વિષ સમાન થાય છે; માટે ઘી એક રૂપિયાભાર તો મધ એ રૂપિયાભાર, એ પ્રમાણથી મેળવવું.
 બાષાંતર કર્તા

ઓ૩મ્ પ્રતે દદામિ મધુનો ઘૃતસ્ય વેદ સવિત્રા
મસૂતં મધોનામ્ । આયુષ્માન્ ગુપ્તો દેવતાભિઃ જ્ઞતં જીવ
શ્વરદો લોકે અસ્મિન્ ॥ ૧ ॥

હે બાલક! તને મધુ અને ઘૃતનો ખોરાક પ્રથમ હું
લોજનાર્થે આપું છું; તું જગદુત્પાદક પરમાત્માની કૃપાથી
સર્વોત્તમ દ્રવ્યાદિ પદાર્થોનો લોકતા થા. તું મારા પુત્રરૂપ
ઉત્પન્ન થયો છે, તને હું વેદનું જ્ઞાન આપું છું, તું ઇશ્વરાનુ-
ગ્રહથી વિદ્વાન્ થા તથા આ લોકમાં ઇન્દ્રિયો તથા વિદ્વાનો
વડે રક્ષિત થઈને સો વર્ષ જીવ.

ઓ૩મ્ મેધાન્તે મિત્રાવરુણૌ મેધામગ્નિર્દધાતુ તે ।
મેધાન્તે અશ્વિનૌ દેવાવાધત્તાં પુષ્કરસ્રજૌ ॥ સામવેદ
મં૦ બ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં ૫ મં૦ ૯

હે પુત્ર (અગર પુત્રી !) તને સવિતા દેવ-પરમેશ્વર-શીશ્ર
શાસ્ત્રગ્રહણ કરનારી બુદ્ધિ આપે તથા સરસ્વતી પરમાત્માની
વાણી વેદવિદ્યા તને બુદ્ધિ આપે તથા અશ્વિન્ દેવ, સૂર્ય, ચંદ્રને
જેણે માળાવત્ ધારણ કરેલા છે; એ જે પ્રકારનો વાયુ કે
જેનાથી લોકાન્તરની સ્થિતિ પામેલી છે તે તને બુદ્ધિ પ્રદાન કરે.

ઓ૩મ્ ભૂસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્ બુવસ્ત્વયિ
દધામિ ॥ ૩ ॥ ઓ૩મ્ સ્વસ્ત્વયિ દધામિ ॥ ૪ ॥ ઓ૩મ્
ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્સર્વં ત્વયિ દધામિ ॥ ૫ ॥

હે બાળક! બૂલોક, અંતરિક્ષલોક તથા સ્વર્ગલોક એ ત્રણે લોકનું ઐશ્વર્ય તારામાં સ્થાપું છું.

ઓ૩મ્ સદસપતિમદ્ભુતૈ પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ । સર્નિ
મેધાર્મયાસિષશ્સ્વાહા ॥ ૬ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૩૨ મં૦ ૧૩

હે બાળક! તું જ્ઞાનના રક્ષક, ઐશ્વર્ય, ગુણકર્મ સ્વભાવ વાળા પરમાત્માની કૃપાથી, ઇન્દ્રિયોના માલીક હવના ઇચ્છિત પ્રિય વિષયો તથા સત્યાસત્યનું યથાવત નિરીક્ષણ કરનાર ઉત્તમ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થા.

આ પ્રત્યેક મંત્ર વડે છ વાર ઘૃત-મધુ પ્રાશન કરાવીને થોખા તથા જવને શુદ્ધ કરીને પાણીની સાથે પીચીને વસ્ત્રગાળ કરી એક પાત્રમાં રાખી હાથના અંગુઠા તથા અનામિકા વડે થોડું લઈને:—

નિમ્ન મંત્ર બોલીને બાળકના મુખમાં એક ટીપું પાડવું.
(આ માત્ર ગોલિલીય ગૃહ્યસૂત્રનો મત છે.)

ઓ૩મ્ इदमाज्यमिदमन्नमिदमायुरिदममृतम् । साम-
वेद મં૦ અ૦ ૧ સ્વં૦ ૫ મં૦ ૧૮

હે બાળક! આ ઘી તથા અન્ન તારે માટે આયુષ્ય તથા હવનપ્રદ થાવ.

પશ્ચાત્ બાળકનો પિતા બાળકના દક્ષિણ કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને નીચેના મંત્રો બોલે:—

ઓ૩મ્ મેધાન્તે દેવઃ સવિતા મેધાં દેવી સરસ્વતી ।
મેધાન્તે અશ્વિનૌ દેવાવાધત્તાં પુષ્કરસ્રજૌ ॥ ૧ ॥

આ મંત્રનો અર્થ પૃષ્ઠ ૧૧૬માં આપેલો છે.

ઓ૩મ્ અગ્નિરાયુષ્માન્ સ વનસ્પતિભિરાયુષ્માંસ્તેન-
ત્વાયુષાયુષ્મન્તં કરોમિ ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ નામઽગ્નિરાયુષ્માન્ સ ઔષધીભિરાયુષ્માંસ્તેન*॥૩॥
ઓ૩મ્ વ્રહ્મ આયુષ્મન્ તદ્વાહ્મણૈરાયુષ્મન્તેન૦ ॥૪॥
ઓ૩મ્ દેવા આયુષ્મન્તસ્તેઽમૃતેનાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥૫॥
ઓ૩મ્ ઋષય આયુષ્મન્તસ્તે વ્રતૈરાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥૬॥
ઓ૩મ્ પિતર આયુષ્મન્તસ્તે સ્વધાભિરાયુષ્મન્તસ્તેન૦ ॥૭॥
ઓ૩મ્ યજ્ઞ આયુષ્માન્ સ દક્ષિણાભિરાયુષ્માંસ્તેન૦ ॥૮॥
ઓ૩મ્ સમુદ્ર આયુષ્માન્ સ સ્રવન્તીભિરાયુષ્માંસ્તેન ત્વાયુ-
ષાઽયુષ્મન્તં કરોમિ ॥૯॥ પાર. ગૃ. સૂ. ૧૬ મં. ૬.

હે જાણક! જેવી રીતે વનસ્પતિ વડે અગ્નિ, ઔષધી
વડે ચંદ્રમા, બ્રાહ્મણો વડે વેદામૃત, સત્યવિદ્યા વડે વિદ્યાન્,
સત્યવ્રત વડે ઋષિ, સત્યજ્ઞાન વડે પિતૃ, દક્ષિણા વડે યજ્ઞ,

* આગળ ઉપરના મંત્રમાં જે છે તે પ્રમાણે ત્વાયુષા
ઈત્યાદિ પૂરે મંત્ર બોલાવે.

જળથી વહેતી નદીઓ વડે સમુદ્ર દીર્ઘાયુ થાય છે; તેવી જ રીતે તને હું દીર્ઘાયુ કરું છું.

ઉપર પ્રમાણે ડાબા કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને ઉપર્યુક્ત નવ મંત્રો ફરીથી બોલવા; પશ્ચાત્ પિતા બાળકના ખભાને પોતાનો હાથ લગાડીને નિમ્નાલિખિત મંત્રો બોલે:

ઓ૩મ્ ઇન્દ્ર શ્રેષ્ઠાનિ દ્રવિણાનિ ઘેદિ ચિત્તિં દક્ષ-
સ્ય સુભગ ત્વમસ્મે । પાપં રયીગામરિષ્ટિત્વૂનાં સ્ત્રાઘ્નાં
વાચઃ સુંદિનત્વમશ્વામ્ ॥૧॥ ઋં મં ૨ । સૂં ૨૧ મં ૬॥

હે પરમાત્મનું! આ સંતાન અત્યુત્તમ, ઐશ્વર્યવાન, પુષ્ટ, ધનવાન, નિરોગી, જ્ઞાની, ધર્મમાર્ગે ધન પેદા કરનાર વગેરે શુભ ગુણવાળો થાઓ. (માતાપિતાએ સંતાન ઉપર્યુક્ત ગુણવાળું થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.)

ઓ૩મ્ અસ્મે પ્રયન્ધિ મધવન્નૃજીષિન્નિન્દ્ર રાયો
વિશ્વવારસ્યધૂરેઃ! અસ્મે શતં અરદો જીવસે ધા અસ્મે વીરા-
ઠછશ્વંત ઇન્દ્ર શિષિન્ ॥૨॥ ઋં મં ૩ । સૂં ૩૬ ।
મં ૧૦॥

પરમકૃપાળુ જગદીશ્વર! આ બાળક પરાક્રમી, બહુ સત્કાર શુકત, ધનથી પરિપૂર્ણ, સરલ સ્વભાવવાળો અને સૂર્ય સમાન સુદૃઢ પ્રતાપી થાય તથા પ્રથમ પોતાના ધનમાંથી બીજાને આપી પછી તેને લોગવે અને સો વર્ષ સુધી જીવે તેવી કૃપા કરો.

ઓરૂમ્ અશ્મા ભવ પરશુર્ભવ હિરણ્યમસ્તુતં ભવ ।
વેદો વૈ વ્રતનામાસે સ જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૩ ॥ મં०
બ્રા० ૧ । ૫ । ૧૮ ॥

હે પુત્ર! તું ઈશ્વરાતુગ્રહથી પથર સમાન દૃઢેન્દ્રિય થા;
પરશુ (કુરશી) સમાન સ્વયં અચ્છેદ્ય થઈ યત્નબોનો છેદક
થા અને હિરણ્ય સમાન તેજસ્વી તથા જેનો કદિ વિયોગ
ન થાય તેવો થા, તાં પ્રસિદ્ધ નામ વેદ છે. તું ઈશ્વરાતુ-
ગ્રહથી સો વર્ષ સુધી જીવ.

ઉપરોક્ત મંત્રો બોલી રહ્યા પછી નિમ્નમંત્રનો ત્રણ
વાર જપ કરીને બાળકની બાંધ પરથી હાથ ઉઠાવી લેવો.

ઓરૂમ્ ત્ર્યાયુષં જમદગ્નેઃ કૃદયપસ્ય ત્ર્યાયુષમ્ ।
યદેવેષુ ત્ર્યાયુષં તન્નો અસ્તુ ત્ર્યાયુષમ્ ॥ ૧ ॥ યજુ०
અં ૩ । મં ૬૨ ॥

હે પુત્ર! પરમાત્માની કૃપાથી તું પૂર્વના વિદ્વાનોની પેઠે
બ્રહ્મચર્ય આશ્રમનું યથાવત્ પાલન કરીને, ત્રણસો વર્ષ સુધી
અશ્તુ આદિ ઇન્દ્રિયો સહિત રહીને, શરીર શુદ્ધિ, બળ તથા
પરાક્રમાદિ ગુણસંપન્ન થા, અને ત્રણસો વર્ષ સુધી જીવ.

પશ્ચાત્ જ્યાં બાળકનો જન્મ થયો હોય ત્યાં જઈને,
નિમ્ન મંત્રનો જપ કરવો.

ઓરૂમ્ વેદ તે ભૂમિ હૃદયં દિવિ ચન્દ્રમસિ શ્રિતમ્ ।
વેદાહં તન્માં તદ્વિદ્યાત્પશ્યેમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ

શત ૨ ગૃણ્યામ શરદઃ શતમ્ ॥ ૧ ॥ પાર૦ કાં૦ ૭ ।
કં૦ ૧૬ ॥

હે પુત્ર ! તારામાં સ્થિત મારા હૃદયને તું જાણ અને
હું તારા હૃદયને જાણું છું, અને આપણે જાંને પરમાત્માની
કૃપાથી સો વર્ષ સુધી જીવીએ.

પશ્ચાત્ત નિમ્ન મંત્રો બોલતા જવા અને સુગંધિત
જલ વડે પ્રસૂતાના શરીરનું માર્જન કરવું.

ઓ૩મ્ યત્તે સુમીમે દ્વદય ૨ હિતમન્તઃ પ્રજાપતૌ ।
વેદાહં મન્યે તદ્વ્રત્ત માહં પૌત્રમઘં નિગામ્ ॥ ૨ ॥

હે સૌંદર્યાદિ ગુણયુક્તે ! તારૂં અંદરનું મન પરમાત્મામાં
રહેલું છે તે હું જાણું છું; વળી તે મન વ્યાપક-અસંકુચિત
ઉદાર છે એને પણ જાણું છું. પરમાત્માની કૃપાથી હું
સંતાન સંજાંધી દુઃખથી રહિત થઉં.

ઓ૩મ્ યત્પૃથિવ્યા અનામૃતં દિવિ ચન્દ્રમસિ શ્રિતમ્
વેદામૃતસ્પેહ નામ માહં પૌત્રમઘશ્રિપમ્ ॥ ૩ ॥

જે અમૃત, પૃથ્વી, દુલોક તથા ચન્દ્રમાં રહેલું છે તેના
ગુણને હું જાણું છું અને તેથી આ જલ વડે આપણે
પુત્રવિયોગ સંજાંધી દુઃખથી રહિત થઈએ.

ઓ૩મ્ ઇન્દ્રાગ્ની શર્મ યચ્છતં પ્રજાપતૌ । યથાયન્ન
પ્રમીયતે પુત્રો જનિત્ર્યા અધિ ॥ ૪ ॥

ઈન્દ્ર, અગ્નિ અને પ્રજાપાલક પરમાત્મા અમારી પ્રજાને
માટે કલ્યાણદાતા થાઓ તથા આ પુત્ર તેની માતાના

ગભાશયથી અલગ થતાં (એટલે કે જન્મતાં જ) ન મરે એવી કૃપા કરે.

ઓ૩મ્ યદદશ્વન્દ્રમસિ કૃણં પૃથિવ્યા હૃદયશ્રિતમ્
તદહં વિદ્વાસ્તત્પચ્યન્ માહં પૌત્રમયશ્ચુદમ્ ॥ ૫ ॥ મં૦
બ્રા૦ ૧ । ૫ । ૧૦-૧૩ ॥

હે પરમાત્મન! ચન્દ્રમાં પૃથ્વીની છાયાફળી કૃષ્ણવર્ણનું પડેલું લાંછન હું પદાર્થવિત્ત વિદ્વાન્ બાળું છું, અને તેથી પુત્ર સંબંધી દુઃખ પામીને હું આપની કૃપાથી રોઇશ નહિ. પશ્ચાત્ત નિમ્ન મંત્રો વડે આશીર્વાદ દે.

ઓ૩મ્ કોસિ કતમોસ્યેષોસ્યમૃતોસિ । આહસ્પત્યં
માસં પ્રવિજ્ઞાસૌ ॥ ૬ ॥

હે બાળક! તારું નામ શું? તું અકાલમરણપ્રધર્મી છે કે પૂર્ણાયુષી છે? જો તું ન બાણતો હોય તો સાંભળ. તું અમુક નામ વાળો છે. તું બૃહસ્પતિ સૂર્યના સંક્રાન્તિકૃત સૌર માસમાં પ્રવેશ કર—દીર્ઘાયુ થા.

ઓ૩મ્ સ ત્વાન્હે પરિદદાત્વહસ્ત્વા રાત્ર્યૈ પરિદદાતુ
રાત્રિસ્ત્વાહોરાત્રાભ્યાં પરિદદાત્વહોરાત્રૌ ત્વાર્ધ્ધમાસેભ્યઃ
પરિદદતામર્દ્ધમાસાસ્ત્વા માસેભ્યઃ પરિદદતુ માસાસ્ત્વર્તુભ્યઃ
પરિદદત્વૃત્તવસ્ત્વા સંવત્સરાય પરિદદતુ સંવત્સરસ્ત્વાયુષે
જરાયૈ પરિદદાત્વસૌ ॥ ૭ ॥ મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૫ । ૧૪-૧૫ ॥

તે જગદુત્પાદક પિતા તને આયુષ્ય વર્દ્ધનાર્થ દિવસને આપો. દિવસ પોતાના કાળમાં તારું રક્ષણ કરીને રાત્રિને

આપો, રાત્રિ અહોરાત્રને, અહોરાત્ર પક્ષને, પક્ષ માસને, માસ ઋતુઓને, ઋતુઓ સંવત્સરને અને સંવત્સર તને જરાવસ્થા સુધી રક્ષણ કરી આયુષ્યમાન કરો.

પશ્ચાત્ નિઘ્ન મત્રિઃ યોદ્ધીને પુત્રના માથાનું આધ્રાણ કરે અર્થાત્ સુંઘે.

ઓ૩મ્ અક્ષાદક્ષાત્સઃ સ્થવસિ હૃદયાદધિજાયસે ।
પ્રાણન્તે પ્રાણેન સન્દધામિ જીવ મે યાવદાયુષમ્ ॥૮॥

હે બાળક! તું મારા સમસ્ત અવયવોમાંથી સ્થવિત થયોલો છે, મારા હૃદયમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે; માટે તારા પ્રાણનું મારા પ્રાણ જતાં સુધી પણ પોષણ કરીશ. હે પુત્ર! તું શ્રુત્યુક્ત આયુર્મર્યાદા (સો વર્ષ) સુધી જીવ.

ઓ૩મ્ અક્ષાદક્ષાત્સંભવસિ હૃદયાદધિજાયસે । વેદો
વૈ પુત્રનામાસિ સ જીવ શરદઃ શતમ્ । ૯ ॥

હે બાળક તું મારા પ્રત્યંગમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે, મારા હૃદયમાંથી જ ઉત્પન્ન થયો છે; માટે તું લોકમાં (મારી પેઠે) નિશ્ચયપૂર્વક વેદપાઠી થઈ સો શરત્કાળ સુધી જીવ.

ઓ૩મ્ અક્ષા ભવ પરશુર્ભવ દિરણ્યમસ્તૃતં ભવ ।
આત્માસિ પુત્ર મામૃતાઃ સજીવ શરદઃ શતમ્ ॥૧૦॥

હે બાળક! તું શિલા સમાન ઠઠ થા! પરશુ સમાન સ્વયં અઘ્રેદ્ય અને શત્રુનો ઘાતક થા! સુવર્ણ સમાન ચતનપૂર્વક રક્ષણીય થા! તું આત્મા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. મરતાં તું અદ્યપવયમાં ન મરતાં સો શરદઃકાળ સુધી જીવ.

ઓરમ્ પશૂનાં ત્વા હિકારેનાભિજિગ્રામ્યસૌ ॥૧૧॥

મં० બ્રા० ૧ । ૫ । ૧૬-૧૯ ॥

હે બાળક! જેમ ગવાદિ પશુઓ પોતાનાં સંતાનોને પ્રેમથી સુંઘે છે તેમ હું તારા મસ્તિષ્કને સુંઘું છું.

જ્યારે જ્યારે પરદેશથી આવે અથવા જાય ત્યારે ત્યારે ઉપર્યુક્ત ક્રિયા કરવી કે જેથી પુત્ર તથા માતાપિતામાં અતિ પ્રેમ વધે.

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરીને પ્રસૂતા સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરવી.

ઓરમ્ ઇડાસિ જૈત્રાવરુણાં વીરે વીરમજીજનથાઃ ।

સા ત્વં વીરવતી ભવ યાસ્માન્વીરવતોઽકરત્ ॥ ૧ ॥

પારસ્કર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૧૬ ॥

હે સ્ત્રી! પ્રથમસિત મિત્ર તથા શ્રેષ્ઠ શુભયુક્ત તું છે, હે વીર સ્ત્રી! આ વીર શુભયુક્ત બાળકને તેં જન્મ આપ્યો છે, તેવી જ વીરપુત્ર અને પતિયુક્ત થા; તું જે અમને વીરપુત્રયુક્ત કરનારી છે તે સદૈવ ઇશ્વરકૃપાથી સુખી થા.

પછી સ્ત્રીનાં બંને સ્તન કિચિત્ ઉષ્ણ સુગંધિત જલ વડે ધોઈને ઠોરાં કરવાં અને નિમ્ન મંત્ર બોલીને પ્રથમ જમણું સ્તન બાળકના મુખમાં મૂકવું.

ઓરમ્ ઇમસ્તનર્જસ્વન્તં ધયાપાં પ્રપીનમગ્ને

શરીરસ્ય મધ્યે । હત્સં જુષસ્વ મધુમન્તર્ગર્વન્તસમુદ્રિય ૨

સદનમાવિશ્નસ્વ ॥ ૧ ॥ યજુ૦ અ૦ ૧૭ । ૮૭

હે બાળક! તું આ પ્રશંસિત બલદાતા, મધુરતાદિ
શુભચુકત, જલ સમાન તથા દૂધના સમુદ્રરૂપ આ સ્તનને
પી, અને આ જગતમાં પ્રવેશ કર.

પછી નિમ્ન મંત્ર બોલીને ડાબું સ્તન બાળકના
મુખમાં આપવું.

ઓરમ્ યસ્તે સ્તનઃ શશયો યો મયોભૂયો રત્નધા
વસુવિદ્યઃ સુદત્રઃ યેન વિશ્વા પુણ્યસિ વીર્યાણિ સરસ્વતી
તમિદ ધાતવે કઃ ॥ ૧ ॥ ઋં ૧ । સૂં ૧૬૪ । મંં
૪૮ ॥

હે વિજ્ઞાનવતી સ્ત્રી! જેના આશ્રય વડે બાળક સુખ-
પૂર્વક સૂવે છે, તે દૂધના આધારરૂપ સ્તન કે જે સુખ
સિદ્ધ કરનારા અને ઉત્તમોત્તમ શુણના ધારણ કર્તા ધનને
પ્રાપ્ત થનારા, તથા જે સુંદર દાન દેનારા કે જેના આશ્રયથી
સર્વ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ પુષ્ટ થાય છે, એવા
સ્તનને આ બાળકના મુખમાં પીવાને માટે મૂક.

તત્પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે પ્રસૂતા સ્ત્રીના ખાટલાની
ઉપરની બાજુએ અર્ધાત માથા તરફ એક કલશ જળથી
પુરો ભરીને દશ રાત્રિ સુધી ત્યાં જ મૂકી રાખવો; અને
પ્રસૂતા સ્ત્રી પ્રસૂતિગૃહમાં દશ દિવસ સુધી રહે.

ઓરમ્ આપો દેવેષુ જાગૃથ યથા દેવેષુ જાગૃથ ।
एवमस्या ँ मृत्तिकाया ँ सपुत्रिकायां जागृथ ॥ ૧ ॥
पारस्कर० कां० ૧ । કંં ૧૬ ॥

બાળક સહિત પ્રસૂત સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે ઇશ્વર કલ્યાણ કરો.
પ્રસૂતિગૃહમાં નિત્ય સાંજ સવાર નિમ્નલિખિત બે
મંત્રો વડે ભાત અને સરખવ મેળવીને દરેક દિવસ સુધી
નિયમિત રીતે આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ શણ્ડામર્કા ઉપવીરઃ શૌણ્ડિકેયઽલૂલ્લ્લ્લઃ
મલિમ્લુવો દ્રોણાસશ્યવનો નસ્યતાદિતઃ સ્વાહા । इदं
शण्डामर्काउपवीराय, शौण्डिकेयायोलूललाय, मलिम्लुवो
द्रोणासश्यावनो नस्यतादितेभ्यश्च । इदन्न मन ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ આલિસ્વન્નનિમિષઃ કિં વદન્ત ઉપશ્રુતિઃ ।
હર્યક્ષઃ કુમ્ભીશત્રુઃ પાત્રપાણિર્નૃમણિર્હન્ત્રીમુલ્લઃ સર્ષપારુણ-
શ્યવનો નસ્યતાદિતઃ સ્વાહા । इदमालिस्वन्ननिमिषाय
किंवदद्भयः उपश्रुत हर्यक्षाय कुम्भीशत्रवे पात्रपाणये नृम-
णये हन्त्रीमुल्लाय सर्षपारुणाय । इदन्न मम ॥ ૨ ॥
પારસ્કર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૧૬ ॥

હે પરમાત્મન! દુષ્ટ સ્વભાવવાળાં મનુષ્યો તથા જંતુઓ
અને અન્ય પ્રાણીઓથી આ બાળકનું રક્ષણ કરજો.

ઉપર્યુક્ત મંત્રો વડે હોમ કરવો; પછી સારા વિદ્વાન,
ધાર્મિક વૈદિક મતાનુયાયીઓ પ્રસૂતિગૃહની બહાર ઉભા
રહીને અને બાલકનો પિતા અંદર રહીને આશીર્વાદરૂપી
નીચે લખેલા મંત્રોનો પાઠ આનંદિત થઈને કરે.

ઓરૂમ્ મા નોં હાસિષુર્કૃષ્ણયો દૈઘ્યા યે તનૂપા યે
 નેસ્તન્વસ્તનૂજાઃ । અમંત્યો મર્ત્યો અભિ નંઃ સચધ્વમાયુ-
 ર્ધત્ત મતરં જૃવસે નઃ ॥ અથર્વં કાં ૦ ૬ । અનુ ૦ ૪ ।
 મૂ ૦ ૪૧ ॥

હે પરમાત્મનૃ! દિવ્ય ઋષિઓ અમારો પરિત્યાગ ન
 કરો, શરીર રક્ષક! અમારા શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા અમારા
 તનુઓ અમારો ત્યાગ ન કરો, અર્થાત્ તેઓ દીર્ઘ કાલપર્યંત
 જીવે. હે અવિનાશી પરમાત્મનૃ! અમે મરણુધર્મયુક્ત
 મર્ત્યોને આપ પ્રાપ્ત થાઓ અને અમને દીર્ઘાયુષ આપો.

ઓરૂમ્ इदं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैत्रां नु गाद-
 परो अर्थमेतम् । अतं जीवन्तः शूरदः पुरुचीस्तिरो मृत्यु
 दधतां सर्वतेन ॥ ૨ ॥ અથર્વં કાં ૦ ૧૨ । અં ૨ મં ૦ ૨૩ ॥

હે જગદીશ્વર! આપ આ બાળકની આયુમર્યાદા દીર્ઘ
 કરીને એને દ્રવ્યવાન કરજો; તથા આયુ અને દ્રવ્યની
 પ્રાપ્તિને માટે જે બ્રહ્મચર્યાદિનું સેવન કરે તેમાં તું મદદ
 કરજે કે જેથી તે સૌ વર્ષ સુધી જીવે.

ઓરૂમ્ विवस्वांसो अपयं कृणोतु यः सुत्रामा
 क्षीरदानुः सुदानुः इहेमे वीरा बहवो भवन्तु गोमदश्व-
 न्नार्यस्तु पुष्टम् ॥ ૩ ॥ અથર્વં કાં ૦ ૧૮ । અનુ ૦ ૩ ।
 મં ૦ ૬૧ ॥

હે આદિત્ય પરમાત્મનું! અમને મરણ બચરહિત કરો
તથા જીવન પ્રદાન કરો; હે જગત્રાતા! આપ અમને સર્વ
પ્રકારે અભય કરો, હે જગદીશ્વર! આ લોકમાં અમારા
પુત્ર પૌત્રાદિકોની વૃદ્ધિ થાઓ તથા ગાય આદિ પશુ અને
પુષ્ટિકારક અન્ન તથા ધન અમને પ્રાપ્ત થાઓ.

॥ ઇતિ જાતકર્મ સંસ્કાર વિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

અથ નામકરણસંસ્કાર વિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

અત્ર પ્રમાણમ્ । નામ ચાસ્મૈ દધુઃ ॥૧॥ ઘોષવદા-
ચન્તરન્તઃસ્થમભિનિષ્ઠાનાન્તં દ્વયક્ષરમ્ ॥૨॥ ચતુરક્ષરંવા
૩॥ ઢ્યક્ષરં પ્રવિષ્ઠાકામચતુરક્ષરં બ્રહ્મવર્ચસકામઃ
॥૪॥ યુગ્માનિ ત્વેવ પુંસામ્ ॥ ૫ ॥ અયુજાનિ સ્ત્રીણામ્
॥૬॥ અભીવાદનીયં ચ સમીક્ષેત તન્માતાપિતરૌ વિદ-
ધ્યાતામોપનયનાત્ ॥ ૭ ॥ ઇત્યાશ્વલાયનગૃહ્યમૂત્રેષુ ॥

દશમ્યામુત્થાપ્ય પિતા નામ કરોતિ દ્વયક્ષરં ચતુરક્ષરં
વા ઘોષવદાચન્તરન્તઃ સ્થં દીર્ઘાભિનિષ્ઠાનાન્તં કૃતં કુર્યાન્ન
તદ્વિતમયુજાક્ષરમાકારાન્તસ્ત્રિયૈ શર્મ બ્રાહ્મણસ્ય વર્મ
ક્ષત્રિયસ્ય ગુપ્તેતિ વૈશ્યસ્ય ॥ (ઇતિ પારસ્કર ગૃહ્ય મૂત્રેષુ)

આજ પ્રમાણે ગોલિલીય તથા શૌનક ગૃહ્યસૂત્રોમાં
પણ લખેલું છે.

સાવાર્થઃ—નામકરણ અર્થાત્ જન્મેલા બાળકનું સુંદર
નામ ધારણ કરવું—પાડવું તે. નામકરણનો સમય જે દિવસે
બાળકનો જન્મ થયો હોય ત્યારથી દશ દિવસ છોડીને
અગીઆરમે અથવા એકસો ને એક અથવા બીજા વર્ષના
પ્રારંભમાં જે દિવસે જન્મ થયો હોય તે દિવસે નામ
પાડવું. જે દિવસે આ સંસ્કાર કરવો હોય તે દિવસે અતિ
પ્રસન્નતાથી પોતાના ઈષ્ટમિત્રો તથા હિતૈષી, સગાંવડાલાં-
ઓને બોલાવી યથાવત્ સત્કાર કરવો. પ્રથમ સંસ્કારો-

પયોગી વસ્તુઓ તૈયાર રાખી બાળકને પિતા તથા ઋત્વિજે ક્રિયાનો પ્રારંભ કરવો. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૬ થી પૃષ્ઠ ૬૮ સુધીનો વિષય-ધર્મવરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાન્તિપ્રકરણ તથા અગ્ન્યાધાન આદિ સામાન્ય પ્રકરણનો વિધિ કર્યા બાદ આધારાવાજ્યલાગાહુતિ તથા વ્યાહુતિઆહુતિ આખીને પૃષ્ઠ ૬૩માં લખ્યા પ્રમાણે (ત્વજ્ઞો અગ્નેઃ) ઇત્યાદિ આઠ મંત્રો વડે આઠ અર્થાત સર્વ મળીને સોળ ઘૃતાહુતિ આપવી. તત્પ-શ્ચાત્ બાળકની માતા બાળકને શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી સુંદર શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી ચક્રકુંડ પાસે લઈ આવે. આવતી વખતે બાળકના પિતાની પાછળ થઈને, પતિની જમણી બાજુમાં આવી બાળકનું માથું ઉત્તરમાં રાખીને, બાળકને તેના પિતાના હાથમાં આપે અને પછી એ જ રસ્તે પાછી જઈને પતિની ડાબી બાજુએ પૂર્વાભિમુખે બેસે; તત્પશ્ચાત્ પિતા તે બાળકને પોતાની પત્નીના હાથમાં આપે, પછી નીચે પ્રમાણે વિધિ કરવો.

પ્રથમ એક ઘૃતાહુતિ નિમ્ન મંત્ર વડે આપવી.

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥

પછી જે તિથિ તથા નક્ષત્રમાં બાળકનો જન્મ થયો હોય તે તિથિ તથા નક્ષત્રનું નામ (ચતુર્થી^૧ વિલક્ષ્યન્ત) લઈને તે તિથિ તથા નક્ષત્રના દેવતાના નામથી ચાર આહુતિ આપવી. પ્રથમ તિથિની, દ્વિતીય તિથિના દેવતાની, તૃતીય નક્ષત્રની અને ચતુર્થ નક્ષત્રના દેવતાની એ પ્રમાણે ચાર આહુતિઓ, તે તિથિ તથા નક્ષત્ર અને તેના દેવતાઓના નામને ચતુર્થી^૧ વિલક્ષિતમાં બોલી અંતમાં સ્વાહા

૫૬ લગાડીને આપવી. જેમકે કોઈ બાળકનો જન્મ પ્રતિ-
પદા અને અશ્વિની નક્ષત્રમાં થયો હોય તે—

ઓરમ્ પ્રતિપદે સ્વાહા । ઓરમ્ વ્રજણે સ્વાહા ।
ઓરમ્ અશ્વિન્યૈ સ્વાહા । ઓરમ્ અશ્વિન્યાં સ્વાહા* ॥

તત્પશ્ચાત્ પૃષ્ઠ ૬૧ ઉપર લખેલી સ્વિષ્ટકૃત્ આહુતિ તથા ચાર
વ્યાહુતિ આહુતિ એમ મળીને પાંચ આહુતિઓ આપવી. ૫છી
બાળકને લઈને તેની માતા આસન પર બેસે અને તેનો પિતા
બાલકના નાસિકા દ્વારથી નીકળતા વાયુનો સ્પર્શ કરીને—

ઓરમ્ કૌંડસિ કત્તમોસિ કસ્યાસિ । કો નામાસિ યસ્ય
તે નામામન્મહિ યન્ત્વા સોમેનાર્તીવૃષામ । ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ

*તાથિ દેવતાઃ—૧-બ્રહ્મા, ૨-ત્વષ્ટા, ૩-વિષ્ણુ, ૪-યમ,
૫-સોમ, ૬-કુમાર, ૭-મુનિ, ૮-વસુ, ૯-શિવ, ૧૦-ધર્મ,
૧૧-રુદ્ર, ૧૨-વાયુ, ૧૩-કામ, ૧૪-અનન્ત, ૧૫-વિશ્વેદેવ,
અમાવાસ્યા અને પિતર.

નક્ષત્ર દેવતાઃ—અશ્વિની-અશ્વી, ભરણી-યમ, કૃત્તિકા-
અગ્નિ, રેહિણી-પ્રજાપતિ, મૃગશીર્ષ-સોમ, આર્દ્રા-રુદ્ર, પુનર્વસુ-
અદિતિ, પુષ્ય-જુહસ્પતિ, આશ્લેષા-સર્પ, મઘા-પિતૃ, પૂર્વાફાલ્ગુની-
ભગ, ઉત્તરા ફાલ્ગુની-અર્ધમનુ, હસ્ત-સવિતૃ, ચિત્રા-ત્વષ્ટા,
સ્વાતિ-વાયુ, વિશાખા-ઈંદ્રાગ્ની, અનુરાધા-મિત્ર, જ્યેષ્ઠા-ઈંદ્ર,
મૂલ-નિર્ઝર્તિ, પૂર્વાષાઢા-અપ્, ઉત્તરાષાઢા-વિશ્વેદેવ, શ્રવણ-વિષ્ણુ,
ધનિષ્ઠા-વસુ, શતભિષજ-વરુણ, પૂર્વાભાદ્રપદા-અન્નપાદ, ઉત્તરા-
ભાદ્રપદા-અહિર્ણુજન્મ અને રેવતી-પૂષન

સુમ્રજાઃ પ્રજાર્મિઃ સ્યાન્સુવીરો વીરૈઃ સુપોષઃ પોષૈઃ ॥

યજુઃ ૦ અં ૭ મં ૦ ૨૯.

હે પુત્ર તું કોણ છે, કેટલામો છે, કોનો છે, તારું નામ શું છે તે અમે પરમાત્માની કૃપાથી બાણીએ, અને તને અનેક પ્રકારના ધનાદિ પદાર્થોથી તૃપ્ત કરીએ કે જેથી તું ભૂમિ, અન્તરિક્ષ તથા આદિત્ય લોકના મુખ સમાન આત્મસુખની આશાવાળો, સુપ્રબલવાન તથા પુષ્ટિકારક પદાર્થો વડે વીરાદિ ગુણયુક્ત થાય.

(ઓ૩મ્ કોડસિ કતમોડસ્યેડ્ષોસ્યમૃતોડસિ । આહ-સ્પત્યં માસં પ્રવિશાસૌ)

હે પુત્ર ! તું કોણ છે, કેટલામો છે; હે પુત્ર તું અમુક છે, તું અમૃત છે. તું પરમાત્માની કૃપાએ દિવસના પતિ માસમાં પ્રવિષ્ટ થા, અર્થાત દીર્ઘાયુ થા.

‘અસૌ’ પદના સ્થાનમાં બાલકનું ઠરાવેલું નામ બોલવું. જે પુત્ર હોય તો નીચે લખ્યા પ્રમાણે જે અથવા ચાર અક્ષરનું ધોષસંજ્ઞક તથા અંતસ્થ વર્ણ અર્થાત પાંચે વર્ગોના પ્રથમ જે અક્ષર છોડીને ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો અને ય, ર, લ, વ; એ ચાર અક્ષર નામમાં અવશ્ય આવવા જોઈએ*

*ગ, ઘ, ઙ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ન, ઙ, મ, ય, આ ધોષ અને ય, ર, લ, વ, આ ચાર અંતસ્થ અને હ એ ઉપમાક્ષર, આમાંનો એક પણ અક્ષર નામમાં હોવો જોઈએ, અને સ્વરમાંથી કાઢપણ સ્વર હોવો જોઈએ. જેમકે ભદ્રઃ ભદ્રસેન દેવદત્ત, ભવ, ભવનાદ, નાગદેવ, રૂદ્રદત્ત હરિદેવ ઇત્યાદિ પુરુષોનાં ના સમાક્ષર હોવાં જોઈએ. અને સ્ત્રીઓનાં વિષમાક્ષર હોવાં

જેમકે:—હેન અથવા જયદેવ એ બ્રાહ્મણ હોય તો દેવશર્મા, ક્ષત્રિય હોય તો દેવવર્મા વૈશ્ય હોય તો દેવગુપ્ત અને શૂદ્ર હોય તો દેવદાસ એ પ્રમાણે નામ રાખવું. જો પુત્રી હોય તો એક, ત્રણ અથવા પાંચ અક્ષરનું નામ રાખવું જેમકે:—શ્રી, હ્રી, યશોદા, સુખદા, સૌભાગ્યપ્રદા ઇત્યાદિ નામ પાડી તેને 'અસૌ' પદના સ્થાનમાં બોલીને પુનઃ ઓં કોઽસિં વાળો ઉપર લખેલો મંત્ર બોલવો. પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે બાલકને જાતકર્મ સંસ્કારની પેઠે આશીર્વાદ દેવો.

ઓશ્મ સ ત્વાન્હે પરિદદાત્વહસ્ત્વા રાત્ર્યૈ પરિદદાતુ
રાત્રિસ્ત્વાહોરાત્રાભ્યાં પરિદદાત્વહોરાત્રૌ ત્વાર્દમાસેભ્યઃ

જોષ્ઠ્યે. સ્ત્રીઓનાં નામ અંત્ય દીર્ઘ સ્વરવાળાં અથવા તદ્ધિ-
તાન્ત્ય હોવાં જોઈએ. જેમકે:—શ્રી, હ્રી, યશોદા, ગાંધારી, સૌભા-
ગ્યવતી, કલ્યાણી, ઇત્યાદિ. પરંતુ સ્ત્રીઓનાં નામ જે મનુ આદિએ
નિષિદ્ધ કહ્યાં છે તેવાં ન રાખવાં જેમકે:—

નર્ક્ષવૃક્ષનદીનાર્ણૌ નાન્ત્યપર્વતનામિકામ્ ।

ન પક્ષ્યદ્વિપ્રેષ્યનાર્ણૌ ન ચ મીષણનામિકામ્ ॥

મનુસ્મૃ૦ અ૦ ૩ શ્લો૦ ૯

(નર્ક્ષ) રોહિણી, રેવતી ઇત્યાદિ (વૃક્ષ) ચંપા, તુલસી
વગેરે, (નદી) ગંગા, યમુના, સરસ્વતી વગેરે, (અન્ત્ય) ચાંડાલી
ઇત્યાદિ, (પર્વત) વિંધ્યાચળા, હિમાલયા ઇત્યાદિ, (પક્ષી) (પ્રેમ)
દાસી, કિકરી ઇત્યાદિ, (મીષણ) બીમા, લયંકરી, ચંદ્રિકા
ઇત્યાદિ નામો નિષિદ્ધ છે.

પરિદત્તામર્દમાસાસ્ત્વા માસેભ્યઃ પરિદદતુ માસાસ્ત્વર્તુભ્યઃ
પરિદદત્તૃતવસ્ત્વા સંવત્સરાય પરિદદતુ સંવત્સરસ્ત્વાયુષે
જરાયૈ પરિદદાતુ અસૌ ॥

આ મંત્રનો અર્થ પૃષ્ઠ ૧૨૫ ઉપર આપવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે બાલકનું નામ પાડીને સંસ્કારમાં આવેલા મનુષ્યોને એ નામ સંભળાવીને પૃષ્ઠ ૬૭માં લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદેવગાન કરવું. તત્પશ્ચાત્ સંસ્કાર નિમિત્તે આવેલા મનુષ્યોનો આદરસત્કાર કરીને તેમને વિદાય કરવાં. સર્વેએ જતી વખતે પૃષ્ઠ ૬ થી પૃષ્ઠ ૧૧માં લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરસ્તુતિ, પ્રાર્થનોપાસના કરીને બાલકને આશીર્વાદ આપવો.

હે બાલક ! ત્વમાયુષ્માન્ વર્ચસ્વી તેજસ્વી શ્રીમાન્ ભૂયાઃ ॥

હે બાલક ! તું આયુષ્માન્, વિદ્યાવાન્, ધર્માત્મા, યશસ્વી, પુરુષાર્થી, પ્રતાપી, પરોપકારી તથા શ્રીમાન્ થા.

॥ ઇતિ નામકરણસંસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

अथ निष्क्रमण संस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

બાળકને ઘરમાંથી બહાર, જ્યાંનો વાયુ શુદ્ધ હોય ત્યાં બ્રમણ કરાવવા-ફેરવવા લઈ જવો તેને નિષ્ક્રમણ કહે છે. આ સંસ્કારનો સમય જ્યારે બાલકની તબીયત સારી અને જે દિવસે ઋતુ સ્વચ્છ હોય તે દિવસે અથવા ચોથા માસમાં અવશ્ય બ્રમણ કરાવવું. એને માટે પ્રમાણ:-

चतुर्थे मासि निष्क्रमणिका ॥१॥ सूर्यमुदीक्षयति तच्चक्षु-
रिति ॥ २ ॥ पारस्कर गृ० सू० कां० १ । कं १७ ।
५ । ६ ॥ जननाद्यस्तृतीयो ज्यौत्स्नस्तस्य तृतीयायाम् ॥
गोभि० गृ० सू० प्रमा० २ कं ८ । सू० १ ॥

અર્થ:-નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર કાલના બે લેદ છે. એક બાલકના જન્મ પશ્ચાત્ ત્રીજા શુકલપક્ષની તૃતીયાએ અથવા ચોથા માસમાં જે તિથિએ બાલકનો જન્મ થયો હોય તે તિથિએ આ સંસ્કાર કરવો.

આ સંસ્કારને દિવસે પ્રાતઃકાલે સૂર્યોદય પછી બાલકને શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી શુદ્ધ સુંદર વસ્ત્ર પહેરાવીને તેની માતા યજ્ઞશાલામાં લઈ આવે, અને પતિની જમણી બાજુએ થઈને તેની સામે આવી બાલકને પોતાના હાથમાં ચત્તો ઉત્તર તરફનું માથું રાખી પતિના હાથમાં આપે; પછી તે જ રસ્તે પાછી આવી પતિની ડાબી બાજુમાં આવીને પશ્ચિમ તરફ મુખ રાખીને ઉભી રહે અને પતિ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે:-

ઓ૩મ્ યત્તે સુસીમે હૃદય રૂઢિતમન્તઃ પ્રજાપતૌ ।
 વેદાહં મન્યે તદ્વક્ત્ર માહં પૌત્રમઘં નિગામ્ ॥ ૧ ॥
 ઓ૩મ્ યત્પૃથિવ્યા અનામૃતં દિવિ ચન્દ્રમસિ શ્રિતમ્ ।
 વેદામૃતસ્યાહં નામ માહં પૌત્રમઘં રરિષમ્ ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્
 ઇન્દ્રાગ્રી શર્મ યચ્છતં પ્રજાપતી । યથાયન્ન પ્રમીયેત પુત્રો
 જનિત્ર્યા અધિ ॥ ૩ ॥ મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૫ । ૧૦-૧૨ ॥

આ મંત્રોના અર્થો આગળ આપવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રમાણે પ્રાથના કરી રહે એટલે સ્ત્રીએ બેસી જવું.
 ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૬ થી પૃષ્ઠ ૬૮ સુધીનો ઇશ્વરોપાસના,
 સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપ્રકરણ આદિ સામાન્ય પ્રકરણોક્ત
 સધળો વિધિ કરીને પુત્રના તરફ બેઠ નિમ્નલિખિત ત્રણ
 મંત્રો વડે પુત્રના માથાને સ્પર્શ કરવો:—

ઓ૩મ્ અક્ષાદક્ષાત્સંભવસિ હૃદયાદધિજાયસે ।
 આત્મા વૈ પુત્રનામાસિ સ જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૧ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

ઓ૩મ્ પ્રજાપતેષ્ટ્વા હિંકારેણાવજિગ્રામિ સહસ્રાયુ-
 પાઽસૌ જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૨ ॥

હે પુત્ર! પ્રજાપાલક પરમાત્મા તને દીર્ઘાયુ કરી સો
 શરદાકાલ સુધી જીવાડો.

ઓરૂમ્ ગવાં ત્વા દિકારેણાવજિગ્રામિ । સદસ્ત્રા-
યુષાઽસૌ જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ ૩ ॥ પાર૦ .કાં૦ ૧।
કં૦ ૧૮ ॥

હે પુત્ર! જેમ ગાય પોતાના વાછરડાને પ્રેમથી સુંઘે છે
તેમ હું તારૂં મસ્તિષ્ક સુંઘું છું. તું લીધાંયુ થઈ સો
શરદ્ઋતુ સુધી જીવ.

તત્પશ્ચાત્ બાલકનો પિતા નિમ્નલિખિત મંત્ર બાલકના
જમણા કાન આગળ પોતાનું મુખ રાખીને બોલે:—

ઓરૂમ્ અસ્મે પ્રયન્ધિ મધવન્ત્રજોષિન્નિન્દ્ર રાયો
વિશ્વવાંરસ્ય ખૂરેઃ । અસ્મે શતં રશરદો જીવસે ધા અસ્મે
વીરાઞ્છશ્વત ઇન્દ્ર શિપ્રિન્ ॥ ૨ ॥ ઋ૦ મં૦ ૩ ।
સૂ૦ ૩૬ । મં૦ ૧૦ ॥

તે પ્રમાણે નિમ્નલિખિત મંત્ર બાલકના ડાબા કાન
આગળ મુખ રાખી બોલે:—

ઓરૂમ્ ઇન્દ્ર શ્રેષ્ઠાન્તિ દ્રવિણાન્તિ ધેહિ ચિત્તિં દક્ષસ્ય
સુભગ ત્વમસ્મે । પોષં રયીણામરિષ્ટિં તનૂનાં સ્વાદ્યાન્તિ
વાચઃ સુંદિનત્વમહ્યામ્ ॥ ૧ ॥ ઋ૦ મં૦ ૨ । સૂ૦ ૨૧ મં૦ ૬ ॥

આ બે મંત્રોના અર્થ પૃષ્ઠ ૧૨૨ ઉપર આપવામાં
આવ્યા છે.

આ પ્રમાણે વિધિ થઈ રહ્યા પછી બાલકને તેની
માતાના હાથમાં બાલકનું માથું ઉત્તરમાં રાખીને આપવું.

અને સ્ત્રીના માથાને પોતાનો હાથ કંઈ બોદ્યા વિના અડકાડવો; પશ્ચાત્ આનંદપૂર્વક ઉડીને બાલકને સૂર્યદર્શન કરાવવું અને તે વખતે નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવો:—

ઓ૩મ્ તચ્છંદૈર્વાહિતં પુરસ્તાંચ્છુક્રમુચ્ચરત । પર્યેમ
શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શતં સ્મૃણુયામ શરદઃ શતં
પ્રબ્રંચામ શરદઃ શતમર્દીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ
શરદઃ શતાત્ ॥૧॥ ય૦ ૩૬ । મં૦ ૨૪ ॥

હે પરમાત્મનું ! આપની કૃપા તથા વિજ્ઞાનવડે અમે આપની રચનાને જોઈ, આપની સાથે યુક્ત થઈને, નિરોગી બની સમસ્ત ઈન્દ્રિયો સહિત સો વર્ષ સુધી જીવીએ; સો વર્ષ સુધી સત્યશાસ્ત્રો તથા આપના ગુણો સાંભળીએ; સો વર્ષ સુધી વેદાદિને ભણાવીએ તથા સત્યનો ઉપદેશ કરીએ. સો વર્ષ સુધી કદી કોઈપણ વસ્તુને માટે પરાધીન ન થતાં સ્વતંત્ર રહીને નિરંતર આનંદિત રહીએ અને બીજાઓને આનંદિત કરીએ.

પશ્ચાત્ બાલકને શુદ્ધ વાયુમાં ભ્રમણ કરાવી યજ્ઞશાલામાં લાવવું. બાદ સર્વેએ નિમ્ન વચન બોલી બાલકને આશીર્વાદ દેવો.

ત્વં જીવ શરદઃ શતં વર્ધમાનઃ ॥

તત્પશ્ચાત્ બાલકનાં માતાપિતા સંસ્કારમાં આવેલાં સ્ત્રીપુરુષોનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરીને વિદાય કરે, પછી જ્યારે રાતે ચંદ્રમા પ્રકાશમાન થાય ત્યારે બાલકની

માતા બાલકને શુદ્ધ તથા ઋતુ અનુસાર વસ્ત્રો પહેરાવી, પતિની જમણી બાજુએથી પતિની સામે આવી બાલકને તેના હાથમાં બાલકનું માથું ઉત્તરમાં રાખી આપે; પછી તેજ રસ્તેથી પાછી આવી ડાબી બાજુએ આવી પોતાની અંજલિ પાણીથી ભરી ચંદ્રની સન્મુખ ઉભા રહી નિમ્ન મંત્ર વડે પરમાત્માની સ્તુતિ કરી તે જલ પૃથ્વી ઉપર છોડી દેવું.

ઓરમ્ યદદશ્ચન્દ્રમસિ કૃષ્ણં પૃથિવ્યા હૃદયચ્ચિતમ્ ।
તદહં વિદ્વાસ્તત્પશ્યન્ માહં પૌત્રમઘસ્તદમ્ ॥ ૧ ॥
મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૫ । ૧૩ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

પશ્ચાત્ બાલકની માતા ફરીથી પતિની પાછળ થઈ પતિના જમણા ભાગમાં યઈને સન્મુખ આવી, પતિના હાથમાંથી બાલકને લઈ, તેજ રસ્તે પાછી ડાબી બાજુએ આવી બાલકનું માથું ઉત્તર તરફનું રાખી ઉભી રહે અને બાલકનો પિતા પોતાની અંજલિ ભરીને (ઓરમ્ યદદશ્ચ૦) એ જ મંત્ર વડે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને જલને પૃથ્વી પર નાંખી દે પશ્ચાત્ બંને જણ પ્રસન્ન વદને ઘરમાં જાય.

इति निष्क्रमणसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથાન્નપ્રા-નિવિધિં વક્ષ્યામઃ ॥

બાલકની શક્તિ જ્યારે અન્ન પચાવવા યોગ્ય થાય ત્યારેજ અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરવો. આશ્વલાયન ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

ષષ્ઠે માસ્યન્નપ્રાશનમ્ ॥ ૧ ॥ ધૃતૌદનં તેજસ્કામઃ
॥ ૨ ॥ દધિમધુઘૃતમિશ્રિતમન્નં પ્રાશ્નયેત્ ॥ આશ્વ૦ ગૃ૦
મૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૧૬ સૂ૦ ૧-૪-૫ ॥

આ પ્રમાણે પારસ્કરાદિ ગૃહ્યસૂત્રોમાં પણ છે.

છઠે મહિને બાલકને અન્નપ્રાશન કરાવવું, અને પોતાના બાલકને તેજસ્વી કરવું હોય તો ઘી અને લાત અથવા દહીં, ઘી તથા મધ એ ત્રણેની સાથે લાત મેળવીને ખવરાવવો. આ સંસ્કારને દિવસે નિમ્નલિખિત વિધિ કરવો. પ્રથમ પૃષ્ઠ ૬ થી પૃષ્ઠ ૬૮ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે ઈશ્વરોપાસના, શાંતિપ્રકરણ, સ્વસ્તિવાચન, અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન, જલ પ્રોક્ષણ, આધારાવાન્યભાગાહુતિ, વ્યાહુતિઆહુતિ વગેરે સંપૂર્ણ વિધિ કરીને જે દિવસે બાલકનો જન્મ થયો હોય તેજ દિવસે અર્થાત્ તે તિથિએ આ સંસ્કાર કરવો, અને નાચે લખ્યા પ્રમાણે લાત તૈયાર કરવો:—

ઓ૩મ્ પ્રાણાય ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ । ઓ૩મ્
અપાનાય ત્વા૦ । ઓ૩ન્ ચક્ષુષે ત્વા૦ । ઓ૩મ્ શ્રોત્રાય
ત્વા૦ । ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે ત્વા૦ ॥

ઉપર્યુક્ત પાંચે મંત્રોનો ભાવાર્થ એ છે કે ચોખાને ઘોઘ બરાબર શુદ્ધ કરીને પકાવવા અને શીઝતી વખતે ભાતમાં યથાયોગ્ય ધી નાંખવું. જ્યારે બરાબર શીઝી રહે ત્યારે ઉતારી તેને ઠંડો પડવા દઇ પછી હોમસ્થાલીમાં નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે કાઢવો:—

ઓ૩મ્ પ્રાણાય ત્વા જુષ્ટં નિર્વપામિ । ઓ૩મ્
અપાનાય ત્વા૦ । ઓ૩મ્ ચક્ષુષે ત્વા૦ । ઓ૩મ્ શ્રોત્રાય
ત્વા૦ । ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વા૦ ॥

ઉપર્યુક્ત પાંચ મંત્રોવડે કાર્યકર્તા યજમાને પુરોહિત તથા ઋત્વિજોને પૃથક્ પૃથક્ પાત્રોમાં ભાત કાઢી આપવો અને પોતે પણ લેવો. પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રોવડે તે ભાતમાંથી આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ દેવીં વાર્ચમજનયન્ત દેવાસ્તાં વિશ્વરૂપાઃ
પૃથ્વી વદન્તિ । સા નૌ મન્દ્રેષમૂર્જ્જી દુહાનાં ધેનુર્વાગસ્મા-
નુપસૃષ્ટૈતૈતુ સ્વાંહા ॥ इदं वाचे । इदन्न मम ॥ ॠ०
મં૦ ૮ અ૦ ૧૦ મૂ૦ ૧૦૦ મં૦ ૧૧ ॥

હે પ્રાણાધિપતિ પરમાત્મન્ ! ઉત્તમવાણી, રસભરિત અન્ન અને વીર આદિ શુભવાન્ સંતતિ અમને પ્રાપ્ત થાય એવી કૃપા કરો.

ઓ૩મ્ વાજોં નોઽઅગ્નિ પ્રસન્વાતિ દાનં વાજોં દેવોં
ઋતુર્ભિઃ કલ્પયાતિ । વાજોં હિ મા સર્વંવીરં જજાન

વિદ્વા અન્ના વાજ પતિર્જયેયઃસ્વાહા ॥ इदं वाचे वाजाय ।
इदन्न मम ॥ ૨ ॥ य० अ० ૧૮ । मं० ૩૩ ॥

હે અક્ષપતે ભજવન્ ! જેમ જગતમાં સર્વ પદાર્થોમાં
અન્ન અત્યંત પ્રશંસા યોગ્ય છે; તેમજ આ મારા પુત્રને
આ અન્નના જેવો અણુવાણો કરો કે જેથી તે પરાક્રમાદિ
અણુસંપન્ન થઈ વિજય પ્રાપ્ત કરે.

પશ્ચાત્ એજ ભાતમાં ઘી નાંખીને નિમ્ન મંત્રોવડે
ચાર આહુતિઓ આપવી.

ओ३म् प्राणेनान्नमश्नीय स्वाहा । इदं प्राणाय
इदन्न मम ॥ ૧ ॥ ओ३म् अपानेन गन्धानश्नीय स्वाहा ।
इदमपानाय इदन्न मम ॥ ૨ ॥ ओ३म् चक्षुषा रूपाण्य-
श्नीय स्वाहा । इदं चक्षुषे इदन्न मम ॥ ૩ ॥ ओ३म् श्रोत्रेण
यज्ञोऽश्नीय स्वाहा । इदं श्रोत्राय इदन्न मम ॥ ૪ ॥
पार० कां० ૧ । कं० ૧૬ ॥

હે બાલક ! તું પ્રાણુવડે અન્ન ખા. (અપાનેન) અપાન
વડે અંધને ઉપલોભ કર. (ચક્ષુષા) ચક્ષુવડે રૂપને ઉપલોભ
કર. (શ્રોત્રેણ) શ્રોત્રવડે યજ્ઞ સાંભળ. (બાલકને એવો
ખોરાક બવરાવવો કે જેથી તેનો પ્રાણ બલવાન થાય, ચક્ષુનું
તેજ કાયમ રહે. ટુંકામાં બળ, બુદ્ધિ તથા સ્મૃતિવર્ધક
ખોરાક હૃમેશાં આપવો જોઈએ.)

પશ્ચાત્ (ઓરમ્ યવસ્ય કર્મણો) પૃષ્ઠ ૬૧ ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ એક તથા વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર અને પૃષ્ઠ ૬૩ ઉપર લખેલી (ઓરમ્ ત્વજ્ઞો જાને) ઇત્યાદિ મંત્રોવડે આઠ આજ્યાહુતિ મળીને ચાર આહુતિઓ આપવી; તત્પશ્ચાત્ આહુતિ આપતાં વધેલા ભાતમાં ઢહીં, મધ તથા ઘી યથાયોગ્ય મેળવી, બીજા મુખંધયુક્ત ભાત સાથે મેળવી બાલકને રુચિ પ્રમાણે નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે તે ભાત ખવરાવવો.

ઓરમ્ અન્નપતેડ્ 'સ્ય નો દેહનમીવસ્ય કુષ્પિણઃ ।
પ્રપ્રંદાતારં તારિષ્ઠ ઝર્જં નો ઘેહિ દ્વિપદે ચતુષ્પદે ॥૧॥
ચં અં ૧૧ । મં ૮૩ ॥

હે અન્નપતે! આપ અમને બલકારી તથા રોગનાશક અન્ન સદૈવ આપો. અન્નનો દાતા દુઃખને દૂર કરનાર મારો બાલક નીવડે; તથા અમને તથા અમારા પશુઓને માટે પરાક્રમયુક્ત, બળવાન્ થઇ અન્નદાતા બને.

પશ્ચાત્ બાલકનું મુખ ઘોઈ પોતાના હાથ ઘોઈ નાંખી પૃષ્ઠ ૬૭ માં લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદેવ્યગાન કરીને બાલકનાં માતપિતા તથા અન્ય વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરુષો અને જે સંસ્કારમાં આવ્યાં હોય તેમણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીને નિમ્ન વાક્ય બોલીને આશીર્વાદ દેવો.

ઓરમ્ ત્વજ્ઞપતેડ્ વર્દમાનો મૂયાઃ ॥

હે બાલક તું અન્નપતિ અર્થાત્ અન્નનો માલિક થઈ
બલિષ્ઠ તથા લીધાંયુ થા.

પછી સંસ્કારમાં આવેલા પુરુષોનો સ્તકાર બાલકના
પિતાએ અને સ્ત્રીઓનો સ્તકાર બાલકની માતાએ કરી
તેમને વિદાય કરવાં.

॥ इत्यज्ઞાનપરસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

અથ ચૂડાકર્મવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

આ ચૂડાકર્મ સંસ્કાર આઠમો છે, એને કેશચ્છેદન સંસ્કાર પણ કહે છે. એને માટે આશ્વલાયનનો મત આ પ્રમાણે છે:—

તૃતીયે વર્ષે ચોલમ્ ॥ ૧ ॥ ઉત્તરતોઽન્નેર્બ્રીહિયમા-
ષતિલાનાં શરાવાણિ નિદધાતિ ॥ ૨ ॥

એ પ્રમાણે પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્રમાં પણ:—

સાંવત્સરિકસ્ય ચૂડાકરણમ્ ॥

આ પ્રમાણે ગોભિલીય ગૃહ્યસૂત્રનો પણ મત છે. આ ચૂડાકર્મ અર્થાત મુંડન બાલકના જન્મથી ત્રીજા અથવા પ્રથમ વર્ષમાં, ઉત્તરાયણકાલ શુકલ પક્ષમાં જે દિવસે શુભ દિવસ (વાદળાં વગેરેથી આચ્છાદિત ન હોય તથા પવન ઘણો ન ચાલતો હોય એવા દિવસને શુભ દિવસ કહેવો) હોય ત્યારે આ સંસ્કાર કરવો. વિધિ:—

પ્રથમ યજ્ઞકુંડ તૈયાર કરાવી, સમિધા, પાણી તથા આભ્યસ્થાલી વગેરે તૈયાર રાખવું. પછીથી માટીનાં ચાર કોડિયાં અગર ખાખરી કે બીજા કોઈ પાંદડાંના પડિયા લઈને એકમાં ચોખા, બીજામાં જવ, ત્રીજામાં અડદ અને ચોથામાં તલ ભરીને વેદિની ઉત્તર દિશામાં મૂકવાં; પછી પૃષ્ઠ ૬ થી ૬૦ સુધી લખેલી ઇશ્વરપ્રાર્થના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપ્રકરણ, અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન અને ઘૃતની પાંચ

આહુતિ આપીને આધારવાજ્યભાગાહુતિ ચાર અને વ્યાહુતિ-
આહુતિ ચાર તથા પૃષ્ઠ ૬૩માં લખેલી (ઓશ્મ ત્વજ્ઞો અગ્નેઃ)
ઈત્યાદિ આઠ મળી સોળ ઘૃતાહુતિ આપવી. પછી પૃષ્ઠ ૬૨
માં લખેલી (ઓશ્મ મૂર્ધ્નિ સ્વઃ તથા અગ્નિ આર્ચ્યં))
ઈત્યાદિ મંત્રો વડે ચાર આજ્યાહુતિ પ્રધાન હોમની
આપવી. ફરીથી વ્યાહુતિઆહુતિ ચાર તથા સ્વિષ્ટકૃત
આહુતિ એક મળી પાંચ ઘૃતની આહુતિ આપવી. આટલું
કાર્ય કર્યા પછી કાર્યકર્તા યજમાને પરમાત્માનું ધ્યાન
ધરી હજમના સામું જોઈ બાળકને તેની સામે બેસાડી
પોતે બાળકની પાછળ બેસી નિમ્ન મંત્ર વડે બાળકના
પિતાએ ક્રિયિત ઉષ્ણ અને ક્રિયિત ટાડું પાણી બે
પાત્રોમાં લેવું.

ઓશ્મ આયમગન્તસવિતા ક્ષુરેણોષ્ણેન વાય ઉદકે-
નેહિ । આદિત્યા રુદ્રા વર્સવ ઉન્દન્તુ સર્વેતસઃ સોમસ્ય
રાક્ષો વપત પ્રર્વેતસઃ ॥૧॥ અથર્વઃ કાંઠ ૬ । સૂઠ ૬૮॥

હું સર્વપ્રેરક સવિતા પરમાત્મનું ! આ અસ્ત્રાને ધારવાળો
કરજે; હું વાયો ! તું ગરમ જલની સાથે આવી એને જેવું
જોઈએ તેવું રાખજે. હું આદિત્ય, રુદ્ર તથા વસુ પરમાત્મનું !
આપ આ બાલકનું શિર આર્દ્ર કરો. વરુણના સમાન આર્દ્ર,
સોમ સમાન શીતલ અને દીપ્તિમાન અસ્ત્રાવડે આ બાલકના
કેશ દૂર કરો.

પશ્ચાત્ “ઉષ્ણેન વાય ઉદકેનેવિ” પારઠ કાંઠ ૨
કાંઠ ૧ મંત્ર બોલી તે બંને પાત્રમાંનું જલ એક કરી

નાખવું, પશ્ચાત્ થોડું પાણી અને થોડું માખણ અથવા દહીં ઉપરની મલક લઈ નિમ્ન મંત્રો બોલી બાળકના માથામાં તે પાણી તથા માખણ ઘસવું અને વાળને બરાબર પલાળવા.

ઓ૩મ્ અદિતિઃ શ્મશ્રું વણ્ત્વાપં ઉન્દન્તુ વર્ચસા ।
ચિકિત્સતુ પ્રજાપતિર્દીર્ઘાયુત્વાય વર્ચસે ॥ ૧ ॥ અથર્વં
કાં ૦ ૬ । સૂં ૦ ૬૮ ॥

હે અવિનાશી પરમાત્મા દીર્ઘાયુષ અને દીર્ઘદૃષ્ટિને માટે આ બાલકના કેશનું વપન થાઓ, સર્વવ્યાપક પરમાત્મા પોતાના તેજવડે તેના કેશને આદ્ર કરો તથા પ્રજાપતિ પરમાત્મા તેને થતા રોગોમાંથી બચાવો.

ઓ૩મ્ સવિત્રા પ્રસૂતા દૈવ્યા આપ ઉન્દન્તુ । તે
તનૂં દીર્ઘાયુત્વાય વર્ચસે ॥ ૨ ॥ પારસ્કરં કાં ૦ ૨ ।
કં ૦ ૧ ॥

સૂર્યવડે ઉત્પન્ન થયેલું દિવ્ય જલ તને આદ્ર કરો, અને તને વર્ચસ્વી તથા દીર્ઘાયુ કરો.

પછી કાંસકી વડે વાળને ઓળીને એઠઠા કરવા. પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી ત્રણ દર્ભ લેવા:—

ઓ૩મ્ ઓષધે ત્રાયસ્વૈન ૨ મન ૨ હિ ૨ સીઃ ॥

યજું ૦ અં ૪-૧ ॥

હે ઓષધે! તું આ બાલકની રક્ષા કર.

પછી જમણી બાજુના વાળ હાથમાં ઝાલીને નિમ્ન મંત્ર બોલી અસા સાચું બેવું:—

ઓ૩મ્ વિષ્ણોર્દ ૨ષ્ટોસિ ॥ સામં મંં બ્રાં મં ૧
સ્વંં ૬ મંં ૪

પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્રનો જપ કરી અસ્થાને જમણા
હાથમાં લેવો.

ઓ૩મ્ શિવો નામાંસિ સ્વર્ષિતિસ્તે પિતા નમ-
સ્તેઅસ્તુ મા માં હિ ૨સીઃ ॥ ચં અં ૩ । મંં ૬૩ ॥

હે પરમાત્મનું! તારું નામ-શિવ-સુખદાયક છે. તું
અવિનાશી હોવાથી વજ્રમય છે. તને મારા નમસ્કાર છે.
તું મારું રક્ષણ કર.

પશ્ચાત્ નિમ્ન બંને મંત્રો બોલી અશ્વો તથા દર્ભ
વાળની પાસે લઈ જવાં.

ઓ૩મ્ સ્વર્ષિતે મૈનં ૨ હિ૨સીઃ ॥ ચં અં ૪ ।
મંં ૧ ॥

હે અવિનાશી પરમાત્મનું! આ બાલકની રક્ષા કર.

ઓ૩મ્ નિર્વર્ત્તયામ્યાયુંવેઽમાઘાય મજનનાય રાય-
સ્પેષાય સુમજાસ્ત્રાય સુવૌર્યાય ॥ ચં અં ૩ । મંં ૬૩ ॥

હે પરમાત્મનું! આ બાલકને દીર્ઘાયુ, અન્નાદિ પદા-
ર્થોનો સ્વામી, પ્રભવાનું, બંધવાનું શરીર તથા આત્માવાળો,
અને સુવર્ણ તથા વિદ્યા આદિ ઉત્તમ ધનોવડે પુષ્ટ કર.

નિમ્ન મંત્ર બોલી દર્ભસંહિત તે વાળને કાપવા.

✽ઓ૩મ્ યેનાવપત્સવિતા ક્ષુરેણ સોમસ્ય રાઙ્ગો વરુ-
ળસ્ય વિદ્વાન્ । તેનં બ્રહ્મણો વપતેદમસ્ય ગોમાનશ્વવાન્-
યમસ્તુ પ્રજાવાન્ ॥ અથર્વં કાં ૦ ૬ । સૂં ૬૮ ॥

જેવી રીતે સૂર્ય કિરણોવડે ઓષધીના રસ તથા જલને
વૃષ્ટિદ્વારા પૃથ્વી ઉપર મોકલે છે, તેમ કેશનું ધીરે ધીરે
(બાલકના પિતાએ) છેદન કરવું. જગતપિતા પરમાત્માની
કૃપાથી આ બાલક વિદ્વાન્ થાય એજ હેતુથી વિદ્વાનો કેશનું
વપન કરે; એથી એને સુખ થાય. બાલક આયુષ્માન્ થઈ
સુખપૂર્વક સો વર્ષ સુધી જીવે.

પશ્ચાત્ એ કાપેલા વાળ અને દર્ભ શમી વૃક્ષના
પાંદડા સહિત (પ્રથમથી લાવી રાખી, અહીં મૂકવાં જોઈએ.)
બાળકનાં માતાપિતા એક શકોરામાં મૂકે. જે કેશછેદન
વખતે કોઈ વાળ ઉડીને બહાર પડ્યો હોય તો તે છાશ
વડે ઉઠાવીને તે શકોરામાં અથવા તેની પાસે મૂકવો.
પછી નિમ્ન મંત્ર વડે ત્રીજી બાજુના વાળ કાપી એ જ
પ્રમાણે શકોરામાં મૂકવા.

ઓ૩મ્ યેન ધાતા વૃહસ્પતેરગ્નેરિન્દ્રસ્ય ચાયુષેઽવપત્
તેન ત આયુષે વપામિ સુશ્લોકયાય સ્વસ્તયે ॥

તત્પશ્ચાત્ નિમ્ન મંત્ર વડે ત્રીજી વાર એ જ પ્રમાણે
કેશ કાપવા.

* કેશ છેદનની રીત આ પ્રમાણે છે:-દર્ભ તથા કેશ બંનેને
યુક્તિથી પકડી વાળને અત્માવડે અથવા કાતર વડે કાપવા.

ઓ યેન ધૂયશ્ચ રાત્ર્યં ડ્યોક્ ચ પશ્યતિ સૂર્યમ્ ।
તેન ત આયુષે વપામિ મુક્તોક્ત્યાય સ્વસ્તયે ॥

આમ્. ૧ । ૧૭ । ૧૨ ॥

જે સામર્થ્ય વડે ધાતા પરમેશ્વરે બૃહસ્પતિ, બ્રહ્માંડ, અગ્નિ, સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યા છે, તે પરમાત્માના સામર્થ્યવડે હે બાલક! તારા આયુ, ઉત્તમ વિદ્યા તથા કલ્યાણને માટે તારા કેશનું છેદન કરે છું.

પછી ઉપર લખેલા ‘ઓ યનાવપત્’ ‘ઓ યેનધાતા’ “ઓ યેનધૂયશ્ચ” તથા નિમ્ન મંત્ર વડે ચોથી વાર કેશ કાપવા.

ઓરમ્ યેન પૂષા બૃહસ્પતેર્વાયોરિન્દ્રસ્ય ચાવપત્ ।
તેન તે વપામિ બ્રહ્મણા જીવાતવે જીવનાય દીર્ઘાયુષ્ટવાય ॥

સામ. ૧ । ૬ । ૭ ॥

હે બાલક! જે સામર્થ્ય વડે પુષ્ટિકારક પરમાત્માએ બૃહસ્પતિ, વાયુ તથા સૂર્ય એમના આયુષ્યને માટે નિયમ સ્થાપિત કર્યા છે; તે વડે હું તારા આરોગ્ય જીવન, દીર્ઘાયુ તથા તેજ વૃદ્ધિ અર્થે તારા કેશનું છેદન કરે છું.

આ પ્રમાણે જમણી બાજુના કેશ કાપીને ડાબી બાજુના ઉપર પ્રમાણે ચાર વખત કાપવા; પરંતુ ચોથી વાર વાળ કાપતી વખતે ‘યેન પૂષા’ ને બદલે નિમ્ન લિખિત મંત્ર બોલવો:—

ઓરમ્ યેન ધૂરિશ્વરાદિવં ડ્યોક્ ચ પશ્યાદિ સૂર્યમ્ ।

તેન તે વપામિ બ્રહ્મણા જીવાતવે જીવનાય સુશ્લોકયાય
સ્વસ્તયે ॥ ૧ ॥ પાર૦ ૨ । ૧ । ૧૬ ॥

આ મંત્રનો અર્થ ઉપર્યુક્ત મંત્રના જેવો જ છે.

ત્યાર પછી પછવાડેનાં તથા આગળનાં વાળ કાપવા.

પ્રથમ નિમ્ન મંત્ર બોલી માથાની પાછળના વાળ
કાપી એ જ મંત્ર ફરીથી બોલી બાળકના માથા ઉપર
પોતાનો હાથ ઉઘે ફેરવવો અને પછી અસ્રો હબમના
હાથમાં આપી દેવો.

ઓ૩મ્ ત્ર્યાયુષં જમદગ્નેઃ કશ્યપસ્ય ત્ર્યાયુષમ્ ।
યદેવેષુત્ર્યાયુષં તન્નોઽસ્તુ ત્ર્યાયુષમ્ ॥ ૧ ॥ યજુ૦
અ૦ ૩ । મં૦ ૬૨ ॥

હે પરમાત્મનું! આપની કૃપા વડે અમે પૂર્વના
વિદ્વાનોના પેઢે ત્રણસો વર્ષ સુધી જીવીએ અને ત્યાંસુધી
અમારી નેત્રાદિ ઈન્દ્રિયો પણ બળવાન રહે.

પછી નિમ્ન મંત્ર બોલી હબમની પાસે અસ્રોને
સારી ધાર કાઢવા કહેવું.

ઓ૩મ્ યત્શુરેણ મર્ચયતા સુતેજસા વપ્તા વપસિ
કેશાન્ । શુન્ધિ શિરો માસ્યાયુઃ પ્રમોષીઃ ॥ અથર્વ૦ કાં૦
૮ । સૂ૦ ૨ । મં૦ ૧૭ ॥

હે નાપિત! (હબમ) તું સારા ધારવાળા અસ્રા વડે
વાળનું છેદન કરે છે. આ બાળકનું માથું વાળ કાઢીને શુદ્ધ

કર. તેના આયુષ્યને હાનિ ન કર. (અર્થાત્ હજમને ઘણી સંભાળથી વાળ કાઢવાનું કહેલું છે.)

બાળકના પિતાએ હજમને કહેવું કે આ શીતોષ્ણ જલ વડે બાળકનું માથું સારી રીતે હલકા હાથે ભિંજવીને સાવધાનીથી અસો લાગે નહિ તેવી રીતે મુંડ. આટલું કહીને યજ્ઞકુંડની ઉત્તર દિશામાં હજમને બેસાડી તેની સામે બાળકને પૂર્વાભિમુખ બેસાડી માથામાં જેટલા વાળ રાખવા હોય તેટલા રાખી બાકીના મુંડાવી નાંખવા; અથવા પ્રથમ બધા વાળ કાઢી નંખાવી પછીથી બીજી વારના ઉગે તે રખાવવા. ક્ષૌર થઈ રહે પછી કુંડની પાસે મૂકેલાં કોડીયાંમાંના પદાર્થો હજમને આપી દેવા અને મુંડન કરેલા વાળ તથા દર્ભ, છાણ, શમીપત્ર વગેરે પણ હજમને લઈ જવા કહેવું. તે વાળ તથા દર્ભ વગેરે હજમે લઈ જઈને જંગલમાં એક ખાડો ખોદી તેમાં દાટી દઈ ઉપર માટી નાંખવી અથવા તળાવ, ગોશાળા કે નદીને કીનારે લઈ જઈને દાટી દેવા અથવા હજમની સાથે કોઈને મોકલીને તે પ્રમાણે કરાવી લેવું. હજમને વસ્ત્ર તથા ધનથી સંતુષ્ટ કરવો. ક્ષૌર કર્મ પૂર્ણ થયા પછી બાળકના માથામાં માખણ અથવા દહીંની ઉપરની મલાઈ ઘસી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવી બાળકના પિતાએ તેને પોતાની પાસે શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસાડવો અને પૃષ્ઠ ૬૭ માં લખ્યા પ્રમાણે સામવેદનું મહાવામદેવ્યગાન કરી બાળકની માતા સ્ત્રીઓનો અને પિતા પુરુષોનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી તેમને વિદાય કરે. તેઓએ જતી વખતે પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવું તથા નિમ્ન મંત્ર બોલી બાળકને આશીર્વાદ દેવો.

ઓરમ્ ત્વં જીવ શરદઃ સ્તતં વર્દમાનઃ ॥

આ પ્રમાણે મંત્ર બોલી બાળકને આશીર્વાદ આપીને
પોતપોતાને ઘેર પધારે અને બાળકનાં માતાપિતાએ
પ્રસન્ન રહી બાળકને પ્રસન્ન રાખવું.

॥ इति चूडाकर्म संस्कारविधिः ॥

અથ કર્ણવેધસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

અન્ન પ્રમાણમ્—કર્ણવેધો વર્ષે તૃતીયે પચ્ચમે વા ॥૨॥

બાલકના કર્ણ અથવા નાસિકા વિંધવાનો સમય જન્મથી ત્રીજા અથવા પાંચમા વર્ષમાં છે. જે દિવસ કર્ણ કે નાસિકા વિંધવાનો નક્કી કર્યો હોય, તે દિવસે બાલકને પ્રાતઃકાલમાં શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરાવી બાલકની માતા યજ્ઞશાલામાં લઈ આવે. ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૬ થી ૬૮ સુધીમાં લખેલો સધળો વિધિ કરીને બાળકની આગળ કાંઈ ખાવાનો પદાર્થ અથવા રમવાનું સાધન મૂકીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને ચરક, સુશ્રુતાદિ વેદક ગ્રંથોને બાણનાર સદૈઘ કે જે નસ આદિ બચાવીને વિંધી શકે તેના હાથે જમણે કાન અથવા નાક વિંધાવવું.

ઓ૩મ્ મદ્રં કર્ણેભિઃ શ્રુણુયામ દેવા મદ્રં પચ્ચેમા-
ક્ષમિર્યજત્રાઃ । સ્થિરૈરૈસ્તુષ્ટુવા ૨સસ્તનૃભિર્વ્યશેમહિ
દેવહિતં યદાયુઃ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૮૯ ॥

હે પરમાત્મનું! અમે કાન વડે કલ્યાણની વાતો નિત્ય સાંભળીએ; આંખ વડે આનંદદાયક પદાર્થો જોઈએ; તથા સ્થિર—સુહૃદ અંગો વડે તારું યજન કરીએ તથા તારી જ સ્તુતિ કરીએ; અને એટલા માટે તું અમને હિતકારક—વિઘ્ન રહિત—આયુ પ્રદાન કર.

પછી નિમ્ન મંત્ર બોલીને ડાબો કર્ણ વિંધાવવો.

ઓરમ્ વક્ષ્યન્તીવેદાગનિગન્તિ કર્ણે પ્રિય ૨ સત્વાયં
પરિવસ્વજાનાઃ । યોષેવ સિદ્ધ્વે ચિતતાધિધન્વગ્જ્યાઽઙ્ય ૨
સમને પારયન્તિ ॥ ઋ૦ મં૦ ૬ । મૂ૦ ૭૫ ॥

હે જગદીશ્વર ! અમે વેદાદિ વિદ્યાઓને સારી રીતે પ્રાપ્ત
કરીએ તથા તેનો સદા સત્ય ઉપદેશ કરીએ, તથા સર્વ-
શક્તિમાન પરમાત્માની સદા ભક્તિ કરીએ.

પછી વેદોએ છિદ્રોમાં સળી ઘાલી મૂકવી કે જેથી
છિદ્ર પુરાઈ જાય નહિ, અને તેના ઉપર એવી ઓષધી
લગાવવી કે જેથી કાન પાકે નહિ અને જલદીથી રૂઆઈ
જાય.

॥ ઇતિ કર્ણવેધસંસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

અયોપનયન * સંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

અત્ર પ્રમાણાનિ-અષ્ટમે વર્ષે બ્રાહ્મણમુપનયેત્ ॥૧॥
ગર્ભાષ્ટમે વા ॥૨॥ એકાદશે ક્ષત્રિયમ્ ॥૩॥ દ્વાદશે
વૈશ્યમ્ ॥૪॥ અષોઢશાદ્ બ્રાહ્મણસ્યાનતીતઃ કાઠઃ ॥૫॥
આદ્વાવિંશત્ક્ષત્રિયસ્ય, આચતુર્વિંશદ્વૈશ્યસ્ય, અતઃ ઉર્ધ્વ
પતિતસાવિત્રીકા ભવન્તિ ॥૬॥ અન્વ. ૧ । ૧૯ । ૧-૬ ॥

આ પ્રમાણે પારસ્કરાદિ ગૃહ્યસૂત્રમાં પણ છે.

અર્થઃ—જે દિવસે જન્મ થયો હોય, અથવા જે દિવસે
ગર્ભ રહ્યો હોય તેનાથી આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણનો, જન્મ અથવા
ગર્ભથી અગીઆરમે વર્ષે ક્ષત્રિયનો અને જન્મ અથવા ગર્ભથી
બારમા વર્ષમાં વૈશ્યના બાલકનો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરવો,
બ્રાહ્મણનો સોળમા, ક્ષત્રિયનો બાવીસમા અને વૈશ્યનો ચોવી-
સમા વર્ષ પહેલાં આ સંસ્કાર થવો જોઈએ. જો એટલી
મુદતમાં ન થાય તો પછી તેઓને સાવિત્રીથી પતિત માનવા.

શ્લોકઃ—બ્રહ્મવર્ચસકામસ્ય કાર્યં વિપ્રસ્ય પશ્ચમે ।

રાજ્ઞો વલ્લાર્થિનઃ પશ્તે વૈશ્યસ્યેહાર્થિનોઽષ્ટમે

મનુ ૦ ૨૨૭ ॥

અર્થઃ—જેને જલદીથી વિદ્યા, બળ તથા વ્યવહાર
કરવાની ઇચ્છા હોય અને જો તે બાલક પણ લાભવામાં

---

*ઉપ=સમીપ અને નયન=પ્રાપ્ત કરવું અથવા થવું.

સમર્થ હોય તો બ્રાહ્મણના બાલકનો પાંચમે વર્ષે, ક્ષત્રિયના બાલકનો છઠ્ઠે વર્ષે, વૈશ્યના બાલકનો આઠમે વર્ષે ઉપનયન સંસ્કાર કરવો; પરંતુ બાલકના માતાપિતાનો વિવાહ પૂર્ણ થયેલાવસ્થા અર્થાત્ યથાયોગ્ય બ્રાહ્મણ પાલન કર્યા પછી થયે હોય તોજ આ વાત સંભવે છે. કારણ કે તેઓનાંજ બાળક એવાં ઉત્તમ બુદ્ધિમાન અને ભણવામાં શીઘ્ર બુદ્ધિવાળાં હોય છે. જ્યારે એમ માલુમ પડે કે બાલકનું શરીર અને બુદ્ધિ ભણવા યોગ્ય થયાં છે ત્યારે પણ યજ્ઞોપવીત કરે.

वसन्ते ब्राह्मणः उपनयेत् । ग्रीष्मे राजन्यम् । शरदि वैश्यम् । सर्वकालमेके ॥ ऋतपथ ब्रा० ॥

અર્થ:—બ્રાહ્મણનું વસંત; ક્ષત્રિયનું ગ્રીષ્મ અને વૈશ્યનું શરદઋતુમાં યજ્ઞોપવીત કરવું; અથવા સર્વ ઋતુઓમાં ઉપનયન થઈ શકે છે. આ સંસ્કાર પ્રાતઃકાલમાંજ થાય છે.

पयोव्रतो ब्राह्मणो यवागूव्रतो राजन्य आमिक्षाव्रतो वैश्यः ॥ ऋतपथ ब्रा० ॥

જે દિવસે બાલકનું યજ્ઞોપવીત કરવું હોય તેનાથી ત્રણ અથવા એક દિવસ પૂર્વે બાળકને વ્રત કરાવવું જોઈએ. એ વ્રતમાં બ્રાહ્મણના ઓકરાએ માત્ર દૂધ પીને. ક્ષત્રિયના ઓકરાએ જવની રાખ અને વૈશ્યના ઓકરાએ શ્રીખંડ ખાઈને રહેવું જોઈએ. આ સિવાય અન્ય પદાર્થો નહીં ખાવા. જ્યારે જ્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે ત્યારે ઉપર કહેલા પદાર્થોજ ખાવા.

વિધિ:—જે દિવસે ઉપનયન કરવું હોય તેના આગલા દિવસે બધી સામગ્રી એકઠી કરી બરાબર શોધન કરી લેવી.

અને પછી પ્રાતઃકાલમાં વેદિની આસપાસ સામગ્રી તથા સંસ્કારોપયોગી અન્ય પદાર્થો પ્રથમથી યથાસ્થાને મૂકી દેવા, પશ્ચાત્ બાલકની હબ્બમત કરાવી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરાવી, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી તેને કંઈ મિષ્ટાન્ન ખવરાવી યજ્ઞમંડપમાં પિતા અથવા આચાર્ય વેદિના પશ્ચિમ ભાગમાં સુંદર આસન ઉપર બેસાડે પછી બાળકના પિતાએ પૃષ્ઠ પૃથ્વીમાં લખ્યા પ્રમાણે ઋત્વિગ્વરણ કરવું. ત્યારબાદ તે ઋત્વિજ્ઞેએ પોતપોતાનાં આસન ઉપર બેસીને બાલકના પિતા સહિત સર્વેએ આચમન તથા ઈન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો. પછી કાર્યકર્તા બાળકને મુખે નિમ્ન વાક્યો બોલાવે.

ब्रह्मचर्यमागाम्, ब्रह्मचार्यसानि, पार० कां० २ ।

કાં० ૨ ॥

હું બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પ્રાપ્ત થાઉં, હું બ્રહ્મચારી થાઉં.
પછી આચાર્ય * નિમ્ન મંત્ર બોલીને સુંદર વસ્ત્ર અને ઉપવસ્ત્ર પહેરાવે.

*उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद् द्विजः ।

सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रब्रूयते ॥ मनु० स्मृ०

અં ૨ શ્લો० ૧૪૦ ॥

શિષ્યને ઉપનયન સંસ્કાર કરીને તેને સાંગોપાંગ વેદ, તેના શબ્દાર્થ સંખંધ, ક્રિયા શિખવે, તથા પોતે જલ કપટાદિ દોષોથી રહિત હોઇને અતિ પ્રેમથી સર્વેને વિદ્યા દાન કરતો હોય, પરોપકારી તથા તન, મન, ધનથી રહિત હોઇને સુખની વૃદ્ધિમાં તત્પર રહેતો હોય, કાઇના પક્ષપાત ન કરતો હોય; સત્યોપદેષ્ટા સર્વનો દ્વિતૈષી, ધર્માત્મા અને જિતેન્દ્રિય હોય તેને આચાર્ય કહે છે.

ઓ૩મ્ યેનેન્દ્રાય વૃહસ્પતિર્વાસઃ પર્યદધાદમૃતમ્ ।
 તેન ત્વા પરિદધામ્યાયુષે દીર્ઘાયુત્વાય બલાય વર્ચસે ॥૧॥
 પાર૦ કાં૦ ૨ । કં૦ ૨ ॥ મૂ૦ ૭ ॥

જે સામર્થ્ય વડે બૃહસ્પતિ પરમાત્માએ સૂર્યને તેજસ્વ
 વસ્ત્ર ધારણ કરાવ્યું છે, તથા જગતના મનુષ્યોને માટે
 અમૃત-મોક્ષ ધારણ કર્યો છે. તે સામર્થ્ય વડે હું તને
 દીર્ઘાયુ, અત્યંત બલ અને સર્વોત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્તિને માટે
 આ વસ્ત્ર આપીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું.

પછી બાલક આચાર્યની સામે બેસે, અને યજ્ઞો-
 પવીત હાથમાં લઈને નિમ્ન મંત્રો બોલીને આચાર્ય ડાબા
 બાજુ ઉપર કંઠની પાસેથી માથુ વચમાં રહે અને હાથની
 બગલની નીચેથી કટિ સુધી આવે એવું જનોઈ ધારણ કરાવે.

ઓ૩મ્ યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં પ્રજાપતેર્યત્સહજં
 પુરસ્તાત્ । આયુષ્યમગ્ર્યં પ્રતિમુચ્ચ શુભ્રં યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુ
 તેજઃ ॥૧॥ યજ્ઞોપવીતર્માસ યજ્ઞસ્ય ત્વા યજ્ઞોપવીતેનો-
 પનહ્યામિ ॥૨॥ પાર૦ કાં૦ ૨ ॥ કં૦ ૨ । મૂ૦ ૧૧ ॥

જે પ્રજાપતિ પરમાત્માનું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમ-
 પવિત્ર યજ્ઞમાં સત્કૃત છે તેની પ્રથમ પ્રાર્થના કરી, આ
 યજ્ઞોપવીત (જનોઈ) તે પૂજનીય પરમાત્માની ભક્તિ તથા

યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરવાને માટે હું ધારણ કરું છું, તે યજ્ઞો-
પવીત ઈશ્વરાનુગ્રહવડે દીર્ઘાયુ, શ્રેષ્ઠ ગુણ, બલ તથા તેજ
આપનાર થાઓ.

હે પરમાત્મનું ! તું યજ્ઞની સમીપમાં વિવિધ મુખ દેવાને
માટે રહે છે. હે શિષ્ય આવા પરમાત્મા તરફ પ્રેમભક્તિ રાખ.

યજ્ઞાદિ દ્રવ્ય યજ્ઞ તથા જ્ઞાનાદિ (વિદ્યા—યજ્ઞ)ની પાપ્તને
માટે હું તને યજ્ઞોપવીત શુકત કરું છું.

પછી બાલકને જમણી બાજુએ બેસાડી ઈશ્વરની
પ્રાર્થના, ઉપાસના તથા સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ કરીને
દ્વિજને ત્યાંથી અગ્નિ લાવી સમિદાધાન અગ્ન્યાધાન કરી
સામાન્ય પ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વિધિ કરીને ચાર
આધારાવાજ્યભાગાહુતિ, ચાર વ્યાહુતિ આહુતિ અને આઠ
પૃષ્ઠ ફૂટમાં બતાવ્યા પ્રમાણેની આઠ આજ્યાહુતિઓ
મળી કુલ ૧૬ આહુતિઓ આપીને પ્રધાન હોમ માટે
જે શાકદ્ય બનાવ્યું હોય તેનાથી નિમ્નલિખિત મંત્રોથી
આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તત્તે પ્રબ્રવીમિ
તચ્છકેયમ્ । તેનર્ધ્યાસમિદમહમનૃતાત્સત્યમુપૈમિ સ્વાહા ॥
ઇદમગ્નયે, ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥

હે અગ્ને વ્રતપતે પરમાત્મનું ! હું બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ
કરું છું, તેનું યથાર્થ રીતે પાલન કરવાને મને સમર્થ કરો.
બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યર્થે આ વ્રત મેં ધારણ કર્યું છે તે માટે
વ્રત સફળ થાય એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

ઓઝમ્ વાયો વ્રતપતે૦ * સ્વાહા ॥ इदं वायवे
इदम् मम ॥ २ ॥

ઓઝમ્ સૂર્ય વ્રતપતે૦ સ્વાહા ॥ इदं सूर्याय इदम्
मम ॥ ३ ॥

ઓઝમ્ ચન્દ્ર વ્રતપતે૦ સ્વાહા ॥ इदं चन्द्राय,
इदम् मम ॥ ४ ॥

ઓઝમ્ વ્રતાનાં વ્રતપતે૦ સ્વાહા ॥ इदमिन्द्राय
व्रतपतये, इदम् मम ॥५॥ मं० ब्रा० १ । ३ । ९-१३ ॥

આ મન્ત્રોના અર્થ પાછુ ઉપરના મંત્ર (૧) પ્રમાણે છે
ઉપર્યુકત મન્ત્રો વડે પાંચ આહુતિઓ આપ્યા બાદ પૃષ્ઠ
૬૦-૬૧માં બતાવ્યા પ્રમાણે ચાર વ્યાહુતિ તથા સ્વિષ્ટકૃત
અને પ્રજાપત્યાહુતિ મળીને એકંદરે છ આહુતિઓ ધૃતની
આપવી. તે પછી આચાર્ય ઉત્તર કે પૂર્વાભિમુખે બેસે
અને બાળકને આચાર્યની સન્મુખ પશ્ચિમ તરફ મોં કરીને
બેસાડી આચાર્ય બાળક તરફ બેઠીને નીચેના મન્ત્રનો
જપ કરે.

ઓઝમ્ આગન્ત્રા સમગન્મહિ પ્રસુમર્ત્ય યુયોતન ।
अरिष्टाः संचरेमहि स्वस्ति चरतादयम् ॥ १ ॥ मं०
ब्रा० १ । ६ । १४ ॥

* વ્રતપતે એની આગળ સત્યમુવૈમિ સુધીનો પૂરા મંત્ર
બોલવો.

હે જ્ઞાન સ્વરૂપ પરમાત્મનું! બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરવાના વ્રતવાળા આ બટુક સંહિત અમે આચાર્યોદિ તારી ઉપાસના કરીએ છીએ. તુંજ એને મનુષ્યોમાં શોભાયુક્ત અને બ્રહ્મચર્યમાં નિયુક્ત કર; તેના અરિષ્ટ નાશ પામે અને તે સુખપૂર્વક રહે.

ત્યાર પછી બાળકે નીચે પ્રમાણે બોલવું:—

ઓ૩મ્ બ્રહ્મચર્યમાગામ્યુપમાનયસ્વ । મં૦ બ્રા૦
૧ । ૬ । ૧૬ ॥

હે ગુરો! મેં બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકાર્યું છે, મને આપની સમીપમાં રાખો. (વિદ્યાર્થ્યન માટે) મારો સ્વીકાર કરો. પછી આચાર્યે નિમ્ન વાક્ય બોલવું.

કો નામાસિ ?

તાઝં નામ શું છે ?

બાળકે નીચે પ્રમાણે કહેવું.

एतन्नामास्मि । मं० ब्रा० १ । ६ । ९ ॥

મારું નામ અમુક છે (કોઈનું) નામ દેવદત્ત હોય તો આ પ્રમાણે બોલવું. દેવદત્તનામાસ્મિ ॥ ભાષાન્તરકર્તા)

પછી બાળકની તથા આચાર્યે પોતાની જમણી હસ્તાં-જલિ શુદ્ધ જલ વડે નીચેના ત્રણ મંત્રો બોલી ભરવી:—

ઓ૩મ્ આપો દિષ્ઠા મયોમ્નુવસ્તા ન ઝર્જે દધાતન ।
મહેરણાય ચક્ષસે ॥ ૧ ॥

હે સર્વવ્યાપક પરમાત્મનું! અમને (શુરુ તથા શિષ્યને) ખલયુક્ત પરાક્રમી કરી તથા સુખદાત્રી વિદ્યા આપી તેને ઉપદેશ કરીએ તેવી બુદ્ધિ આપો.

ઓરમ્ યો વઃ શ્ચિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજયતેહ
નઃ । ઉક્તીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥

હે પરમાત્મનું! આ પ્રદ્ધાયર્યાશ્રમનો અત્યન્ત સુખકારી આનંદ, જેમ કામનાવાળી માતા પોતાના પુત્રોનું સેવન કરી તેને સુખી કરે છે, તેમ હું આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવું.

ઓરમ્ તસ્મા અરં ગમમ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ ।
આપો જન યથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥ ક્રુ० મં० ૧૦ । સૂ० ૯ ॥

હે જગદીશ્વર! અમને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જે તૃપ્તિ વિદ્યાથી મળી છે, તે આ શિષ્યને પ્રાપ્ત કરાવવા હું સમર્થ થાઉં અને તેમાં આપ સહાય થશો.

પછી નીચેના મંત્ર બોલી આચાર્યે પોતાની અંજલિનું પાણી બાળકની અંજલિમાં રેડવું.

ઓરમ્ તત્સંચિતુર્વૃણીમદે વયં દેવસ્ય ભોજનમ્ ।
શ્રેષ્ઠં સર્વધાતમમ્ । તુરં, ભગસ્ય ધોમદિ ॥ ૧ ॥ ક્રુ० મં०
૫ । સૂ० ૮૨ ॥

હે જગદુત્પાદક ઇશ્વર! અમે આપની શરણમાં છીએ. આપ અમારા અવિદ્યાદિ દોષોનો નાશ કરી અમારે માટે વૃષ્ટિદ્વારા ઉત્તમોત્તમ આરોગ્યદાયક અન્ન ઉત્પન્ન કરો.

આ પ્રમાણે બાલકની અંજલિમાં પોતાની અંજલિ બાલી કરીને બાળકની હસ્તાંજલિ અંગુષ્ઠ સહિત, પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલીને બાળકની હસ્તાંજલિનું પાણી પાત્રમાં રેડાવી દેવું.

ओ३म् देवस्य त्वा सवितुः प्रमवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
पृष्णो हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णाम्यसौ * ॥ ૧ ॥ य० अ०
૫ । મં० ૨૬ ॥

હે બાળક ! જગદુત્પાદક પરમાત્માના બાહુ વડે (સર્વ પ્રકારની પુષ્ટિ કરનારા પરાક્રમ રૂપી બાહુ વડે) હું તારો હસ્ત ગ્રહણ કરું છું.

ઉપર પ્રમાણે બીજી વાર બાળકની અંજલિ બરી તેમાં પોતાની અંજલિનું પાણી રેડીને બાળકની હસ્તાંજલિ અંગુષ્ઠ સહિત પકડીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને બાળકની અંજલિનું પાણી તરભાણામાં રેડાવી દેવું.

ओ३म् सविता ते हस्तप्रभोत्, असौ ॥ ૧ ॥

હે કુમાર ! પરમાત્માએ તારો હસ્ત ગ્રહણ કર્યો છે.

વળી ત્રીજી વાર એજ પ્રમાણે અંજલિ અંગુષ્ઠ સહિત પકડીને નિમ્ન મંત્ર બોલીને બાળકની અંજલિનું પાણી તરભાણામાં રેડવું.

ओ३म् अग्निराचार्यस्तव, असौ ॥ મં० બ્રા० ૧ ।

૬ । ૧૫ ॥

* આ ઠેકાણે તથા આ પછી જે મંત્રોમાં અસૌના સ્થાનમાં બાળકનું નામ સંબોધનાન્ત કરવું જેમ કે ગૃહ્ણામિ દેવદત્ત ॥

હે કુમાર જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે.

પછી મંડપની બહાર આવી સૂર્યની સામે ઉભા રહી આચાર્ય નિમ્નલિખિત બે મંત્રો બોલી બાળકને સૂર્યનું દર્શન કરાવે.

ઓ૩મ્ દેવ સવિતરેષ તે બ્રહ્મચારી તં ગોપાય
સ મામૃત આશ્વઃ અં ૧ । સ્વઃ ૨૦ । સૂં ૬ ॥

હે પરમાત્મનું! આ તારો પ્રદક્ષચારી છે, તેની તું રક્ષા કર.

ઓ૩મ્ તત્ત્વધુર્દેવહિતં પુરસ્તાન્નુક્રમચરત્ । પશ્યેમ
શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શતં ૨૨૫૧૫ામ શરદઃ શતં
પ્રબ્રવામ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ
શરદઃ શતાત્ ॥ યજુઃ અં ૩૬ । મં ૨૪ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આવી ગયો છે ત્યાં જોઈ લેવો.

ઉપર પ્રમાણે સૂર્યાવલોકન કરાવીને બાળક સહિત આચાર્યે યજ્ઞશાળામાં આવી, કુંડની ઉત્તરમાં બેસી નિમ્ન મંત્ર બોલવો; અને બાળકે આચાર્યની પ્રદક્ષિણા કરી આચાર્યની સન્મુખ બેસવું.

ઓ૩મ્ યુવા સુવાસાઃ પરિવીત આગાત્ સ ઓ
શ્રેયાન્ ભવતિ જાયમાનઃ । ઓ૩મ્ સૂર્યસ્યાવૃતમન્વાવર્તસ્વ,
અસૌ ॥ ૧ ॥ ક્રૂં મં ૩ । સૂં ૮ ॥

હે જગદીશ્વર! આ કુમાર જ્યાં સુધી યુવાવસ્થા પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી (અડતાલીસ વર્ષનું) પ્રદક્ષચર્ય પાલન કરી) વેદાદિ

વિદ્યાઓ લાક્ષીને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જ સમાવર્તન કરી વિદ્યાદિ શુભયુક્ત થઈ ચૃહસ્થાશ્રમમાં સૂર્ય સરખો તેજસ્વી થાઓ. હે બાળક! સૂર્યના માર્ગને અનુસર.

(જેમ સૂર્ય ધીમે ધીમે પ્રકાશિત થાય છે તેમ તું વિદ્યા વડે પ્રકાશિત થા.)

ઓરમ્ પ્રાણાનાં બ્રન્ધિરસિ યા વિસ્રસોઽન્તક इदं
તે પરિદદામિ, અમુમ્ ॥ ૧ ॥ સાં મં બ્રાં પ્રં ૧
સ્વં ૬ મં ૨૦

હે જગદીશ્વર! જેમ પ્રાણવાહિની નાદીઓનું મિલનસ્થાન નાભિ છે તેમ તું આ વિશ્વનું નાભિસ્થાન છે. આ બાલકને હું જ્ઞાન શરણમાં સોંપું છું તેનું તું રક્ષણ કર. (આ અને એની પછીના મંત્રોમાં અમુમ્ પદના સ્થાનમાં બાલકનું દ્વિતીયાંત નામ બોલવું. જેમકે દેવદત્તમ્.)

પછી બાળકના પેટ પર હસ્તનો સ્પર્શ કરી નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઓરમ્ અહુર इदं ते परिददामि, અમુમ્ ॥ ૨ ॥
મં ૨૧

હે વાયો! આ બાલકને સર્વત્ર: હું તારા શરણમાં સોંપું છું. પછી બાળકના હૃદય પર હસ્તનો સ્પર્શ કરી નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઓરમ્ કૃશન इदं ते परिददामि, અમુમ્ ॥ ૩ ॥
સાં મં બ્રાં પ્રં ૧ સ્વં ૬ મં ૨૨

હે પરમાત્મનૃ! આ બાલકને સર્વત્રઃ હું તારા શરણમાં
સોંપું છું.

પછી નીચેનો મંત્ર બાણી જમણા બાજા ઉપર હસ્તનો
સ્પર્શ કરવો.

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે ત્વા પરિદદામિ, અસૌ ॥ ૪ ॥

સાં મંં બ્રાં પ્રં સ્વં ૬ મંં ૨૩

હે બાલક! તને હું પ્રજાપાલક પરમાત્માને સોંપું છું.
(અસૌ પદના સ્થાનમાં દરેક ઠેકાણે બાલકનું નામ સંબોધ-
નાન્ત બોલવું.)

પછી નીચેનો મંત્ર બોલી બાળકના ડાબા બાજા
ઉપર હસ્તનો સ્પર્શ કરવો.

ઓ૩મ્ દેવાય ત્વા સવિત્રે પરિદદામિ, અસૌ ॥ ૫ ॥

સાં મંં બ્રાં પ્રં સ્વં ૬ મંં ૨૪

હે બાલક! હું તને જગદુત્પાદક પરમાત્માને સોંપું છું.

પછી બાળકના હૃદય ઉપર હસ્ત રાખી નીચેનો
મંત્ર બોલવો.

ઓ૩મ્ તં ધીરાંસઃ કૃવ્યન્નયન્તિ સ્વાધ્યો ૩
મનસા દેવ્યન્તઃ ॥ ૬ ॥ ઋં મંં ૩ અં ૧ સૂં
૮ મંં ૪

ત્યારબાદ આચાર્યે બાળકના જમણા હૃદય ઉપર
પોતાનો હસ્ત રાખી, સન્મુખ ઉભા રહી નીચેનો મંત્ર
બોલવો.

ओ३म् मम व्रते ते हृदयं दधामि । मम चित्त-
मनुचितं ते अस्तु । मम ~~नाम~~ जुषस्व
बृहस्पतिष्ठा नियुनक्तु ममम् । १॥ पार० २ । २॥

अर्थ:—હે શિષ્ય! હું તારા હૃદયને મારે આધીન
કરું છું. તારું ચિત્ત મારા ચિત્તને અનુકૂળ સદા રહે.
તું મારી વાણીને એકાગ્ર મન તથા પ્રીતિપૂર્વક સાંભળીને
તેના અર્થનું સેવન કર્યા કર; આજથી તારી પ્રતિજ્ઞા
અનુકૂળ બૃહસ્પતિ પરમાત્મા તને મારી જોડે યુક્ત કરે,*
આ પ્રતિજ્ઞા કરવી; એ જ પ્રમાણે શિષ્ય પણ આચાર્યની
પાસે પ્રતિજ્ઞા કરે, કે હે આચાર્ય! આપના હૃદયને હું
મારી ઉત્તમ શિક્ષા તથા વિદ્યાની ઉન્નતિ માટે ધારણ કરું
છું. મારા ચિત્તની અનુકૂળ તમારું ચિત્ત હો; આપ મારી
વાણીને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળો અને પરમાત્મા મારી
સાથે આપને સદા નિયુક્ત રાખો.+ આ પ્રમાણે બન્નેએ
અરસપરસ પ્રતિજ્ઞા કરવી. પછી આચાર્યે બાળકને નીચે
પ્રમાણે પૂછવું.

કો નામાસિ ॥

તારું નામ શું છે ?

બાળકે નીચે પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર આપવો.

અહમ્મો:

મારું અમુક નામ છે. (પોતાનું નામ બાળકે આ
જગ્યાએ બોલવું) પછી આચાર્યે નીચે પ્રમાણે પૂછવું.

* પરમાત્મા તને લક્ષ્યાવવા માટે મને સોંપે.

+ પરમાત્મા આપને મારા શુરુ બનાવે.

કસ્ય ત્વં બ્રહ્મચાર્યસિ ।

તું કેનો પ્રજ્ઞાચારી છે ?

બાલક—મવતઃ આપનો.

પછી આચાર્યે બાળકની રક્ષાને માટે નીચેનો મંત્ર બોલી બાળકને સમજાવવું કે, તું પ્રાણ આદિની ઉત્તમ વિદ્યાને માટે યત્નવાન થા.

ઓ૩મ્ ઇન્દ્રસ્ય બ્રહ્મચાર્યસ્યગ્નિરાચાર્યસ્તવાહમાચાર્ય-
યંતવ અસૌ ॥ પાર૧ ૨ । ૨ ॥

હે કુમાર ! તું ઇન્દ્રનો પ્રજ્ઞાચારી છે; અગ્નિ પરમાત્મા તારા આચાર્ય છે, હું તારો આચાર્ય છું; (અસૌ પદના સ્થાનમાં બાળકનું સંબોધનાન્ત નામ બોલવું.)

ઓ૩મ્ કસ્ય બ્રહ્મચાર્યસિ પ્રાણસ્ય બ્રહ્મચાર્યસિ
કસ્ત્વા કમુપનયતિ કાય ત્વા પરિદદામિ ॥

તું પ્રજ્ઞાપતિ પરમાત્મા તથા સર્વના પ્રાણોનો પણ પ્રાણ જે પરમાત્મા છે, તેનો પ્રજ્ઞાચારી છે. તે સુખસ્વરૂપ પ્રજ્ઞાપતિ પરમાત્મા સુખને માટે તારે ઉપનયન કરે છે, તે સુખસ્વરૂપ પ્રજ્ઞાપતિને હું તારે સમર્પણ કરું છું.

ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે ત્વા પરિદદામિ । દેવાય ત્વા-
સવિત્રે પરિદદામિ । અદ્યમ્યસ્ત્વૌષધીભ્યઃ પરિદદામિ ।
આવાપૃથિવીભ્યાં ત્વા પરિદદામિ । વિશ્વેભ્યસ્ત્વા

દેવેભ્યઃ પરિદદામિ । સર્વેભ્યસ્ત્વા ભૂતેભ્યઃ પરિદદા-
મ્યરિષ્ટયૈ ॥ પાર૦ ૨ । ૨ ॥

હું તને પ્રજાપતિ પરમાત્માને આપું છું, હું તને-
જગદુત્પાદક સવિતા પરમાત્માને અર્પણ કરું છું, તથા હું
તને જળ, ઔષધી, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, સર્વ વિદ્વાનો તથા સર્વ
પ્રાણી માત્રને અર્પણ કરું છું. તું એમનું જ્ઞાન મેળવી
તેનો યથાર્થ ઉપયોગ કર.

આ ઉપનયન સંસ્કાર પૂરો થયા પછી જો તે જ દિવસે
વેદારંભ કરવાનો વિચાર બાળકના પિતા તથા આચાર્યનો
હોય તો તે જ દિવસે કરવો, અને જો બીજો દિવસે કરવાનો
વિચાર હોય તો પૃષ્ઠ ૬૭માં લખ્યા પ્રમાણે મહાવામદે-
વ્યગ્નાન કરી સંસ્કારમાં આવેલી સ્ત્રીઓનો બાલકની માતા
અને પુરુષોનો બાળકનો પિતા સંસ્કાર કરી વિદ્વાય કરે.
અને માતા, પિતા, આચાર્ય, સંખધી, ઇષ્ટમિત્ર વગેરે
મળીને બાળકને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ આપી પોતપોતાને
ઘેર જાય.

ઓ૩મ્ ત્વં જીવ શરદઃ શતં વર્દ્ધમાનઃ, આયુષ્માન્
તેજસ્વી વર્ચસ્વી ભૂયાઃ ॥

તું સો વર્ષ સુધી જીવ, તું આયુષ્માન્, તેજસ્વી તથા
બ્રહ્મજ્ઞાનવાળો થા.

इति उपनयनसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ વેદારમ્ભસંસ્કારવિધિવિધીયતે ॥

ગાયત્રીથી માંડી *સાંગોપાંગ ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવાને માટે જે નિયમ ધારણ કરવો તેને વેદારંભ કહે છે.

અમયઃ—જે દિવસ ઉપનયન સંસ્કારનો છે તેજ વેદારંભનો છે. જે તે દિવસે ન થઈ શકે અથવા કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો બીજે દિવસે કરવો. જે બીજે દિવસ પણ અનુકૂળ ન હોય તો એક વર્ષની અંદર ગમે તે દિવસે કરવો.

ભાધિઃ—વેદારંભનો જે દિવસ નક્કી કર્યો હોય તે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં શુદ્ધોદક વડે બાળકને સ્નાન કરાવી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરાવી, પછી કાર્યકર્તા અર્થાત્ પિતા, જે પિતા ન હોય તો આચાર્યે બાલકને લઈને ઉત્તમાસન ઉપર વેદિની પશ્ચિમ બાજુમાં પૂર્વાભિમુખે બેસવું. ત્યારબાદ પૃષ્ઠ ૬ થી પૃષ્ઠ ૪૩ સુધીમાં + ઈશ્વરપ્રાર્થના,

---

* (વેદનાં અંગ) શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુકત, છન્દ, જ્યોતિષ, (વેદનાં ઉપાંગ) પુર્વમીમાંસા, વૈશેષિક, ન્યાય, યોગ, સાંખ્ય અને વેદાંત; (ઉપવેદ) આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ, તથા અથર્વવેદ, અર્થાત્ શિલ્પશાસ્ત્ર; (બ્રાહ્મણ) ઐતરેય, શતપથ, સામ અને ગોપથ (વેદ) ઋક, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ આ સર્વને ક્રમપૂર્વક જણાવ્યા.

+ જે ઉપનયન પછી તરતજ વેદારંભ કરે તો તેને ફરીથી સ્વસ્તિવાચન, ઈશ્વરપ્રાર્થના તથા શાંતિપ્રકરણની આવશ્યકતા નથી.

સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ વગેરે કરી, અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન, જલપ્રોક્ષણ, આધારાવાજ્યભાગાહુતિ ચાર, વ્યાહુતિ ચાર તથા આઠ ઘૃતાહુતિ મળી સોળ આહુતિઓ આપવી. ત્યાર બાદ પૃષ્ઠ દરમાં લખેલી (ઓરમ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ । અગ્નિ આર્યૃષિઃ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ઘૃતાહુત આપ્યા પછી પૃષ્ઠ પાઞમાં લખેલા અચન્ત દ્વિષા આત્મા ઇત્યાદિ મંત્રથી પાંચ ઘૃતાહુતિ વડે પ્રધાન હોમ કરવો. ત્યારબાદ વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર તથા સ્વષ્ટકૃત હોમાહુતિ એક અને પ્રાજ્ઞપત્યાહુતિ એક મળી છ આજ્યાહુતિ બાળકના હાથે અપાવવી; પછી નીચેના મંત્રો બોલી વેદિમાંનો અગ્નિ એકઠો કરવો.

ઓરમ્ અગ્ને સુશ્રવસં મા કુરુ । ઓરમ્ યથા ત્વમગ્ને સુશ્રવઃ સુશ્રવા અસિ । ઓરમ્ एवं માં સુશ્રવઃ સૌશ્રવસં કુરુ । ઓરમ્ યથા ત્વમગ્ને દેવાનાં યજ્ઞસ્ય નિધિપાઅસિ । ઓરમ્ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ પાર૦ ૨ । ૪ ॥

હે અગ્ને પરમાત્મનું! આપ સર્વની વાતને સારી રીતે સાંભળો છો, તેમજ મને પણ સર્વ વિદ્યાયુક્ત કરો. જે પ્રમાણે આપ સાંભળનારાઓના પણ સાંભળનારા છો, તે પ્રમાણે મને પણ યથાર્થ સાંભળનારાઓમાંનો એક કરો. આપ જેમ વિદ્વાનો તથા યજ્ઞના અધિપતિ રક્ષક છો તેમજ મને પણ મનુષ્યો તેમજ વેદોનો રક્ષક કરો, એવી હું આપની પાસે યાચના કરું છું.

પછી બાલકે કુંડની પ્રદક્ષિણા કરી આગળ લખેલા “ઐ અદિતેન્નુમન્યસ્વઃ” ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે યજ્ઞકુંડની

ચારે તરફ જલસેચન કરી યજ્ઞકુંડની દક્ષિણ બાજુમાં ઉત્તરાભિમુખે ઉભા રહી ઘૃતમાં બોળેલી સમિધા હાથમાં લઈ નીચેનો મંત્ર બોલી અગ્નિમાં નાંખવી.

ઓઽમ્ અગ્નયે સમિધમાહાર્ષે વૃહતે જાતવેદસે ।
યથા ત્વમગ્ને સમિધા સમિધ્યસઽણ્વમહમાયુષા મેધયા
વર્ચસા પ્રજયા પશુભિર્બ્રહ્મવર્ચસેન સમિન્ધ્રે જીવપુત્રો
મમાચાર્યો મેધાવ્યહમસાન્યનિરાકરિઽણુર્યક્ષસ્વી તેજસ્વી
બ્રહ્મવર્ચસ્યન્નાદો મૂયાસઃસ્વાહા ॥ પાર૦ ૨ । ૪ ॥ ૩ ॥

હે પરમાત્મન! જેમ સમિધા વડે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, તેમજ આપની કૃપાથી હું દીર્ઘાયુ, બુદ્ધિમાન, પ્રજાવર્ચસ, તેજોયુક્ત, પ્રજાવાન, પશુમાન, અને પ્રજાવિદ્યાદિ ગુણો વડે પ્રકાશિત થાઉં. હું તથા મારો આચાર્ય ચિરાયુ, પુત્રવાળા, મેધાવી, સત્યના પક્ષપાતી, કીર્તિમાન, તેજસ્વી, વિદ્વાન તથા અન્નાદિના લોકતા થઈએ. આ મંત્ર સૂત્રકારોએ અથર્વવેદના ઓગણીસમા કાંડના સાતમા અનુવાકના ચોસઠમા સૂકત ઉપરથી બનાવ્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજી સમિધા નાંખવી. પછી ફરી ઓઽમ્ અગ્ને સુશ્રવઃ મંત્ર વડે વેદિના અગ્નિને એકઠો કરવો; અને પૃષ્ઠ ૫૮ માં લખેલા અદિતેઽનુમન્યસ્વ ઈત્યાદિ મંત્રો વડે જલપ્રોક્ષણ કરી બાલકે વેદિના પાશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખે બેસી વેદિના અગ્નિ પર બંને હાથ થોડા થોડા તપાવી હાથમાં પાણી લગાડીને નિમ્ન મંત્રો બોલી સ્પર્શ કરવો:—

ઓ૩મ્ તનૂપા અંગ્નેસિ તુન્વં મે પાહિ ॥ ઓ૩મ્
આયુર્દા અંગ્નેસ્યાયુ મે દેહિ ॥ ઓ૩મ્ વર્ષોદા અંગ્નેસિ
ત્રર્ષો મે દેહિ ॥ ઓ૩મ્ અગ્ને યન્મે તન્વાઽઙ્ગનં તન્મ
આપૃજ ॥ યજુઃ ૩, મં ૧૭

હે અગ્ને-જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મન! આપ શરીરની રક્ષા
કરનાર છે, મારા શરીરની રક્ષા કરો, આપ આયુષ્યદાતા
છો, મને આયુષ્ય (દીર્ઘ જીવન) આપો. આપ તેજ અને
વિદ્યાના દાતા છો, મને તેજ તથા વિદ્યા આપો. હે અગ્ને
પરમાત્મન! મારા શરીરમાં જે જે ન્યૂનતા હોય તેની
પૂર્તિ કરો.

ઓ૩મ્ મેઘાં મે સવિતા આ દધાતુ ॥ ઓ૩મ્
મેઘાં મે દેવી સરસ્વતી આ દધાતુ ॥ ઓ૩મ્ મેઘાં મે
અશ્વિનૌ દેવાવાધત્તાં પુષ્કરસ્રજૌ ॥ પાર ૦ ૨ । ૪ ॥ ૮ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

તત્પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે મધ્યમાં તથા અના-
મિકા આંગળી જલવાળી કરી ઈન્દ્રિયસ્પર્શ કરવો:—

ઓ૩મ્ વાક્ મ આપ્યાયતામ્ ॥ મુખસ્પર્શ,
ઓ૩મ્ પ્રાણશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ નાસિકાના અંતે છિદ્રનો સ્પર્શ.
ઓ૩મ્ ચક્ષુશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ જનને નેત્રોનો સ્પર્શ.
ઓ૩મ્ શ્રોત્રશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ જનને કાનનો સ્પર્શ.
ઓ૩મ્ યજ્ઞોબલંશ્ચ મ આપ્યાયતામ્ ॥ જનને જાહુનો સ્પર્શ.

પાર. કાં ૦ ૨-કં. ૪ । ૮ ॥

હે પરમાત્મનું! મારાં તમામ અંગ આપની કૃપાથી પરિપૂર્ણ થાય તથા વાણી, પ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર, કીર્તિ, વિદ્યા અને જલ એ સર્વ મારામાં પૂર્ણ થાય.

નિમ્ન મંત્રો વડે બાલકે પરમેશ્વરનું ઉપસ્થાન કરવું:—

ઓરમ્ મયિ મેધાં મયિ પ્રજાં મયગ્નિસ્તેજો
દધાતુ । મયિ મેધાં મયિ પ્રજાં મયીન્દ્ર ઇન્દ્રિયં
દધાતુ । મયિ મેધાં મયિ પ્રજાં મયિ મૂર્યો ભ્રાજો
દધાતુ । યત્તે અગ્ને તેજસ્તેનાહં તેજસ્વી ભૂયાસમ્ । યત્તે
અગ્ને વર્ચસ્તેનાહં વર્ચસ્વી ભૂયાસમ્ । યત્તે અગ્ને
હરસ્તેનાહં હરસ્વો ભૂયાસમ્ । સૌત્રમન્ત્રાઃ ॥

હે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મનું! મારામાં શીઘ્ર વિદ્યા અહણુ કરનારી બુદ્ધિને કૃપયા ધારણ કરાવો તથા વિદ્યારૂપ તેજ તથા પ્રજાથી મને વર્ધિત કરો; પરમેશ્વર્ય યુક્ત પરમેશ્વર મને પૂર્વોક્ત બુદ્ધિ, પ્રજા તથા સુદૃઢ ઈન્દ્રિયોવાળો કરે; ચરાચર જગતનો આત્મા મારામાં પૂર્વોક્ત મેધા, પ્રજા તથા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ધારણ કરે. હે અગ્ને પરમાત્મનું! આપના તેજ વડે હું તેજસ્વી થાઉં, આપની વિદ્યાથી હું વિદ્વાન થાઉં તથા હે પરમાત્મનું! આપ જેમ સર્વ રસોના હર્તા છો, તે પ્રમાણે હું પણ વિદ્યારૂપ રસનો હરણ કર્તા થઈ આનંદિત થાઉં.

ઉપર પ્રમાણે ઉપસ્થાન કર્યા પછી બાલકે યજ્ઞકુંડની ઉત્તરમાં જઈ, ઘુંટણને જમીન ઉપર ટેકવી પૂર્વાભિમુખે બેસવું, અને આચાર્યે બાલકની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખે

જેસવું. પછી બાલકે નિમ્ન મંત્ર વડે આચાર્યને કહેવું કે:—

અધીદિ ધૂઃ સાવિત્રી ધો અનુબ્રૂહિ ॥

હિ આચાર્ય ! પ્રથમ ઓંકાર, પશ્ચાત્ ત્રણ મહા વ્યાહતિ અને પછી સાવિત્રી (ગાયત્રી) આ ત્રિક અર્થાત્ ત્રણે મેળવીને પરમાત્માના વાચક મંત્રને અને ઉપદેશ કરો. પછી આચાર્ય એક વસ્ત્ર પોતાના તથા બાળકના અભા ઉપર રાખી પોતાના હાથમાં બાળકના બંને હસ્તની આંગળીઓ પકડી નીચે પ્રમાણે ત્રણ કટકે ગાયત્રી મંત્રને ઉપદેશ બાળકને કરવો. પ્રથમવાર:—

ઓ૩મ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ॥

આટલો કટકો એક એક પદના શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સહિત બાલકની પાસે બોલાવવો અને બીજી વાર:—

ઓ૩મ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।

ઉપરનો ભાગ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સહિત ધીરે ધીરે બોલાવી ત્રીજીવાર આજો મંત્ર નીચે પ્રમાણે બોલાવવો.

ઓ૩મ્ ધૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ । તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥
યજુઃ અં ૬, મં ૩

પછી એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે સંક્ષેપથી સંભળાવવો.

અર્થ:—(ઓઙ્મ) એ પરમેશ્વરનું મુખ્ય નામ છે. આ નામની સાથે બીજાં ધણાં નામો આવી જાય છે. (મૂઃ) જે પ્રાણનો પણ પ્રાણ છે (મુવઃ) સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરનાર, (સ્વઃ) સ્વયં સુખસ્વરૂપ હોઈ પોતાના ઉપાસકોને પણ સર્વ પ્રકારનાં સુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર, (સવિતુઃ) જગત્ની ઉત્પત્તિ કરનાર તથા સૂર્યોદિ પ્રકાશકોના પણ પ્રકાશક, સમગ્ર ઐશ્વર્યદાતા, (દેવસ્ય) કામના કરવા યોગ્ય સર્વત્ર વિજય કરાવનાર પરમાત્માનું જે શરેણ્યમ્ અતિ શ્રેષ્ઠ, અહણ તથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય (મર્ગઃ) સર્વ કલેશોને ભસ્મ કરનાર શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. (તત્) તેનું અમે (ધીમહિ) ધારણ કરીએ કે જેથી (યઃ) અમારી (ધિયઃ) બુદ્ધિઓને ઉત્તમ ગુણ, કર્મ, સ્વભાવમાં (પ્રચોદયાત્) પ્રેરણા કરે. એજ પ્રયોજનને માટે જગદીશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરવી. એના સિવાય અન્ય કોઈને ઉપાસ્ય-ઇષ્ટદેવ તેની બરાબર અથવા તેનાથી અધિક નહિ માનવો જોઈએ. આ પ્રમાણે અર્થ સંભળાવ્યા પછી નિમ્ન મંત્ર વડે બાલક તથા આચાર્ય પૂર્વવત્ ૬૯ પ્રતિજ્ઞા કરે.

ઓઙ્મ મમ વ્રતે હૃદયં તે દધામિ । મમચિત્ત-
મનુચિતં તે અસ્તુ । મમ વાચમેક વ્રતો જુષસ્વ
વૃદ્ધસ્પતિષ્ઠા નિયુનક્તુ મહ્યમ્ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

આ મંત્રનો અર્થ ઉપનયન પ્રકરણમાં આપેલો છે ત્યાં જોઈ લેવો.

પછી નિમ્ન મંત્રો વડે પ્રથમથી તૈયાર કરી રાખેલી

સુંદર મજબુત* મેખલા બાળકની કેડે બાંધવી

ઓ૩મ્ इयं दुरुक्तं परिबाधमाना वर्णे पवित्रं पुनती म
આગાત્ । માળાપાનાભ્યાં બલમાદધાના સ્વસા દેવી
સુમગા મેઘલેયમ્ ॥ સાં મંં બ્રાં મં ૧, મ્ં ૬,
મંં ૨૭ । પારસ્કર ગૃહ્ય. ૨-૨-૮

આ મેખલા પ્રશ્નચર્ય, સુશિક્ષા તથા સર્વ વિદ્યાના
લાભાર્થે ધારણ કરવામાં આવે છે. સઘળી દુષ્ટતા તથા
કુશિક્ષાને છોડવવાને આજ્ઞથી હું આ પ્રતિજ્ઞા વડે મેખલાને
ધારણ કરાવું છું. આ મેખલા પ્રાણ અને અપાનની શક્તિ
દ્વારા પૂણ્યવસ્થા સુધી ધારણ કરવાને તથા અગ્નિ સમાન
સાંભાગ્ય વધારવાને માટે કારણબૂત થાયો.

ત્યારબાદ નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્યે બાળકને બે
શુદ્ધ કોપીન, બે રૂમાલ, એક ઉત્તરીય વસ્ત્ર અને બે
કટિવસ્ત્ર આપવાં, અને એમાંથી એક કટિવસ્ત્ર, કોપીન અને
એક ઉપવસ્ત્ર બાળકને આચાર્યે ધારણ કરાવવું.

ઓ૩મ્ युवा सुवासाः परिवीत आगात् । स उ
શ્રેયાન્ ભવતિ જાયમાનઃ । તં ધીરાસઃ કવચ ઉભયન્તિ
સ્વાધ્યો મનસા દેવયન્તઃ । ॥ ૧ ॥ ઋં મંં ૩, અં ૧,
મ્ં ૮ મં ૪

*પ્રાણીયુતે મુજ અથવા દર્જની, ક્ષત્રિયને ધનુષ સંગ્રહ
ધાસ અથવા વદકલ (ગાડની ખાલ)ની અને વૈશ્યને ઊન અથવા
શણની મેખલા હોવી જોઈએ.

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

પછી આચાર્ય દંડ* હાથમાં લઈ ઉભા રહે અને બાળક પછી આચાર્યની સન્મુખ હાથ જોડીને ઉભો રહે અને નીચેનો મંત્ર બોલી આચાર્યના હાથમાંથી દંડ લે.

ओ३म् यो मे दण्डः परापतद्वैद्यायसोऽधि भूम्याम् ।
तमहं पुनरादद आयुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ सौत्रमंत्रः ॥
પારસ્કર. મૃ. ૨।૨।૧૨ ॥

હે ગુરો! હું પૂર્ણ આયુષ્ય, બ્રહ્મજ્ઞાન તેજ અને ઉત્તમ ગુણોની પ્રાપ્તિને માટે આ દંડ ધારણ કરું છું; તે મને આપ આપો અને મારી આ ઈચ્છા પરમાત્માના અનુગ્રહથી પૂર્ણ થાઓ.

પછી આચાર્ય બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્યાશ્રમનો નીચે પ્રમાણેનો સાધારણ ઉપદેશ* કરવો.

*બ્રાહ્મણના બાલકનો પગના અંગુઠાથી તે કપાળ સુધીનો લાંબો ખાખર અથવા બિલીના ઝાડનો, ક્ષત્રિયને લમર સુધીનો, વડ અથવા ખેરના ઝાડનો અને વૈશ્યનો નાસિકાના અગ્રભાગ સુધીનો પીલુ અથવા ગુલરનાં વૃક્ષનો દંડ જોઈએ, અને એ દંડ સ્નિગ્ધ હોવા સાથે વાંકો, અગ્નિથી બળેલો કે કીડ લાગેલો ન હોવો જોઈએ તથા તેમને ખેસવા માટે એક મૃગચર્મ, એક જલપાત્ર, એક પ્યાલું અને એક આચમની એ પ્રમાણે પ્રત્યેક બ્રહ્મચારીને આપવું જોઈએ.

*આચાર્ય ઉપદેશ કરે તે વખતે પ્રત્યેક વાક્યને છેડે શિષ્યે વાદમ્ અથવા ઓ૩મ્ એ પદ બોલવું. (ભાષાંતરકર્તા)

ब्रह्मचार्यसि असौX ॥ १ ॥ अपोऽज्ञान ॥ २ ॥
 कर्मकुरु ॥ ३ ॥ दिवा मास्वाप्सोः ॥ ४ ॥ आचार्याधीनो
 वेदमधीष्व ॥ ५ ॥ द्वादश वर्षाणि प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं गृहाण वा
 ब्रह्मचर्यं चर ॥ ६ ॥ आचार्याधीनो भवान्यत्राधर्माचरणान्
 ॥ ७ ॥ क्रोधानृते वर्जय ॥ ८ ॥ मैथुनं वर्जय ॥ ९ ॥ उपरि
 शय्यां वर्जय ॥ १० ॥ कौशीलवगन्धाञ्जनानि वर्जय ॥ ११ ॥
 अत्यन्तं स्नानं भोजनं निद्रां जागरणं निन्दां लोभमोह-
 भयशोकान् वर्जय ॥ १२ ॥ प्रतिदिनं रात्रेः पश्चिमे यामे
 चोत्थायावश्यकं कृत्वा दन्तधावनस्नानमन्ध्योपासनेश्वर-
 स्तुतिप्रार्थनोपासनायोगाभ्यासान्नित्यमाचार ॥ १३ ॥
 क्षुरकृत्यं वर्जय ॥ १४ ॥ मांसरूक्षाहारं मन्त्रादिपानं च
 वर्जय ॥ १५ ॥ गवाश्वहस्त्युष्ट्रादियानं वर्जय ॥ १६ ॥
 अन्तर्ग्रामनिवासोपानच्छत्रधारणं वर्जय ॥ १७ ॥ अकामतः
 स्वयमिन्द्रियस्पर्शेन वीर्यस्खलनं विहाय वीर्यं शरीरे
 संरक्ष्योर्ध्वरेताः सततं भव ॥ १८ ॥ तैलाभ्यङ्गमर्दनात्यम्ला-
 तितित्तकषायक्षाररेचनद्रव्याणि मा सेवस्व ॥ १९ ॥

Xअसौ पक्ष्मा स्थानमां ब्रह्मचारीनुं नाम संभोधनान्त
 मोक्षवुं.

નિત્યં યુક્તાહારવિહારવાન્ વિદ્યોપાર્જને ચ યત્નવાન્ ભવ
 ॥૨૦॥ સુશ્લોઘો મિત્રભાષી સમ્યો ભવ ॥૨૧॥ મેઘલ્લા
 દણ્ડધારણમૈદ્યચર્યસમિદાધાનોદકસ્પર્શનાચાર્યપ્રિયાચર-
 ણપ્રાતઃસાયમભિવાદનવિદ્યાસંચયજિતેન્દ્રિયત્વાદીન્યેતે તે
 નિત્યધર્માઃ ॥ ૨૨ ॥ સૌત્રોપદેશઃ ॥

અર્થ:-તું આજથી પ્રજ્ઞાચારી છે. ૧. નિત્ય સન્ધ્યો-
 પાસના તથા ભોજનની પૂર્વે શુદ્ધ જળનું આચમન કર્યા
 કર, ૨. દુધે કર્મો ત્યાગીને ધર્માચરણ કર, ૩. દિવસે કદિ
 સૂઈશ નહિ, ૪. આચાર્યને તાબે રહીને સાંગોપાંગ વેદ
 ભણવામાં નિત્ય પુરુષાર્થ કર, ૫. એક એક વેદને માટે
 બાર બાર વર્ષનું પ્રજ્ઞાચર્ય અર્થાત ૪૮ વર્ષ સુધી અથવા
 જ્યાંસુધી સાંગોપાંગ ચાર વેદ પુરા થાય ત્યાં સુધી અખંડ
 પ્રજ્ઞાચારી રહે, ૬. આચાર્યને આધીન ધર્માચરણમાં રહેજે;
 પરંતુ જો આચાર્ય અધર્માચરણ વા અધર્મ કરવાનું કહે તો
 તે કદિ ન માનીશ અને તેવું આચરણ કદિ ન કરીશ,
 ૭. ક્રોધ તથા મિથ્યા ભાષણ કરવાનું છોડી દે, ૮. આઠ
 † પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ કર, ૯. જમીન ઉપર સૂજો
 અને પલંગ આદિ ઉપર કદિ ન સૂતો, ૧૦. ગાવું, બળવણું
 તથા નૃત્ય આદિ નિન્દિત કર્મ, ગંધ, તથા અંજન

† સ્ત્રીનું ધ્યાન, કથા, સ્પર્શ, ક્રીડા, દર્શન, આલિંગન,
 એકાંતવાસ અને સમાગમ આ આઠ પ્રકારનું મૈથુન કહેવાય છે,
 જે એને છોડે જે તેજ પ્રજ્ઞાચારી કહેવાય છે.

કર્મ, ગંધ તથા અંજન આદિનું સેવન ન કર, ૧૧. અતિ સ્નાન, અતિ લોજન, અધિક નિદ્રા, અધિક જાગરણ, નિદ્રા, લોભ, મોહ, ભય તથા શોકને કદિ પણ ગ્રહણ ન કરીશ, ૧૨. રાત્રિના પાછલા પહોરે ઉઠી આવશ્યક શૌચાદિ, દંતધાવન (દાતણું) સ્નાન, સન્ધ્યોપાસના, ઇશ્વરની સ્તુતિ, પ્રાર્થના, ઉપાસના તથા યોગાભ્યાસનું આચરણ નિત્ય કર, ૧૩. હજામત ન કરાવીશ, ૧૪. માંસ, રૂક્ષ અર્થાત્ શુષ્ક અન્ન જેવા કે ચણા આદિ ખાતો ના અને મઘાદિનું પાન કરતો નહિ, ૧૫. બળદ, ઘોડા, હાથી તથા ઉંટ આદિની સ્વારી કરતો નહિ, ૧૬. ગામમાં રહેવું તથા જોડા અને છત્રીનું ધારણ કરવું તેનો પરિત્યાગ કર, ૧૭. લઘુશંકા વિના ઉપસ્થ ઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ કરી વીર્યસ્ખલન કદિ ન કર, વીર્યને શરીરમાં રાખી નિરંતર ઉર્ધ્વરેતા થા અર્થાત્ વીર્યનું પતન કોઈ દિવસ ન થાય તેવી રીતે વ્રત કર, ૧૮. તૈલાદિ વડે અંગમર્દન તથા જાતજાતના ઉવટણ લગાડવાં, અતિશય ખાટા, આમલી વગેરે, અતિ તીખા મરચાં આદિ, તુરા, હરડે આદિ, ક્ષાર અધિક મીઠું આદિ, રેચક નેપાળો આદિ દ્રવ્યોનું સેવન કદિ ન કર, ૧૯. નિત્ય યોગ્ય આહારવિહાર કરીને વિદ્યા ગ્રહણમાં ચતનશીલ થજે, ૨૦. સુશીલ, થોડું ખોલનાર થઈ સભામાં ખેસવા યોગ્ય ગુણોનું સંપાદન કરજે, ૨૧. મેખલા તથા દંડનું ધારણ, ભિક્ષાચરણ, અગ્નિહોત્ર, સ્નાન, સન્ધ્યોપાસના, આચાર્યનું પ્રિય આચરણ તથા આચાર્યને સાચંપ્રાતઃ નમસ્કાર કરવા એ તારાં નિત્ય કરવાનાં અને જોનો નિષેધ કર્યો છે તે નિત્ય ન કરવાનાં કર્મો છે. ૨૨.

જ્યારે આ ઉપદેશ આચાર્ય કરી રહે ત્યારે બ્રહ્મચારી આચાર્યને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને કહે કે આપે જે ઉપદેશ કર્યો છે તે જ પ્રમાણે હું કરીશ. પછી બ્રહ્મચારી યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી પશ્ચિમ દિશામાં ઉભો રહી માતા, પિતા, ખંડેન, ભાઈ, મામા, માસી તથા કાકા આદિની પાસેથી તથા જે ભિક્ષા આપવાની ના ન પાડે તેમની પાસેથી ભિક્ષા* માગે, અને જેટલી ભિક્ષા મળે તે બધી આચાર્યની પાસે મૂકે. પછી આચાર્ય તેમાંથી થોડીક કાઢી લઈ બીજી બધી ભિક્ષા બાળકને આપી દે, અને બાળકે તે ભિક્ષા પોતાના લોજનને માટે રાખી મૂકવી. પછી બાળકને શુભાસન ઉપર બેસાડીને પૃષ્ઠ દ્વયમાં બતાવ્યા પ્રમાણે વામદેવ્યગાન કરવું.

એ પ્રમાણે ગાન થઈ રહ્યા પછી રાખેલી ભિક્ષામાંથી બાળક પોતાની રુચિ અનુસાર લોજન કરે. પશ્ચાત્ સાયં-કાલ સુધી વિશ્રામ લઈ ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કારમાં લખેલી સંધ્યોપાસના આચાર્ય બાળકની પાસે કરાવે; અને બ્રહ્મચારી સહિત આચાર્ય યજ્ઞકુંડની પાશ્ચિમમાં આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસી સ્થાલીપાક અર્થાત્ પાછળ લખ્યા પ્રમાણે

* બ્રાહ્મણનો બાળક જે પુરુષ પાસે ભિક્ષા માગે તો “ભવાન્ ભિક્ષાં દદાતુ” અને સ્ત્રીની પાસે માગે તો “ભવતી ભિક્ષાં દદાતુ” એ પ્રમાણે, અને ક્ષત્રિયનો બાલક પુરુષ પાસે “ભિક્ષાં ભવાન્દદાતુ” અને સ્ત્રીની પાસે “ભિક્ષાં ભવતી દદાતુ” એ પ્રમાણે તથા વૈશ્ય પુરુષ પાસે “ભિક્ષાં દદાતુ ભવાન્” અને સ્ત્રીની પાસે “ભિક્ષાં દદાતુ ભવતી” એ પ્રમાણે બોલે,

ભાત બનાવી તેમાં ઘી નાંખી એક પાત્રમાં કાઢી પાછળ લખ્યા પ્રમાણે સમિદાધાન તથા જલપ્રોક્ષણ કરી આધારા-વાજ્યભાગાહુતિ ચાર તથા વ્યાહુતિઆહુતિ ચાર મળી આઠ આજ્યાહુતિ આપવી. પછી પ્રક્ષચારી ઉભો થઇ પાછળ લખેલા “મન્ને સુશ્રવઃ૦” મંત્ર વડે ત્રણ સમિદાની આહુતિ આપે. તત્પશ્ચાત્ પ્રક્ષચારીએ બેસી જઈ યજ્ઞકુંડના અગ્નિ વડે પોતાના હાથ તપાવી ઉપર લખેલા મંત્રો વડે મુખસ્પર્શ તથા અંગસ્પર્શ કરવો; બાક ઉપર કહેલો ભાત આચાર્યે બાળકને હોમ તથા ભોજનને માટે આપવો. પછી આચાર્ય તે ભાતમાંથી આહુતિના અનુમાનથી ભાતને થાળીમાં લઈ તેમાં ઘી નાંખી નીચે લખેલા મંત્રો વડે આહુતિ આપે.

ઓ૩મ્ સદસસ્પતિમદ્ભુતં પ્રિયમિન્દ્રસ્ય કામ્યમ્ સર્નિ
મેધામયાસિષ ૨ સ્વાહા । इदं सदसस्पतये इदन्न मम ॥
યજુઃ૦ અ૦ ૩૨, મં૦ ૧૩

ન્યાયકારી, સલાઓના સ્વામી, અદ્ભુત ઐશ્વર્ય શુભકર્મ સ્વભાવવાળા, ઇન્દ્રિયોના માલિક, મનુષ્યે પ્રેમ કરવા યોગ્ય પરમાત્માની હું સેવા કરું અને સત્ય તથા અસત્યની જેના વડે પરીક્ષા થાય તેવી ઉત્તમ બુદ્ધિને મેળવું.

તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો
નઃ પ્રચોદયાત્ । इदं सवित्रे इदन्न मम ॥ यजुः० अ०
૨૨, મં૦ ૮

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપવામાં આવ્યો છે.

ઓરમ્ ક્ષુધિભ્યઃ સ્વાહા । इदं क्क्षुधिभ्यः इदम
मम ॥

(ઓરમ્ યદસ્ય કર્મણો) એ મંત્ર વડે ચોથી આહુતિ પશ્ચાત્ આગળ લખેલી વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર અને (ઓરમ્ સ્વજ્ઞો) વગેરે મંત્રો વડે આજ્યાહુતિ આઠ મળી બાર આજ્યાહુતિઓ આપવી, અને બ્રહ્મચારીએ શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસી પૃષ્ઠ ૬૭ માં લખેલું વામદેવ્યગાન આચાર્યની સાથે કરી, નીચેના વાક્ય વડે આચાર્યને વંદન કરે.

अमुकगोत्रोत्पन्नोऽहं भो भवन्तमभिवादये ॥

અમુક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલો હું આપને અભિવાદન કરું છું.

આચાર્યે નીચે પ્રમાણે બોલી આશીર્વાદ દેવો.

आयुष्मान् विद्यावान् भव सौम्य ॥

પશ્ચાત્ હોમ કરતાં વધેલું હવિષ્ય અન્ન અને બીજા સુંદર મિષ્ટાન્નનું ભોજન આચાર્યની સાથે યા તો પૃથક્ બેસીને બ્રહ્મચારીએ કરવું. તત્પશ્ચાત્ હસ્ત, મુખ ધોઇને સંસ્કારમાં નિમંત્રણથી આવ્યા હોય તેમને યથાયોગ્ય ભોજન કરાવી, સ્ત્રીઓને સ્ત્રી અને પુરુષોને પુરુષ પ્રીતિ પૂર્વક વિદાય કરે, અને તે બધાંએ જતી વખતે બાળકને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ દઈ સર્વ પોતપોતાને ઘેર જાય.

हे बालक ! त्वमीश्वरकृपया विद्वान् शरीरात्मबल-

યુક્તઃ કુશલી વીર્યવાનરોગઃ સર્વાવિદ્યાઅધીત્યાઽસ્માન્
દિદૃશુઃ સન્નાગમ્યાઃ

હે બાળક! તું વિદ્વાન્ શરીરાત્મબલસંપન્ન, કુશલ વીર્ય-
વાન્, નિરોગી થઈ સર્વ વિદ્યાઓ લક્ષ્મીને તને (તેવો થએલો)
બેવાની ઇચ્છાવાળા અમે છાએ, તેની પાસે આવજે.

પછી બ્રહ્મચારી ત્રણ દિવસ સુધી જમીન ઉપર સૂઈ
રહે અને સાયંપ્રાતઃ આગળ લખેલાં (ઓ૩મ્ અગ્ને સુશ્રવઃ૦)
એ મંત્રથી સમિધા હોમ અને મુખ આદિ અંગ સ્પર્શ
બ્રહ્મચારી પાસે આચાર્ય કરાવે તથા સ્વસ્તસ્વાત્તે૦ ઇત્યાદિ
સ્થાલીપાકની ચાર આહુતિ આગળ લખ્યા પ્રમાણે પૂર્વોક્ત
રીતિએ બ્રહ્મચારીના હાથે અપાવવી. પછી પાઠશાળામાં
જઈ ગુરુ સમીપ વિદ્યાભ્યાસ કરવાના સમયની પ્રતિજ્ઞા
આચાર્ય તથા બ્રહ્મચારી બંને કરે.

ઓ૩મ્ આચાર્ય ઉપનયમાનો વ્રહ્મચારિણં કૃણુતે
ગર્ભમન્તઃ । તં રાત્રીસ્તિસ્તં ઉદરેં વિભર્તિ તં જ્ઞાતં
દ્રષ્ટુમપિ સંયન્તિ દેવાઃ ॥૧॥ ઓ૩મ્ ડ્યં સમિત્પૃથિવી
ઘૌર્ઙ્ગિતીયોતાન્તરિક્ષં સમિધાં પૃણાતિ । વ્રહ્મચારી સમિધા
મેઽલયા શ્રમેણ લોકૌસ્તપસા પિપર્તિ ॥ ૨ ॥ ઓ૩મ્
વ્રહ્મચાર્યેતિ સમિધા સમિદ્ધઃ કાર્ણ્યં વક્ત્રાનો દીક્ષિતો
દીર્ઘશ્મશ્રુઃ । સ સદ્ય એતિ પૂર્વસ્માદુત્તરં સમુદ્રં લોકાન્સં-
ગૃભ્ય મુહુરાચરિક્રત્ ॥ ૩ ॥ ઓ૩મ્ વ્રહ્મચર્યેણ તપસા

રાજા રાષ્ટ્રં વિરક્ષતિ । આચાર્યો બ્રહ્મચર્યેણ બ્રહ્મચારિણમ્-
ચ્છતે ॥૪॥ ઓ૩મ્ બ્રહ્મચર્યેણ કુન્યા૩ યુવાનં વિન્દતે
પતિમ્ ॥ ૫ ॥ બ્રહ્મચારી બ્રહ્મ ભ્રાજન્ બિભર્તિ તસ્મિન્દેવા-
અધિ વિષ્વે સમોતાઃ । પ્રાણાણૈ જનયન્નાદગ્યાનં વાચં
મનો હૃદયં બ્રહ્મ મેધામ્ ॥ ૬ ॥ અથર્વ કાં૦ ૧૧, સૂ૦ ૫
મં૦ ૩-૪-૬-૧૭-૧૮-૨૪

અર્થ:—આચાર્ય બ્રહ્મચારીને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાસે રાખી
ત્રણ દિવસ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે સંધ્યે-
પાસનાદિ કરાવે તથા સત્પુરુષોના આચારની શિક્ષા આપી
તેના આત્મામાં ગર્ભરૂપ વિદ્યા સ્થાપન કરવાને માટે તેને ધારણ
કરીને પૂર્ણ વિદ્યાન ણનાવે છે. જ્યારે તે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યવાન્
થઈ પૂર્ણ વિદ્યાઓ લણી ધરે આવે છે ત્યારે તેને જોવાને માટે
સર્વ વિદ્યાનો સામા જઈને તેને ઘણું માન આપે છે. ૧.

જે બ્રહ્મચારી વેદારંભના સમયમાં ત્રણ સમિધા અગ્નિમાં
હોમે છે અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું નિયમપૂર્વક સેવન કરી વિદ્યા
પૂર્ણ કરવાને હઠોત્સાહી થાય છે, તે જાણે કે પૃથ્વી, સૂર્ય
અને અંતરિક્ષની પેઠે સર્વનો પાલક થાય છે; કારણ કે તે
સમિધાધાન, મેઘલાદિ ચિહ્નોનું ધારણ અને પરિશ્રમથી વિદ્યા
પૂર્ણ કરીને આ બ્રહ્મચર્યાનુષ્ઠાનરૂપ તપ વડે સર્વ લોકોને
સફળુણ અને આનંદથી તૃપ્ત કરે છે. ૨.

જ્યારે વિદ્યા વડે પ્રકાશિત અને મુગચર્માદિ ધારણ કરી
દીક્ષિત થઈ (દીર્ઘશ્રુ:૦) ચાળીસ વર્ષ સુધી ઠાઠી, મૂઝ

આદિ પંચકેશને ધારણ કરનારો અક્ષયારી થાય છે, ત્યારે તે પૂર્વ સમુદ્રરૂપ અક્ષયર્યાનુષ્ઠાનને પૂર્ણ કરી ગુરુકુળથી ઉત્તર સમુદ્ર અર્થાત્ ગૃહાશ્રમને શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તે સર્વ લોકોનો સંગ્રહ કરીને વારંવાર પુરુષાર્થ અને સત્યોપદેશ વડે જગતને આનંદિત કરે છે. ૩.

જે પૂર્ણ અક્ષયર્યરૂપે તપશ્ચરણ વડે પૂર્ણ વિદ્વાન્, સુશિક્ષિત, સુશીલ અને જિતેન્દ્રિય થઈ, રાજ્યનું વિવિધ પ્રકારે પાલન કરે છે તે જ ઉત્તમ રાજા થાય છે. તથા જે યથાવત્ અક્ષયર્ય પાલન કરી સંપૂર્ણ વિદ્યા ભણે છે તે જ આચાર્ય થઈ શકે છે, અને તે જ વિદ્વાન્ અક્ષયારીની ઇચ્છા કરી શકે છે.

જેવી રીતે છોકરાઓ પૂર્ણ અક્ષયર્ય પાળી પૂર્ણ વિદ્યા ભણી પૂર્ણ જીવાન થઈ પોતાના જેવી રૂપવતી કન્યાની સાથે વિવાહ કરે છે તેવી રીતે કન્યાઓએ પણ પૂર્ણ અક્ષયર્ય પાળીને પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, પૂર્ણ યુવતી થઈ પોતાના જેવા યુવાવસ્થા વાળા પતિને પ્રાપ્ત થવું. ૫.

જ્યારે અક્ષયારી અક્ષ અર્થાત્ સાંગોપાંગ ચારે વેદ શબ્દાર્થ સંબંધના જ્ઞાનપૂર્વક ધારણ કરે છે, ત્યારે તે પ્રકાશમાન થાય છે. સંપૂર્ણ દિવ્ય ગુણો તેનામાં નિવાસ કરે છે, અને સર્વ વિદ્વાનો તેની મિત્રતા કરે છે. તે અક્ષયારી અક્ષયર્યથી જ પ્રાણ, દીર્ઘ જીવન, દુઃખનો નાશ, સંપૂર્ણ વિદ્યામાં પ્રવીણતા, ઉત્તમ વાણી, પવિત્રાત્મા, શુદ્ધ હૃદય, પરમાત્મા, અને શ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞાને ધારણ કરી સર્વ મનુષ્યોના હિતને માટે સર્વ વિદ્યાઓનો પ્રકાશ કરે છે. ૬.

ब्रह्मचर्य कालः ॥

अक्षय्यार्थकाणने भाटे छान्दोग्य उपनिषद्ना तृतीय प्रपाठकना सोणभा भंडभा नीचे प्रमाणे दर्शयुं छ.

मातृमान् पितृमानाचार्यवान् पुरुषो वेद ॥ १ ॥ पुरुषो वाव यज्ञस्तस्य यानि चतुर्विंशतिर्वर्षाणि तत् प्रातः सवनं चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं तदस्य वसवोऽन्वायत्ताः प्राणा वाव वसव एते हीद सर्वं वासयन्ति ॥ २ ॥ तं चेदेतस्मिन् वयसि किञ्चिदुपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा वसव इदं मे प्रातःसवनं माध्यन्दिनं सवनमनुसन्तनुतेति माहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्वैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ ३ ॥ अथ यानि चतुश्चत्वारिंशद्वर्षाणि तन्माध्यन्दिनं सवनं चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रिष्टुमं माध्यन्दिनं सवनं तदस्य रुद्राः अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीद सर्वं रोदयन्ति ॥ ४ ॥ तं चेदेतस्मिन् वयसि किञ्चिदुपतपेत् स ब्रूयात् प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यन्दिनं सवनं तृतीयसवनमनुसन्तनुतोति माहम्प्राणानां रुद्राणां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्वैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ ५ ॥ अथ यान्यष्टा चत्वारिंशद्वर्षाणि तत् तृतीय सवनमष्टा-

ચત્વારિ ૨ શદક્ષરા જગતી જાગતં તૃતીયસવનં તદસ્યા-
દિત્યા અન્વાયત્તાઃ પ્રાણા વાવાદિત્યા एते हीद ૨ સર્વે
માદદતે ॥૫॥ તં ચેદતસ્મિન્ વયસિ કિંચિદુપતપેત
સ બ્રૂયાત્ પ્રાણા આદિત્યા इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसन्तनु-
તેતિ માહં પ્રાણાનામાદિત્યાનાં મધ્યે યજ્ઞો વિભોષોયેત્યુ-
દ્ધૈવ તત્ત ઇત્યગદો હૈવ ભવતિ ॥૬॥ છાંદોગ્ય ઉપ. ૩-૧૬.

અર્થ:—જ્યારે બાલકને પાંચ વર્ષની આયુ સુધી માતા,
પાંચથી આઠ સુધી પિતા અને આઠથી અડતાલીસ,
ચુંવાળીસ, ચાળીસ, છત્રીસ, ત્રીસ અથવા પચ્ચીસમા વર્ષ
સુધી અને કન્યાને આઠથી ચોવીસ, બાવીસ, વીસ, અઠાર
અથવા સોળમા વર્ષ સુધી આચાર્યની પાસે શિક્ષણ મળે
છે, ત્યારે જ તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી વિદ્યાવાન થઈ ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષના વ્યવહારમાં અતિ ચતુર થાય છે. ૧. આ
મનુષ્યદેહરૂપી યજ્ઞને સારી રીતે આયુ, બલાદિ સંપન્ન કરવાને
માટે હલકામાં હલકા પક્ષ એ છે કે પુરુષે ચોવીસ અને સ્ત્રીએ
સોળમા વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ યથાવત્ પૂર્ણ, જેવો, ચોવીસ
અક્ષરનો ગાયત્રી છંદ હોય છે તે પ્રમાણે કરવો જોઈએ.
જેમ ભૌતિક યજ્ઞોમાં પ્રાતઃસવનાદિ ત્રણ સવન હોય છે
તેમ આ મનુષ્યદેહરૂપી યજ્ઞનું પ્રાતઃસવન કહેવાય છે. આથી
મનુષ્યમાં વસુરૂપ પ્રાણની પ્રાપ્તિ થાય છે, કે જે બળવાન
થઈને સર્વ શુભ શુભોનો શરીર, આત્મા અને મનમાં વાસ
કરાવે છે. ૨. જે કોઈ આ પચ્ચીસ વર્ષની આયુથી પહેલાં
બ્રહ્મચારીને વિવાહ અથવા વિષયભોગ કરવાનો ઉપદેશ કરે
તેને તે બ્રહ્મચારીએ ઉત્તર દેવો કે જો, મારા પ્રાણ, મન તથા

ઇન્દ્રિયો પચ્ચીસ વર્ષના પ્રજ્ઞચર્ય સેવનથી બળવાન નહિ થાય તો મધ્યમ સવન કે જે આગળ ચુંવાળીસ વર્ષ સુધીનું પ્રજ્ઞચર્ય કહ્યું છે, તેને પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નહિ રહે. કારણ કે પ્રથમ કોટિનું પ્રજ્ઞચર્ય મધ્યમ કોટિના પ્રજ્ઞચર્યને સિદ્ધ કરે છે; માટે શું હું તમારા જેવો મૂર્ખ છું કે જે આ શરીર, પ્રાણ, અંતઃકરણ તથા આત્માના સંયોગ રૂપ સર્વ શુણ, કર્મ સ્વભાવના સાધનરૂપ આ સંધાનનો શીઘ્ર નાશ કરી મારા મનુષ્યદેહ ધારણના ફળથી વિમુખ રહું? અને સર્વ આશ્રમોના મૂળરૂપ સર્વ ઉત્તમ કર્મોમાં પણ ઉત્તમ અને સર્વના મુખ્ય કારણરૂપ પ્રજ્ઞચર્યને ખડિત કરીને મહા દુઃખસાગરમાં કદિ ડુબું? પણ જે પ્રથમ આયુમાં પ્રજ્ઞચર્ય સેવન કરે છે તે પ્રજ્ઞચર્યના સેવનથી વિદ્યાને પ્રાપ્ત થઈને નિશ્ચય રોગરહિત થાય છે. માટે તમારા જેવો મૂર્ખ લોકોના કહેવાથી હું પ્રજ્ઞચર્યનો લોપ કદિ નહિ કરું. ૩. જે ચુંવાળીસ વર્ષ સુધી અર્થાત્ જેમ ચુંવાળીસ અક્ષરનો ત્રિષ્ટુપ્ છંદ હોય છે તદ્રત્ જે મધ્યમ પ્રજ્ઞચર્યનું પાલન કરે છે તે પ્રજ્ઞચારી રુદ્રરૂપ પ્રાણોને પ્રાપ્ત થાય છે; તેની આગળ કોઈ પણ દુષ્ટની દુષ્ટતા ચાલતી નથી અને તે સર્વ દુષ્ટકર્મ કરનારાઓને સદા રડાવે છે. ૪. જે મધ્યમ પ્રજ્ઞચર્ય સેવન કરનારાઓને કોઈ કહે કે તું પ્રજ્ઞચર્ય છોડીને વિવાહ કરી આનંદને પ્રાપ્ત કર, તો તેને પ્રજ્ઞચારીએ ઉત્તર દેવો કે જે અધિક સુખ પ્રદાયકાશ્રમના સેવનથી થાય છે અને વિષય સંબંધી પણ અધિક આનંદ થાય છે, તે પ્રજ્ઞચર્ય સેવન ન કરવાથી સ્વર્ગને પણ નથી થતો; કારણ કે સાંસારિક, વ્યવહાર, વિષય અને પરમાર્થ સંબંધી પૂર્ણ સુખ પ્રજ્ઞચારીનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે હું આ સર્વોત્તમ સુખપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ

બ્રહ્મચર્યનો લોપ કદિ ન કરતાં વિદ્વાન, બળવાન, આયુષ્માન અને ધર્માત્મા થઈ સંપૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત કરીશ. તમારા જેવા નિર્બુદ્ધિઓના કહેવાથી શીઘ્ર વિવાહ કરીને મારો પોતાનો અને કુળનો નાશ કદિ નહિ કરે. અડતાલીસ વર્ષ સુધીનું બ્રહ્મચર્ય જેવો કે અડતાલીસ અક્ષરનો જગતી છંદ હોય છે, તે પ્રમાણે એ બ્રહ્મચર્યથી પૂર્ણ વિદ્યા, પૂર્ણ બળ, પૂર્ણ પ્રજ્ઞા, પૂર્ણ શુભ-કર્મ સ્વભાવયુક્ત સૂર્યવત્ પ્રકાશમાન થઈને બ્રહ્મચારી સર્વ વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરે છે. ૫. જો કોઈ આ સર્વોત્તમ ધર્મથી બ્રહ્મચારીને અચૂત કરવા માગે તો તેને બ્રહ્મચારીએ ઉત્તર આપવો કે અરે મૂઠ! મારાથી દૂર રહો, તમારાં દુર્ગંધરૂપી બ્રહ્મ વચનોથી હું દૂર રહું છું. હું આ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યનો લોપ કદિ પણ નહિ કરે; એને પૂર્ણ કરીને સર્વ રોગોથી રહિત થઈ, સર્વ વિદ્યાદિ શુભ ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્ત થઈશ, આ મારી શુભ પ્રતિજ્ઞાને પરમાત્મા પોતાની કૃપા વડે પૂર્ણ કરે કે જેથી હું તમારા જેવા નિર્બુદ્ધિઓને જ ઉપદેશ અને વિદ્યા ભણાવી તથા વિશેષે કરી તમારાં બાળકોને આનંદયુક્ત કરી શકું. ૬.

ચત્સોઽવસ્થાઃ શરીરસ્ય વૃદ્ધિર્યૌવનં સમ્પૂર્ણતા
કિञ્ચિત્પરિહાણિञ્ચેતિ । તત્રાષોઢશાદ્ વૃદ્ધિઃ આપઞ્ચવિ-
ન્નતેર્યૌવનમ્ । આચત્વારિંશતસ્સમ્પૂર્ણતા । તતઃ કિञ્ચિત્પ-
રિહાણિञ્ચેતિ ॥

પઞ્ચવિંશે તતો વર્ષે પુમાન્નારી તુ ષોઢશે ।

સમત્વાગતવીર્યૌ તૌ જાનીયાત્કુશલો મિષક્

॥ સુશ્રુતે ॥

અર્થ:-આ મનુષ્યદેહની ચાર અવસ્થા છે. એક વૃદ્ધિ, બીજી યૌવન, ત્રીજી સમ્પૂર્ણતા અને ચોથી ક્રિયિત પરિહાણિ અર્થાત્ શરીરનો થોડો થોડો ઝાંસ કરનારી. સોળમા વર્ષથી પચ્ચીસમા વર્ષ સુધીની અવસ્થાને વૃદ્ધિ કહે છે. જે કોઈ આ વૃદ્ધિની અવસ્થામાં વીર્યાદિ ધાતુઓનો નાશ કરે છે તે સમજે કે કુહાડી વડે કાપેલા વૃક્ષ અથવા લાકડી વડે ફેડેલા ઘડા સમાન પોતાના સર્વસ્વનો નાશ કરે છે અને પશ્ચાતાપમાં પડે છે. પછી તેના હાથમાં કાંઈ જ સુધાર રહેતો નથી. બીજી અવસ્થા પચ્ચીસમા વર્ષથી આરંભ થઈ ચાળીસમા વર્ષે પૂર્તિ થઈ રહે છે. જે કોઈ એને યથાવત્ સંરક્ષિત નથી રાખતો. તે જાણે કે પોતાની ભાગ્યશાલીનતાનો નાશ કરે છે. ત્રીજી સંપૂર્ણતા તે પૂર્ણ યુવાવસ્થા ૪૦મા વર્ષે થાય છે. જે કોઈ પ્રહ્લ્યાચારી થઈને પછી ઋતુગામી તથા પરસ્ત્રી ત્યાગી એક સ્ત્રી વ્રતવાળો થઈ ગર્ભ રહ્યા પછી એક વર્ષ પર્યંત પ્રહ્લ્યાચારી નહિ રહે, તે પણ પોતાનું કર્ત્ય કરાવ્યું ધુળમાં મેળવી દેશે. ચોથી અવસ્થા ચાળીસમા વર્ષ પછીની છે. એટલે જ્યાં સુધી નિર્વીર્ય ન થાય ત્યાં સુધીની ક્રિયિત હાનિરૂપ અવસ્થા છે. જો ક્રિયિત હાનિને બદલે વીર્યની અધિક હાનિ કરશે તો તે પણ રાજ્યક્ષમા (ક્ષય) તથા ભગંદરાદિ રોગોથી પીડિત થશે, અને જે ચારે અવસ્થાઓને યથાવત્ સુરક્ષિત રાખશે તે સર્વદા આનાંદિત થઈને આખા સંસારને સુખી કરી શકશે.

હવે એમાં આટલું વિશેષ સમજવું જોઈએ કે પૂર્વોક્ત ચારે અવસ્થાઓનાં સમય સ્ત્રી-પુરુષોનો એક સરખો નથી; પરંતુ જેટલું સામર્થ્ય પચ્ચીસમા વર્ષમાં પુરુષના શરીરમાં હોય છે, તેટલુંજ સામર્થ્ય સ્ત્રીના શરીરમાં સોળમા વર્ષમાં આવે છે, જો કદિ બહુ જલદી વિવાહ કરવાની ઇચ્છા હોય તો પચ્ચીસ વર્ષનો પુરુષ અને

સોળ વર્ષની સ્ત્રી એ બંને તુલ્ય સામર્થ્યવાળાં હોય છે; માટે એ અવસ્થામાં જે વિવાહ થાય તે સાધારણ વિવાહ, અને સત્તર વર્ષની સ્ત્રી અને ત્રીસ વર્ષનો પુરુષ, અઠાર વર્ષની સ્ત્રી અને છત્રીસ વર્ષનો પુરુષ તથા ઓગણીસ વર્ષની સ્ત્રી અને આડત્રીસ વર્ષના પુરુષનો વિવાહ થાય તો તે મધ્યમ અને વીસ, એકવીસ, બાવીસ તથા ચોવીસ વર્ષની સ્ત્રી સાથે ચાળીસ, બેંતાળીસ છંતાળીસ અને અડતાળીસ વર્ષના પુરુષનો અનુક્રમે વિવાહ થાય તો તે સર્વોત્તમ છે. હે બ્રહ્મચારિન્! આ વાતને તું ધ્યાનમાં રાખ; કારણ કે તને આગળના આશ્રમોમાં કામ આવશે. જે માણસો પોતાનાં સંતાન, કુળ તથા દેશની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે પૂર્વોક્ત ઉપદેશ પ્રમાણે યથાવત્ આચરણ કરવું.

શ્રોત્રં ત્વક્ ચક્ષુષી જિહ્વા નાસિકા ચૈવ પંચમી ।

પાયૂપસ્થં હસ્તપાદં વાક્ ચૈવ દશમી સ્મૃતા ॥ ૧ ॥

બુદ્ધીન્દ્રિયાણિ પંચૈષાં શ્રોત્રાદીન્યનુપૂર્વશઃ ।

કર્મેન્દ્રિયાણિ પંચૈષાં પાદવાદીનિ પ્રચક્ષતે ॥ ૨ ॥

एकादश मनोज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् ।

यस्मिञ्જिते जितावेतौ भवतः पंचकौ गुणौ ॥ ૩ ॥

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।

संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान् यन्तेव बाजिनाम् ॥ ૪ ॥

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।

संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ૫ ॥

वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।
 न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ६ ॥
 वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ।
 सर्वान् संसाधयेदर्थानाक्षिप्वन्न्योगतस्तनुम् ॥ ७ ॥
 यमान् सेवेत सततं न नियमान् केवलान् बुधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणो नियमान् केवलान् भजन् ॥ ८ ॥
 अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेधिनः ।
 चत्वारि तस्य वर्द्धन्ते आयुर्विद्या यशोबलम् ॥ ९ ॥
 अङ्गो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः ।
 अङ्गं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मन्त्रदम् ॥ १० ॥
 न हायनैर्न पलितैर्न चित्तेन न बन्धुभिः ।
 ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ ११ ॥
 न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
 यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १२ ॥
 यथाकाष्ठमयो हस्ती यथाचर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम विभ्रति ॥ १३ ॥
 संमानाद् ब्राह्मणो नित्यमुद्भिजेत विषादिव ।
 अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ १४ ॥

વેદમેવ સદાભ્યસ્યેતપસ્તપ્સ્યન્ દ્વિજોત્તમઃ ।
 વેદાભ્યાસો દિ વિપ્રસ્ય તપઃ પરમિદોચ્યતે ॥ ૧૫ ॥
 યોઽનધીત્ય દ્વિજો વેદમન્યત્ર કુરુતે શ્રમમ્ ।
 સ જીવન્નેવ શૂદ્રત્વમાશુ ગચ્છતિ સાન્વયઃ ॥ ૧૬ ॥
 યથા સ્વનન્ સ્વનિત્રેણ નરો વાર્યધિગચ્છતિ ।
 તથા ગુરુગતાં વિદ્યાં શુશ્રૂષુરધિગચ્છતિ ॥ ૧૭ ॥
 શ્રદ્દધાનઃ શુભાં વિદ્યામાદદીતાવરાદપિ ।
 અન્ત્યાદપિ પરં ધર્મં સ્ત્રીરત્નં દુષ્કુલાદપિ ॥ ૧૮ ॥
 વિષાદપ્યમૃતં ગ્રાહ્યં બાલાદપિ સુભાષિતમ્ ।
 વિવિધાનિ ચ શિલ્પાનિ સમાદેયાનિ સર્વતઃ ॥ ૧૯ ॥
 મનુસ્મૃતૌ દ્વિતીયાધ્યાયે ॥

અર્થઃ:-કાન, ત્વચા, નેત્ર, શ્રુત્વ, નાસિકા, ગુદા, ઉપસ્થ
 (મૂત્રમાર્ગ) હાથ પગ, અને વાણી એ દશ ઇન્દ્રિયો આ
 શરીરમાં છે. ૧. તેનાં કાન આદિ પ્રથમની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય
 અને ગુદા આદિ પાછળની પાંચ કર્મેન્દ્રિય કહેવાય છે.
 ૨. અગ્નીઆરમ્ભી ઇન્દ્રિય મન છે તે પોતાના સ્મૃતિ આદિ
 ગુણો વડે બંને જાતની ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધ રાખે છે.
 આ મનને જીતવાથી જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયોને જીતી
 શકાય છે. ૩. જેમ હુશિયાર સારથિ (રથ હાંકનાર) ઘોડાને
 કુપથમાં નથી જવા દેતા તેમ વિદ્વાન્ બ્રહ્મચારીએ આકર્ષણ
 કરનારા વિષયોમાં જતી ઇન્દ્રિયોને રોકવામાં સદા પ્રયત્નશીલ
 રહેવું જોઈએ. ૪. ઇન્દ્રિયોની સાથે મનને લગાડવાથી

બ્રહ્મચારી નિઃસંદેહ દોષી થાય છે, અને પૂર્વોક્ત દશ ઇન્દ્રિયોને વશ કર્યા પછી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫ જેનું બ્રાહ્મત્વ (સન્માનની અનિચ્છા તથા ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી ઇત્યાદિ.) બગડયું અથવા જેનો વિશેષ પ્રભાવ (વર્ણશ્રમના ગુણકર્મ) બગડે છે તે મનુષ્યોનો વેદાભ્યાસ, ત્યાગ (સંન્યાસ) લેવો, યજ્ઞ (અગ્નિહોત્રાદિ) કરવો, નિયમ (બ્રહ્મચર્યાદિ) તપ, નિંદા, સ્તુતિ તથા હાનિ લાભ આદિ દ્વન્દ્વનું સહન કરવું આદિ કર્મ કદાપિ સિદ્ધ નથી થઈ શકતાં. માટે બ્રહ્મચારીએ પોતાના નિયમ ધર્મનું યથાવત્ પાલન કરીને સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થવું. ૬. બ્રહ્મચારીએ સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી આત્માની સાથે મનને સંયુક્ત કરી યોગાભ્યાસ વડે શરીરને કિંચિત્ પીડા દદ્ધ પોતાનાં સઘળાં પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાં. ૭. બુદ્ધિમાન બ્રહ્મચારીએ યમનું નિત્ય સેવન કરવું. કેવળ નિયમનું નહિ કરવું; કારણ કે* યમનું સેવન ન કરતાં કેવલ* નિયમનું સેવન કરનાર પણ પોતાના કર્તવ્યથી પતિત થાય છે, માટે યમના સેવનપૂર્વક

*અહિંસાસત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ॥ યો૦ સૂ૦

સા૦ પા૦ સૂ૦ ૨૦

અર્થ—સર્વ પ્રાણિયોની સાથે નિર્વૈરતા, સત્ય બોલવું તથા ચાલવું, સર્વથા ચોરી ત્યાગ, વીર્ય રક્ષણ અને અપરિગ્રહ એ પાંચ યમ છે.

૪શૌચસન્તોષતપઃસ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમાઃ ।

યો૦ સૂ૦ સા૦ પા૦ સૂ૦ ૩૨

બાહ્યઅંતર પવિત્રતા, સંતોષ, તપ (સુખ, દુઃખ, હાનિ, લાભ આદિ દ્વન્દ્વનું સહન કરવું તે) સ્વાધ્યાય (નિર્દોષ શાસ્ત્રોનું પઠન) ઇશ્વર પ્રણિધાન (સર્વસ્વ ઇશ્વરાર્પણ) એ પાંચ નિયમ છે.

નિયમસેવન નિત્ય કર્યા કરવું. ૮. અભિવાદન કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તથા વયોવૃદ્ધ અને વિદ્યાવૃદ્ધ પુરુષોનું જે નિત્ય સેવન કરે છે, તેની ઉંમર, વિદ્યા, ક્ષીર્તિ અને બળ એ ચારેની નિત્ય ઉન્નતિ થયા કરે છે; માટે બ્રહ્મચારીએ આચાર્ય, માતા, પિતા, અતિથિ, મહાત્મા અને વડીલોને નિત્ય નમસ્કાર અને તેમની સેવા કરવી જોઈએ. ૯. અગ્નિ અર્થાત્ જે કંઈ લણ્યો નથી તેજ બાળક કહેવાય છે, અને જે મંત્ર અર્થાત્ બીજને સુવિચાર આપનારો- વિદ્યા બાણીવનાર અને વિદ્યા વિચારમાં નિપુણ હોય તે પિતાસ્થાનીય છે; કારણ કે સત્પુરુષોએ અગ્નિને બાળક અને મંત્રદાને પિતા જ કહેલ છે. માટે પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ જ્ઞાનવાન્ તથા વિદ્યાવાન્ અવસ્થ થવું જોઈએ. ૧૦. ધર્મવેત્તા ઋષિજનોએ મોટી ઉંમરવાળાને અથવા પળીયાં વાળાને કે શિથિલાંગ વાળાને (શરીરે કરચલી પડી ગઈ હોય તેવાને) અથવા ધનિકને કે વધારે સગાંબહાણાં વાળાને વૃદ્ધ નથી માન્યો; પરંતુ એ જ નિશ્ચય કર્યો છે કે જે અમારા વાદવિવાદમાં ઉત્તર દેનાર અર્થાત્ વક્તા હોય તે જ વૃદ્ધ છે. માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ વિદ્યાવાન્ થવું જોઈએ કે જેથી સંસારમાં મહત્તા-પ્રતિષ્ઠા પમાય અને બીજાઓને ઉત્તર દેવામાં અતિ નિપુણ થવાય. ૧૧. જેનું માથું પળી જાય તથા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નમી જાય તે વૃદ્ધ નથી, પરંતુ યુવાન હોય છતાં જે વિદ્વાન હોય તો તેને જ વિદ્વાનોએ વૃદ્ધ માન્યો છે; માટે બ્રહ્મચર્યસંપન્ન થઈ વિદ્યા બાણી જોઈએ. ૧૨. જેવી રીતે લાકડાંનો હાથી અથવા ચામડાનું બનાવેલું હરણ નામ માત્રનાં છે; તેજ

પ્રમાણે અલણ વિપ્ર અર્થાત્ પ્રાણણ પણ છે. અર્થાત્ તે નામ માત્રના પ્રાણણ છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ વિદ્યા ભણવી જોઈએ. ૧૩. પ્રાણણે માનની વિષ સમાન ઉદ્ઘાસીનતા રાખવી અને અપમાનની અમૃતની પેઠે આકાંક્ષા રાખવી, અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમેને માટે ભિક્ષા માગતી વખતે પણ કદિ માનની ઈચ્છા ન કરવી. ૧૪. દ્વિજોત્તમે અર્થાત્ પ્રાણણે દ્વિજોમાં શ્રેષ્ઠ સજ્જન પુરુષે સર્વકાલ તપશ્ચર્યા સાથે વેદનો જ અભ્યાસ કરવો; કારણ કે બુદ્ધિમાનોને માટે વેદાભ્યાસ કરવો તે જ આ સંસારમાં પરમ તપ કહેલું છે; માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈ અવશ્ય વેદાધ્યયન કરવું. ૧૫. જે પ્રાણણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વેદનું અધ્યયન ન કરતાં અન્ય શાસ્ત્રમાં શ્રમ કરે છે, તે જીવતાં જ પોતાના વંશસહિત શૂદ્રત્વને પામે છે, માટે બ્રહ્મચર્ય સંપન્ન થઈને વેદાવધા અવશ્ય ભણવી. ૧૬. જેમ કોદાળી વડે ખોદતાં ખોદતાં મનુષ્યને જલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ ગુરુની સેવા કરવાથી પુરુષ ગુરુજનોમાં રહેલી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શકે છે; માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ ગુરુજનની સેવા કરી તેમની પાસેથી વેદાદિ સાંભળવા તથા ભણવા. ૧૭. ઉત્તમ વિદ્યાની ઈચ્છાવાળા પુરુષે પોતાનાથી હલકા પાસેથી પણ જો વિદ્યા મળે તો ગ્રહણ કરવી. નીચ જાતિ પાસેથી પણ ઉત્તમ ધર્મનું ગ્રહણ કરવું અને નિંદ્રા કુળમાંથી પણ ઉત્તમ સ્ત્રી રતનનો સ્વીકાર કરવો એ નીતિ છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમની પૂર્વે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ ગમે ત્યાંથી ઉત્તમ વિદ્યા ભણી ઉત્તમ ધર્મ શીખવો. તદનન્તર ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઉત્તમ સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો. ૧૮. વિષમાંથી

પણ અમૃતનું ગ્રહણ કરવું. બાળકની પાસેથી ઉત્તમ વચનનું ગ્રહણ કરવું અને નાના પ્રકારના શિષ્યકામો સર્વની પાસેથી ગ્રહણ કરવાં જોઈએ; માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સંપન્ન થઈ દેશેદેશ પર્યટન કરી ઉત્તમ ગુણ શીખવા. ૧૯.

યાન્યનવચ્ચાનિ કર્માણિ તાનિ સેવિતવ્યાનિ, નો
ઇતરાણિ । યાન્યસ્માક ઋસુચરિતાનિ તાનિ ત્વયોપા-
સ્યાનિ, નો ઇતરાણિ । એકે ચાસ્મચ્છ્રેયા ઋસો બ્રાહ્મણાઃ
તેષાં ત્વયાસને ન પ્રશ્વસિતવ્યમ્ ॥ ૧ ॥ તૈત્તિરીઃ પ્રપાઃ
૭ ॥ અનુઃ ૧૧

કૃતં તપઃ સત્યં તપઃ શ્રુતં તપઃ જ્ઞાન્તં તપો દમસ્ત-
પશ્ચમસ્તપો દાનં તપો યજ્ઞસ્તપો બ્રહ્મધૂર્ધ્રુવઃ સુવર્ચ્ચઘ્નૈનદુ-
પાસ્વૈતત્તપઃ ॥ ૨ ॥ તૈત્તોરીઃ પ્રપાઃ ૧૦ । અનુઃ ૮ ॥

અર્થઃ—હે શિષ્ય આનંદિત, પાપરહિત અર્થાત્
અન્યાય અધર્માચરણ રહિત ન્યાયધર્માચરણ સહિત જે જે
કર્મો છે, તેનું જ સેવન તું કર્યા કરજે; એનાથી વિરુદ્ધ
અધર્માચરણ કદિ ન કરતો. હે શિષ્ય! તારાં માતા, પિતા,
આચાર્યાદિ અમે છીએ. તેમનાં ધર્મયુક્ત ઉત્તમ કર્મો હોય
તેનું જ તું અનુકરણ કર અને અમારાં દુષ્ટ કર્મો હોય
તેનું અનુકરણ કદિ ન કર. હે બ્રહ્મચારિન! અમારામાં જે
ધર્માત્મા, શ્રેષ્ઠ તથા બ્રહ્માવિત વિદ્વાન હોય તેની પાસે
જેસજે, તેમનો જ સંગ કરજે અને તેમનો જ વિશ્વાસ
કરજે. હે શિષ્ય! તું યથાર્થનું ગ્રહણ સત્ય માનવું, બોલવું

તથા કરવું, વેદાદિ સત્થાઓનું સાંભળવું, મનને અધર્માચરણમાં ન જવા દેવું, શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટાચારના માર્ગથી રોકી શ્રેષ્ઠાચાર તરફ લગાડવી, ક્રોધાદિના ત્યાગથી શાંત થવું, વિદ્યાદિ શુભ ગુણોનું દાન, અગ્નિહોત્રાદિ કરવા તથા વિક્રાનોનો સંગ કર, જેટલી ભૂમિ છે, અંતરિક્ષ તથા સૂર્યાદિ લોકોમાં જેટલા પદાર્થ છે તેનું યથાશક્તિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર અને યોગાભ્યાસ, પ્રાણાયામ અને એક પરબ્રહ્મ પરમાત્માની ઉપાસના કર. આ સર્વ કર્મ કરવાં તે જ તપ છે.

ઋતશ્ચ સ્વાધ્યાયપ્રવચને ચ । સત્યશ્ચ સ્વાધ્યાય
પ્રવચને ચ । તપશ્ચ સ્વાધ્યાય૦ । દમશ્ચ સ્વાધ્યાય૦ ।
જ્ઞગશ્ચ સ્વાધ્યાય૦ અગ્રયશ્ચ સ્વાધ્યાય૦ । અગ્નિહોત્રશ્ચ
સ્વાધ્યાય૦ । સત્યમિતિ સત્યવચા રાથીતરઃ । તપ ઇતિ
તપોનિત્ય પૌરુશ્ચિષ્ટિઃ । સ્વાધ્યાય પ્રવચને એવેતિ
નાકો મૌદ્મલ્યઃ તદ્દિ તપસ્તદ્દિ તપઃ ॥ ૩ ॥ તૈત્તિરી૦
પ્રપા૦ ૭ અનુ૦ ૧

અર્થઃ—હે પ્રજ્ઞાચારિન! તું સત્ય ધારણ કર, ભણ અને ભણાવ, સત્યોપદેશને કદી ન છોડ, સત્યોપદેશ કર, સત્ય બોલ અને ભણ તથા ભણાવ, હર્ષ, શોકાદિ છોડીને પ્રાણાયામ યોગાભ્યાસ કર અને ભણ તથા ભણાવ, તારી ઇન્દ્રિયોને દુષ્ટ કર્મો તરફથી હટાવી સારાં કામોમાં પ્રેર, વિદ્યાનું અહણ કર તથા કરાવ. તારા અંતઃકરણ તથા આત્માને અન્યાયાચરણમાંથી ખેંચી ન્યાયાચરણમાં પ્રવૃત્ત કર અને બીજાઓને પણ તેવો જ ઉપદેશ કર તથા

પઠનપાઠન કર; અગ્નિવિદ્યાના સેવનપૂર્વક વિદ્યા લાભ અને લાભાવ, અગ્નિહોત્ર કરતો જ અને પઠન કરતો જ, સત્ય વાદી થવું, ન્યાયાચરણથી કષ્ટ સહન કરવું તથા પૌરુશિષ્ટ આચાર્ય અને ધર્મમાર્ગમાં ચાલી પઠનપાઠન કરવું તથાકરાવવું અને સત્યોપદેશ કરવો એ જ તપ છે, એવો નાકોમૌઙ્ગલ્ય આચાર્યનો મત છે. બીજા આચાર્યોના મતમાં પણ પૂર્વોક્તજ તપ છે એમ તું સમજ. ઈત્યાદિ ઉપદેશ ત્રણ દિવસની અંદર આચાર્ય વા બાળકના પિતાએ તે બ્રહ્મચારીને કરવો.

પછી ઘર છોડીને ગુરુકુળમાં જવું. જે પુત્ર હોય તો છોકરાઓની અને પુત્રી હોય તો પુત્રીઓની પાઠશાળામાં મોકલી દેવાં. જે ઘરમાં વર્ણુચિારણની શિક્ષા યથાવત્ ન થઈ હોય તો આચાર્યે બાળકને અને કન્યાઓને સ્ત્રીએ પાણિનિ મુનિકૃત વર્ણુચિારણ શિક્ષા એક માસમાં શીખવી દેવી, પછી પાણિનિ મુનિકૃત અષ્ટાધ્યાયીનો પાઠ પદ્મછેદ અર્થ સહિત આઠ માસમાં અથવા એક વર્ષમાં લખાવી, ધાતુપાઠ તથા દશ લકારોનાં રૂપ સધાવવાં તથા દશ પ્રક્રિયાઓ પણ સધાવવી. પછી પાણિનિ મુનિકૃત લિંગાનુ-શાસન, ઉણાદિકોષ, ગણપાઠ તથા અષ્ટાધ્યાયીસ્થ ભુલ તથા તૃત્ પ્રત્યયાન્ત સુબન્તનાં રૂપ છ માસમાં સધાવવાં; પછી બીજીવાર અષ્ટાધ્યાયી પદાર્થોક્તિ, સમાસ, શંકા સમાધાન, ઉત્સર્ગ, અપવાદ* અન્વયપૂર્વક લખાવી અને સંસ્કૃત લાષણુનો અભ્યાસ કરાવતા જવો, આટલો અભ્યાસ

* જે સૂત્રનો અધિક વિષય હોય તે ઉત્સર્ગ અને જે કોષ સૂત્રના અધિક વિષયમાંથી થોડામાં પ્રવૃત્ત થાય તે અપવાદ કહેવાય છે.

આઠ માસમાં કરાવવો જોઈએ. પછી પતંજલિ મુનિકૃત મહાભાષ્ય કે જેમાં વર્ણવ્યારણુ શિક્ષા, અષ્ટાધ્યાયી, ધાતુપાઠ, ગણપાઠ, ઉણાદિગણ તથા લિંગાનુશાસન એ છ અંથોની વ્યાખ્યા યથાવત્ લખી છે તે દોઢ વર્ષમાં અર્થાત્ ૧૮ માસમાં લખાવવું. આ પ્રમાણે શિક્ષા અને વ્યાકરણ-શાસ્ત્રને ત્રણ વર્ષ, પાંચ અથવા ચાર વર્ષમાં પૂર્ણ કરી સંસ્કૃત વિદ્યાનાં મર્મસ્થળોને સમજવા યોગ્ય થઈ જવું. પછી ચાસ્કમુનિકૃત નિઘંટુ, નિરુક્ત તથા કાત્યાયનાદિ મુનિકૃત કોષ દોઢ વર્ષમાં લખી યથાર્થ આપ્તમુનિકૃત વાચ્યવાચક સંબંધરૂપ, * યૌગિક, * યોગરૂઢિ અને રૂઢિ x ત્રણ પ્રકારના શબ્દોના અર્થ યથાવત્ જાણવા. પછી પિંગલોચાર્યકૃત સૂત્ર છઠ્ઠો અંથ ભાષ્યસહિત ત્રણ માસમાં લખી ત્રણ માસમાં શ્લોકાદિની રચના શીખવી. પછી નારદ-મુનિકૃત કાવ્યાલંકાર સૂત્ર, વાત્સ્યાયનમુનિકૃત ભાષ્યસહિત આકાંક્ષા, યોગ્યતા, આસાન્તિ અને તાત્પર્યાર્થ, અન્વયસહિત લખી તેની સાથે મનુસ્મૃતિ, વિદુરનીતિ અને કોઈ પણ

* યૌગિક—જે શબ્દ ક્રિયા સાથે સંબંધ ધરાવતા હોય તે યૌગિક શબ્દ કહેવાય છે. જેમકે:—પાત્રક (રસોષ્ઠો) પાત્રક (યજ્ઞ કરનાર) ઇત્યાદિ.

* યોગરૂઢિ—જે શબ્દ અવયવવાર્થ સાથે નિયત વિષયને કહે છે તે યોગરૂઢિ શબ્દ કહેવાય છે. જેવા કે પંકજ ઇત્યાદિ.

x રૂઢિ—જે શબ્દ અવયવવાર્થને જણાવ્યા સિવાય નિયત વિષયને કહે છે તે રૂઢિ શબ્દ કહેવાય છે. જેમ કે કિત્ય—ઇત્યાદિ.

પ્રકરણમાંથી દશ સર્ગ વાદમીક્રીય સમાયણુ એટલું એક વર્ષમાં ભણાવવું તથા એક વર્ષમાં સૂર્યસિદ્ધાન્તાદિમાંથી કોઈ એક સિદ્ધાન્ત વડે ગણિત વિદ્યા જેમાં બીજ ગણિત, રેખા ગણિત અને પાટી ગણિત કે જેને અંગગણિત પણ કહે છે તે ભણાવવું. નિઘંદુથી તે જ્યોતિષ સુધીના વેદાંગને ચાર વર્ષમાં ભણાવવાં. પછી જૈમિનિ મુનિકૃત પૂર્વ મીમાંસા, વ્યાસમુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, ગૌતમમુનિકૃત પ્રશસ્તપાઠ-ભાષ્યસહિત, કણ્વાદમુનિકૃત વૈશેષિક સૂત્રરૂપ શાસ્ત્ર, વાત્સ્યા-યનમુનિકૃત ભાષ્યસહિત, ગૌતમમુનિકૃત સૂત્રરૂપ ન્યાયશાસ્ત્ર, વ્યાસમુનિકૃત ભાષ્યસહિત, પતંજલિમુનિકૃત યોગસૂત્ર યોગશાસ્ત્ર, ભાગુરિમુનિકૃત ભાષ્યયુક્ત, કપિલાચાર્યકૃત સૂત્રરૂપ સાંખ્યશાસ્ત્ર, જૈમિનિ અથવા બૌદ્ધાયન આદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, વ્યાસમુનિકૃત શારીરિક સૂત્ર તથા ઈશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, માંડૂક્ય, ઐતરેય, તૈત્તિરીય, છાંદોગ્ય અને ગૃહદારણ્યક એ દશ ઉપનિષદ્, વ્યાસાદિ મુનિકૃત વ્યાખ્યાસહિત, વેદાંતશાસ્ત્ર, આ છ શાસ્ત્રો બે વર્ષમાં ભણવાં. પછી બહુ ઐતરેય ઋગ્વેદનું પ્રાક્ષણ, આશ્વાલયન શ્રૌત તથા ગૃહસૂત્ર અને કદપસૂત્ર * પદ્મ, કુંભ તથા વ્યાકરણાદિની સહાય વડે છંદ, સ્વર, પદાર્થ અન્વય તથા ભાવાર્થ સહિત ઋગ્વેદનું પઠન ત્રણ વર્ષમાં કરવું. એ જ પ્રમાણે યજુર્વેદનું શતપથ પ્રાક્ષણ તથા પદાદિ સહિત બે વર્ષમાં યજુર્વેદનું, સામ પ્રાક્ષણ તથા ગાન

* જે પ્રાક્ષણ અથવા સૂત્ર વેદ વિરુદ્ધ હિસાકારક હોય તેને પ્રમાણ્યૂત નહિ માનવાં.

સંહિત એ વર્ષમાં સામવેદ અને ગોપથ બ્રાહ્મણ તથા પઠાદિ સંહિત અથર્વવેદ એ વર્ષની અંદર ભણવા, બધાં મળીને નવ વર્ષમાં ચારે વેદોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. પછી ઋગ્વેદના ઉપવેદ, આયુર્વેદ જેને વૈદ્યકશાસ્ત્ર કહે છે તે અર્થાત ધન્વન્તરિકૃત સુશ્રુત તથા નિઘંટુ તથા પતંજલિ ઋષિકૃત ચરક આદિ આર્ષ અંથ ત્રણ વર્ષમાં ભણવા. જેવાં સુશ્રુતમાં શસ્ત્ર લખ્યાં છે તેવાં બનાવી શરીરના સ્થળા અવયવોને ચિરીને જોવા તથા તેમાં જે શારીરિકાદિ વિદ્યા લખી છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો.

પછી યજુર્વેદનો ઉપવેદ ધનુર્વેદ કે જેને શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા કહે છે તે અર્થાત એ વિષયના અંગિરાદિ ઋષિકૃત અંથો જે હાલમાં બહુથ: મળતા નથી તે ત્રણ વર્ષમાં ભણવા. પછી સામવેદનો ઉપવેદ ગાંધર્વવેદ જેમાં નારદ-સંહિતાદિ અંથ છે તે ભણીને સ્વર રાગ રાગિણી, સમય, વાદિત્ર, ગ્રામ, મૂર્છના તાલ આદિનો અભ્યાસ યથાવત ત્રણ વર્ષમાં કરવો.

પછી અથર્વવેદનો ઉપવેદ અથર્વવેદ જેને શિદ્ધપશાસ્ત્ર પણ કહે છે તેનો વિશ્વકર્મા, ત્વષ્ટા અને આદિ કૃત સંહિતા અંથ છે. વર્ષમાં ભણી વિમાન તાર ભૂગર્ભાદિ વિદ્યાઓનો સાક્ષાત્કાર કરવો શિક્ષાથી આયુર્વેદ સુધી ચૌદ વિદ્યાઓને એકત્રીસ વર્ષમાં ભણી મહાવિદ્વાન્ થઈ પોતાના તથા સર્વ જગતના કલ્યાણ અને ઉન્નતિ માટે સદાય પ્રયત્ન કરવો.

इति वेदारम्भसंस्कारविधिः समाप्तः ।

अथ समावर्तनसंस्कारविधिं वक्ष्यामः ।

प्रश्नार्थं व्रत धारणं करीने सांगोपांग वेदविद्या, उत्तम शिक्षा तथा पदार्थ विज्ञानने पूर्ण रीतिन्ये प्राप्त करी, विवाह विधानपूर्वक गृहश्रम अहर्षुने भाटे विद्यालय छोडीने घेर आवणुं तेने समावर्तन संस्कार कडे छे.

वेदसमाप्तिं वाचयीत । आ० अ० १ कं २२ सू० १६
कल्याणैः सह सम्प्रयोगः । आ० अ० १ कं २३ सू० २०

स्नातकायोपस्थिताय । राज्ञे च । आचार्यश्वसुर-
पितृव्यमातुलानां च ।

दधनि मध्वानीय । सर्पिर्वा मध्वलाभे । विष्टरः
पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं मधुपर्कः । आश्व० गृ० सू० अ०
१ कं० २४ सू० २-३-४-५-६-७.

घेद ५ समाप्य स्नायात् ॥ ब्रह्मचर्यं वाष्टचत्वारि
५ शकम् । त्रय एव स्नातका भवन्ति । विद्यास्नातको
व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातकश्चेति ॥

पार० गृ० सू० कां० २ कं० ६ सू० १-२

अर्थः ज्योतिषे वेदाध्ययन समाप्त धाय त्यागे समावर्तन
संस्कार करवो. सर्व व्यवहारोभां सदा पुण्यात्मा पुरुषोने

સાથે રાખવા. રાજા, આચાર્ય, સસરા, કાકા તથા મામા આદિનું આગમન જ્યારે થાય તથા સ્નાતક અર્થાત્ વિદ્યા તથા બ્રહ્મચર્ય પૂર્ણ કરીને બ્રહ્મચારી ઘેર આવે ત્યારે પ્રથમ પગ ધોવાને માટે જળ તથા મુખ પ્રક્ષાલનને માટે અને આચમનને માટે શુદ્ધ જલ આપવું. ત્યારપછી તેમને શુભાસન ઉપર બેસાડી દહીંમાં મધ અથવા સઘ ન મળે તો ઘી મેળવીને એક સારા પાત્રમાં નાંખી મધુપર્ક* આપવું. વેદ સમાપ્ત કરીને અથવા અડતાળીસ વર્ષનું બ્રહ્મચર્ય પૂર્ણ કરીને સમાવર્તન સંસ્કાર કરવો. સ્નાતક ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) xવિદ્યા સ્નાતક (૨) વ્રતસ્નાતક અને (૩) વિદ્યા-વ્રતસ્નાતક.

*મધુપર્ક બનાવવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે છે:

આજ્યમેકપલં ગ્રાહ્યં દધ્નસ્ત્રિપલમેવચ ।

મધુનઃ પલમેકન્તુ મધુપર્કઃ સ ઉચ્યતે ॥

ગદાધરઃ પા. ગૃ. સૂ. કાં. ૧ કં. ૩ સૂ. ૫ ઉપરિ ॥

ચાર તોલા ઘી, ચાર તોલા દહીં અને ચાર તોલા મધ એકઠું કરવાથી મધુપર્ક થાય છે. આ મધુપર્ક કાંસાના વાસણમાં બનાવવો જોઈએ.

xજો બ્રહ્મચારી કેવળ વિદ્યા સમાપ્ત કરે અને બ્રહ્મચર્ય સમાપ્ત થતા પહેલાં સ્નાન કરે છે તે વિદ્યા સ્નાતક. જો બ્રહ્મચર્ય વ્રત સમાપ્ત કરે છે, પણ વિદ્યા સમાપ્ત કરતાં પહેલાં સ્નાન કરે છે તે વ્રતસ્નાતક. અને જો વિદ્યા તથા બ્રહ્મચર્યવ્રત બંને સમાપ્ત કરીને સ્નાન કરે છે તે વિદ્યાવ્રત સ્નાતક કહેવાય છે.

ઓરૂં તાનિ કર્ણદ્ બ્રહ્મચારી સંહિલસ્ય પુઠ્ઠે
તપોડતિષ્ઠત્ત્યમાનઃ સમુદ્રે । સ સ્નાતો બ્રુઃ પિંગ્લઃ
પૃથિવ્યાં બહુ રૌચતે અથર્વ ॥ કાં. ૧૧. મ. ૨૪.
અનુ. ૩-મં. ૨૬

અર્થઃ જે બ્રહ્મચારી સમુદ્ર સમાન મહા ગંભીર બ્રહ્મચર્ય
મતમાં ઉત્તમ રહી મહાતપ સહિત વેદપઠન, વીર્યનિશ્ચય તથા
આચાર્યના પ્રિયાચરણ આદિ કર્મેણે પૂર્ણ કરીને આગળ
લખ્યા પ્રમાણે સ્નાન વિધિ કરીને પૂર્ણ વિદ્યા ધારણ કરી
સુંદર વર્ણયુક્ત યજ્ઞ પૃથ્વીમાં અનેક શુભ શુભ તથા સ્વભાવ
વડે પ્રકાશિત થાય છે તેજ ધન્યવાદને યોગ્ય છે.

સમાવર્તનનો સમય ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જાણવો. પરંતુ
જ્યારે દરેક વિદ્યા તથા બ્રહ્મચર્યમત પૂર્ણ થાય ત્યારેજ ગૃહા-
શ્રમની ઇચ્છા સ્ત્રી તથા પુરુષે કરવી. વિવાહનાં સ્થાન જે છે.
એક આચાર્યનું ઘર અને બીજું પોતાનું ઘર. બેમાંથી કોઈ-
પણ ઠેકાણે આગળ લખ્યા પ્રમાણે વિવાહનો સઘળો વિધિ
કરવો આ સંસ્કારનો વિધિ પૂરો કર્યા પછી વિવાહ કરવો.

વિધિઃ જે દિવસ સમાવર્તનને માટે નિયત કર્યો
હોય તે દિવસે આચાર્યના ઘરમાં આગળ બતાવ્યા
પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ આદિ બનાવીને શાકદય તથા સામગ્રી
સંસ્કારને આગલે દિવસે તૈયાર કરી રાખેલી હોય તે યજ્ઞ
કુંડની પાસે મૂકવી અને સ્થાલીપાક બનાવી, ઘૃતાદિ શુદ્ધ
કરી યજ્ઞશાળામાં વેદીની સમીપમાં મૂકવું. પછી ચારે
દિશાઓમાં આસન ગિછાવી ઋત્વિજોનું વરણ કરવું. પછી
ઈશ્વરોપાસના, સ્વસ્તિવાચન, શાંતિપાઠ કરવો. આ સમયે

નેટલા અન્ય પુરુષો આવ્યા હોય તે પણ એકાગ્રચિત્ત થઈ ઈશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન થાય. પછી આચાર્યે અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન કરી વેદીની ચારે દિશાએ જલ પ્રોક્ષણ કરવું. ત્યારબાદ આધારાવાજ્યભાગાહુતિ ચાર તથા વ્યાહુતિ ચાર અને (ત્વજ્જોઅગ્નેઃ) ઇત્યાદિ આઠ ઘૃતાહુતિ અને એક સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ તથા એક પ્રાજ્ઞપત્યાહુતિ એમ મંત્રી અઠાર આહુતિઓ આપવી. પછી બ્રહ્મચારીએ (અગ્ને સુશ્રવઃ) મંત્ર વડે યજ્ઞકુંડના અગ્નિને એકઠો કરવો. પછી પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે (ઓં અગ્નયે સમિધઃ) મંત્ર વડે યજ્ઞકુંડમાં ત્રણ સમિધા હોમની; પછી તેજ ઠેકાણે લખેલા (ઓં તનૂપાઃ) ઇત્યાદિ સાત મંત્રો વડે જમણા હાથની હથેળી તપાવી મુખસ્પર્શ કરતા જવો. પછી પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે (વાઙ્મઃ) ઇત્યાદિ મંત્રો વડે અંગસ્પર્શ કરી સુગંધાદિ ઔષધીયુક્ત જલથી ભરેલા આઠ ઘડા કે જે પ્રથમથી જ વેદીની ઉત્તરમાં મૂકી રાખ્યા હોય તેમાંનો એક ઘડો નીચેનો મંત્ર બોલી લેવો:—

ઓઽમ્ યે અસ્વન્તરગ્નયઃ પ્રવિષ્ટા ગોઽપગોઽપો
મયૂષોમનોઽસ્ત્રલો વિરુજસ્તનૂદુષુરિન્દ્રિયદાતાન વિજ-
હામિ યો રોચનસ્તમિહ ગૃહ્ણામિ ॥ સા. મં. બ્રા. પ્ર. ૧
સ્વં. ૬ મં. ૧ । પા. ગૃ. કાં. ૨. ક. ૬. સૂ. ૧૦

જલમાં ગુપ્ત અથવા પ્રકાશિતપણે રહેલા શોભાયમાન તથા નીચે પડતા અગ્નિ વડે શરીરમાં રહેલા રોગ અથવા દુર્ગુણોને હું દૂર કરી જે જે ઉજ્જવલ ગુણો છે તેનું અહણ કરું છું.

(બ્રહ્મચારીએ એવા ગુણો ગ્રહણ કરવા કે જેથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રતિષ્ઠા પામી લોકોમાં માન પામે)

પછી તે ઘડામાંથી પાણી લઈ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું.

ઓ૩મ્ તેન મામભિષિઠ્ઠામિ શ્રિયૈ યજ્ઞસે બ્રહ્મણે
બ્રહ્મવર્ચસાય ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ પા. કાં. ૨ કં. ૬-મૂત્ર. ૧૧.

શ્રી, યજ્ઞ, પરમાત્માની ઉપાસના તથા વિદ્યાપ્રચાર ઇત્યાદિ પ્રયોજનને માટે હું સ્નાન કરું છું.

પુનઃ ઉપર પ્રમાણે જ (યે અપ્સ્વન્તર) મંત્ર બોલી બીજો ઘડો લઈ તેમાંથી એક લોટામાં પાણી લઈને નીચેનો મંત્ર બોલી સ્નાન કરવું.

ઓ૩મ્ યેન શ્રિયમકૃણતાં યેનાવમૃષતા સ્મરન્
યેનાક્યાવશ્યપિઠ્ઠતાં યદ્વાં તદશ્વિના યજ્ઞઃ ॥ સા. મં.
બ્રા૦ પ્ર૦ સ્વં૦ ૭મં૦ ૫ । પા. કાં. ૨ કં. ૬. મૂત્ર ૧૨૧।

હું ગૃહસ્થાશ્રમમાં જઈ વિદ્યા પ્રચાર વડે એવો પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી લોકોને (શ્રિયમ્) લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય તથા તેઓ ઉત્તમોત્તમ રસોના લોકતા થાય, વળી તેઓ યજ્ઞયુક્ત થાય તથા નિરોગી થાય તેવો પ્રયત્ન કરીશ.

કરીથી ઉપરના (યે અપ્સ્વન્તર) મંત્ર બોલી વેદિની ઉત્તરમાં મૂકેલા ઘડાઓમાંથી, ત્રણ ઘડા લઈ પ્રથમ લખેલા (આપો હિષ્ઠા૦) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો બોલી તેમાંના જળ વડે સ્નાન કરવું. ત્યાર બાદ બાકી રહેલા ત્રણ ઘડાઓ-

માંથી પાણી લઇને (આપો હિષ્ણાં) ઇત્યાદિ ત્રણ મન્ત્રો મનમાં બોલી સ્નાન કરવું; પશ્ચાત્ નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી બ્રહ્મચારીએ મેખલા તથા ઠંડ છાંડી દેવાં.

ઓરમ્ ઉદુત્તમં વરુણ પાશમસ્મદવાધમં વિમધ્યમ
૨ અથાય । અથાં વ્યમ્નાદેત્યમ્તે તવાનાંગસોઽઅદિતયે
સ્યામ ॥ યજુઃ૦ અ૦ ૧૨ મં૦ ૧૨

હે અહણ્ય યોગ્ય, સત્ય ન્યાય પ્રકાશક પરમાત્મન ! આ (મેખલા તથા ઠંડ) હું જેમ છોડું છું, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં મારાથી ઉત્તમ, મધ્યમ તથા ઠનિષ્ઠ ત્રણે પ્રકારનાં બંધનો દૂર રાખ કે જેથી હું અને અન્ય ગૃહસ્થાશ્રમીઓ અખંડિત રાજ્યને માટે અને આપના સત્યન્યાયરૂપી નિયમ પાલનમાં સ્થિર થઇએ.

તત્પશ્ચાત્ તે સ્નાતક બ્રહ્મચારીએ સૂર્યની સન્મુખ ઉભા રહીને નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું.

ઓરમ્ ઉચન્ ભાજમૃણુરિન્દ્રો મરુઙ્ગિરસ્થાત્
પ્રાતર્યાવભિરસ્થાદ્દશસનિરસિ દશસનિં મા કુર્વાવિદન્
માગમય । ઉચન્ ભ્રાજ મૃણુરિન્દ્રો મરુઙ્ગિરસ્થાદિવા
યાવભિરયાન્છતસનિરસી શતસનિં મા કુર્વાવિદન્
માગમય ॥ ઉચન્ ભ્રાજ મૃણુરિન્દ્રો મરુઙ્ગિરસ્થાત્
સાયં યાવભિરસ્થાત્ સદસસનિરસી સદસસનિં મા
કુર્વાવિદન્ માગમય ॥ પાર. કા. ૨ કં ૬. સૂત્ર. ૧૬ ॥

સર્વેશ્વર્યવાન્ સર્વાન્તર્યામી પરમાત્મા મને પ્રાપ્ત થઈ સર્વ કાળ માફ સંરક્ષણ કરે અને ધન, ધાન્ય, તેજ તથા જ્ઞાન સહજગણ આપે.

ઉપર પ્રમાણે પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરી દહીં અથવા તલ ખાઈ બ્રહ્મચારીએ પોતાની જટા, લોભ, નબ વગેરે કઢાવીને નિમ્નાલિખિત મંત્ર બોલી ઉમરડાનું ઘાતણ કરવું.

ઓરમ્ અન્નાદાય ક્યૂદ્ધવસોમો રાજા યમાગમત્
સ મે મુત્ત્વં પ્રમાદ્યતે યજ્ઞસા ચ મગેન ચ ॥

સૌત્રમન્ત્રઃ ॥

હે શાંતિસ્વરૂપ પરમાત્મનું! મને ઉત્તમ અન્ન, યજ્ઞ, ઐશ્વર્ય તથા શુદ્ધ અંતઃકરણ આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

પછી સુગંધિત દ્રવ્ય શરીરે ચોળી શુદ્ધ જલ વડે સ્નાન કરી શરીર ડોફ કરી અધોવસ્ત્ર અર્થાત્ પોતીયું અગર પીતાંબર ધારણ કરી સુગંધયુક્ત ચંદન આદિનું અનુલેપન કરવું, પછી નીચેના મંત્ર વડે ચક્ષુ, મુખ, કર્ણ તથા નાસિકાનાં છિદ્રોનો સ્પર્શ કરવો.

ઓરમ્ પ્રાણાપાનૌ મે તર્પય, (મુખ તથા નાસિકા)
ઓરમ્ ચક્ષુર્મે તર્પય, (નેત્ર) ઓરમ્ શ્રોત્રં મે તર્પય
(કર્ણ) ॥

હે જગદીશ્વર! મારા પ્રાણ, અપાન, ચક્ષુ તથા શ્રોત્રની વૃત્તિ કર.

પછી દક્ષિણ હસ્તાંજલિમાં પાણી લઈ, *અપસવ્ય કરી (જનોઈ ડાબા હાથ તરફનું ફેરવી નાખવું તે) દક્ષિણ મુખે રહી, નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી તે પાણી જમીન ઉપર ફેડી ફેડવું.

ઓરમ્ પિતરઃ શુન્ધધ્વમ્ ॥ યજુઃ અ૦ ૧૧
મં૦ ૨૬

હો વિદ્વાનો! આપ શુદ્ધ છો, તમો મને શુદ્ધ કરો.

પશ્ચાત્ સવ્ય (જનોઈ ડાબેશાં જે સ્થિતિમાં રાખીએ છીએ તે) કરી નીચેના મંત્રનો જપ કરવો.

*આ વખતે અપસવ્ય કરવાનું લખ્યું છે તે માત્ર સૂચક ચિહ્ન છે. અર્થાત્ તેથી એમ માલમ પડે કે આ વખતે પિતૃ સંબંધી કાર્ય અપસવ્ય વાળો મનુષ્ય કરે છે. અપસવ્ય ન કરવાથી કર્મ ધર્મ હાનિ કે કરવાથી ધર્મ લાભ થાય છે એમ નથી. દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરવાનું કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે ડાબેશાં બ્રહ્માનું આસન દક્ષિણ દિશામાં હોય છે; અને તે બ્રહ્મા ડાબેશાં ચતુર્વેદ-વિત્ હોય છે માટે તેને પિતૃ કહે છે. હોલિભાગ્યમાં કહ્યું છે કે-

ઋગ્વેદી ચ પિતૃસ્થાને યજુર્વેદી પિતામહઃ ।

ત્રિવેદી પ્રપિતુઃ સ્થાને વિશ્વદેવા ણ્યર્થવિત્ ॥

અર્થાત્ ઋગ્વેદી પિતૃસ્થાની, યજુર્વેદી પિતામહાસ્થાની, ત્રિવેદી પ્રપિતામહાસ્થાની અને અથર્વવેદી વિશ્વદેવસ્થાની કહેવાય છે. માટે બ્રહ્મા ચતુર્વેદવિત્ હોવાથી તેની પણ પિતૃસંજ્ઞા છે તેથી કરીને બ્રહ્માચારી બ્રહ્માના તરફ પોતાનું મુખ કરીને ઉપરનો સંકલ્પ કરે છે. (ભાષાંતર કર્તા)

ઓરમ્ સુચક્ષા અદમક્ષોભ્યાં भूयास २ सुवर्चा
मुखेन । सुश्रुत् कर्णाभ्यां भूयासम् ॥ सौत्रमन्त्रः ॥ पा. का.
२ कं. ६. सू. १९

હે પરમાત્મન! હું આંખો વડે સારા બનાવો જોડે અને
મારી દષ્ટિ દિવ્ય થાય, હું મુખ વડે તેજસ્વી થાઉં અર્થાત્
સત્યોપદેશ કરી લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા પામું તથા કર્ણ વડે શુભ
વાતો સાંભળું તેવી આપ કૃપા કરો.

ત્યાર બાદ નિમ્નલિખિત મંત્રો બોલી સુંદર વસ્ત્ર
ધારણ કરવું.

ઓરમ્ परिधास्यै यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरद-
ष्टिरस्मि । शतं च जीवामि शरदः पुरुची रायस्पोष-
मभिसंव्ययिष्ये ॥ सौत्रमन्त्रः ॥ पा० कां० २ कं० ६
सू० २०

હે જગદીશ્વર ! આપની કૃપાથી હું યશસ્વી, દીર્ઘાયુ તથા
નિરોગી થાઉં. ઉત્તમ સ્ત્રી તથા સંપત્તિને ગૃહસ્થાશ્રમમાં મેળવું.

પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું.

ઓરમ્ यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्रावृहस्पती
यशो भगश्च माविदद्यज्ञो मा प्रतिपद्यताम् ॥ सौत्रमन्त्रः ॥

હે બૃહસ્પતે ! મને સર્વ દિશાઓમાંથી સર્વ મનુષ્યો
તરફથી યશ, તેજ, ધનાદિની પ્રાપ્તિ થાઓ.

પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે સુગંધિત પુષ્પોની માળા
હાથમાં લેવી.

ઓ૩મ્ યા આહરજ્જમદગ્નિઃ શ્રદ્ધાયૈ કામાયેન્દ્રિ-
યાય । તા અહં પ્રતિગૃહ્ણામિ યશસા ભગેન ચ ॥ પા૦
કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૩

જે માળા જમદગ્નિએ શ્રદ્ધા, કલ્પના તથા ઈન્દ્રિયોને માટે
લીધી હતી તે હું યશ તથા ધનની પ્રાપ્તિને માટે લઉં છું.
પછી નિમ્ન મંત્ર બોલી તે માળા ધારણ કરવી.

ઓ૩મ્ યદ્યશોષસરસામિન્દ્રશ્ચકાર વિષુલં પૃથુ ।
તેન સદ્ગ્રથિતાઃ સુમનસ આવધ્નામિ યશો મયિ ॥

સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ પા૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૪
સૂર્ય જેમ વિજળીને વિપુલ યશથી પ્રકાશિત કરે છે તેમ
હું આ પુષ્પગ્રથિત માળાથી મારામાં યમને ધારણ કરું.

માળા ધારણ કર્યા પછી શિરોવેષ્ટન અર્થાત્ પાઘડી,
ફેટો, ટોપી અથવા મુકુટ હાથમાં લઈ પ્રથમ લખેલા
“યુવા સુવાસા૦” મંત્ર વડે ધારણ કરવાં.

પછી નિમ્ન મંત્ર વડે અલંકાર ધારણ કરવો.

ઓ૩મ્ અલક્ર્કરણમસિ ભૂયોલક્ર્કરણં ભૂયાત્ ॥

પા૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૬
તું શોભા આપનાર છે મને શોભાની પ્રાપ્તિ કરાવજે.
પછી નિમ્ન લિખત મંત્ર વડે આંખમાં અંજન કરવું.

ઓ૩મ્ વૃત્રસ્યાસિ કનીનકશ્ચક્ષુર્દાં અસિચક્ષુર્મ દેદિ ॥

પા૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૭
તું તારાઓના ચક્ષુરૂપ છે, ચક્ષુષ્ય છે; મારી દષ્ટિને
તું વધાર.

પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી આરસીમાં મુખા-
વલોકન કરવું.

ઓ૩મ્ રોચિણુરસિ ॥ સૌત્રમન્ત્રઃ ॥ પા૦ કાં૦
૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૮

તું પ્રસન્ન કર્તા છે.

પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે છત્રી ધારણ કરવી.

ઓ૩મ્ બૃહસ્પતે છદિરસિ પાપ્મનો મામન્તર્થેદિ
તેજસો યજ્ઞસો માન્તર્થેદિ ॥ પા૦ કાં ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૨૯
યજ્ઞ તથા તેજની લાલસાવાળા મને યજ્ઞ તથા તેજથી ઢાંક.
પછી નિમ્ન મંત્ર વડે જોડા પહેરવા.

ઓ૩મ્ પ્રતિષ્ઠે સ્થો વિશ્વતો મા પાતમ્ ॥ પા૦ કાં૦
૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૩૦

આ જોડાઓ નેત્ર્ય (નેત્રનું તેજ વધારનાર) છે તે
મારું સર્વ સ્થળે રક્ષણ કરે.

પછી નિમ્ન મંત્ર વડે લાકડી ધારણ કરવી.

ઓ૩મ્ વિશ્વાભ્યો માષ્ટ્રાભ્યસ્પરિ પાહિ સર્વતઃ ॥
પા૦ કાં૦ ૨ કં૦ ૬ સૂ૦ ૩૧

ચારે તરફથી સર્વ પ્રકારના કષ્ટોથી મારું સંરક્ષણ કર.

ત્યારબાદ બ્રહ્મચારીનાં માતાપિતાએ માનપ્રતિષ્ઠાસહિત
આચાર્ય કુલમાંથી બ્રહ્મચારીને પોતાને ઘેર લઈ આવવો,
તથા મધુપર્કાદિ વડે તેનો સત્કાર કરવો. ત્યારબાદ સંસ્કા-
રમાં આવેલા આચાર્ય આદિનો ઉત્તમ અન્નપાનાદિ વડે
સત્કાર કરવો; ત્યારબાદ સ્નાતક તથા તેના માતાપિતાએ

આચાર્યને ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડી મધુપર્ક, પુષ્પમાળા, વસ્ત્ર, ગાય તથા ધનાદિ પદાર્થો દક્ષિણ તરીકે આપવાં, પછી આચાર્યનામાં જે જે ઉત્તમ ગુણો હોય તેની પ્રશંસા કરી વિદ્યાદાન તથા કૃતજ્ઞતા સર્વ જનોને આ પ્રમાણે સંભળાવે. હે ભક્તજનો! સાંભળો, આ મહાશય પૂજ્ય આચાર્યે મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. કારણ કે જેણે મને પશુતાથી છોડાવી ઉત્તમ વિદ્યાન્ બનાવ્યો છે તેનો બદલો વાળવા હું અસમર્થ છું. એના બદલામાં હું મારા આચાર્યને અનેક ધન્યવાદ આપી નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરું છું કે “જેમ આપે મને ઉત્તમ ઉપદેશ અને વિદ્યાદાન આપી કૃતકૃત્ય કર્યો છે તેજ પ્રમાણે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને પણ કરશો; અને જેમ આપે મને વિદ્યા આપી આનંદિત કર્યો છે તેમજ અન્ય વિદ્યાર્થીઓને હું પણ કૃતકૃત્ય અને આનંદિત કરતો રહીશ, અને આપના કરેલા ઉપકારને હું નહિ ભૂલું. સર્વ શક્તિમાન્ જગદીશ્વર આપને, મને તથા સર્વ પઠનપાઠન કરનારાઓને અને આખા સંસાર ઉપર પોતાની કૃપાદષ્ટિ કરી સર્વને સભ્ય, વિદ્યાન્ શરીર તથા આત્માના બલયુક્ત અને પરોપકારાદિ શુભ કર્મોની સિદ્ધિ કરવા કરાવવામાં ચિરાયુ, સ્વસ્થ, પુરુષાર્થી તથા ઉત્સાહી કરે; કે જેથી પરમાત્માની આ સૃષ્ટિમાં આપણે તેના ગુણ, કર્મ સ્વભાવાનુકૂલ આપણા ગુણ, કર્મ તથા સ્વભાવ બનાવી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિ કરીને સર્વદા આનંદમાં રહીએ.”

इति समावर्तनसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

અથ વિવાહસંસ્કારવિધિ વક્ષ્યામઃ ।

વિવાહ એટલે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યવ્રત, વિદ્યા તથા બળની પ્રાપ્તિ કરીને તથા સર્વ પ્રકારે શુભ શુભ, કર્મ તથા સ્વભાવમાં પરસ્પર તુલ્ય પ્રીતિયુક્ત થઇને નિમ્નલિખિત વિધિ પ્રમાણે સંતાનોત્પત્તિ તથા પોતપોતાના વર્ણાશ્રમાનુકૂલ ઉત્તમ કર્મ કરવાને માટે સ્ત્રી અને પુરુષનો સંબંધ બાંધવામાં આવે છે તે. એને માટે પ્રમાણ:-

ઉદગયન આપૂર્યમાણપક્ષે પુણ્યે નક્ષત્રે* ચૌલક-
મેપનયનગોદાનવિવાહાઃ ॥ ૧ ॥ સાર્વકાલમેકે વિવાહમ્
॥ ૨ ॥ આશ્વ૦ ગૃ૦ સૂ૦ અ૦ ૧ કં૦ ૪ સૂ૦ ૧-૨

આવસથ્યાધાનં દારકાલે ॥ ૩ ॥ પાર૦ ગૃ૦ સૂ૦
કાં૦ ૧ કં. ૨ સૂ૦ ૧

પુણ્યે નક્ષત્રે દારાન્ કુર્વીત ॥ ૪ ॥ લક્ષણપ્રશ્ન-
સ્તાન્ કુશલેન ॥ ૫ ॥ ગોભિ૦ ગૃ૦ સૂ૦ પ્રપા૦ ૨
કં૦ ૧ સૂ૦ ૧-૨

---

* આ નક્ષત્રાદિનો વિચાર કલ્પનાયુક્ત છે માટે પ્રમાણ નથી.

અર્થ:—ઉત્તરાયણ શુકલપક્ષમાં શુભ દિવસ અર્થાત્ જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસે વિવાહ કરવો જોઈએ. ૧. કેટલાક આચાર્યનો મત એવો છે કે કોઈ પણ વખતે વિવાહ કરવો. ૨. વિવાહમાં જે અગ્નિની સ્થાપના થાય છે તેને આવસથ્યાગ્નિ કહે છે. ૩. જે દિવસે મન પ્રસન્ન હોય તે દિવસે શુભ ગુણવાળી સ્ત્રીનું પાણિગ્રહણ કરવું. ૪.

વિવાહનો સમય આગળ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે જાણવો. વધુ તથા વરની આયુ, કુલ, નિવાસસ્થાન, શરીર તથા સ્વભાવની પરીક્ષા અવશ્ય કરવી. અર્થાત્ જાને જ્ઞાનવાળાં અને વિવાહની ઇચ્છાવાળાં હોવાં જોઈએ; વરની ઉંમર સ્ત્રીની ઉંમર કરતાં ઓછામાં ઓછી હોવી અને વધારેમાં વધારે જમાણી હોવી જોઈએ. પરસ્પર કુલની પરીક્ષા પણ કરવી જોઈએ. એને માટે પ્રમાણ:-

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।

अविलुप्तब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममाविशेत् ॥ ૧ ॥

અર્થ:—બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી ચાર, ત્રણ, બે અથવા એક વેદ યથાવત્ ભણી, અખંડિત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો.

गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।

उद्वहेन द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ ૨ ॥

અર્થાત્ ઉત્તમ રીતિએ બ્રહ્મચર્ય તથા વિદ્યાનું ગ્રહણ કરી ગુરુની આજ્ઞા લઈ સ્નાન કરી પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે પોતાના વર્ણની ઉત્તમ લક્ષણયુક્ત સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો.

असपिण्डा च या मातुरमगोत्रा च या पितुः ।

सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ૩ ॥

જે સ્ત્રી માતાની છ પેઢી અને પિતાની સગોત્રી ન હોય તેજ દ્વિજોને માટે વિવાહના કાર્યમાં ઉત્તમ છે.

महान्त्यपि समृद्धानि गोजाविधनधान्यतः ।

स्त्रीसम्बन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्जयेत् ॥ ૪ ॥

વિવાહમાં નીચે લખેલાં દશ કુળોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગાય આદિ પશુ, ધન તથા ધાન્યાદિમાં ગમે તેટલાં તે મોટાં હોય તો પણ તેવા કુલમાંની કન્યા સાથે વિવાહ કદી પણ ન કરવો.

हीनक्रियं निष्पुरुषं निच्छन्दो रोमशार्शसम् ।

क्षयानयाव्यपस्मारी श्वित्रિકुष्ठिकुलानि च ॥ ૫ ॥

એ દશ કુળ આ પ્રમાણે છે. (૧) જે કુળ ઉત્તમ ક્રિયાથી રહિત હોય; (૨) જે કુળમાં કોઈ પણ ઉત્તમ પુરુષ ન હોય; (૩) જે કુળમાં કોઈ વિદ્વાન ન હોય; (૪) જે કુળના માણસોના શરીર ઉપર મોટાં મોટાં રૂવાં હોય; (૫) જે કુળમાં અર્શ (હરસ) નો રોગ હોય; (૬) જે કુળમાં ક્ષયરોગ હોય; (૭) જે કુળમાં અગ્નિમંદતાને લીધે આમાશયનો રોગ હોય; (૮) જે કુળમાં મૃગી (મિરગી આંચકી-હિસ્ટીરીઆ) રોગ હોય; (૯) જે કુળમાં સફેદ કોઠ અને (૧૦) જે કુળમાં ગલિતકુષ્ઠ જેને લીધે હાથ પગનાં આંગળાં ગળી જઈ દુટ્ટી પડે છે તે રોગ હોય તેવાં દશ કુળનો વિવાહમાં ત્યાગ કરવો જોઈએ. એવાં કુળનાં સ્ત્રી અથવા પુરુષે કોઈ સાથે વિવાહ ન કરવો જોઈએ.

નોદ્વહેત્ કપિલાં કન્યાં નાધિકાઙ્ગી ન રોગિणीમ્ ।
 નાલોમિકાં નાતિલોમાં ન વાચાટાં ન પિઙ્ગલામ્ ॥ ૬ ॥
 નર્ક્ષત્વક્ષનદીનામ્નીં નાન્ત્યપર્વતનામિકામ્ ।

ન પશ્યહિમેષ્યનામ્નીં ન ચ ભીષણનામિકામ્ ॥ ૭ ॥

પીઞારંગવાળી, અધિક અંગવાળી એટલે કે છ આંગળી
 ઇત્યાદિ, રોગવતી, જેના શરીર ઉપર ખીલકુલ રૂવાં ન હોય
 અથવા મોટાં મોટાં રૂવાં હોય તેવી, વ્યર્થ બકબક કરનારી
 અને જેનાં બિલાડીના જેવાં નેત્ર હોય તથા જે કન્યાનું નામ
 નક્ષત્ર પર અર્થાત્ રેવતી, રોહિણી ઇત્યાદિ, નદીનામવાળી ગંગા
 જમના વગેરે, પર્વત નામવાળી પાર્વતી, વિન્ધ્યા ઇત્યાદિ,
 પક્ષી નામવાળી મેના, હંસા ઇત્યાદિ, સર્પજાતી નામવાળી
 ઉરગા, લોગીની ઇત્યાદિ, દાસીનામ વાળી તથા જેનું નામ
 બિહામણું અર્થાત્ કાલિકા, ચંડિકા ઇત્યાદિ હોય તેવીની
 સાથે વિવાહ ન કરવો.

અવ્યઙ્ગાઙ્ગીં સૌમ્યનામ્નીં હંસવારણગામિનીમ્ ।

તનુલોમકેશ્વદશનાં મૃદ્વઙ્ગીમુદ્વહેત્ સ્ત્રિયમ્ ॥ ૮ ॥

પરંતુ જેનાં સુંદર અંગ, ઉત્તમ વામ, હંસ તથા
 હાથણીની સમાન ચાલ અને જેના શરીર ઉપર સૂક્ષ્મ રૂવાં
 હોય, જેના દાંત, કેશ આદિ સૂક્ષ્મ હોય તથા જેનાં અંગોપાંગ
 કોમળ હોય તેવી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવો.

બ્રાહ્મો દૈવસ્તથૈવાર્ષઃ પ્રાજાપત્યસ્તથાસુરઃ ।

ગાન્ધર્વો રાક્ષસશ્ચૈવ પૈશાચશ્ચાષ્ટમોઽધમઃ ॥ ૯ ॥

બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ષ, પ્રાજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ
 અને પૈશાચ એ પ્રમાણે વિવાહ આઠ પ્રકારના છે.

આચ્છાદ્ય ચાર્ચયિત્વા ચ શ્રુતિશ્ચીલવતે સ્વયમ્ ।

આહૂય દાનં કન્યાયા વ્રાહ્મો ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૦ ॥

યોગ્ય, સુશીલ તથા વિદ્વાન પુરુષનો સત્કાર કરી કન્યાને વસ્ત્રાદિથી અલંકૃત કરી, સારા સારા ગૃહસ્થાને બોલાવી તેમની સન્મુખ તેને કન્યા આપવી તે બ્રાહ્મ વિવાહ કહેવાય છે.

યજ્ઞે તુ વિતતે સમ્યગૃત્વિજે કર્મ કુર્વતે ।

અલંકૃત્ય સુતાદાનં દૈવં ધર્મે પ્રવક્ષતે ॥ ૧૧ ॥

મહાન્ યજ્ઞમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોનું વરણ કરી તેમાં કર્મ કરનારા કેઈ વિદ્વાન બ્રાહ્મણને વસ્ત્રભૂષણાદિ વડે સુશોભિત કરેલી કન્યા આપવી તે દૈવ વિવાહ.

एकं गोमिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः ।

कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते ॥ १२ ॥

એક ગાય અથવા બળદની એક અથવા બે જોડ* વરની પાસેથી લઈ ધર્મપૂર્વક કન્યાદાન કરવું તે આર્ષ વિવાહ.

सह नौ चरतां धर्ममिति वाचानुभाष्य च ।

कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ १३ ॥

* આ વાત મિથ્યા છે. કારણ કે આગળ મનુસ્મૃતિમાં એનો નિષેધ કરેલો છે. વળી યુક્તિ વિરુદ્ધ પણ છે, માટે કંઈ પણ લીધા વગર બનેલી પ્રસન્નતાપૂર્વક પાણિગ્રહણ કરવું તે આર્ષ વિવાહ કહેવાય છે.

કન્યા તથા વરને યજ્ઞશાળામાં વિધિ પૂર્વક સર્વની હાજરીમાં “તમે બન્ને મળીને ગૃહસ્થાશ્રમનાં ઠમોંચથાવત્ કરો” એ પ્રમાણે કહીને બંનેએ પ્રસન્નતાપુર્વક પાણિગ્રહણ કરવું તે પ્રાબલ્ય વિવાહ કહેવાય છે. આ ચાર વિવાહ ઉત્તમ છે.

જ્ઞાતિભ્યો દ્રવિણં દત્ત્વા કન્યાયૈ ચૈવ શક્તિતઃ ।

કન્યાપ્રદાનં વિધિવદાસુરો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

વરના સંબંધીઓ કન્યાને યથાશક્તિ ધન આપી હોમ આદિ વિધિ કરી કન્યા આપવી તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે.

इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ।

गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः ॥ ૧૫ ॥

વર તથા કન્યાની ઇચ્છાથી બન્નેનો સંયોગ થવો અને મનમાં માની લેવું કે અમે બન્ને સ્ત્રીપુરુષ (પતિપત્ની) છીએ. આ કામેચ્છાથી થયેલો ગાંધર્વ વિવાહ કહેવાય છે.

हत्वा छित्वा च भित्त्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् ।

प्रसङ्ग कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ ૧૬ ॥

કન્યા પક્ષના માણસોનું હનન, છેદન અર્થાત્ કન્યાના રોકનારાઓનું વિહારણ કરી રોતી, કકળતી તથા કાંપતી અને બયભીત થએલી કન્યાને બળાત્કારે હરણ કરી વિવાહ કરવો તે રાક્ષસ વિવાહ કહેવાય છે.

सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति ।

स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ૧૭ ॥

સુતેલી, ગાંડી થઈ ગયેલી અથવા નિશા કરી ઉન્મત્ત થયેલી કન્યાને એકાંતમાં મળ્યેથી દૂષિત કરવી. આ સર્વ વિવાહોમાં નીચમાં નીચ મહાનીચ, દુષ્ટ-અતિદુષ્ટ પૈશાચ વિવાહ છે.

બ્રાહ્મણાદિષુ વિવાહેષુ ચતુર્થેવાનુપૂર્વચઃ ।

બ્રહ્મવર્ચસ્વિનઃ પુત્રા જાયન્તે શિષ્ટસંમતાઃ ॥ ૧૮ ॥

બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ય અને પ્રાજાપત્ય આ ચાર વિવાહ વડે પાણ્ડિત્યકૃષ્ણ કરેલાં સ્ત્રી પુરુષો વડે જે સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે તે વેદાદિ વિદ્યાથી તેજસ્વી આપ્ત પુરુષોને સંમત અત્યુત્તમ હોય છે.

રૂપસત્ત્વગુણોપેતા ધનવન્તો યશસ્વિનઃ ।

પર્યાપ્તભોગા ધર્મિષ્ઠા જીવન્તિ ચ શતં સમાઃ ॥ ૧૯ ॥

તે પુત્ર અથવા પુત્રી સુંદર સ્વરૂપવાન બદ્ધ, પરાક્રમ, શુદ્ધ બુદ્ધિ આદિ ઉત્તમ ગુણયુક્ત, બહુ ધનયુક્ત, પુણ્ય-કીર્તિમાન અને પૂર્ણ ભોગનાં ભોક્તા તથા અતિશય ધર્માત્મા થઈ સો વર્ષ સુધી જીવે છે.

ઇતરેષુ તુ શિષ્ટેષુ નૃશંસાનૃતવાદિનઃ ।

જાયન્તે દુર્વિવાહેષુ બ્રહ્મધર્મદ્વિષઃ સુતાઃ ॥ ૨૦ ॥

એ ચાર વિવાહ પછીના જે ચાર આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈશાચ એ ચાર દુષ્ટ વિવાહથી થયેલાં વિવાહિત જોડાંની સંતાતિ નિંદિત કર્મ કરનારી, મિથ્યાવાદિ, વેદ ધર્મ ઉપર દ્વેષ કરનારી અને મહાનીચ સ્વભાવવાળી થાય છે.

અનિન્દિતઃ સ્ત્રીવિવાહૈરનિન્દ્યા ભવતિ પ્રજા ।
 નિન્દિતૈર્નિન્દિતા નૃણાં તસ્માન્નિગ્રાન વિવર્જયેત્ ॥ ૨૧ ॥
 મનુસ્મૃતિ અ૦ ૩ શ્લો૦ ૨,૪,૮,૨૧,૨૭,૩૪,૩૯,૪૨.

નિન્દિત વિવાહોથી નીચ પ્રજા થાય છે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અને ઉત્તમ વિવાહો વડે ઉત્તમ પ્રજા થાય છે માટે તેનું શ્રદ્ધા કરી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च ।
 अप्राप्तामपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्विचक्षणः ॥ ૧ ॥

જો કન્યાનો વિવાહ માતાપિતા કરવા ઇચ્છતાં હોય તો અતિ ઉત્કૃષ્ટ, શુભ ગુણ કર્મ સ્વભાવવાળા, કન્યાના સમાન રૂપ લાવણ્યાદિ ગુણયુક્ત વરને જ-ગમે તો તે કન્યા માતાની છ પેઢીમાં હોય તો પણ તેવાને જ-આપવી પણ ખીજાને કદી ન આપવી; એમ કરવાથી જાને અતિ પ્રસન્ન થઈ ગૃહસ્થાશ્રમની ઉન્નતિ અને ઉત્તમ સંતાનોની ઉત્પત્તિ કરે.

काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्त्तुमत्यपि ।
 न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ ૨ ॥

૧ ગમે તો કન્યા મરણ પર્યંત પિતાના ઘરમાં કુંવારી ખેતી રહે, પરંતુ ગુણહીન, અસદૃશ, દુષ્ટ પુરુષની સાથે કન્યાનો વિવાહ કદી પણ ન કરવો; અને વર કન્યા પણ પોતાની મેળે પોતાનાં સરખાંની સાથે જ વિવાહ કરે.

ત્રીણિ વર્ષાણ્યુદીક્ષેત કુમાર્યતુમતી સતી ।

ઊર્ધ્વન્તુ કાલાદેતસ્માદ્વિન્દેત સદૃશં પતિમ્ ॥૩॥

મનુસ્મૃ૦ અ૦ ૧ શ્લો૦ ૮૮-૯૦

જ્યારે કન્યાની મરજી વિવાહ કરવાની થાય ત્યારે રજસ્વલા થયા પછીનાં ત્રણ વર્ષ જવા દઈ એથા વર્ષમાં વિવાહ કરવો.

(પ્રશ્ન) “અષ્ટવર્ષા ભવેદ્ ગૌરી નવવર્ષા ચ રોહિણી” ઇત્યાદિ શ્લોકોની શી ગતિ થશે ?

(ઉત્તર૦) એવા શ્લોકો અને એના માનનારાઓની દુર્ગતિ થશે, અર્થાત્ જે એ શ્લોકાનુસાર બાલ્યાવસ્થામાં પોતાનાં સંતાનોના વિવાહ કરી એમને નષ્ટબ્રષ્ટ, રોગી તથા અદ્યાયુ કરે છે તે જાણે કે પોતાના કુળનું પોતે જ સત્યાનાશ કાઢે છે. માટે જો જલ્દી વિવાહ કરવો હોય તો પણ વેદારંભમાં લખ્યા પ્રમાણે સોળ વર્ષથી ઓછી નહિ એવી કન્યા અને પચ્ચીસથી ઓછી ઉંમરનો નહિ એવા પુરુષનો જ વિવાહ કરવો; એના કરતાં જેટલું વધારે બ્રહ્મચર્ય રાખશે તેટલો જ તેમને વધારે આનંદ પ્રાપ્ત થશે.

(પ્રશ્ન૦) વિવાહ સમીપવર્તીઓનો થવો જોઈએ કે દૂર દેશ વાસીઓમાં થવો યોગ્ય છે ?

(ઉત્તર૦) દુહિતા દુહિતા દૂરે હિતા ભવતીતિ ॥

આ નિરુક્તનું વચન છે. ઝાંનાં ભાવાર્થ એ છે, કે વિવાહ જેટલો દૂર દેશમાં તેટલો ઉત્તમ અને અધિક લાભદાયી છે.

(પ્રશ્ન૦) સ્વગૌત્રી અને ભાઈ ખંડેનોના પરસ્પર વિવાહ કેમ ન કરવા ?

(ઉત્તર૦) એથી એક બીજા સાથે પ્રીતિ નથી થતી કારણ કે જેટલી પ્રીતિ પરોક્ષ પદાર્થમાં થાય છે તેટલી પ્રત્યક્ષમાં નહિ; વળી એક બીજાના બાહ્યાવસ્થાના જે દોષો હોય છે તે પણ તેમને ખબર હોય છે, તેમજ ભય આદિ પણ અધિક નથી રહેતો. વિશેષમાં જ્યાં સુધી દ્વરસ્થ એક બીજાના કુળ સાથે સંબંધ નથી થતો ત્યાં સુધી શરીર આદની પુષ્ટિ પણ પૂર્ણ રીતે નથી થતી. દ્વરના સંબંધથી પરસ્પર પ્રીતિ, ઉન્નતિ અને ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ થાય છે, અને નિકટતાથી તેમ નથી થતું. યુવાવસ્થામાં જ વિવાહ કરવો જોઈએ તેને માટે પ્રમાણ—

તમસ્મેરા યુવતયો યુવાનં મર્મૃજ્યમાનાઃ પરિચિન્ત્યાપઃ ।
સ શુક્રેભિઃ શિશ્વંભી રેવદસ્મે દીદાયાનિધ્મો ધૃતર્નિ
ર્નિગપ્સુ ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—(મર્મૃજ્યમાનાઃ) ઉત્તમ પ્રહ્લયર્થ મત અને સદ્વિદ્યાઓ વડે અત્યંત (યુવતયઃ) વીશમા વર્ષથી તે ચોવીસમા વર્ષ સુધીની વયવાળી છે, તે કન્યાઓ (આપઃ) જલ, જેમ નદી અથવા સમુદ્રને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ (અસ્મેરા) અમને પ્રાપ્ત થનારી, પોતાને પ્રિય તથા પોતાનાથી દોઢા અથવા બમણા આયુષ્યવાળા (તમ્) પ્રહ્લયર્થ તથા વિદ્યાથી પરિપૂર્ણ શુભ લક્ષણ યુક્ત એવા (યુવાનમ્) યુવાન પતિને (પરિચિન્તિ) સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (સઃ) તે પ્રહ્લયારી (શુક્રેભિઃ) શુભ ગુણ તથા (શિશ્વંભિઃ) વીર્યાદિથી યુક્ત થઈને (અસ્મે) અમારામાં (રેવત્) અત્યંત શ્રીયુક્ત કર્મને અને (દીદાય) પોતાની સમાન યુવતિને પ્રાપ્ત થાય. જેમ (અપ્સુ) અંતરિક્ષ અથવા સમુદ્રમાં (ધૃતર્નિર્નિક્) જલનું શોષન કરનાર (અનિધ્મઃ)

સ્વયં પ્રકાશિત વિદ્યુત અગ્નિ છે તે જ પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરુષ ના હૃદયમાં પ્રેમ, બહાર અપ્રકાશમાન અને અંદર સુપ્રકાશિત રહીને ઉત્તમ સંતાન અને આનંદને ગૃહસ્થાશ્રમમાં બંને સ્ત્રી પુરુષ પ્રાપ્ત થાય.

अस्मै तिस्रो अव्यध्याय नारीर्देवाय देवीर्दधिष-
न्त्यक्षम् । कृताह्वोष हि प्रसस्त्रे अप्सु स पीयूषं वयति
पूर्वसूनाम् ॥ २ ॥

હે સ્ત્રીપુરુષો ! જેમ (તિસ્ત્ર) ઉત્તમ, મધ્યમ તથા નિકૃષ્ટ સ્વભાવ યુક્ત (દેવીઃ નારીઃ) વિદ્વાન પુરુષોની વિદુષી સ્ત્રીઓ (અસ્મૈ) આ (અવ્યધ્યાય) પીડાથી રહિત (દેવાય) કામને માટે (અક્ષમ્) અન્નાદિ ઉત્તમ પદાર્થોને (વિવિજાન્તે) ધારણ કરે છે (કૃતા હ્વ) બાણે કે શિક્ષણ મળ્યું હોય તેમ (અપ્સુ) પ્રાણવત્ પ્રીતિ આદિ વ્યવહારોમાં પ્રવૃત્ત થવાને માટે સ્ત્રીની સાથે પુરુષ અને પુરુષની સાથે સ્ત્રી (ઉપ પ્રસસ્ત્રે) સંબંધમાં પ્રાપ્ત થાય છે, (સ, હિ) તે જ પુરુષ અથવા સ્ત્રી આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ જલમાંના (પીયૂષમ્) અમૃત રૂપ રસને (પૂર્વસૂનામ્) પ્રથમ પ્રસૂત થયેલી સ્ત્રીઓનાં બાળક (ધયતિ) દૂધ પીને વૃદ્ધિ પામે છે.

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्द्धुहो रिषः संपृचः
पाहि सूरिन् । अमासुं पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो
विनश्चानृतानि ॥ ३ ॥ ऋ० मं० ૨ सू० ૩૫ મં० ૪-૬

જેમ રાજા આદિ સર્વ લોકો (પૂર્ણ) પોતાનાં નગર અને (આમાસુ) ઘરોમાં ઉત્પન્ન થએલાં પુત્ર તથા કન્યા રૂપ પ્રજાઓમાં ઉત્તમ શિક્ષા (પર:) ઉત્તમ વિદ્વાન (અગ્રમૃણ્યમ્) શત્રુઓને સહન કરવાને યોગ્ય બ્રહ્મચર્ય વડે પ્રાપ્ત થએલા શરીરાત્મબલયુક્ત દેહનો (અરાતય:) શત્રુઓ (નવિનશન્) નાશ નથી કરી શકતા તથા (અનૃતાનિ) મિથ્યા ભાષણાદિ દુર્વ્યસનો (ન) પ્રાપ્ત નથી થતા. તેમાં ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોની સાથે (દુહ) દ્રોહ આદિ દુર્ગુણ તથા (તરણ:) હિંસા આદિ પાપ (નસમૃષ્ણ:) સંબંધ નથી કરતાં પરન્તુ જે યુવાવસ્થામાં વિવાહ કરી પ્રસન્નતાપૂર્વક વિધિયુક્ત સંતાનોત્પત્તિ કરે છે તેમના (અસ્ય) આ (અશ્વસ્ય) મહાન ગૃહસ્થાશ્રમની મધ્યમાં ઉત્તમ બાળકો (જનિમ) જન્મે છે માટે હે સ્ત્રી વા પુરુષ! તું (સૂરીન્) વિદ્વાનોની (પાદિ) રક્ષા કર. (ચ) અને એવા ગૃહસ્થોનું (સ્વ:) સુખ (અત્ર) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સદૈવ વધતું રહે છે.

बधूरियं पतिमिच्छन्त्यति य ई वद्वांते महिषी-
मिषिराम् । आस्यं अवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरु-
सहस्रापरि वर्त्तयाते ॥ ४ ॥ क्र० मं० ५ मृ० ३७
मं० ३

હે મનુષ્યો (ય:) પૂર્વોક્ત લક્ષણયુક્ત જે યુવાન (ઈમ્) સર્વ રીતે પરીક્ષા કરીને (મહિષીમ્) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી, વિદ્યા, શુભગુણ, રૂપ, સુશીલતા આદિ (ઈષિરામ્) વરની મંચ્છાવાળી હૃદયને પ્રિય સ્ત્રીને (પતિ) પ્રાપ્ત થાય છે અને જે (પતિમ્) વિવાહ વડે

પોતાના સ્વામીની (દુહિત્રી) ધૃષ્ટિ કરતી (શ્યમ) આ (વધૂ) સ્ત્રી પોતાના સમાન હુકયવાળા પ્રિય પતિને (પતિ) પ્રાપ્ત થાય છે, તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી (અસ્ય) ગૃહસ્થાશ્રમમાં (આશ્રવસ્યાત્) અત્યંત વિદ્યા, ધન, ધાન્ય યુક્ત સર્વ રીતે થાય છે અને તે બંને (રથ) રથની પેઠે (આગ્રોવાન્) પરસ્પર પ્રિય વચન બોલે છે. (જ) તથા ગૃહસ્થાશ્રમના સદ્ગુણ ભારને (વહાતે) ઉઠાવી શકે છે તથા તે બંને (પુરુ) બહુ (સદ્ગુણ) અસંખ્ય ઉત્તમ કાર્યને (પરિવર્તયાતે) સદ્ગુણી રીતે સિદ્ધ કરી શકે છે.

उप व एवे वन्देभिः शूषैः प्र यद्दी दिवश्चित
यन्निर्देः । उपासानक्ता विदुषी व विश्वमा हा वहतो
मर्त्याय यज्ञम् ॥ ५ ॥ ऋ० मं० ५ सू० ४१ मं. ७

હે મનુષ્યો! જો તમે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યથી સુશિક્ષિત વિદ્યાયુક્ત કરી પોતાનાં સંતાનોનો સ્વયંવર વિવાહ કરશો તો તે (વન્દેભિઃ) કામના યોગ્ય (ચિત્તયન્નિઃ) સર્વ સત્ય-વિદ્યાઓને જાણવાવાળી (અર્કેઃ) સત્કારને યોગ્ય (શૂષૈઃ) શરીરાત્મબલયુક્ત થઈને (વઃ) તમારે માટે (પણે) સર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરાવવામાં સમર્થ થશે; અને તે (ઉપાસાનક્તા) જેમ દિવસ તથા રાત્રિ તેમ (વિદુષીઃ) વિદુષી સ્ત્રી તથા વિદ્વાન્ પુરુષ (વિશ્વમ્) ગૃહસ્થાશ્રમના સંપૂર્ણ વ્યવહારને (આવદ્ધતઃ) બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે. (હ) તેમજ આ (યજ્ઞમ્) સંગતરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહારને તેજ સ્ત્રી પુરુષો પૂર્ણ કરે છે અને (મર્ત્યાય) મનુષ્યોને માટે આજ પૂર્વોક્ત વિવાહ પૂર્ણ સુખદાયક છે અને (યદ્દી) અત્યંત શુભ શુભ,

કર્મ, સ્વભાવવાળાં સ્ત્રી પુરુષ બંને (વિદ્વઃ) કામનાઓને (ઉપ, પ્ર, વહ્નતઃ) સારી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અન્ય નહિ.

જેમ બ્રાહ્મચર્યમાં કન્યાનું બ્રાહ્મચર્ય વેદોક્ત છે તેમજ સદ્ગુણા પુરુષોએ પણ બ્રાહ્મચર્ય પાળી વિદ્યા ભણી પૂર્ણ યુવાન થઈ પરસ્પર પરીક્ષા કરીને જેની સાથે જેને વિવાહ કરવામાં પૂર્ણ પ્રીતિ હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો તે ઉત્તમ છે. જે કોઈ યુવાવસ્થામાં વિવાહ ન કરાવીને બાહ્યાવસ્થામાં અનિચ્છિત અયોગ્ય વર કન્યાના વિવાહ કરાવશે તે વેદોક્ત ઈશ્વરાજ્ઞાના વિરોધી થઈને મહા દુઃખસાગરમાં ડુબશે, અને જેઓ પૂર્વોક્ત રીતે વિવાહ કરે છે તથા કરાવે છે તેઓ ઈશ્વરાજ્ઞાનુકૂલ ચાલતા હોવાથી પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત થશે.

(પ્રશ્ન૦) વિવાહ સ્વવર્ણમાં જ થવો જોઈએ કે પરવર્ણમાં પણ થઈ શકે?

(ઉત્તર૦) પોતાના જ વર્ણમાં વિવાહ કરવો જોઈએ. પણ વર્ણવ્યવસ્થા ગુણકર્માનુસાર હોવી જોઈએ, જન્મમાત્રથી નહિ. જે પૂર્ણ વિદ્વાન, ધર્માત્મા, જિતેન્દ્રિય, મિથ્યા-ભાષણાદિ દોષરહિત થઈ, વિદ્યા અને ધર્મના પ્રચારમાં તત્પર રહે તથા ઉત્તમ ગુણ જેનામાં હોય તે બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી કહેવાય. વિદ્યા, બલ, શૌર્ય, ન્યાયકારિત્વાદિ ગુણ જેનામાં હોય તે ક્ષત્રિય કહેવાય; અને વિદ્વાન થઈ કૃષિ, પશુપાલન, વ્યાપાર, દેશભાષાઓમાં બાણવાની ચતુરતા આદિ ગુણ જેનામાં હોય તે વૈશ્ય તથા વૈશ્યા કહેવાય અને જે વિદ્યાહીન, મૂર્ખ હોય તે શૂદ્ર તથા શૂદ્રા કહેવાય. આજ કમથી વિવાહ થવો જોઈએ અર્થાત્ બ્રાહ્મણનો બ્રાહ્મણી, ક્ષત્રિયનો

ક્ષત્રિયા, વૈશ્યનો વૈશ્યા અને શૂદ્રનો શૂદ્રા સાથે જ વિવાહ થવામાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અન્યથા નહિ. આ વર્ણ વ્યવસ્થાને માટે પ્રમાણ—

ધર્મચર્યયા જઘન્યો વર્ણઃ પૂર્વે પૂર્વે વર્ણમાપદ્યતે
જાતિપરિવૃત્તૌ ॥ ૧ ॥ અધર્મચર્યયા પૂર્વો વર્ણો જઘન્ય
જઘન્યં વર્ણમાપદ્યતે જાતિપરિવૃત્તૌ ॥ ૨ ॥ આપસ્તમ્બે ॥

અર્થઃ—ધર્માચરણ વડે નીચા વર્ણનો મનુષ્ય ઉત્તમ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે વર્ણના જે જે કર્તવ્ય અધિકાર રૂપ કર્મ છે તે સર્વ ગુણકર્મ તે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે.

એ જ પ્રમાણે ઉત્તમ વર્ણનો પુરુષ અથવા સ્ત્રી નીચ વર્ણને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે વર્ણના અધિકાર અને કર્મોને કર્તા થાય છે.

શૂદ્રો બ્રાહ્મણતામેતિ બ્રાહ્મણશ્ચેતિ શૂદ્રતામ્ ॥

ક્ષત્રિયાજ્ઞાતમેવન્તુ વિદ્યાદૈશ્યાત્તયૈવ ચ ॥ ૩ ॥

મનુસ્મૃ૦ અ૦

ઉત્તમ ગુણકર્મ તથા સ્વભાવવાળો શૂદ્ર હોય તે વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અથવા બ્રાહ્મણ અને વૈશ્ય હોય તે ક્ષત્રિય તથા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ વર્ણના અધિકાર અને કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ નીચ કર્મ અને ગુણો વડે બ્રાહ્મણ હોય તે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર, ક્ષત્રિય હોય તે વૈશ્ય તથા શૂદ્ર અને વૈશ્ય હોય તે શૂદ્ર વર્ણના અધિકાર તથા કર્મોને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩.

આજ પ્રમાણે વર્ણુ વ્યવસ્થા થવાથી પ્રજામાં ન થતાં સર્વ વર્ણુ ઉત્તમ રહે છે અને ઉત્તમ રહેવાનો તથા જાનવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઉત્તમ વર્ણુવાળો નીચ થવાના ભયથી અશુભ કર્મો છોડી ઉત્તમ કર્મો જ કર્યા કરે છે; અને તેથી સંસારની સારી ઉન્નતિ થાય છે. આર્યાવર્ત દેશમાં જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે વર્ણુ વ્યવસ્થા રહી ત્યાં સુધી દેશની ઉન્નતિ હતી. હજી પણ એ જ પ્રમાણે થવું જોઈએ કે જેથી આર્યાવર્ત દેશવાસીઓ પોતાની પૂર્વાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ આનંદિત થાય.

હવે વધુ તથા વર એક બીજાના ગુણકર્મ તથા સ્વભાવની પરીક્ષા આ પ્રમાણે કરે. જાનેનું સમાનશીલત્વ; સમાન બુદ્ધિ; સમાન આચાર; સમાન રૂપાદિ ગુણ, અહિંસકતા, સત્ય, મધુર ભાષણ, કૃતજ્ઞતા, કયાળુતા, અહંકાર; મત્સર, ઇર્ષ્યા, કામ, ક્રોધનો ત્યાગ; નિર્લોભતા, દેશનો સુધાર, વિદ્યા ગ્રંહણ, સત્યોપદેશ કરવામાં નિર્ભયતા; ઉત્સાહ, કપટ, દૂત, ચોરી, મઘ, માંસાહારાદિ દોષોનો ત્યાગ તથા ગૃહકાર્યોમાં અતિ ચતુરતા હોવી જોઈએ. પ્રાતઃસ્નાયં જ્યારે જ્યારે મળે અથવા પરદેશથી આવીને મળે ત્યારે ત્યારે “નમસ્તે” એ વાક્યથી પરસ્પર નમસ્કાર કરી સ્ત્રીએ પતિના ચરણ સ્પર્શ પાદ પ્રક્ષાલન તથા આસનદાન કરવાં; અને જાને પરસ્પર પ્રેમ વધારનારાં વચનાદિ વ્યવહારોથી વર્તી આનંદ ભોગવવો. વરના શરીર કરતાં સ્ત્રીનું શરીર પાતળું અને પુરુષના ખભાની ઉંચાઈ જેટલી સ્ત્રી ઉંચાઈમાં અર્થાત્ પુરુષના ખભા સુધી સ્ત્રીનું માથું આવવું જોઈએ. પછી આંતર ગુણો પરસ્પર સ્ત્રી પુરુષે વચનાદિ વ્યવહાર કરીને જાણવા.

ઓરમ્ ઋતમગ્ને પ્રથમં જહ્ન ઋતે સત્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
યદિયં કુમાર્યમિજાતા તદિયામિહ પ્રતિપદ્યતામ્ યત્સત્ત્વં
તદ્દૃશ્યતામ્ ॥

અર્થ:—જ્યારે વિવાહ કરવાનો સમય નકકી થઈ જાય ત્યારે કન્યા ચતુર પુરુષોની મારફત વરની અને વર ચતુર સ્ત્રીઓ દ્વારા કન્યાની પરોક્ષમાં પરીક્ષા કરાવે, પછી ઉત્તમ વિદ્વાન્ સ્ત્રી પુરુષોની સલાહ કરીને જાને પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા કરે કે હે સ્ત્રી વા પુરુષ ! આ જગતની પૂર્વે ઋત યથાર્થ સ્વરૂપ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું હતું: અને તે મહત્ત્વમાં સત્ય ત્રિગુણાત્મક અવિનાશી પ્રકૃતિ પ્રતિષ્ઠિત છે. જેવી રીતે પુરુષ અને પ્રકૃતિના યોગથી આખા જગતની ઉત્પત્તિ થઈ છે તેવી રીતે હું કુમારી અથવા હું કુમાર પુરુષ આ સમયે આપણા જાનેનો વિવાહ કરવાની સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું તેને આ કન્યા તથા હું વર પ્રાપ્ત થઈએ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાને માટે દૃઢ ઉત્સાહી રહીએ.

લગ્નવિધિ

જ્યારે કન્યા રજસ્વલા થઈ પૃષ્ઠ ૨૨૬ માં લખ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે જે દિવસે ગર્ભાધાનની રાત્રિ નિશ્ચિત કરી હોય તે રાત્રિમાં વિવાહ કરવાને માટે પ્રથમથી જ સર્વ સામગ્રી એકઠી કરી રાખી મૂકવી અને પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞશાળા, વેદી, ઋત્વિક, યજ્ઞપાત્ર, શાકલ્ય આદિ સર્વ સામગ્રી શુદ્ધ કરીને રાખવી ઉચિત છે. પછી એક* ઘડી માત્ર રાત્રિ ગયા બાદ-નિમ્ન મંત્રો વડે સુગંધિત શુદ્ધ જલથી પૂર્ણ કલેશોને લઈ વધુ તથા વરે સ્નાન કરવું પછી ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી ઉત્તમ આસન પર પૂર્વાભિમુખે બેસવું.

ઓ૩મ્ કામવેદ તે નામ મદો નામાસિ સમાનયામ્
સ્મુરા તે અભવત્ । પરમત્ર જન્માગ્રે તપસો નિર્મિતોઽસિ
સ્વાહા ॥ ૧ ॥

હે કામદેવ ! તારું નામ આપું જગત્ જાણું છે તું મહકર નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તું અને તારા અર્થને માટે ઉત્પન્ન થએલી આ કન્યા પણ સુરા સમાન (મહકારિણી) છે તે કન્યાની

* જે અર્ધી રાત્રી સુધીમાં વિધિ પૂરા ન થઈ શકે તેમ હોય તો મધ્યાન્હોત્તર અર્થાત્ ત્રીજા પહોરે આરંભ કરવો કે જેથી મધ્યરાત્રી સુધીમાં વિવાહ વિધિ પૂરા થઈ જાય.

પ્રાપ્તિ મને કરાવ, હે કામાગ્ને ! તારૂં મૂળ આ સ્ત્રીજાતિમાં જ છે તું પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવનાર છે.

ઓરમ્ ઇમં તે ઉપસ્થં મધુના સસ્ટ્વજામિ
મજાપતેર્મુખમેતદ્દ્વિતીયમ્ । તેન પુસોભિમવાસિ
સર્વાનવજ્ઞાન્ વશિન્યસિ રાક્ષી સ્વાહા ॥ ૨ ॥

હે કન્યકે ! આ તારી આનન્દેન્દ્રિયોને મધુર જલ વડે ભારી સાથે યોજું છું. તે પ્રજાપતિના બીજા મુખ સમાન છે. તેના જ પ્રભાવે વડે વશમાં નહિ આવનારા પુરુષો પણ વશ થાય છે. હે કાન્તિમતિ ! તું સર્વ કામનાઓની સ્વામિની છે.

ઓરમ્ અર્ગિઃ ક્રવ્યાદમ કૃષ્ણન્ મૃદાનાઃ
સ્ત્રીણામુપસ્થમૃષયઃ પુરાણાઃ । તેનાઙ્ગમકૃષ્ણસ્તૈશ્વૃક્ષ્ણં
ત્વાષ્ટ્રં ત્વયિ તદ્દધાતુ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ સામવેદ મં૦
બ્રા૦ પ્રપા૦ ૧ સ્વં૦ ૧ મં૦ ૧-૩

હે કન્યે ! સંતાનોત્પત્તિરૂપ યજ્ઞમાં તત્ત્વદર્શિ, પુરાતન ઋષિઓએ સ્ત્રી જાતિની ઉપસ્થેન્દ્રિયને હૃદયવાહક અગ્નિની ઉપમા આપી છે. અને જગત્ સૃષ્ટા જેનો અધિષ્ઠાતા છે તેવા શુક્ર (વીર્ય)ને વૃતની ઉપમા આપેલી છે. હે કન્યે ! તારો પતિ તે શુક્ર તારામાં સ્થાપે.

પછી પૃષ્ઠ ૬ થી ૪૩ સુધીમાં લખ્યા પ્રમાણે વરવધૂએ પોતપોતાના ઘરે* ધર્મવરસ્તુતિ, પ્રાર્થનાપાસના, સ્વસ્તિ-

* વિવાહમાં આવેલાં સ્ત્રીપુરુષોએ પણ એકાગ્રચિત્ત થઇ ધર્મવરનું ચિંતન કરવું.

વાચન, શાંતિપ્રકરણાદિ કરવા. અને વરે પોતાના મિત્ર, સગાંસનેહીઓ સાથે કન્યાના ગૃહે જવું અને તે વખતે વરને કન્યા તથા વરપક્ષના પુરુષોએ સન્માનપૂર્વક કન્યાને ઘેર લઈ જવો. અને વરે વધૂના ઘરમાં પ્રવેશ કરી પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહેવું અને વધૂ તથા કાર્યકર્તા વરની સમીપ ઉત્તરાભિમુખે ઉભા રહેવું અને વધૂ તથા કાર્યકર્તાઓએ નીચે પ્રમાણે મધુપર્ક આદિથી વરનો સત્કાર કરવો.

સાધુ મવાનાસ્તામર્ચયિષ્યામો ભવન્તમ્ ॥

હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ ! આપ બેસો અમે આપનો સત્કાર કરીએ. વરે તેને નીચેનું વાક્ય બોલી પ્રત્યુત્તર આપવો.

ઓ૩મ્ અર્ચય ॥

બંદો સત્કાર કરો.

પછી વધૂ તથા કાર્યકર્તાઓએ વરને માટે જે ઉત્તમ આસન નક્કી કર્યું હોય તેને વધૂએ હાથમાં લઈ વરની પાસે ઉભા રહેવું અને નીચે પ્રમાણે બોલી તે આસન વરને આપવું.

ઓ૩મ્ વિષ્ટરો વિષ્ટરો વિષ્ટરઃ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

આ ઉત્તમ આસનનું આપ ગ્રહણ કરો. વરે નીચે પ્રમાણેનો જવાબ આપી તે ગ્રહણ કરવું.

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્યામિ ॥ હું ગ્રહણ કરું છું.

વરે વધૂના હાથમાંથી આસન લઈ તેને પાટલા ઉપર પાથરી સભામંડપમાં પૂર્વાભિમુખે બેસીને નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઓ૩મ્ વર્ષોઽસ્મિ સમાનાનામુચ્યન્તમિવ સૂર્યઃ ।
ઇમન્તમભિતિષ્ઠામિ યો મા કશ્ચાભિધાસતિ ॥ પાર૦
કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

સૂર્ય આગળ જેમ બીજા પ્રકાશનો લોપ થાય છે તેમ મારી
સ્પર્ધા કરતારા શત્રુનો મારી સામે નાશ થાઓ. જેમ આ
આસન મારી નીચે હોઇ હું આસનારૂં છું, તેમજ મને
દુઃખ દેનારો દુષ્ટ મારી નીચે પડે. અર્થાત્ હે પરમાત્મન્
તેનો નાશ થાઓ.

પછી કાર્યકર્તાએ એક સુંદર પાત્રમાં જલ ભરી કન્યાના
હાથમાં આપવું અને કન્યાએ તે પાત્ર નીચેનો મંત્ર બોલી
વરની આગળ મૂકવું.

ઓ૩મ્ પાદ્યં પાદ્યં પાદ્યં પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

હે આર્ય ! આ પાદ પ્રક્ષાલનને માટે પાણી છે આપ
તેનું ગ્રહણ કરો.

વરે નીચે પ્રમાણે બોલી તે પાત્રનું ગ્રહણ કરવું.

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કાં૦ ૩ ॥

વરે પાણીનું પાત્ર હાથમાં લઇ નીચેનો મંત્ર બોલી
પોતાના *પગનું પ્રક્ષાલન કરવું.

*જે ઘરનું પ્રવેશ દ્વાર પૂર્વાભિમુખ હોય તો વર ઉત્તરાભિ-
મુખે અને વધુ તથા કાર્યકર્તાએ પૂર્વાભિમુખે ઉભા રહીને જો
બ્રાહ્મણ વર્ણ હોય તો પ્રથમ જમણે અને પછી ડાબે અને
અન્ય ક્ષત્રિયાદિ વર્ણ હોય તો પ્રથમ ડાબે અને પછી જમણે
પગ ધોવો.

ઓ૩મ્ વિરાજો દોહોઽસિ વિરાજો દોહમશીય
મયિ પાઘાયૈ વિરાજો દોહઃ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

પ્રાણીમાત્રનું જીવન અને શોભા આપની છે. તે ઈશ્વર-
કૃપાથી મને સદા સુખ તથા શોભાદાયક થાઓ.

પછી ફરીથી ધીબું પાત્ર પાણીથી ભરીને કાર્યકર્તાએ
નીચેનો મંત્ર બોલી વરને આપવું.

ઓ૩મ્ અર્ઘોઽર્ઘોઽર્ઘઃ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥

આ અર્થને માટે અર્થાત્ સુખ પ્રક્ષાલન માટે પાણી લેા.
વરે નિમ્ન મંત્ર બોલી તે પાત્રને અહણ કરવું.

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

અને પાત્ર હાથમાં લઈ તે વડે પોતાના મુખનું પ્રક્ષા-
લન કરવું પશ્ચાત્ સુખ ધોઈને નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઓ૩મ્ આપસ્થ યુષ્માભિઃ સર્વાન્કામાનવામ્રવાનિ ।
ઓ૩મ્ સમુદ્રં વઃ પ્રદિણોમિ સ્વાં યોનિમમિગચ્છત ।
અરિષ્ટાસ્માકં વીરા મા પરાસેચિ મત્પયઃ ॥ પાર૦
કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

આ જલ મને સદા હિતકારક થઈ ઈશ્વરકૃપાથી મારી
સર્વ ન્યાયી અને પરોપકારી કામનાઓ સિદ્ધ થાઓ.
સમુદ્ર આ જલનો આગમ છે તે સર્વદા પૂર્ણ હો; આ
હિતમ જીવન મને સર્વથા આરોગ્યકારક થાઓ.

ઉપર પ્રમાણે બોલીને વેદીના પાશ્વિમ ભાગમાં બિછાવેલા આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસવું. પછી કાર્યકર્તાએ એક સુંદર ઉપપાત્ર જલથી પૂર્ણ ભરી તેમાં આચમની મૂકી નીચેના મંત્ર વડે વરને આપવું.

ઓ૩મ્ આચમનીયમાચમનીયમાચમનીયમ્પ્રતિગૃહ્યતામ્॥

આચમનને માટે આ જલ લેા.

વરે તે નિમ્ન વાક્ય બોલી ગ્રહણ કરવું.

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્યામિ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

પછી તે પાત્ર પોતાની સામે મૂકી તેમાંથી આચમની વડે જમણા હાથમાં જેટલું આંગળીઓના મૂળ સુધી પહોંચે તેટલું જલ લઈ નીચેના મંત્ર બોલી ત્રણ આચમન કરવાં.

ઓ૩મ્ આમાગન્ યજ્ઞસા સ્સૃજ વર્ચસા । તં
મા કુરુ મિયં પ્રજાનામધિપતિં પશૂનામરિષ્ટિં તનૂનામ્॥
પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

આ ઉત્તમ જીવનથી મારી શરીરકાન્તિ સતેજ અને પ્રકુલ્લિત થાઓ. ઇશ્વરકૃપાથી સર્વ લોક મારા પરમ મિત્ર થાઓ. ઉત્તમ સંતતિ અને સંપત્તિ મને પ્રાપ્ત થઈ મારી માનસિક અને શારીરિક સંપત્તિ ઉત્તમ પ્રકારની રહેા.

પછી વધુએ મધુપર્ક* હાથમાં લઈ નિમ્ન વાક્ય બોલી વરને આપવું.

*આર તોલા દહીંમાં ચાર તોલા મધ અને ચાર તોલા ઘી મેળવવું અને તેને કાંસાના વાસણમાં રાખવું બેધએ.

ઓ૩મ્ મધુપર્કો મધુપર્કો મધુપર્કઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

આ મધુપર્કનું આપ ગ્રહણ કરો.

વરે તે હાથમાં લઈ કહેવું કે:-

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં ૩ ॥

પછી નીચેનો મંત્ર બોલી મધુપર્કના તરફ બેઠા બોલવું કે:-

ઓ૩મ્ મિત્રસ્ય ત્વા ચક્ષુષા પ્રતીક્ષે ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૩ ॥

હે પરમકૃપાળુ ભગવન્! આપની કૃપાથી આ મધુપર્ક મને આરોગ્યકારક થાય અને મારી મનોવૃત્તિ ભૂતમાત્ર પ્રત્યે સૌમ્ય રહે.

ત્યારબાદ નીચેનો મંત્ર બોલી મધુપર્કના પાત્રને ડાબા હાથમાં લેવું.

ઓ૩મ્ દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવેઽશ્વિનોર્બાહુભ્યાં પૂષ્ણો હસ્તાભ્યાં પ્રતિગૃહ્ણામિ ય૦ અ૦ ૧ મં૦ ૧૦ ॥

મંત્રનો અર્થ આવી ગયો છે.

હાથમાં લીધા પછી નીચેના ત્રણ મન્ત્રો બોલી મધુપર્ક તરફ બેવું.

ઓ૩મ્ મૂર્ધુવઃ સ્વઃ । મધુવાતા ઋતાયતે મધુ ક્ષરન્તિ સિન્ધવઃ । માધ્વીર્નસ્સન્ત્વોષધીઃ ॥ ૧ ॥

હે પરમાત્મન ! આપની કૃપાથી વાયુ મને સુગંધયુક્ત, મધુર તથા પુષ્ટિકારક થાઓ; સમુદ્ર, નદી આદિ જલ સંચયો સંપૂર્ણ અને સુખદાયક થાઓ; અને સર્વ વનસ્પતિઓ આરોગ્યકારક થાઓ.

ઓ૩મ્ भूर्भुवः स्वः । मधुनक्तमुतोषसो मधु-
मत्पार्थिवं रजः । मधु घौरस्तु नः पिता ॥ ૨ ॥

હે ભગવન્ ! રાત્રિ, દિવસ, સૂર્યાદિ પ્રકાશક ગોળાઓ, પૃથ્વી, કિરણો ઇત્યાદિ પદાર્થો મને સુખદાયી થાઓ.

ઓ૩મ્ भूर्भुवः स्वः । मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमौ
अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ऋ० मं० ૧ ।
सू० ૬ ॥

હે જગદીશ્વર ! સૂર્ય, વનસ્પતિ તથા ગવાદિ પશુઓ અમને સુખદાયક થાઓ.

ઉપર પ્રમાણે અવલોકન કર્યા પછી નીચેના મંત્ર વડે જમણા હાથની અનામિકા આંગળી અને અંગુઠો એ બે વડે મધુપર્કને ત્રણ વાર વલોવવું.

ઓ૩મ્ नमः श्यावास्यायान्नशने यत्त आविद्धं
तत्ते निष्कृन्तामि ॥ पा० कां० ૧ । कं० ૩ । सू० ૬ ॥

હે જઠરાગ્ને ! પીળા વર્ણવાળા તારે માટે હું આદર કરું છું. અન્ન જેવા આ મધુપર્કમાં જે અખાદ્ય વસ્તુ ભળી હોય તેને હું ફર કરું છું.

એ પ્રમાણે વલોવી તે મધુપર્કમાંથી વરે પોતાની આંગળી વડે નીચેના મંત્રો બોલી બુદ્ધી બુદ્ધી દિશાઓમાં છાંટવું

ઓરમ્ વસવસ્ત્વા ગાયત્રેણ છન્દસા ભક્ષયન્તુ ॥
પૂર્વ દિશામાં

ઓરમ્ હદ્રાસ્ત્વા ત્રૈલુક્યેન છન્દસા ભક્ષયન્તુ ॥
દક્ષિણ દિશામાં.

ઓરમ્ આદિત્યાસ્ત્વા જાગતેન છન્દસા ભક્ષયન્તુ ॥
પશ્ચિમમાં અને

ઓરમ્ વિશ્વે ત્વા દેવા આનુલુક્યેન છન્દસા
ભક્ષયન્તુ ॥

ઉત્તર દિશામાં, પછી પાત્રના મધ્ય ભાગમાંથી લઘુ નિમ્ન
મંત્ર બોલી ત્રણ વાર ઉપર ફેંકવું.

ઓરમ્ ભૂતેભ્યસ્ત્વા પરિગૃહ્ણામિ ॥ આશ્વલાઠ
ગૃં અં ૧ । કં ૨૪ । સૂં ૧૪-૧૫ ॥

વસુ, રુદ્ર આદિત્ય, વિશ્વેદેવાદિ સર્વ નાના મોટા
વિદ્યજનને અને બીજા પ્રાણીમાત્રને ઇશ્વરકૃપાથી આ
મધુપર્ક આરોગ્યકારક અને સુખ વધારનાર થાયો.

તત્પશ્ચાત્ તે મધુપર્કના ત્રણ ભાગ કરી કાંસાના ત્રણ
પાત્રોમાં નાંખી જમીન ઉપર ત્રણે પાત્રો પોતાની સન્મુખ
મૂકવાં; અને નીચેનો મંત્ર એક વાર બોલી એક એક
ભાગમાંથી વરે થોડું થોડું અથવા સઘળું ખાવું.

ઓરમ્ યન્મધુનો મધવ્યં પરમરૂપમન્નાયમ્ ॥
તેનાહં મધુનો મધવ્યેન પરમેણ રૂપેનાન્નાગ્નેન પરમો
મધવ્યોઽન્નાદોઽસાનિ ॥ પારં કાં ૧ । કં ૩ ॥

આ મધુપર્કના સેવનથી ઇશ્વર મારા શરીરની કાન્તિ ઉત્તમ કરે તથા મને પોષણ અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાયો; અને મારી મનોવૃત્તિ સદા ન્યાયી, સદ્ધર્મી અને સુશીલ રહેા.

ત્યારબાદ તે પાત્રોમાં રહેલું ઉચ્છિષ્ટ મધુપર્ક પોતાના કોઈ સેવકને આપી દેવું અથવા તો જલમાં નાંખી દેવું; અને નીચેના એક એક મંત્ર વડે કરીને બે આચમન કરવાં.

ઓ૩મ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ આશ્વલાઠ
ગૃં અં ૧ । કં ૦ ૨૪ । સૂં ૨૧ ॥

ઓ૩મ્ સત્યં યજ્ઞઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥
આશ્વાલાઠ ગૃં અં ૧ । કં ૦ ૨૪ । સૂં ૨૨ ॥

પછી વરે નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના જલ વડે સ્પર્શ કરવો.

ઓ૩મ્ વાઙ મઆસ્યેઽસ્તુ ॥ મુખ,
ઓ૩મ્ નસોર્મે પ્રાણોસ્તુ ॥ નાક,
ઓ૩મ્ અક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ ॥ આંખો,
ઓ૩મ્ કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ ॥ કાન,
ઓ૩મ્ બાહ્વોર્મે બલમસ્તુ ॥ બંને બાહુ,
ઓ૩મ્ ઊર્વોર્મેઽબ્જોઽસ્તુ ॥ બંને જાંઘ,
ઓ૩મ્ અરિષ્ટાનિ મે અક્લાનિ તનૂસ્તન્વા મે સદ્
સન્તુ ॥ આખા શરીર પર.

પછી કન્યાએ નીચેનાં વાક્ય વડે વરને વિનંતિ કરી પોતાની શક્યતુસાર થોડું હોય તેટલું દ્રવ્ય ગોદાનાદિ માટે આપવું.

ઓ૩મ્ ગૌર્ગૈર્ગૌઃ પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ॥

વરે નિમ્ન વાક્ય બોલી તે પદાર્થનું ગ્રહણ કરવું.

ઓ૩મ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧। કં૦ ૩ ॥

ઉપર પ્રમાણે મધુપર્ક વિધિ યથાવત્ કરી વધૂ તથા કાર્યકર્તાએ વરને * સભામંડપ સ્થાનમાંથી ઘરમાં લઈ જઈ શુભાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસાડી વરની સામે પશ્ચિમાભિમુખે બેસીને નિમ્ન વાક્ય બોલી વરને જમણે હાથ ચત્તો રાખી તેના હાથમાં વધૂનો જમણો હાથ પણ ચત્તો જ રાખી મૂકવો.

ઓ૩મ્ અમુક × ગોત્રોત્પન્નામિમામમુકનામ્ની *

મલહ્કૃતાં કન્યાં પ્રતિગૃહ્ણાતુ ભવાન્ ॥

પછી વરે નીચે પ્રણાણે બોલવું.

*જે સભામંડપસ્થાન ન કર્યું હોય તેા જે ઘરમાં મધુપર્કને વિધિ કર્યો હોય તે ઘરમાંથી ખીજા ઘરમાં વરને લઈ જવો.

×અમુક એ પદના સ્થાનમાં જે ગોત્ર અથવા કુળમાં સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઈ હોય તે નામ બોલવું, જેમકે કોઈ કન્યા અત્રિ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ હોય તેા અત્રિગોત્રોત્પન્ના ઇત્યાદિ.

*“અ-કનામ્નીમ્”ના સ્થાનમાં કન્યાનું નામ દ્વિતીયા વિલકત્યન્ત બોલવું જેમકે કોઈ કન્યાનું નામ શારદા હોય તેા શારદાનામ્નીમ્ અથવા શારદામ્ એ પ્રમાણે બોલવું.

ઓરૂમ્ પ્રતિગૃહ્ણામિ ॥

પછી નીચેના મંત્ર વઠે વરે કન્યાને ઉત્તમ વસ્ત્ર આપવું.

ઓરૂમ્ જરાં ગચ્છ પરિધત્સ્વ વાસો ભવા
કૃષ્ટીનામભિજ્ઞસ્તિપા વા । જ્ઞતં ચ જીવ શરદઃ સુવર્ચા
રયિં ચ પુત્રાનનુસંવ્યયસ્વાયુષ્મતીદં પરિધત્સ્વ વાસઃ ॥
પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૪ ॥

હે ગુણવાળી વધુ ! ઇશ્વરકૃપાએ તું પૂર્ણ આયુષ્યવાળી
થા; આ વસ્ત્રનું પરિધાન કર; પ્રીતિવાળી અને પતિવ્રતા
થને; સૌંદર્ય, તેજ તથા સંતતિ અને સંપત્તિ સર્વ તને
પ્રાપ્ત થાઓ.

પછી નીચે લખેલો મંત્ર બોલીને વરે વધૂને ઉપવસ્ત્ર
(પછેડી) આપવું.

ઓરૂમ્ યા અકૃતજ્ઞવયં યા અતન્વત યાશ્ચ દેવીસ્તન્તૂ
નભિતો તતન્થ । તાસ્ત્વા દેવીર્જરસે સંવ્યયસ્વાયુષ્મતીદં
પરિધત્સ્વ વાસઃ ॥ મં૦ ત્રા૦ ૧ । ૧ । ૬ ॥

હે દીર્ઘાયુષી વધુ ! ઉત્તમ સ્ત્રીઓએ બનાવેલા આ વસ્ત્રને
પહેર અને તેઓના આશીર્વાદથી જરાવસ્થા સુધી આપું
આયુષ્ય સુખથી રહે.

આ ઉપવસ્ત્રને સ્ત્રીએ જનોાઇ પેઠે ધારણ કરવું અને
નીચેના મંત્ર બોલી વરે અધોવસ્ત્ર ધારણ કરવું.

ઓરૂમ્ પરિધાસ્યૈ દીર્ઘાયુત્વાય જરદષ્ટિરસ્મિ ।

જાતં ચ જીવામિ શરદઃ પુરુષી રાયસ્પોષમભિસંઘ્યયિષ્યે ॥

પાર૦ કાં૦ ૨ । કં૦ ૬ ॥

પછી નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલીને વરે ધોતીઉં
ધારણ કરવું.

ઓરમ્ યજ્ઞસા મા ગ્રાણાપૃથિવી યજ્ઞસેન્દ્રાનૃદસ્પતી ।
યજ્ઞો ભગશ્ચ માઽવિન્દ્યજ્ઞો મા પ્રતિપચ્ચતામ્ ॥ પાર૦
કાં૦ ૨ । કં૦ ૬ ॥

આ પ્રમાણે વધુ તથા વર વસ્ત્ર પરિધાન કરી તૈયાર થઈ બાય તેટલા વખતમાં કાર્યકર્તા અથવા બીજા કોઈએ યજ્ઞમંડપમાં જઈને યજ્ઞકુંડની સમીપમાં જઈ યજ્ઞકુંડમાંના અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરવો; અને આહુતિ માટે સુગંધિત કરેલું ઘી અગ્નિના ઉપર ગરમ કરી કાંસાના પાત્રમાં કાઢી તૈયાર રાખવું તથા સુવેા આદિ હોમનાં પાત્ર, શુદ્ધ જલપાત્ર ઇત્યાદિ સામગ્રી યજ્ઞકુંડની પાસે એકઠી કરી મૂકાવી પછી વર પક્ષના એક પુરુષે શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી એક જળથી બરેલો કળશ લઈ યજ્ઞકુંડની પરિક્રમા કરી કુંડના દક્ષિણ ભાગમાં ઉત્તરાભિમુખે થઈ કળશનું સ્થાપન કરવું, અર્થાત્ કળશને ભૂમિ ઉપર પોતાની આગળ મૂકવો અને જ્યાં સુધી વિશાદવિધિ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી ઉત્તરાભિમુખે બેસી રહેવું. એજ પ્રમાણે વર પક્ષના બીજા માણસે પોતાના હાથમાં એક દંડ લઈને યજ્ઞકુંડના દક્ષિણ ભાગમાં કાર્ય સમાપ્તિ પર્યંત ઉત્તરાભિમુખે બેસી રહેવું. એજ પ્રમાણે વહુનો સગો ભાઈ અથવા તેના અભાવમાં પિત્રાઈ ભાઈ અથવા મામા કે માશીના છોકરાએ ડાંગરની

ધાણી અને શમી વૃક્ષનાં પાત્રાં એ બંનેને મેળવી એક શુદ્ધ વાંસના સૂપડામાં લઈ યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખે બેસવું. તત્પશ્ચાત્ કાર્યકર્તાએ એક સપાટ શિલા કે, જે સુંદર લીસી હોય તેવી, તથા વધુ વરને બેસવાને માટે બે હર્લાસન અથવા યજ્ઞિય તુણાસન અથવા યજ્ઞિય વૃક્ષની છાલનાં કે જે પ્રથમથી તૈયાર રાખ્યા હોય તે યજ્ઞકુંડની પાસે લાવી મૂકવાં.

પછી વસ્ત્ર ધારણ કરેલી કન્યાને કાર્યકર્તાએ વરની સન્મુખ લાવવી. આ સમયે વર તથા કન્યાએ નીચેના મંત્ર બોલવો.

ઓરમ્ સમજ્ઞન્તુ વિશ્વે દેવાઃ સમાપો હૃદયાનિ નૌ ।

સં માતરિશ્વા સં ધાતા સમુદેષ્ટ્રી દધાતુ નૌ ॥ ૧ ॥

ઋ૦ મં૦ ૧૦ । સૂ૦ ૮૬ ॥

હે (વિશ્વદેવાઃ) યજ્ઞશાળામાં બેઠેલા વિદ્વાનો આપ અમને બંનેને (સમજ્ઞન્તુ) અમારી પ્રસન્નતાપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં એકત્ર રહેવાને માટે એક બીજાનો સ્વીકાર કરનારાં છીએ એમ નિશ્ચયપૂર્વક બાણો અને અમે (નૌ હૃદયાનિ) અમારાં હૃદય (આપઃ) જલની પેઠે સમાન (સમ્) શાન્ત અને મળેલાં રહેશે એમ સ્વીકારીએ છીએ જેમ (ધાતા) જગત્ધાતા પરમાત્મા સર્વમાં (સમ્) મળેલાં છે અને જગતને ધારણ કરે છે તેમ અમે બંને એક બીજાને ધારણ કરીશું. જેમ (સમુદેષ્ટ્રી) ઉપદેશક શ્રોતાઓ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તેમ (નૌ) અમારા બંનેનો આત્મા એક બીજા સાથે હૃદ પ્રેમ (દધાતુ) ધારણ કરે.

ત્યારબાદ વર પોતાના જમણા હાથ વડે વધૂનો જમણો હાથ પકડીને નીચેનો મંત્ર બોલે.

ઓ૩મ્ યદૈષિ મનસા દૂરં દિક્ષોઽનુપવમાનો વા ।
હિરણ્યર્ણો વૈર્કર્ણઃ સ ત્વા મન્મનસાં કરોતુ *અસૌ ॥૨॥
પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૪ ॥

હે વરાનને ! (યત્ મનસા) તું જે તારી ઈચ્છાથી મને જેમ (પવમાનઃ) પવિત્ર વાયુ (વા) અથવા જેમ (હિરણ્યર્ણો વૈર્કર્ણઃ) તેજોમય જલ આદિને કિરણોદ્ધારા અહણ કરનારો સૂર્ય (દૂરમ્) દૂરસ્થ પદાર્થો અને (દિક્ષોઽનુ) દિશાઓને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ પ્રેમપૂર્વક મને પ્રાપ્ત થાય છે તે તને (સઃ) પરમેશ્વર (મન્મનસામ્) મારા મનને અનુકૂળ (કરોતુ) કરે ; અને હે (વીર) વીર આપ જે, મનથી મને (યજ્ઞિ) પ્રાપ્ત થાઓ છો તેને જગદીશ્વર મારા મનને અનુકૂળ સદા રાખે.

બાદ નીચેના બે મંત્રો બોલીને બંને જણે યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરી યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પ્રથમથી સ્થાપન કરેલાં આસનો ઉપર પૂર્વાભિમુખે (વરની જમણી બાજુએ વધૂ અને વધૂની ડાબી બાજુએ વરે બેસવું.)

*(અસૌ) પદના સ્થાનમાં કન્યાના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું.

ઓરમ્ ભૂશુવઃ સ્વઃ । અઘોરચક્ષુરણતિઘ્ન્યેધિ
શિવા પશુભ્યઃ સુમનાઃ સુવર્ચાઃ । વીરસૂર્દેવકામા સ્યોના
શન્નોભવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે ॥ ૪૪ ॥

હે વરાનને ! (અપતિષ્ઠિ) પતિની સાથે વિરોધ ન
કરનારી, (ઓમ્) રક્ષાયુક્તા, (ભૂઃ) પ્રાણહાતા, (ભુવઃ) સર્વ
દુઃખોને દૂર કરનાર (સ્વઃ) સુખસ્વરૂપ અને સર્વને સુખના
હાતા આદિ જેનાં નામ છે તે પરમાત્માની કૃપા અને
પોતાના ઉત્તમ પુરુષાર્થ વડે (અઘોરચક્ષુ) પ્રિયદષ્ટિવાળી
(ણિ) થા. (શિવા) મંગલકારિણી (પશુભ્યઃ) સર્વ પશુ-
ઓને સુખહાતા (સુમના) પવિત્રાન્તઃકરણયુક્ત પ્રસન્ન ચિત્ત
(સુવર્ચાઃ) સુંદર શુભ ગુણકર્મ સ્વભાવયુક્ત અને વિદ્યા વડે
સુપ્રકાશિત (વીરસૂઃ) ઉત્તમ વીર પુરુષોને જન્મ આપનારી
(દેવકામા) દેવરની કામના કરનારી (આ ઠેકાણે દેવકામા
એવો પાઠ કેટલેક ઠેકાણે છે અને તે વાસ્તવિક લાગે છે એ
પ્રમાણે અર્થ કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પંચ યજ્ઞાનુકૂલ એટલે
તેમાં સહાયકારિણી એમ થાય છે. ભાષાંતર કરતાં) સુખયુક્ત
થઈને (નઃ) અમારાં (દ્વિપદે) મનુષ્યાદિને માટે (શમ્-ભવ)
સુખ કરનારી થાઓ; અને (ચતુષ્પદે) ગવાદિ પશુઓને પણ
(શમ્) સુખહાત્રી થાય અને હું પતિ પણ તે પ્રમાણે વર્તું.

ઓરમ્ ભૂશુવઃ સ્વઃ । સા નઃ પૂવા શિવતમામૈરયસા
ન ઝરુ ઉશતિ વિહર । યસ્યામુશન્તઃ પ્રહરામ શેર્ફ
યસ્યામુકામા બહવો નિવિષ્ટયૈ ॥ ૪ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧૦ ।
મૂ૦ ૮૫ ॥

ઈશ્વરકૃપાથી એ સ્ત્રી મને પુષ્ટિકારક અને હિતકારીણી થાઓ. તેના વડે મને ઉત્તમ સંતતિની પ્રાપ્તિ થાઓ અને વિષયાદિ અનેક સુખની પ્રાપ્તિ થાઓ તથા મને આનંદહાતા અને મનોવૃદ્ધિની એવી થાઓ.

પછી વધુએ નીચેનો મંત્ર બોલવો.

ઓરમ્ પ્ર મૈ પતિયાનઃ પન્થા કલ્પતાશ્ચિવા
અરિષ્ટા પતિલોકં ગમેયમ્ ॥ મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૧ । ૮ ॥

હે પરમાત્મન્ ! હું શુભ કલ્યાણમય, વિશ્વરહિત માર્ગે ચાલીને પતિકુલને પ્રાપ્ત થાઉં અર્થાત્ ત્યાં સુખ પામું અને સર્વ મને માન આપે તેવો માર્ગ દર્શાવ.

ઉપરનો મંત્ર બોલ્યા પછી યજ્ઞકુંડની સમીપ દક્ષિણ ભાગમાં ઉત્તરાભિમુખે પુરોહિતની સ્થાપના કરવી. બાદ અમૃતોપસ્તરણમસિ આદિ મંત્રો વડે ત્રણ આચમન પુરોહિત, કાર્યકર્તા, વર અને વધૂ સઘળાંઓએ કરવાં, અને તે પછી અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન કરવું, અને અવિતેનુમન્યસ્વ આદિ મંત્રોથી વેદીની ચારે બાજુ જળ સિંચન કરવું, અને અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયા પછી ચાર આધારાવાજ્ય, ચાર વ્યાહુતિ આહુતિઓ આપવી અને સામાન્ય પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે ત્વન્નો અગ્ને આદિ ૮ ઘૃતાહુતિઓ અને અગ્ન આયુષિ આદિ ચાર ઘૃતાહુતિઓ આપ્યા બાદ પ્રધાન હોમનો આરંભ કરવો.

પ્રથમ નીચેનો મંત્ર બોલીને એક આહુતિ આપવી.

ओ३म् भूर्भुवः स्वः । त्वमर्यमा न्वसि यत्कृनीनां
नामं स्वधावन्गुहं विभर्षि । अञ्जन्ति मित्रं सुधितं न
गोभिर्यदम्पती समनसा कृणोषि स्वाहा ॥ इदमग्नये,
इदन्न मम ॥ ऋ० मं० ५ । सू० ३ ॥

त्यारभाह नीचे प्रमाणेनी आहुतिभ्यो आपयी.

ओ३म् ऋताषाड् ऋतधामाग्निर्गन्धर्वः । स न
इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदमृतासाहे
ऋतधाम्ने अग्नये गन्धर्वाय, इदन्न मम ॥ १ ॥

ओ३म् ऋताषाड् ऋतधामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरसो
मुदो नाम । ताभ्यः स्वाहा । इदमोषधिभ्योऽप्सरोभ्यो
मुद्भ्यः, इदन्न मम ॥ २ ॥

ओ३म् स२हितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्वः ।
स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं
स२हिताय विश्वसाम्ने सूर्याय गन्धर्वाय, इदन्न मम ॥ ३ ॥

ओ३म् स२हितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्वस्तस्य
मरीचयोऽप्सरस आयुवो नाम ताभ्यस्स्वाहा । इदं
मरीचिभ्योऽप्सरोभ्य आयुभ्यः, इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओ३म् सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमां गन्धर्वः । स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं सुषुम्णाय, सूर्यरश्मये, चन्द्रमसे, गन्धर्वाय, इदन्न मम ॥ ५ ॥

ओ३म् सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमां गन्धर्वस्तस्य नक्षत्राणामप्सरसो भेकुरयो नाम ताभ्यः स्वाहा । इदं नक्षत्रेभ्योऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्य इदन्न मम ॥ ६ ॥

ओ३म् इषिरो विश्वव्यचा वातो गन्धर्वः । स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदमिषिराय विश्वव्यचसे वाताय गन्धर्वाय, इदन्न मम ॥ ७ ॥

ओ३म् इषिरो विश्वव्यचा वातो गन्धर्वस्तस्यापो-
अप्सरस ऊर्जो नाम । ताभ्यः स्वाहा । इदमर्जयो
अप्सरोभ्यऽऊर्गभ्यः, इदन्न मम ॥ ८ ॥

ओ३म् भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वः । स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाट् । इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय, गन्धर्वाय, इदन्न मम ॥ ९ ॥

ओ३म् भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्वस्तस्य दक्षिणा
अप्सरसस्तावा नाम । ताभ्यः स्वाहा । इदं दक्षिणाभ्यो
अप्सरोभ्यः स्तावाभ्यः, इदन्न मम ॥ १० ॥

ઓ૩મ્ પ્રજાપતિવિશ્વકર્મા મનો ગન્ધર્વઃ । સ નં
ઇદં બ્રહ્મ ક્ષત્રં પાતુ તસ્મૈ સ્વાહા વાટ્ । ઇદં પ્રજાપતયે,
વિશ્વકર્મણે, મનસે, ગન્ધર્વાય, ઇદન્ન મમ ॥ ૧૧ ॥

ઓ૩મ્ પ્રજાપતિવિશ્વકર્મા મનો ગન્ધર્વસ્તસ્ય
ઋક્સામાન્યપ્સરસુ ઇષ્ટયો નામ તાભ્યઃ સ્વાહા ।
ઇદમૃક્સામેભ્યોઽપ્સરોભ્ય ઇષ્ટિભ્યઃ, ઇદન્ન મમ ॥ ૧૨ ॥
પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૮ ॥ યજુ૦ અધ્યાય ૧૮ ।
મન્ત્ર ૩૮ ॥

પછી (જ્યા હોમ) કરવો. આ હોમના મંત્રો
નિમ્નલિખિત છે તેમાંના પ્રત્યેક મંત્રથી એક એક કરીને
જ્યા હોમની ૧૩ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ ચિત્તં ચ સ્વાહા । ઇદં ચિત્તાય, ઇદન્ન
મમ ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ ચિત્તિશ્ચ સ્વાહા । ઇદં ચિત્યૈ, ઇદન્ન
મમ ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ આકૂતં ચ સ્વાહા । ઇદમાકૂતાય, ઇદન્ન
મમ ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ આકૂતિશ્ચ સ્વાહા । ઇદમાકૂત્યૈ, ઇદન્ન
મમ ॥ ૪ ॥

ओ३म् अग्निर्भूतानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानाम-
धिपतये इदन्न मम ॥ १ ॥

ओ३म् इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठाना-
मधिपतये इदन्न मम ॥ २ ॥

ओ३म् यमः पृथिव्याऽधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं यमाय पृथिव्या
अधिपतये इदन्न मम ॥ ३ ॥

ओ३म् वायुरन्तरिक्षस्याधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं वायवे अन्तरिक्ष-
स्याधिपतये इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओ३म् सूर्यो दिवोधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं सूर्याय दिवो-
ऽधिपतये इदन्न मम ॥ ५ ॥

ओ३म् चन्द्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं चन्द्रमसे
नक्षत्राणामधिपतये इदन्न मम ॥ ६ ॥

ओ३म् बृहस्पतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये ब्रह्म-
णोधिपतये इदन्न मम ॥ ७ ॥

ओ३म् मित्रः सत्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं मित्राय सत्या-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ ८ ॥

ओ३म् वरुणोऽपामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं वरुणायापामधि-
पतये इदन्न मम ॥ ९ ॥

ओ३म् समुद्रः स्रोत्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं समुद्राय स्रोत्या-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ १० ॥

ओ३म् अन्नःसाम्राज्यानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्याःस्वाहा ॥ इदमन्नाय साम्राज्या-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ ११ ॥

ओ३म् सोमओषधीनामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्याःस्वाहा ॥ इदं सोमाय ओषधी-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ १२ ॥

ओ३म् सविता प्रसवानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्याःस्वाहा ॥ इदं सवित्रे प्रसवानाम-
धिपतये इदन्न मम ॥ १३ ॥

ओ३म् रुद्रः पशूनामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्याःस्वाहा ॥ इदं रुद्राय पशूनामधिपतये
इदन्न मम ॥ १४ ॥

ओ३म् त्वष्टा रूपाणामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्याःस्वाहा ॥ इदं त्वष्ट्रे रूपाणाम-
धिपतये इदन्न मम ॥ १५ ॥

ओ३म् विष्णुः पर्वतानामधिपतिः स मावत्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वता-
नामधिपतये इदन्न मम ॥ १६ ॥

ओ३म् मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावन्त्वस्मिन्
ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्
कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणाना-
मधिपतिभ्यः इदन्न मम ॥ १७ ॥

ओ३म् पितरः पितामहाः परेऽवरे ततास्ततामहाः
इह मावन्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां
पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यां देवहूत्या ५ स्वाहा । इदं
पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्योऽवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहे-
भ्यश्च इदन्न मम ॥ १८ पार० कां० १ । कं० ८ ॥

पक्षी नीचे लपेला हरेक भंत्रथी अेक अेक आहुति
करीने आठ आन्याहुति आपवी.

ओ३म् अग्निरैतु प्रथमो देवताना ५ सोऽस्यै प्रजां
सुञ्चतु मृत्युपाशात् । तदय ५ राजा वरुणोऽनुमन्यतां
यथेय ५ स्त्रीपौत्रमघन्नरोदात् स्वाहा ॥ इदमग्नये इदन्न
मम ॥ १ ॥

ओ३म् इमामग्निस्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै
नयतु दीर्घमायुः । अशून्योपस्थाजीवतामस्तु माता
पौत्रमानन्दमभिविबुध्यतामिय ५ स्वाहा ॥ इदमग्नये
इदन्न मम ॥ २ ॥ मं० ब्रा० १। १-२ ॥

ओ३म् स्वस्ति नोऽग्ने दिवा पृथिव्या विश्वानि
धेह्यथा यजत्र । यदस्यां मयि दिवि जातं प्रशस्तं
तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्र ५ स्वाहा ॥ इदमग्नये
इदन्न मम ॥ ३ ॥

ओ३म् सुगन्तु पन्थां प्रदिशन्न एहि ज्योतिष्मध्ये
ह्यजरन्नऽआयुः अपैतु मृत्युरमृतं म आगाद्वैवस्वतो
नोअभयं कृणोतु स्वाहा ॥ इदं वैवस्वताय इदन्न
मम ॥ ४ ॥

ओ३म् परं मृत्योअनुपरे हि पन्थां यत्र नोअन्य
इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि
मा नः प्रजा ५ रीरिषो मोत वीरान्त्स्वाहा ॥ इदं
मृत्यवे इदन्न मम ॥ ५ ॥ पार० कां० १। कं० ८ ॥

ओ३म् द्यौस्ते पृष्ठ ५ रक्षतु वायुरूरू अश्विनौ
व । स्तनन्धयस्ते पुत्रान्त्सविताभिरक्षत्वावाससः परि-
धाद् बृहस्पतिर्विश्वे देवा अभिरक्षन्तु पश्चात्स्वाहा ॥
इदं विश्वेभ्यो देवेभ्य इदन्न मम ॥ ६ ॥

ઓ૩મ્ મા તે ગૃહેષુ નિશિ ઘોષ ઉત્થાદન્યત્રત્વ-
દ્રુદત્યઃ સંવિશન્તુ ॥ મા ત્વં રુદત્યુર આવધિષ્ઠા
જીવપત્ની પતિલોકે વિરાજ, પશ્યન્તી પ્રજાં સુમન-
સ્યમાના ૫ સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે, ઇદન્ન મમ ॥ ૭ ॥

ઓ૩મ્ અપ્રજસ્યં પૌત્રમર્ત્યપાપ્પાનમૃત વા અધમ્ ।
શીર્ષ્ણઃસ્રજમિવોન્મુચ્ય દ્વિષદ્ભયઃ પ્રતિમુશ્ચામિ પાશ ૫
સ્વાહા ॥ ઇદમગ્નયે ઇદન્ન મમ ॥ ૮ ॥ મં૦ વ્રા૦ ૧ ।
૧ । ૧-૩ ॥

પછી પૂર્વ લિખિત (ઓ૩મ્ ભૂરગ્નયે સ્વાહા)
ધૃત્યાદિ ચાર મંત્રોથી ચાર આજ્ઞયાહુતિઓ આપવી. આ
પ્રમાણે હોમ કર્યા પછી વરે પોતાના આસન પરથી ઉઠી,
પૂર્વાભિમુખ બેઠેલી વધૂની સન્મુખ પશ્ચિમાભિમુખ ઉભા
રહીને, પોતાના ડાબા હાથ વડે વધૂને જમણા હાથ પકડીને
ઉપર ઉઠાવવો તથા પોતાના જમણા હાથ વડે વધૂના ઉપર
ઉપર ઉઠાવેલા જમણા હાથની અંજલી અંશુઠા સહિત ચત્તી
પકડીને નીચે લખેલા પ્રાણિચક્રણના ૬ મંત્રો બોલવા.

ઓ૩મ્ ગૃષ્ણામિ તે સૌભગત્વાય હસ્તં મયા
પત્યા જરદષ્ટિર્યથાસઃ । મગો અર્યમા સવિતા પુરન્ધિ-
ર્મહં ત્વાદુર્ગાર્હપત્યાય દેવાઃ ॥ ૧ ॥ ઋ૦ મં૦ ૧૦ ।
સૂ૦ ૮૫ । મં૦ ૨૬ ॥

હે વરાનને - સુમુખિ ! જેમ હું (સૌભગત્વાય) ઐશ્વર્ય અને સુપુત્રાદિ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે (તે) તારો (હસ્તમ્) હાથ (ગૃભ્ણામિ) ગ્રહણ કરું છું, તેમ તું (મયા) હું કે જે તારો (પત્યા) પતિ છું તેની સાથે (જરવદ્વિઃ) વૃદ્ધાવસ્થાને સુખપૂર્વક પ્રાપ્ત (આસઃ) થા. તથા હે વીર ! હું સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે તમારો હાથ ગ્રહણ કરું છું. તમે મારી સાથે (કે જે હું તમારી પત્ની છું) વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત પ્રસન્ન અને અનુકૂળ રહો. આજથી હું તમારા પત્નીભાવને પ્રાપ્ત થઈ છું અને તમે મારા પતિભાવને પ્રાપ્ત થયા છો. (ભગઃ) સકલ ઐશ્વર્યયુક્ત (અર્ચમા) ન્યાયકારી (સવિતા) સર્વ જગતનો ઉત્પત્તિ કર્તા (પુરન્ધિઃ) અનેક પ્રકારે જગતને ધારણ કરનાર પરમાત્મા અને (દેવાઃ) આ સમયે સલા મંડપમાં ઉપસ્થિત થએલા વિદ્વાન્ માણસો (ગાર્હપત્યાય) ગૃહાશ્રમના અનુષ્ઠાન ને માટે (ત્વા) તને (મહ્યમ્) મારા પ્રતિ (અદુઃ) અર્પણ કરે છે. આજથી આપણે પરસ્પર અપાર્થ ચુકયાં; તમે મારા અને હું તમારી એવી રીતે બંધાઈ ગયાં છઈએ, આપણે એક બીજાનું કદિ પણ અપ્રિયાચરણ-ગેરવર્તણુંક નહિ કરીએ.

ઓ૩મ્ ભગસ્તે હસ્તમગ્રમીત્ સવિતા હસ્તમગ્રમીત્ ।
પત્ની ત્વમસિ ધર્મણાઢં ગૃહપતિસ્તવ ॥ ૨ ॥

હે પ્રિયે, (ભગઃ) ઐશ્વર્યયુક્ત હું (તે) તારો (હસ્તમ્) હાથ (અગ્રમીત્) ગ્રહણ કરું છું તથા (સવિતા) ધર્મયુક્ત માર્ગમાં પ્રેરણા કરનાર હું તારો (હસ્તમ્) હાથ (અગ્રમીત્) ગ્રહણ કરી ચુક્યો છું. (ત્વમ્) તું (ધર્મણા) ધર્મ વડે મારી (પત્ની) ભાર્યા (અસિ) છે અને (અહમ્) હું ધર્મ

વડે (ત્વ) તારો (ગૃહપતિ:) પતિ હું. આપણે બંને પ્રેમપૂર્વક મળીને ગૃહનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરીશું અને એક બીજાનું અપ્રિયાચરણ-વ્યભિચારાદિ કુત્સિત કર્મો કદિ નહિ કરીશું; જે વડે ગૃહનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય, ઉત્તમોત્તમ સંતાન થાય તથા જેના વડે ઐશ્વર્ય અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તેવું આચરણ કરીશું.

ઓરમ્ મમેયમસ્તુ પોષ્યા મહં ત્વાદાદ્ બૃહસ્પતિ: ।
મયા પત્યા પ્રજાવતિ સં જીવ શરદ: શતમ્ ॥ ૩ ॥

હે અનધે-પાપ રહિત ! (બૃહસ્પતિ) સર્વ જગતના પાલક પરમેશ્વરે (ત્વા) તને (મહ્યમ્) મારાપ્રતિ (અદાત્) અર્પણ કરી છે, (દ્યમ્) આ, તું જ જગતમાં મારી (પોષ્યા) પોષણ યોગ્ય પત્ની (અસ્તુ) થા. હે (પ્રજાવતી) ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી તું (મયા, પત્યા) હું જે તારો પતિ હું તેની સાથે (શતમ્) સો (શરદ:) શરદઋતુ અર્થાત્ સો વર્ષ પર્યંત (શં, જીવ) સુખપૂર્વક પ્રાણ ધારણ કર, જીવન વ્યતીત કર. આ પ્રમાણે સ્ત્રી પણ વર પાસે પ્રતિજ્ઞા કરે કે હે ભદ્ર ! સુજન ! સકલ જગદુત્પાદક પરમેશ્વરની કૃપાથી તમે મને પ્રાપ્ત થયા છો, માટે આ જગતમાં તમારા વગર કોઈ પણ બીજો પતિ, અર્થાત્ પાલન કરનાર, સેવ્ય તથા ઈષ્ટદેવ નથી. હું તમારું જ કહું કરીશ. જેમ તમે મારા વગર કોઈ પણ બીજી સ્ત્રી સાથે અયુક્ત પ્રીતિ નહિ કરો તેમ હું પણ તમારા વગર બીજા કોઈ પણ પર પુરુષ સાથે અયુક્ત પ્રીતિભાવ નહિ રાખું. તમે મારી સાથે પ્રીતિ અને આનંદપૂર્વક સો વર્ષ સુધી જીવો-પ્રાણ ધારણ કરો.

ઓરમ્ ત્વષ્ટા વાસો વ્યદધાચ્છુમે કં બૃહસ્પતેઃ
પ્રશિષા કવીનામ્ । તેનેમાં નારીં સવિતા ભગશ્ચ
સૂર્યામિવ પરિવત્તાં પ્રજયા ॥ ૪ ॥

હે શુભાનને-શુભમુખિ જેમ (બૃહસ્પતેઃ) આ પરમાત્માની
સૃષ્ટિમાં, એની તથા (કવીનામ્) આમ વિદ્વાનોની (પ્રશિષા)
શિક્ષા વડે ઢંપતી થાય છે, (ત્વષ્ટા) ને જેમ વિદ્યુત્ સર્વ
વસ્તુઓમાં વ્યાપ્ત થઈને રહી છે, તેમ તું મારી પ્રસન્નતાને
માટે, (વાસઃ) સુદર વસ્ત્રો, (શુમે) આભૂષણ તથા (કમ્)
સુખ જે તારે માટે મારાથી થાય તેને પ્રાપ્ત થા. મારી અને
તારી આ ઇચ્છાને તે સર્વવ્યાપક પરમાત્મા સિદ્ધ કરે, જેમ
(સવિતા) સકલ જગતની ઉત્પત્તિ કરનાર પરમેશ્વર (ચ)
અને (ભગઃ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યયુક્ત ઇશ્વર (પ્રજયા) ઉત્તમ
પ્રભા વડે (इमाम्) આને-તને (નારીમ્) કે જે તું મારી સ્ત્રી
છે તેને (પરિવત્તામ્) શોભાથી આચ્છાદિત-યુક્ત કરે અને
હું (તેન) આ સર્વ વડે (સૂર્યામિવ) સૂર્યનું કિરણ જેમ
પ્રકાશમય અને શોભાયુક્ત હોય છે તેમ તને વસ્ત્ર અને
ભૂષણાદિથી શોભાયુક્ત સર્વદા રાખીશ.

તથા હે પ્રિય પતિ ! હું તમને સૂર્યની પેઠે શોભાયુક્ત
તથા તમને જેથી આનંદ થાય તેવું અનુકૂલ પ્રિયાચરણ કરીને
ઐશ્વર્ય તથા વસ્ત્રાદિ વડે આનંદિત રાખીશ.

ઓરમ્ इन्द्राग्री द्यावापृथिवी मातारिश्वा मित्रावरुणा
भगो अश्विनोभा । बृहस्पतिर्मरुतो ब्रह्म सोम इमां
नारीं प्रजया वर्धयन्तु ॥ ५ ॥

હે મારા સંપ્રધીજનો-સગાવહાલાંઓ જેમ (હિન્દ્રાગ્ની) વિદ્યુત અને પ્રસિદ્ધ અગ્નિ (દ્યાવાપૃથિવી) સૂર્ય અને ભૂમિ (માતરિણી) અન્તરિક્ષસ્થ વાયુ (મિત્રા વરુણ) પ્રાણ અને ઉદ્દાન તથા (મનઃ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય (અશ્વિના) સત્ વૈદ્ય અને સત્યોપદેશક (ઝમા) આ બે, (વૃહસ્પતિ) મહાજન, પ્રજાનો પાલક અને ન્યાયકારી રાજા (મરુતઃ) સભ્ય મનુષ્ય (બ્રહ્મા) સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમાત્મા અને (સોમ) ચંદ્રમા તથા સોમલતા આદિ ઔષધીઓ સર્વ પ્રજાની જેમ વૃદ્ધિ અને પાલન કરે છે તેમ (હમાં નારીમ્) આ મારી સ્ત્રીને (પ્રજયા) પ્રજા વડે વૃદ્ધિને પમાડે છે, તેમજ તમે પણ સત્યોપદેશ સોમલતા આદિ ઔષધીઓથી મારી સ્ત્રીની (વધર્ધયન્તુ) વૃદ્ધિ કરો.

ઓઽમ્ અહં વિષ્યામિ મયિ રૂપમસ્યા વેદદિત્વશ્યન્મનસા
કુલાયમ્ । ન સ્તેયમગ્નિ મનસોદમુચ્યે સ્વયં શ્રથાનો
વરુણસ્ય પાશ્તાન્ ॥ ૬ ॥ અથર્વં કાં ૧૪ । અં ૧ ।
મં ૫૧-૫૭ ॥

હે કદયાણ કોડે ! જેમ (મનસા) મન વડે (કુલાયમ્) કુળની વૃદ્ધિને (પશ્યન્) જોતો (અહમ્) હું (અસ્યાઃ) આ તારા રૂપને (વિષ્યામિ) પ્રાપ્ત ને તેમાં પ્રેમ દ્વારા વ્યાપ્ત થાઉં છું, તેમ તું મારી વધુ (મયિ) મારામાં પ્રેમથી વ્યાપ્ત થઈ અનુકૂળ વ્યવહારને (વેદત્) પ્રાપ્ત થા. જે હું (મનસા) મન વડે પણ, તું કે જે મારી વધુ છે તેની સાથે (સ્તેયમ્) ગુપ્ત કર્મને (ઉદ્મુચ્યે) છોડી દઉં છું અને કોઈ પણ ઉત્તમ પદાર્થોને છુપી રીતે (નામ્નિ) નથી ભક્ષણ કરતો (સ્વયમ્)

હું પોતે (અન્યાન:) પુરુષાર્થથી શિથિલ થઈ (ચરુણસ્ય) ઉત્કૃષ્ટ વ્યવહારમાં વિદ્યુત્તરુપ દુર્વ્યસની પુરુષોના (પાશાન્) બંધનોને ફર કરતો રહું; (હત્) તેજ પ્રમાણે હે વધૂ! તું પણ આ પ્રમાણે વર્તન રાખ. આવી રીતે વધૂ પણ સ્વીકાર કરે કે હું પણ તમારી સાથે આવું વર્તન ચલાવીશ.

પછી વર વધૂની હસ્તાંજલી પકડીને ઉંચી કરી તેને પોતાને સાથે લઈ બંને જણાં યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરે તેજ વખતે જે કળશ યજ્ઞકુંડની દક્ષિણ દિશામાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યો હતો તેને લઈ કળશની પાસે બેઠેલો પુરુષ પણ વર વધૂની સાથે સાથે ચાલે. પછી નિમ્નલિખિત પ્રતિજ્ઞાઓ વર અને વધૂ કરે.

ઓ૩મ્ અમોઽહમસ્મિ સા ત્વં સા ત્વમસ્યમોઽહં
સામાહમસ્મિ ઋક્ત્વં ઘૌરહં પૃથિવી ત્વં તાવેવ
વિવદાવહૈ સહરેતો દધાવહૈ । પ્રજાં પ્રજનયાવહૈ પુત્રાન્
વિન્દાવહૈ બહૂમ્ । તે સન્તુ જરદષ્ટયઃ સં પ્રિયૌ રોષિષ્ણૂ
સુમનસ્યમાનૌ । પશ્યેમ શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ
શતં શૃણુયામ શરદઃ શતમ્ ॥ ૧૭ ॥ પારં કાં
૧ । કં ૬ ॥

હે વધૂ જેમ (અહમ્) હું (અમઃ) જ્ઞાનવાન! જ્ઞાનપૂર્વક તારૂં પાણિ અહણુ કરનાર (અસ્મિ) થાઉં તેમ (સા) (ત્વમ્) તું પણ જ્ઞાનપૂર્વક મને અહણુ કરનારી (અસિ) થાય છે, જેમ (અહમ્) મારા પૂર્ણ પ્રેમથી તને (અમઃ) અહણુ કરું છું; તેમજ (સા) (ત્વમ્) તું પણ મને અહણુ કરે છે (અહમ્) હું (સામ) સામવેદની માફક પ્રશંસિત (અસ્મિ)

હું. હે વધૂ! તું (ઋક્) ઋગ્વેદની સમાન પ્રશંસિત છે, તથા (ત્વમ્) તું પૃથિવીની પેઠે ગર્ભધારણાદિ જે ગૃહાશ્રમના વ્યવહારો છે તેને ધારણ કરનારી છે અને હું (દ્યૌઃ) વર્ષા કરનાર જે સૂર્ય તેની સમાન હું અને આપણે (તાવેચ) બંને જણા (વિવદ્વાવહે) પ્રસન્નતાપૂર્વક વિવાહ કરીએ તથા (સહ) સાથે મળીને (રેતઃ) વીર્યને (દ્વાવહે) ધારણ કરીએ અને (પ્રજામ્) ઉત્તમ પ્રજા (પ્રજનયાવહે) ઉત્પન્ન કરીએ તથા (બહૂન્) બહુ પુત્રોને (વિદ્વાવહે) પ્રાપ્ત થઈએ. (તે) તે પુત્રો (જરદ્વષ્ટયઃ) જરાવસ્થાના અંત સુધી જીવન-યુક્ત (સન્તુ) રહે (સંપ્રિયૌ) સારી રીતે એક બીજાથી પ્રસન્ન (રોચિષ્ણુ) પરસ્પરમાં રુચિવાળા (સુમનસ્યમાનૌ) સારી રીતે વિચારપૂર્વક (શતમ્) સો (શરદઃ) શરદઋતુ અર્થાત્ શત વર્ષ પર્યંત એક બીજાને પ્રેમ દષ્ટિ વડે જોતાં રહે; (શરત્ શરદઃ) સો વર્ષ પર્યંત આનંદથી (જીવેમ) આપણે જીવતાં રહીએ અને (શતમ્ શરદઃ) સો વર્ષ પર્યંત પ્રિય વચ્ચેનાં (શૃણુયામ) સાંભળતાં રહીએ.

ત્યારબાદ વર વધૂની પછવાડે થઈને વધૂની સમીપ દક્ષિણ બાજુએ જઈ, ઉત્તરાભિમુખ ઉભા રહી, વધૂની જમણી હસ્તાંજલિ પોતાની જમણી હસ્તાંજલિ વડે પકડીને બંને ઉભાં રહે. તથા જે પુરુષ વર અને વધૂની સાથે આદ્યો હોય તે પાછો કુંડની દક્ષિણ બાજુએ કળશ લઈને બેસી જાય. પછી વધૂની માતા અથવા ભાઈ જે પ્રથમ ચોખ્ખા અને જીવારની ધાણી સુપડામાં રાખેલી હતી તેને ડાબા હાથમાં લઈ જમણા હાથથી વધૂનો જમણો પગ ઉપાડી પાંચરની શિરઃ પર મૂકીને નિમ્નત્રિખિત મંત્ર બોલે.

ઓરમ્ આરોહેમમશ્માનમશ્મેવ ત્વં સ્થિરા ભવ ।
અભિતિષ્ઠ પૃતન્યતોઽવવાધસ્વ પૃતનાયતઃ ॥ ૧ ॥
પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૬ ॥

અર્થઃ હે દેવી ! આ પત્થરની ઉપર ચઢો અને આ પત્થરની સમાન તમે ધર્મકાર્યમાં દઢ રહો. કલહકારીઓને તથા લડાઈ ટંટા કરનારને ઢળાવીને સ્થિત રહે.

આટલું થયા પછી વર અને વધૂ કુંડની સમીપ આવીને બંને પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહે અને આ જગ્યાએ વધૂ દક્ષિણ બાજુએ રહી પોતાની હસ્તાંજલિને વરની હસ્તાંજલિ પર રાખે. તત્પશ્ચાત્ વધૂની મા અથવા ભાઈ જે સુપડું પકડીને ઉભું હોય તે ધાણીનું સુપડું ભૂમિ પર રાખી અથવા ખીજા કોઈ પુરુષના હાથમાં આપી, વર અને વધૂની એકત્રિત થએલી હસ્તાંજલી પર થોડું ઘૂત રેડે પછી પ્રથમ સુપડા-માંથી થોડી ધાણી પોતાની હસ્તાંજલીમાં બે વાર લઈ વર તથા વધૂની એકત્રિત કરેલી હસ્તાંજલીમાં નાખે; પછી તે હસ્તાંજલીમાં નાખેલી ધાણી પર થોડું ઘૂત રેડે. ત્યારબાદ વર વધૂની હસ્તાંજલી સહિત પોતાની હસ્તાંજલીને આગળથી નમાવી નિમ્નલિખિત દરેક મંત્રથી એક એક વાર કરી થોડી ધાણીની ત્રણ આહુતિઓ પ્રજ્વલિત ઇન્ધન પર નાખે.

ઓરમ્ અર્યમણં દેવં કન્યા અગ્નિમયક્ષત । સ
નોઽઅર્યમા દેવઃ પ્રેતો મુશ્વતુ મા પતેઃ સ્વાહા ॥
ઇદમર્યમ્ણે, અગ્નયે, ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥

અર્થ : -કન્યાઓ જે ન્યાયકારી, નયન્તા અગ્નિદેવની પૂજા કરે છે તે ન્યાયકારી દિવ્ય સ્વરૂપ પરમાત્મા અમોને આ પિતાના કુળમાંથી છોડાવે, પરંતુ પતિના સાહચર્યથી અમોને કદી ન છોડવે.

ઓ૩મ્ इयं नार्युपब्रूते लाजानावपन्तिका ।
आयुष्मानस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥
इदमग्नये, इदन्न मम ॥ ૨ ॥

અર્થ :-લાજાની (એટલે ડાંગરની ધાણી તથા સમી વૃક્ષનાં સૂકાં પાંદડાં જે પ્રથમથી ભેગાં કરી રાખ્યાં હોય તેની) અગ્નિ દેવતાને આહુતિ આપતી હું કન્યા, પતિની સમીપ કહું છું કે મારા પતિ ઈશ્વરકૃપાથી દીર્ઘ આયુષ્યવાળા હો. તેમ મારા કુટુંબનાં સર્વ સ્ત્રી-પુરુષોની ધન ધાન્યાદિથી ચડતી થાઓ.

ઓ૩મ્ इमौलाजानावपाम्यग्नौ समृद्धिकरणं तव ।
मम तुभ्यं च सवननं तदग्निरनुमन्यताम्रियꣳ स्वाहा ॥
इदमग्नये इदन्न मम ॥૩॥ पार० कां० ૧ । कं० ૬ ।

અર્થ :-હે પતિ ! તમારી સમૃદ્ધિને માટે અગ્નિદેવતાને આ લાજાની આહુતિ આપું છું. મારો અને તમારો પરસ્પર ઉત્તમ સ્નેહ રહે એમાં અગ્નિ એટલે જ્ઞાન સ્વરૂપ પૂજનીય પરમાત્મા આપણને સહાયક રહે.

ત્યારપછી વરે ખેતાની જમણી હસ્તાંજલિ બેઠે વધૂની હસ્તાંજલિ પકડીને નીચેના મંત્રો બોલી યજ્ઞકુંડની પ્રદક્ષિણા કરવી.

ઓરમ્ સરસ્વતિ પ્રેદમવ સુભગે ઋજિનીવતી ।
યાન્ત્વા વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય પ્રજાયામસ્યાગ્રતઃ । યસ્યાં ભૂતસ્ય
સમભવગ્રસ્યાં વિશ્વમિદં જગત્ । તામઘ ગાથાં ગાસ્યામિ
યા સ્ત્રીણામુત્તમં યશઃ ॥૧॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૭ ।

સુંદર ઐશ્વર્યવાળી ! હે અન્નાદિ સંતતિવાળી ! વાણી
આદિ પદાર્થોની કારણભૂત પ્રકૃતિ ! આ હવનાદિ કર્મની
ઠીક પ્રકારની રક્ષા કર.

તને સૃષ્ટિની પૂર્વે કારણરૂપથી વિદ્યમાન અને ઉત્પાદન
કરવા વાળી વિદ્વાન્ લોકો કહે છે. તારામાંથી પૃથિવ્યાદિ
ઉત્પન્ન થયું છે અને ઉત્પન્ન થઈને તારામાં વિદ્યમાન છે.
આજથી તારા ગુણુ પ્રભાવ સ્તુતિનું ગાન કર્યા કરીશ, જે
ગાન સાંભળવાથી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ યશ પ્રાપ્ત થાય.

વર ઉપરનો મંત્ર બોલી પોતાના જમણા હાથની
હસ્તાંજલિથી વધૂની હસ્તાંજલિ પકડીને નીચેના મંત્રો
બોલી પ્રદક્ષિણા કરે.

ઓરમ્ તુભ્યમગ્રે પર્યવહન્મૂર્યાં વહતુના સહ । પુનઃ
પતિભ્યો જાયાં દાગ્ને પ્રજયા સહ ॥ ૧ ॥ ઋ૦ મં૦
૧૦ । સૂ૦ ૮૫ ॥

હે પૂજનીય પરમાત્મન ! તમારી પરિચર્યાને માટે પ્રધાન
રૂપથી આ કન્યાનો સ્વીકાર કર્યો છે. આ કન્યા સૂર્યે
આપેલી શોભાને પ્રાપ્ત થાય, અને સાથ સાથ તેનો પતિ
હું પણ પ્રતિષ્ઠાદિ જન્ય શોભાને પ્રાપ્ત થાઉં. કાલાન્તરમાં
પુત્રોની સાથે મુજ પતિના માટે લાર્યાત્વને પ્રાપ્ત થયેલી

આ કન્યાને આપજો.

ઓરમ્ કન્યકા પિતૃભ્યઃ પતિ લોકં પતીવ્રમપદી
ક્ષામયષ્ટ । કન્યા ઉત ત્વયા વયં ધારા ઉદન્યા
ઈવાતિગાદેમદિ દ્વિષઃ ॥ ૨ ॥ મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૨ । ૫ ॥

આ કન્યા પિતા બ્રાતા આદિને છોડીને પતિના ગૃહ પ્રત્યેના તેમજ પતિ સંબંધી નિયમોનો સ્વીકાર કરી ચૂકી છે અને આ કન્યા મુજ પતિની સાથે સર્વદા રહે જેથી અમે બંને મળીને જલની વેગવાળી ધારાઓની માફક કામાદિ શત્રુઓને ઉલ્લંઘન કરી દબાવીએ.

ઉપર પ્રમાણે એક પ્રદક્ષિણા કરી ચણકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં પૂર્વ દિશા ભણી મેઠાં કરી થોડી વાર બંનેએ ઉભા રહેવું. અને એ પ્રમાણે કળશ સહિત ચણકુંડની ચાર પ્રદક્ષિણા કરવી. આ ક્રિયા પૂરી થયા પછી ચણકુંડની પશ્ચિમ બાજુએ પૂર્વાભિમુખ વર અને વધૂ ઉભાં રહે અને વધૂની મા અથવા ભાઈ પેલા સુપડાને તિરછું (વાંકું) કરી તેમાં બાકી રહેલી ધાણીને વધૂની હસ્તાંજલિમાં નાખી દે ત્યારબાદ વધૂ નીચેનો મંત્ર બોલી વેદિમાં પ્રજ્વલિત અગ્નિ પર તે ધાણીની એક આહુતિ આપે.

ઓરમ્ મગાય સ્વાહા ॥ इदं मगाय इदम मम ॥

તે પછી વર વધૂને જમણી બાજુએ રાખી ચણકુંડની પશ્ચિમ બાજુએ પૂર્વાભિમુખ બેસી નીચેનો મંત્ર બોલી સુવાથી ઘૂતની એક આહુતિ આપે.

ઓરમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये इदम

मम ॥

ત્યારબાદ એકાંતમાં જઈ વધૂના બાંધેલા અંબોડાને વરે
છોડવો અને નીચેના બે મંત્રો બોલવા.

ઓરમ્ મ ત્વા મુજ્જામિ વરુણસ્ય પાજ્ઞાથેન ત્વાવ-
ધનાત્સવિતા મુશેવઃ । ઋતસ્ય યોનૌ મુકૃતસ્ય
ઓકેઽરિષ્ટાન્ત્વા સહ પત્યા દધામિ ॥ ૧ ॥

હે વધૂ ! જે બંધનો વડે તને સુખસમ્પન્ન માતૃજનોએ
બાંધેલી છે, તે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીજનોના કૈશોના બંધનથી તને ઉત્તમ
પ્રકારે છોડાવું છું, અને યજ્ઞ તથા અન્ય મુકૃત કરવાના સ્થાનોમાં
તને ઉપદ્રવરહિત કરીને હું પતિભાવની સાથે તારૂં પોષણ
કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું.

ઓરમ્ પ્રેતો મુજ્જામિ મામતસ્મુબદ્ધામમૃતસ્કરમ્ ।
યથે યમિન્દ્ર મીદ્ધઃ સુપુત્રાસુભગા સતી ॥ ૨ ॥ ઋ૦
મં૦ ૧૦ । સૂ૦ ૮૫ ॥

હે ઐશ્વર્યવાળા વિવાહિત પુરુષ ! જે પ્રમાણે આ કન્યા
ઐશ્વર્ય અને ઉત્તમ પુત્રવાળી થાય એમ કર, અને પ્રતિજ્ઞા કર
કે હે કન્યા ! તને આ પિતૃકુલમાંથી છોડાવું છું; પરંતુ પતિના
ધરમાંથી કદી નહિ છોડાવું અને પતિગૃહની સાથે તને ઉત્તમ
પ્રકારનો સંબંધ કરાવી ચુક્યો છું તે પ્રમાણે વર્તીશ.

ત્યારબાદ સલામંડપમાં આવી સપ્તપદી વિધિનો પ્રારંભ
કરવો. આ સમયે વરના ઉપવસ્ત્ર (પિછોડી) ની સાથે વધૂના
ઉત્તરીય વસ્ત્રની ગાંઠ વાળવી. આને “છેડાગાંઠવું” કહે છે. વર
વધૂ અને બંનેએ આસન પરથી ઉઠી વરે પોતાના જમણા

હાથ વડે વધૂની જમણી હસ્તાંજલિ પકડી યજ્ઞકુંડની ઉત્તર બાજુએ જવું. પછી વરે પોતાનો જમણો હાથ વધૂના જમણા ખભા પર રાખી જાનેએ પાસે પાસે ઉત્તરાભિમુખ ઉભા રહેવું. ત્યારબાદ વરે નિમ્નલિખિત વાક્ય બોલી વધૂને પ્રથમ પોતાનો જમણો પગ ઉપાડી ચાલવા માટે આજ્ઞા આપવી.

માસવ્યેન દક્ષિણમતિક્રામ ।

હે વધૂ ! ડાબા પગથી જમણા પગને ઉદ્દલંઘન ન કરીશ. મતલબ કે ડાબા પગને આગળ ન રાખવો.

પછી નીચેનો મંત્ર બોલી વરવધૂએ પ્રથમ પગલું ઇશાન દિશા તરફ ભરવું.

ઓ૩મ્ ઇષ એકપદી ભવ સા મામનુવ્રતા ભવ વિષ્ણુસ્ત્વા નયતુ પુત્રાન્ વિન્દાવહૈ વહૂંસ્તે સન્તુ જરદષ્ટયઃ ॥ ૧ ॥

હે કન્યે ! (હવે) અન્નાદિના માટે તું એક પગલું ભર, અને તું મને સદા અનુકૂળ રહે. અનુકૂળ સંપાદન કરવા માટે વિષ્ણુ પરમાત્મા તને ઉત્તમ પ્રકારે પ્રાપ્ત કરે. આપણે જાને સાથે મળીને બહુ પુત્રોને મેળવીએ, અને તે પુત્રો વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત જીવનવાળા હો.

આ પગલું મૂકવાનો વિધિ એવો છે કે વધૂ પ્રથમ પોતાનો જમણો પગ ઉપાડીને ઇશાન કોણ તરફ આગળ કરીને મૂકે. પછી ડાબા પગને ઉપાડી જમણા પગની પાની સુધી મૂકે; એટલે જમણા પગની જરા પછવાડે ડાબો પગ મૂકે. આને એક પગલું ગણવું. આવાં બીજાં છ પગલાંઓ

એટલે બધાં મળી સાત પગલાંઓ મંત્રો બોલી ઇશાન દિશા તરફ ભરવાં 'મ્રવ' શબ્દની પછી ઉપલા મંત્રમાં જે શબ્દો છે તે સર્વ બાકીના છ મંત્રોમાં બોલી પગલાં ભરવાની ક્રિયા કરવી.

ઓ૩મ્ ઉર્જે દ્વિપદી મ્રવં	આ મંત્રથી બીજું
ઓ૩મ્ રાયસ્પોષાય ત્રિપદી મ્રવં	,, ત્રીજું
ઓ૩મ્ મયોમવાય ચતુષ્પદી મ્રવં	,, ચોથું
ઓ૩મ્ પ્રજાભ્યઃ પશ્ચપદી મ્રવં	,, પાંચમું
ઓ૩મ્ ઋતુભ્યઃ ષટ્પદી મ્રવં	,, છઠું
ઓ૩મ્ સત્ત્વે સપ્તપદી મ્રવં	,, સાતમું

પારં ક્રીં ૧ । કં ૮ ॥

એ પ્રમાણે (૨) તેજસ્વિતા, (૩) ધનાદિ ઐશ્વર્ય, (૪) મનની પ્રસન્નતા, (૫) ઉત્તમ પ્રજા, (૬) સર્વ ઋતુઓ (૭) અને પરસ્પરની પ્રસન્નતા અને પ્રીતિની વૃદ્ધિ ઇત્યાદિ પદાર્થો વાસ્તે ક્રમવાર એકેક પગલું ભરવું. બાકીના અર્થો ઉપરના પહેલા મંત્રમાં આપ્યા પ્રમાણે સમજવા.

આ સપ્તપદીનાં સાત પગલાં ચાલીને વર અને વધૂ બંને શુભાસન પર બેસે. પછી જે પુરુષ પ્રથમ જલનો કળશ લઈ યજ્ઞકુંડની દક્ષિણ તરફ બેઠેલો હોય તે પૂર્વસ્થાપિત જલકુંડને લઈ વર અને વધૂની સમીપમાં આવે અને તેમાંથી થોડું પાણી લઈ વર અને વધૂના માથા પર થોડા છાંટા નાખે તે વખતે વર અને વધૂ નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો બોલે.

ઓરમ્ આપો દિષ્ટા મયોઽવસ્તા ન કુર્જે
દંધાતન । મુદ્ધે રણાયં વક્ષસે ॥ ૧ ॥

હે જલ ! જે પ્રમાણે તું સુખ આપવાવાળું છે, તે પ્રમાણે અમોને અન્નને માટે તેમજ સુંદર રમણીય દર્શન માટે ધારણ કરો.

ઓરમ્ યો વઃ શિવત્તમો રમુસ્તસ્ય માજયતેહ
નઃ । ઉચ્ચતીરિવ માતરઃ ॥ ૨ ॥

હે જલ ! જે પ્રમાણે પુત્રને ચાહવાવાળી માતાઓ પોતાના સ્તનથી પુત્રને રસતું પાન કરાવે છે તે પ્રમાણે તારો જે અત્યંત કલ્યાણકારી રસ છે તે અમોને આ લોકમાં પ્રાપ્ત કરાવ.

ઓરમ્ તસ્મા અરંઘમામ વો યસ્ય ક્ષયાય જિન્વથ ।
આપો જનયંથા ચ નઃ ॥ ૩ ॥

હે જલ ! જે અમોની ઉત્પત્તિને માટે તું ઔષધિઓને તૃપ્ત કરે છે તે અન્ન માટે અમો સંપૂર્ણ રૂપથી તને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, અને તું અમોને પુત્રપૌત્રાદિની ઉત્પત્તિમાં પ્રયુક્ત કર.

ઓરમ્ આપઃ શિવાઃ શિવતમાઃ શાન્તાઃ શાન્તતમા-
સ્તાસ્તે કૃણ્વન્તુ મેષજમ્ ॥ ૪ ॥ ઋં મં ૧૦ ।
સૂં ૧ ॥

જે જલ કલ્યાણના હેતુભૂત, અત્યંત અભ્યુદયકારી, સુખ પહોંચાડવાવાળું, અધિક સુખ આપવાવાળું છે, તે જલ અમારી નીરોગતા રાખે.

પછી વર અને વધૂ ત્યાંથી ઉઠી નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી સૂર્યનું અવલોકન કરે.

ઓરમ્ તચ્છુર્દેવહિતં પુરસ્તાચ્છુક્રમુચરત્ । પશ્યેમ
શરદઃ શતં જીવેમ શરદઃ શત૨ શૃણુયામ શરદઃ શતં
મન્નવામ શરદઃ શતમદીનાઃ સ્યામ શરદઃ શતં ભૂયશ્ચ
શરદઃ શતાત્ ॥ ૧ ॥ ચ૦ અ૦ ૩૬ । મં ૦ ૨૪ ॥

પછી વરે વધૂના જમણા ખભા પરથી પોતાનો જમણો હાથ ઉપાડી લઈ તે હાથ વડે વધૂના હૃદયનો નીચેનો મંત્ર બોલી સ્પર્શ કરવો.

ઓરમ્ મમ વ્રતે તે હૃદયં દધામિ મમ ચિત્તમનુ
ચિત્તં તે અસ્તુ । મમ વાષમેકમના જુષસ્વ પ્રજાપતિર્જૈવા
નિયુનક્તુ મહ્યમ્ ॥ પાર૦ કાં૦ ૨ । કં૦ ૨ ॥

હે વધૂ ! (તે) તારા (હૃદયમ્) અંતઃકરણ અને આત્માને (મમ) મારા (વ્રતે) વ્રતની અનુકૂળ (દધામિ) ધારણ કરે છું. (મમ) મારા (ચિત્તમનુ) ચિત્તને અનુકૂળ (તે) તારાં (ચિત્તમ્) ચિત્ત સર્વદા (અસ્તુ) થાઓ. (મમ) મારી (વાષમ્) વાણીને તું (ષકમનાઃ) એકાગ્ર ચિત્તથી (જુષસ્વ) સેવન કર; (પ્રજાપતિઃ) પ્રજાનું પાલન કરનાર પરમેશ્વર (ત્વા) તને (મહ્યમ્) મારા માટે (નિયુનક્તુ) નિયુક્ત કરે.

ઉપર પ્રમાણે વધૂએ પણ પોતાના જમણા હાથથી વરના હૃદયનો સ્પર્શ ઉપરનો જ મંત્ર બોલી કરવો.

આ પ્રતિજ્ઞાની અનુકૂલ બંને પોતાનું વર્તન રાખે; જેથી સર્વદા આનંદિત અને કીર્તિમાન થઈ પત્નીવ્રતને પૂર્ણપણે પાળી સર્વ પ્રકારના વ્યભિચાર અને અગ્રિયાચરણથી દૂર રહી પરસ્પર પ્રીતિયુક્ત રહે.

ત્યારબાદ વરે વધૂના મસ્તક પર હાથ મૂકી નીચેના મંત્ર બોલવો.

ઓશ્વ સુમંગ્લીરિયં વધૂરિમાં સમેત પશ્યત । સૌભાગ્યમસ્યૈ દત્વા ચથાસ્તં વિપરેતન ॥ ઋ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૭૫ ॥

હે વિદ્વાન લોકો! આ વધૂ મંગલસ્વરૂપ છે, તેની સાથે મેળ રાખો અને તેને મંગળ દૃષ્ટિથી જુઓ, અને એને સૌભાગ્યના આશીર્વાદ આપ્યા પછી વિદાય થાઓ. કોઈ પરાડસુખ થઈને ન જાઓ; પરંતુ પુત્રાદિની મંગલ આશા સાથે ફરી આવવાની આશા રાખી જાઓ.

પશ્ચાત્ સલા મંડપમાં કાર્યાર્થ આવેલા સદ્ગૃહસ્થોનું અવલોકન કરવું, તેમની સામે જોવું, ને આ વખતે તેઓ સર્વેએ ઓં સૌભાગ્યમસ્તુ । ઓં શુભંભવતુ ॥ આ વાક્ય વડે આશીર્વાદ આપવો. આ થયા પછી વર અને વધૂએ પાછા યજ્ઞકુંડની સમીપ પૂર્વવત્ બેસી પુનઃ આગળ લખ્યા પ્રમાણે (ઓં ચક્ષુઃકર્મણો) એ સ્વિષ્ટકૃત મંત્ર વડે હોમાહુતિ અર્થાત્ એક આબ્યાહુતિ આપી પ્રથમ લખેલા (ઓં ભૂરગ્નયે સ્વાહા) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ચાર આહુતિઓ આપવી. આવી રીતે વિવાહનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી વર અને વધૂ બંને જણા થોડીવાર વિશ્રામ કરે.

વિવાહની પૂર્વ વિધિ સમાપ્ત.

વિવાહનો ઉત્તરવિધિ

વિશ્રામ લીધા પછી વિવાહનો ઉત્તરવિધિ કરવો. આ વિધિ વિશેષ કરીને વધૂના ઘરમાં જે યજ્ઞકુંડ પહેલાંથી જ તૈયાર કરી રાખેલો હોય ત્યાં જઈ ઈશાન ખુણામાં કરવો જોઈએ.

સૂર્યાસ્ત થયા પછી આકાશમાં નક્ષત્ર દેખાય તે સમયે વર અને વધૂએ યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં આસન પર પૂર્વ દિશામાં મુખ કરી, બેસી પ્રથમ લખેલા (ઓં મૂર્મુવઃ સ્વર્ચોઃ) મંત્રથી અગ્ન્યાધાન કરવું. જો કદાચિત્ પ્રથમથીજ સભામંડપ ઈશાન ખુણામાં કરવામાં આવ્યો હોય, અને પૂર્વેજ અગ્ન્યાધાન કરેલું હોય, તો અગ્ન્યાધાન કરવાની કરી આવશ્યકતા નથી; પણ (અચન્ત ઇધ્મ આત્માઽ ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે સમિદાધાન કરી, જ્યારે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે પ્રથમ લખેલા (ઓં અગ્નયે સ્વાહા ઇત્યાદિ) ચાર મંત્રો વડે ચાર આધારાવાજ્યાહુતિઓ આપ્યા પછી (ઓં મૂરમ્નયેઽઽ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે ચાર વ્યાહુતિ આહુતિઓ આપવી; એટલે બધી મળી આઠ આજ્યાહુતિઓ આપવી. પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે પ્રધાનહોમ કરવો, જેના છ મંત્રો છે. દરેક મંત્ર વડે નીચે પ્રમાણે એક એક આજ્યાહુતિ આપવી.

ઓઽમ્ લેલા સન્ધિષુ પક્ષમસ્વાવર્તેષુ ચ યાનિ તે ।
તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહં સ્વાહા ॥
ઇદં કન્યાયૈ, ઇદન્ન મમ ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ કૈશેષુ યજ્ઞ પાપકર્મીક્ષિતે રુદિતે ચ યત્ ।
તાનિ૦ ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ શીલેષુ યજ્ઞ પાપકં ભાષિતે હસિતે ચ
યત્ । તાનિ૦ ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ આરોકૈષુ દન્તેષુ દસ્તયોઃ પાદયોશ્ચ યત્ ।
તાનિ૦ ॥ ૪ ॥

ઓ૩મ્ ઝવૌપસ્થે જઙ્ઘયોઃ સન્ધાનેષુ યાનિ તે ।
તાનિ૦ ॥ ૫ ॥

ઓ૩મ્ યાનિ કાનિ ચ ઘોરાણિ સર્વાંગેષુ તવાભવન્ ।
પૂર્ણાહુતિમિરાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમં સ્વાહા ॥ इदं
कन्यायै, इदन्न मम ॥ ६ ॥ मं० ब्रा० १ । ३ । १-६ ॥

આ છ મંત્રો વડે વર, કન્યામાં જે કાંઈ શરીર અથવા
સ્વભાવમાં ખામીઓ હોય તેનું શમન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

પછી પ્રથમ લખેલા (ઓં મૂરગ્નયે સ્વાહા૦) ધત્યાદિ
ચાર વ્યાહુતિ મંત્રો વડે ચાર આજ્યાહુતિ આપી વર અને
વધૂ ત્યાંથી ઉઠી, સલામંડપની બહાર ઉત્તર દિશામાં (જ્યાંથી
ધ્રુવનો તારો દેખાય ત્યાં) જઈ વરે વધૂને “ધ્રુવં પશ્ય”
કહી ધ્રુવનો તારો દેખાડવો. વધૂએ “પશ્યામિ” (ધ્રુવને
હું જોઉં છું.) એવો ઉત્તર આપવો. પછી વધૂએ નીચેનો
મંત્ર બોલાવો.

ઓરમ્ ધ્રુવમસિ ધ્રુવમ્ પતિકૂલે મુયાસમ્ (અમુખ્ય×
અસૌ) ગોખિલમ્ ૦ પ્ર૦ ૨ । સ્વં ૩ ॥

હે ધ્રુવ નક્ષત્ર! તું જે પ્રમાણે સ્થિર છે, તેજ પ્રમાણે
હું મારા પતિના કુળમાં ઇશ્વરકૃપાથી રહીશ.

પશ્ચાત્ વરે વધૂને “અરુન્ધતી પદ્ય” એમ કહી
“અરુન્ધતી” નો તારો દેખાડવો. વધૂએ તરત જ કહેવું
કે પદ્યમિ (હું અરુન્ધતીના તારાને જોઉં છું,) તે પછી
નીચેનો મંત્ર વધૂએ બોલવો.

ઓરમ્ અરુન્ધત્યસિ રુદ્દાહમસ્મિ (અમુખ્ય×અસૌ)

હે અરુન્ધતિ તારે! જે પ્રમાણે તું સપ્તર્ષિ નામના
તારાઓની પાસે હરહમેશ રહે છે, તેજ પ્રમાણે અમુક
નામવાળી અમુકની પત્ની હું બંધાઉં છું.

આ થયા પછી વરે વધૂની સામું જોઈ મસ્તક પર હાથ
મૂકી નીચે લખેલા બે મંત્રો બોલવા. બીજો મંત્ર બોલ-
વામાં વધૂએ પણ ભાગ લેવો જોઈએ.

× “અમુખ્ય” આ પદની જગ્યાએ ષષ્ઠી વિભક્ત્યન્ત પતિનું
નામ બોલવું જોઈએ; જેમકે કાર્મનું નામ શિવશર્મા અથવા
ચક્રવર્મા હોય, તેા તેનું નામ શિવશર્મણઃ અથવા ચક્રવર્મણઃ
છત્યાદિ બોલવું જોઈએ; તેમજ “અસૌ” પદની જગ્યાએ વધૂએ
પોતાનું નામ પ્રથમા વિભક્ત્યન્ત જોડી મંત્રને પૂરો બોલવો.
જેમકે “યશોદાહં શિવશર્મણસ્તે” ઇત્યાદિ.

ઓરૂમ્ ધ્રુવા ઘૌર્ધુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વમિદં
જગત્ । ધ્રુવાસઃ પર્વતા ઇમે ધ્રુવા સ્ત્રી પતિકુલે ઇયમ્ ॥
મં૦ બ્રાં ૧ । ૬ । ૬ ॥

હે વરાનને ! જે પ્રમાણે સૂર્યની કાન્તિ અથવા વિદ્યુત સૂર્યલોક અથવા પૃથ્વી આદિમાં સ્થિર છે, જે પ્રમાણે પૃથ્વી પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર છે, જે પ્રમાણે સર્વ સંસાર પ્રવાહસ્વરૂપમાં સ્થિર છે, જે પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ દેખાતા પહાડો પોતાની સ્થિતિમાં સ્થિર છે, તે પ્રમાણે તું મારી પત્ની મારા પતિકુળમાં સદા સ્થિર રહે.

ઓરૂમ્ ધ્રુવમસિ ધ્રુવન્ત્વા પશ્યામિ ધ્રુવૈધિ પોણ્યે
મયિ મહ્યં ત્વાદાત્ । બૃહસ્પતિર્મયા પત્યા પ્રજાવતી સં
જીવ શરદઃ શતમ્ ॥ પાર૦ કાં૦ ૧ । કં૦ ૧ ॥

હે સ્વામિન્ ! જે પ્રમાણે આપ મારી સમીપ દૃઢ સંકલ્પ કરીને સ્થિર છો, અથવા કે આપને સ્થિર દૃઢ જોઈ છું, તે પ્રમાણે સદાને માટે મારી સાથે દૃઢ રહેજો; કારણ કે મારા મનને અનુકૂળ આપને પરમાત્માએ સમર્પિત કર્યા છે. આપણે ઉત્તમ પ્રભયુક્ત થઈ સો વર્ષ સુધી ઉત્તમ રીતે જીવીએ.

હે વરાનને પત્ની ! ધારણ અને પાલન કરવા યોગ્ય તું મુજ પતિની નિકટ સ્થિર રહે. મને મારી ઈચ્છાની અનુકૂળ પરમાત્માએ તને આપી છે. તું મુજ પતિની સાથે મહુ ઉત્તમ પ્રભયુક્ત બની સો વર્ષ પર્યંત આનંદપૂર્વક જીવન ધારણ કર.

ઉપર પ્રમાણે વરવધૂએ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી કે જેથી કરી બંનેમાં વિરોધ કદિ ઉત્પન્ન ન થાય.

પશ્ચાત્ વર અને વધૂ બંનેએ યજ્ઞકુંડના દક્ષિણ ભાગમાં પૂર્વાભિમુખ થઈ યજ્ઞકુંડની સમીપમાં બેસી પ્રથમ લખેલા (ઓં અમૃતોગસ્તરણમસિ સ્વાહા) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો વડે ક્રમથી ત્રણ આચમનો કરવાં; ત્યારબાદ યજ્ઞકુંડમાં સમિધા નાખી અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરી પ્રથમ બતાવેલા ઘૃત અને સ્થાલીપાક એટલે કે ભાતને તે જ વખતે તૈયાર કરવો. પશ્ચાત્ (ઓં અચન્ત દુધ્મઃ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રો વડે સમિધા હોમ વરવધૂએ કરવો. પછી ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ચાર આધારવાજ્યાભાગાહુતિ અને ચાર વ્યાહુતિ આહુતિ એમ મળી આઠ આજ્યાહુતિ વરવધૂએ આપવી. પછી ઉપર કહેલો ભાત જે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય, તેને એક પાત્રમાં કાઢી તેના ઉપર સુવા વડે ઘી રેડી, ઘી અને ભાતને સારી રીતે મેળવી, જમણા હાથ વડે થોડો થોડો ભાત વર અને વધૂએ લેવો અને નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે ક્રમથી ચાર આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ इदमग्नये, इदन्न मम ।
ઓ૩મ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ इदं प्रजापतये, इदन्न मम ।
ઓ૩મ્ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા । इदं विश्वेभ्यो
देवेभ्यः, इदन्न मम । ओ३म् अनुमतये स्वाहा ॥
इदमनुमतये, इदन्न मम ॥

ત્યારબાદ (ઓં યદસ્યકર્મણોઃ) મંત્ર વડે એક સ્વ-
ષ્ટકૃત આહુતિ આપવી, અને પછી ચાર વ્યાહુતિ આહુતિ

અને ઉપર બતાવેલી આઠ આબ્યાહુતિ મળીને બાર આબ્યાહુતિઓ આપવી. પછી બાકી રહેલો ભાત એક પાત્રમાં કાઢી તેના ઉપર ઘી રેડવું, અને પોતાનો જમણો હાથ તે ભાત ઉપર રાખી નિમ્ન ત્રણ મંત્રો મનમાં જપી ભાતમાંથી થોડું લક્ષણ કરવું.

ओ३म् अन्नपाशेन मणिना प्राणमूत्रेण पृश्निना ।
बध्नामि सत्यग्रन्थिना मनश्च हृदयं च ते ॥

હે વધૂ અથવા વર ! જેમ અન્નની સાથે પ્રાણ, અને પ્રાણની સાથે અન્ન, તથા અન્ન અને પ્રાણનો અન્તરિક્ષ સાથે સંબંધ છે, તેમ તે તારૂં (હૃદયમ્) હૃદય (ચ) અને (મનઃ) મન (જ) અને જે ચિત્ત ઇત્યાદિ તેને (સત્યગ્રન્થિના) સત્યતાની ગાંઠ વડે (બધ્નામિ) બાંધું છું.

ओ३म् यदेतद्धृदयं तव तदस्तु हृदयं मम यदिदं
हृदयं मम तदस्तु हृदयं तव ॥

હે વર વા હે પત્ની ! (યદેતદ્) જે આ (તવ) તારૂં (હૃદયમ્) આત્મા અથવા અંતઃકરણ છે (તત્) તે (મમ) મારા (હૃદયમ્) આત્મા અથવા અંતઃકરણની તુલ્ય પ્રિય (અસ્તુ) થાઓ, અને (મમ) મારા (યદિદમ્) જે આ (હૃદયમ્) આત્મા, પ્રાણ અને મન છે; તે (તવ) તારા (હૃદયમ્) આત્મા વગેરેની તુલ્ય પ્રિય (અસ્તુ) સદા રહે.

ओ२म् अन्नं प्राणस्य षड्विंशस्तेन बध्नामि
त्वा असौ ॥ ३ ॥ मं० ब्रा० १ । ३ । ८-१० ॥

અસૌની જગાએ વરે વધૂનું નામ બોલવું, જેમકે હે યશોદે !
જે (પ્રાણસ્ય) પ્રાણનું પોષણ કરનાર (ષડ્વિંશઃ) છન્વીસમું
તત્ત્વ (અન્નમ્) અન્ન છે, (તેન) તે વડે (ત્વા) તને (વન્નામિ)
હૃદ પ્રીતિથી ખાંધું છું.

લક્ષણ કથાબાદ જે ઉચ્છિષ્ટ શેષ ભાગ રહેલો હોય, તે
પોતાની વધૂને ખાવા માટે આપવો. જ્યારે વધૂ ખાઈ ચૂકે,
ત્યારે વર અને વધૂએ તૈયાર થઈ યજ્ઞમંડપમાં શુભાસન
ઉપર નિયમ પ્રમાણે પૂર્વાભિમુખ બેસવું, અને પ્રથમ લખ્યા
પ્રમાણે સામવેદોક્ત મહાવામદેવ્ય ગાન કરવું; ત્યારબાદ
આગળ લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરસ્તુતિ, પ્રાર્થનોપાસના, સ્વસ્તિ
વાચન અને શાંતિકરણ કર્મ કરી, ક્ષાર-લવણરહિત, મિષ્ટ,
દૂધ અને ઘી વાળું ભોજન કરવું. પછી પુરોહિત આદિ
સદ્ગ્રંથી અને કાર્યને માટે ભેગાં મળેલાં સ્ત્રીપુરુષોને
સન્માનાર્થે ઉત્તમ ભોજન કરાવવું. ત્યાર પછી યથાયોગ્ય
પુરુષોનો વૃદ્ધ પુરુષોએ, અને સ્ત્રીઓનો સ્ત્રીઓએ
આદરસત્કાર કરી વિદાય કરવાં. પછી જ્યારે દશ ઘટિકા
રાત્રિ જાય ત્યારે વર અને વધૂએ પૃથક્ પૃથક્ સ્થાનમાં
ભૂમિ પર પથારી પાથરી ત્રણ રાત્રિ પર્યન્ત બ્રહ્મચર્યવ્રત
પાળી શયન કરવું, અને એવા પ્રકારનું ભોજન કરવું જોઈએ
કે જેથી સ્વપ્નમાં પણ વીર્યપાત ન થાય; ત્યારબાદ ચોથે
દિવસે વિધિપૂર્વક ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો. ચોથે દિવસે કંઈ
અડચણ જેવું હોય, તો અધિક દિવસ સુધી બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં
હૃદ રહી જે દિવસે ખંનેની ઇચ્છા થાય તે દિવસે ગર્ભાધાન

વિધિમાં લખ્યા પ્રમાણે ગર્ભાધાનની રાત્રિ હોય તે રાત્રિમાં વિધિપૂર્વક ગર્ભાધાન કરવું.

ઉત્તરવિધિ સમાપ્ત

ત્રીજે દિવસે વર પક્ષવાળા લોકો વધુ અને વરને ગાડીમાં બેસાડી મોટા સન્માનથી પોતાને ઘેર લાવે અને જો વધુ માતાપિતાના ઘરને છોડતી વખતે આંખમાં આંસુ લાવે તો નીચે જાહેલો મંત્ર વરે બોલવો.

ઓ૩મ્ જીવં રુદન્તિ વિમંયન્તે અધ્વરે દીર્ઘામનુ
પ્રસિતિં દીધિયુર્નરઃ । વામં પિતૃભ્યો ય દ્વંદ્વં સંમેરિરે
મયઃ પતિૃભ્યો જનનયઃ પરિષ્વજે ॥ ઋ૦ મં૦ ૧૦ ।
અ૦ ૩ । સૂ૦ ૪૧ । મં૦ ૧૦ ॥

હો વિદ્વાન્ લોકો ! જે મનુષ્ય સ્ત્રીઓનું જીવન સુધારવાના ઉદ્દેશ્યથી કષ્ટ ઉઠાવે છે અને પોતાની સ્ત્રીઓને યજ્ઞમાં પ્રવેશ કરાવે છે અને લાંબા ગૃહસ્થાશ્રમના શ્રેષ્ઠ બંધનને અનુકૂળ વ્યવહારમાં લાવે છે અને પોતાના માતાપિતાની સેવા માટે સુંદર અપત્યને સારી રીતે પ્રેરિત કરે છે તે પતિૃપુત્ર પુરુષોને તેમની પત્નીઓ આલિંગન આદિથી સુખ આપે છે.

ત્યારપછી વર પોતાની જમણી બાજુએ વધુને ગાડીમાં બેસાડે પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો બોલી ગાડીને હાકે.

ઓરૂમ્ પૂવા ત્વેતો નંયતુ હસ્તગૃહ્ણાશ્વિનાં ત્વા પ્ર
વંદતાં રથેન । ગૃહાન્ગચ્છ ગૃહપત્ની યથાસૌ વૃશ્ચિનો
ત્વં વિદ્યમા વંદાસિ ॥ ૧ ॥

હે કન્યે ! અહીંથી તારો હાથ પકડવાને યોગ્ય અને
પોષણ કરવાવાળો આ તારો પતિ, તને ઘરે પહોંચાડશે.
અને વેગવાળા એ ઘોડા બેઠેલા છે એવા રથ વડે તને ઠીક
રીતિથી લઈ જશે. તું પોતાના પતિના ઘરે જા અને ગૃહની
સ્વામિની થા. અને પતિને શુભ કૃત્યો વડે વશ કરી પતિના
ઘરમાં રહેલા ભૃત્યાદિ નોકરોને ઉચિત આજ્ઞાઓ આપ.

ઓરૂમ્ સુર્કિશુકઃ સંસ્મરંતિ વિશ્વરૂપઃ હિર-
ણ્યવર્ણઃ સુદૃતં સુચક્રમ્ । આ રોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય
લોકઃ સ્યોનં પત્યે વહતું કૃણુષ્વ ॥ ૨ ॥ ઋં મં
૧૦ । અં ૭ । સૂં ૮૫ । મં ૨૬ । રં ॥

હે સૂર્યવત્ તેજસ્વિનિ કન્યે ! ઉત્તમ પલાશ અને
સમરવૃક્ષના લાકડાથી બનેલા, અનેક રંગવાળા અને સોનાના
અલંકારોથી યુક્ત, ઉત્તમ પ્રકારથી ચાલવાવાળા અને
સુંદર પૈડાવાળા આ રથ પર તું ચઢ અને તારા પતિના
માટે તારા ગમનને સુખકારી અને પીડા રહિત બનાવ.

જો વધૂને એને ઘેરથી પોતાને ઘેર લાવતી વખતે એવો
માર્ગ હોય કે જેથી નૌકામાં બેસવું પડે તો નિમ્નલિખિત
મંત્ર બોલી નૌકામાં બેસવું.

ઓરમ્ અશ્મન્વતી રીયતે સં રમધ્વમ્મુત્તિષ્ઠત પ્ર
તરતા સર્વાય: ।

(ઋચાનો પૂવાર્ધ)

હે સમાન ખ્યાતિવાળા મનુષ્યો ! જ્યારે પથર આદિથી
યુક્ત નદી વહેતી હોય ત્યારે વેગ અને ઉત્સાહથી કામ
લેા અને સાવધાન થઇને પાર ઉતરી જાવ.

અને જે વખતે નૌકામાંથી ઉતરવાનો સમય આવે તે
વખતે નિમ્ન મંત્ર બોલી નાવમાંથી ઉતરે.

ઓરમ્ અત્રાં જહામ્ યે અસન્નશૈવાઃ શિવાન્વય-
મુત્તરે માભિ વાજાન્ ॥ ઋં મં ૧૦ । અં ૪ ।
સૂં ૫૩ । મં ૮ ॥

એમ સમજે કે આ નદીપર અમો જે દુઃખદાયક અને
દુઃખ સાધન છે, તેને અહીં છોડીએ છીએ અને કલ્યાણકારી
અન્નાદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવાને પાર ઉતરીએ છીએ.

જો માર્ગપ્રયાણમાં બે રસ્તાઓ લેગા થાય, નદી, વાઘ,
ચોર આદિથી ભય અથવા ભયંકર સ્થાન આવે, તમા ઉંચી
નીચી તથા ખાડાવાળી જમીન, મોટા મોટા વૃક્ષોનો ઝુંડ
અથવા સ્મશાનભૂમિ આવે તો નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલવો.

ઓરમ્ મા વિદન્ પરિપન્થિનો ય આસીદન્તિ
દમ્પતી । મુનેર્મિર્દુર્ગમતીતામપં દ્રાન્ત્વરાંતયઃ ॥ ઋં મં
૧૦ । અં ૭ । સૂં ૮૫ । મં ૩૨ ॥

હે પરમેશ્વર, (યે) જે (પરિપન્થિનઃ) માર્ગ રોકનાર દુષ્ટ-ચોર અથવા શત્રુ (વમ્પતી) સ્ત્રી-પુરુષો પર (આ સીદન્તિ) આક્રમણ કરે છે, તેને તે સ્ત્રી-પુરુષો (મા વિવન્) ન ગણે; અર્થાત્ દુષ્ટથી સ્ત્રી-પુરુષો દૂર રહે, અને (સુગેમિઃ) ઉત્તમ કૃત્યો અને જ્ઞાન વડે (દુર્ગમ્) સંકટોથી (અતીતામ્) પાર પડે, તથા (અરાતયઃ) જે દુશ્મનો છે, તે (ઉપદ્રાન્તુ) નાશને પ્રાપ્ત થાય.

પછી વર અને વધૂ જે ગાડીમાં બેઠાં હોય, તે ગાડીનું કોઈ અંગ, પૈડું ઇત્યાદિ લાગી જાય, અથવા બીજા કોઈ પ્રકારનો અકસ્માત-ઉપદ્રવ થાય; તો માર્ગમાં કોઈ સાફ સ્થાન બેઠી નિવાસ કરવો. સાથે રાખેલો જે વિવાહાગ્નિ હોય તે પ્રકટ કરી તેમાં આગળ લાખ્યા પ્રમાણે ૪ વ્યાહુતિ આબ્યાહુતિ આપવી; પછી વામદેવ્ય ગાન કરવું.

જ્યારે વર-વધૂની ગાડી વરના ઘરની પાસે આવી પહોંચે ત્યારે કુલીન પુત્રવતી સૌભાગ્યવતી કોઈ પ્રાક્ષણી અથવા પોતાના કુલની કોઈ તેવી સ્ત્રી સામે આવીને વધૂનો હાથ પકડી વરની સાથે ગાડીમાંથી નીચે ઉતારે, અને વરની સાથે સલામંડપમાં લઈ જાય. સલામંડપના દ્વાર સમીપ આવતાં જ અત્રે કાર્ય માટે આવેલા લોકોની તરફ જુવે, અને નીચેનો મંત્ર બોલે.

ઓ૩મ્ સુમઙ્ગલીરિયં વધૂરિમાં સમેત પશ્યંત ।
સૌભાગ્યમસ્યૈ દત્વા યાથાસ્તં વિ પરંતન ॥ ૧ ॥ ઋઃ
મં ૧૦ । અં ૭ । સૂં ૮૪ । મં ૩૩ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આવી ગયો છે.

આ વખતે આવેલા લોકો નીચેના વાક્યોથી આશીર્વાદ આપે.

ઓ૩મ્ સૌભાગ્યમસ્તુ । ઓ૩મ્ શુભં ભવતુ ॥

પછી વર નીચેના મંત્ર બોલી વધૂને સલામંડપમાં લાવે.

ઓ૩મ્ इह प्रियं प्रजया ते समृद्धतामस्मिन्गृहे
गार्हपत्याय जागृहि । एना पत्या तन्वं ५ सं सृजस्वा-
धाजित्रीं वि दथमा वंदाथः अ० मं० ૧૦ । અ૦ ૭ ।
મુ૦ ૮૫ । મં૦ ૨૭ ॥

હે વધૂ! તારા પતિકુળમાં સુખ અને સંતાન ઉત્તમ પ્રકારથી વધે, ઘરની સ્વામિની બનવાને માટે આ પતિના ઘરમાં સાવધાન રહે. પતિની જ સાથે તારા શરીરનો સંસર્ગ રાખ અને વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ આપણુ બંને પતિપત્ની ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મપાલનના યજ્ઞનું પાલન કરીએ.

ત્યાર પછી વર અને વધૂ પહેલાંથી સ્થાપી રાખેલા યજ્ઞકુંડની સમીપમાં જઈ, વર નિમ્નલિખિત મંત્ર બોલી, યજ્ઞકુંડના પશ્ચિમ ભાગમાં બાજઠ અથવા તૃણાસન પર વધૂને પોતાની જમણી તરફ પૂર્વાભિમુખ બેસાડે.

ઓ૩મ્ इह गावः प्रजायध्वमिहाम्बा इह पूरुषाः ।
इहो सहस्रदक्षिणोपि पूषा निषीदतु ॥ अथर्व० कां०
૨૦ । મુ૦ ૧૨૭ ॥

હે પરમાત્મન! આ પતિકુળમાં ગાયો અધિક હો. અહીં પુત્રપૌત્રાદિ અધિક હો અને અહીં આ ઘરનો પોષણ કરવાવાળો હું સહસ્રોને દાન આપવાવાળો બેસું.

પછી પ્રથમ લખેલા (ૐ અમૃતોપસ્તરણમસિ) ઇત્યાદિ ત્રણ મંત્રો વડે અનુક્રમે ત્રણ આચમન કરે, ત્યારબાદ પહેલાં લખ્યા પ્રમાણે ચક્ષુકુંડમાં યથાવિધિ સમિધાઓને ગોઠવી અગ્ન્યાધાન કરવું. જ્યારે તે અગ્નિ પ્રહીત થઈ જાય ત્યારે તે પર ધી ગરમ કરી શુદ્ધ કરી લેવું, અને પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે સમિધાધાન કરી, પ્રહીત થએલા અગ્નિમાં ૪ આધારાવાજ્યાભાગાહુતિઓ અને ૪ વ્યાહુતિ આહુતિ અને ૮ આજ્યાહુતિ મળી ૧૬ આહુતિઓ વર વધૂએ આપી, પ્રધાન હોમનો નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે આરંભ કરવો.

ઓ૩મ્ ઇહ ધૃતિઃ સ્વાહા ॥ ઇદમિહ ધૃત્યૈ ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ ઇહ સ્વધૃતિર સ્વાહા ॥ ઇદમિહ સ્વધૃત્યૈ ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ ઇહ રન્તિઃ સ્વાહા ॥ ઇદમિહ રત્ન્યૈ ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ ઇહ રમસ્વ સ્વાહા ॥ ઇદમિહ રમાય ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ મયિધૃતિઃ સ્વાહા ॥ ઇદં મયિ ધૃત્યૈ ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ મયિ સ્વધૃતિઃ સ્વાહા ॥ ઇદં મયિ સ્વધૃત્યૈ ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ મયિ રમઃ સ્વાહા ॥ ઇદં મયિ રમાય ઇદન્ન મમ ।
ઓ૩મ્ મયિ રમસ્વ સ્વાહા ॥ ઇદં મયિ રમાય ઇદન્ન મમ ।

મં૦ બ્રા૦ ૧ । ૬ । ૧ । ૪ ॥

ઉપરના પ્રત્યેક મંત્ર વડે ૮ આહુતિ આપવી, ત્યાર બાદ નિમ્નલિખિત ૪ મંત્રો વડે અનુક્રમે ચાર આજ્ઞ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ આ નઃ પ્રજાં જનયતુ પ્રજાપતિ રાજરસાય
સમનક્ત્વર્યમા । અદુર્મક્કલીઃ પતિલોકમા વિંશ શન્નો
ભવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે સ્વાહા ॥ इदं सूर्यायै सावित्र्यै,
इदन्न मम ॥ १ ॥

હે વધૂ! (અર્યમા) ન્યાયકારી દયાળુ (પ્રજાપતિ) પરમાત્મા કૃપા કરીને (રાજરસાય) વૃદ્ધાવસ્થા પર્યંત જીવવાને માટે (નઃ) અમારી (પ્રજામ્) ઉત્તમ પ્રબળને શુભગુણ કર્મ અને સ્વભાવથી (રાજનયતુ) પ્રસિદ્ધ કરે (સમનક્તુ) તેથી કરી ઉત્તમ સુખને પ્રાપ્ત કરે અને શુભ ગુણયુક્ત (મક્કલીઃ) માંગલ્યયુક્ત સ્ત્રીઓ કુટુંબના સર્વ જનોને આનંદ (અદુઃ) આપે તેમાંની એક જે તું વરાનને (પતિલોકમ્) પતિના ધરને અને સુખને (આવિશ) પ્રાપ્ત થા. (નઃ) અમારા (દ્વિપદે) પિતા આદિ મનુષ્યો માટે (શમ્) સુખ આપવા વાળી અને (ચતુષ્પદે) ગાય આદિ પશુઓને માટે (શમ્) સુખ કરનારી (ભવ) થા.

ઓ૩મ્ અઘૌરચક્ષુરપતિઘ્ન્યૌધે શિવા પશુધ્ન્યઃ
સુમનાઃ સુવર્ચીઃ । વીરસૂર્દેવકામા સ્યોના શન્નો ભવ
દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે સ્વાહા ॥ इदं सूर्यायै सावित्र्यै,
इदन्न मम ॥ २ ॥

આ મંત્રનો અર્થ આગળ આપી ગયા છીએ.

ઓ૩મ્ હ્રિમાં ત્વમિન્દ્રમીદ્રવઃ સુપુત્રાં સુભગાં કૃણુ ।
દશાસ્યાં પુત્રાના ધેહિ પતિમેકાદશં કૃધિ સ્વાહા ॥
ઈદં સૂર્યાયૈ સાવિત્ર્યૈ, ઇદન્ન મમ ॥ ૩ ॥

ઈશ્વર પુરુષ અને સ્ત્રીઓને આજ્ઞા આપે છે કે હે (મિદ્રવઃ) વીર્ય સેવન કરનાર (હિન્દ્રઃ) પરમૈશ્વર્ય યુક્ત આ વધૂના સ્વામિનુ ! (ત્વમ્) તું (હ્રિમામ્) આ વધૂને (સુપુત્રામ્) ઉત્તમ પુત્રવાળી (સુભગામ્) સુંદર સૌભાગ્ય ભોગવવાવાળી (કૃણુ) કર. (અસ્યામ્) આ વધૂમાં (દશ) દશ (પુત્રાન્) પુત્રોને (આ, ધેહિ) ઉત્તમ કર, અધિક નહિ અને હે સ્ત્રી ! તું પણ અધિક કામના નહિ કરતાં દશ પુત્ર અને (પેકાદશમ્) અગીઆરમાં (પતિમ્) પતિને પ્રાપ્ત થઈ સંતોષ (કૃધિ) કર, જે આથી આગળ વધી સંતાનોત્પત્તિના અધિક લોભ કરશેો તો તમારાં સંતાન દુષ્ટ, અદપાયુ અને નિર્બુધ્ધિ થશે અને તમે પણ અદપાયુ અને રોગગ્રસ્ત થઈ જશેો.

ઓ૩મ્ સમ્રાજ્ઞી શ્વશુરે ભવ સમ્રાજ્ઞી શ્વશ્વા ભવ ।
નનન્દરિ સમ્રાજ્ઞી ભવ સમ્રાજ્ઞી અધિ દેવેષુ સ્વાહા ॥
ઈદં સૂર્યાયૈ સાવિત્ર્યૈ, ઇદન્ન મમ ॥ ૪ ॥ ઋં મં ૦
૧૦ । અં ૭ । મૂં ૮૫ । મં ૦ ૪૩-૪૬ ॥

હે વરાનને ! તું (શ્વશુરે) મારો પિતા કે જે તારો-સસરો થાય છે તેમાં પ્રીતિ કરી (સમ્રાજ્ઞી) પ્રકાશમાન ચક્ર વર્તી રાજાની રાણી સમાન, પક્ષપાત છોડી પ્રવૃત્ત (ભવ) થા (મૃશ્વશ્વા) મારી માતા કે જે તારી સાસુ થાય છે તેની સાથે

પ્રેમ યુક્ત થઈ તેની આજ્ઞામાં (સમ્રાજ્ઞી) સારી રીતે પ્રકાશ માન (ભવ) થા (નનાન્દરિ) મારી બેન કે જે તારી નણુંદ છે તેની સાથે (સમ્રાજ્ઞી) પ્રીતિવાળી અને (દેવૃષુ) મારા ભાઈ કે જે તારા દીયર તથા જેઠ છે તેમાં પણ પ્રીતિવડે પ્રકાશમાન (અધિમથ) થા અર્થાત્ સર્વ સાથે પ્રીતિવાળી થા.

પછી આગળ લખ્યા પ્રમાણે ૧ સ્વિષ્ટકૃત્ હોમાહુતિ, ૪ બ્યાહુતિ આહુતિ અને ૧ પ્રાજ્ઞપત્યાહુતિ મળી ૬ આજ્યાહુતિઓ આપવી, અને નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે વર અને વધુ બંનેએ દહિ ખાવું.

ओ३म् समञ्जन्तु विश्व देवाः समाणो हृदयानि
नौ । सं मातरिश्वा सं धाता समुदेष्टी दधातु नौ ।
ऋ० मं० १० । अ० ७ । सू० ८५ । मं० ४७ ॥

પછી અહં મો અભિવાદયામિ* આ વાક્ય વડે વર અને વધુ બંનેએ વરના માતાપિતા ઇત્યાદિઓને પ્રીતિપૂર્વક નમસ્કાર કરવો, પછી આભૂષણ વસ્ત્રાદિ પહેરી શુભાસન બેસી આગળ લખેલું વામદેવ્યગાન કરવું, અને તે જ સમયે આગળ લખ્યા પ્રમાણે ઇશ્વરોપાસના કરવી. આ વખતે અહિં આવેલાં સ્ત્રી-પુરુષો ધ્યાનાવસ્થિત થઈ પરમેશ્વરનું ચિંતન

* આથી ઉત્તમ “નમસ્તે” આ વેદોક્ત વાક્ય અભિવાદનને મ્રાટે નિત્યપ્રતિ સ્ત્રી-પુરુષ, પિતા-પુત્ર, ગુરુ-શિષ્ય ઇત્યાદિને માટે છે. સાંજે, સવારે જ્યારે જ્યારે સમાગમ થાય ત્યારે આ નમસ્તે વાક્યથી પરસ્પર અભિવાદન કરે.

કરે, અને વર, વધૂ પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિત ઇત્યાદિ
 કને કહે કે ઓં સ્વસ્તિ ભવન્તો બુધન્તુ તમે લોકો સ્વસ્તિવાચન
 કરો) ત્યારબાદ પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિત વિદ્વાન્
 હોય તો આગળ લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચનનો પાઠ
 પ્રેમપૂર્વક કરે. પિતા, આચાર્ય અને પુરોહિતના અભાવ
 માં વરવધૂ પોતે વિદ્વાન્ અને વેદવિત્ હોય તો તેઓ
 સ્વસ્તિવાચન કરે. ત્યારપછી કાર્યાર્થ લેખા થએલા સર્વ
 સ્ત્રીપુરુષો ઓઝ્મ સ્વસ્તિ ઓઝ્મ સ્વસ્તિ ઓઝ્મ સ્વસ્તિ ॥
 આ વાક્ય વડે વરવધૂને આશીર્વાદ આપે, ત્યારપછી કાર્ય
 કર્તા, પિતા, કાકા, બાઈ આદિ પુરુષોના તથા માતા, કાકી,
 ખ્હેન આદિ સ્ત્રીઓનો સારી રીતે સત્કાર કરી વિદાય કરવાં.
 પછી જો કોઈ કારણ વિશેષથી સસરાના ઘરમાં ગર્ભાધાન
 સંસ્કાર ન થઈ શક્યો હોય તો વર અને વધૂ બંને જણા
 એ અતિ ખારાં અને ખાટાં લોજનનો ત્યાગ કરી, વિષય
 વાસનાથી રહિત થઈ વિવાહથી ચોથે દિવસે ગર્ભાધાન
 સંસ્કાર કરવો. જો તે દિવસે ઋતુકાલ ન હોય તો કોઈ બીજે
 દિવસે ગર્ભસ્થાપન કરવો. વધૂએ પોતાને ઘેર પતિ, સાસુ,
 સસરા, નણ્દ, દીયર, દેરાણી, જેઠ, જેઠાણી આદિ કુટુંબનાં
 મનુષ્યોનો સહા સત્કાર કર્યા કરવો અને પ્રીતિપૂર્વક વર્તન
 રાખવું. તેવીજ રીતે વર પોતે વધૂને મધુર વાણી, વસ્ત્ર આભૂષણ
 આદિ વડે હૃમેશાં પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રાખે; તેમ વધૂએ

પણુ મધુર વાણી ઇત્યાદિથી સર્વને પ્રસન્ન રાખવાં; પતિની સાથે પતિવ્રતા આદિ સદ્ધર્મચુકત ચાલી હુમૈશાં પતિના આજ્ઞા પાળવામાં તત્પર અને ઉત્સુક રહેવું, તથા વર પણ સ્ત્રીની સાથે તેવીજ રીતે વર્તે.

॥ ઇતિ વિવાહસંસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ अथ वृद्धाश्रमसंस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

ઐહિક અને પરલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિને માટે વિવાહ કરી, પોતાના સામર્થ્યાનુસાર પરોપકાર કરવો અને નિયત સમયમાં યથાવિધિ ઈશ્વરોપાસના અને ગૃહકૃત્ય સારી રીતે કરી સત્યધર્મમાં જ પોતાનું તન, મન, ધન અર્પણ કરવું અને ધર્માનુસાર સંતાનોની ઉત્પત્તિ કરવી; આને ગૃહ-સ્થાશ્રમ સંસ્કાર કહે છે. આ વિષયમાં પ્રમાણ.

अत्र प्रमाणानि—सोमो वधूयुरभवद्विनास्तामुभा
वरा । सूर्या वत्पत्न्ये शंसन्ती मनसा सविता ददात् ॥
॥ ११ ॥ ऋ० १०-८५-९ ।

અર્થ:—(સોમઃ) સુકુમાર શુભગુણયુક્ત (વધૂયુઃ) વધૂની કામના કરવાવાળો પતિ, તથા પતિની કામનાવાળી વધૂ, (મશ્વિના) બંને બ્રહ્મચર્યથી વિધાને પ્રાપ્ત (અભવત્) થાય અને (ઉમા) બંને (વરા) સમાન ઉત્તમ ગુણકર્મ સ્વભાવવાળાં (આસ્તામ્) થાય, એવી (યત્) જે (સૂર્યામ્) સૂર્યના કિરણ જેવી સુંદરતા ગુણથી યુક્ત, (પત્ન્યે) પતિ માટે (મનસા) મનથી (શંસન્તીમ્) ગુણ કીર્તન કરનારી વધૂ છે, તેને પુરુષ, અને તેવા પ્રકારના પુરુષને સ્ત્રી (સવિતા) સકલ જગતનો ઉત્પાદક પરમાત્મા (વદાત્) આપે છે; અર્થાત્ મોટાં ભાગ્ય વડે જ જેના ગુણ, કર્મ સ્વભાવ સમાન હોય તેવા સ્ત્રી પુરુષોનું જોડું મળે છે.

ઓમ્ હૈવ સ્તં મા વિ યૌષ્ઠં વિશ્વમાયુર્વ્યક્તમ્ ।
 ક્રોઢન્તૌ પુત્રૈર્નૃભિર્મોદમાનૌ સ્વે ગૃહે ॥ ૨ ॥
 ઋ. મં. ૧૦ । સૂ. ૮૫ । ૪૨ ॥

હે સ્ત્રી અને પુરુષ ! હું પરમેશ્વર આજ્ઞા કરું છું કે
 વિવાહમાં તમે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી ચુક્યાં છો અને જેનો
 તમે ખંનેએ સ્વીકાર કર્યો છે, (હૈવ) તેમાં (સ્તમ્) તત્પર
 રહો. (મા, વિયૌષ્ઠમ્) આ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદી ન કરો.
 (વિશ્વમાયુર્વ્યક્તમ્) ઋતુગામી થઈ વીર્યનો અધિક નાશ
 ન કરી, સંપૂર્ણ આયુષ્ય કે જે સો વર્ષથી ઓછું હોતું
 નથી તેને પ્રાપ્ત કરો, અને પૂર્વોક્ત ધર્મ રીતિથી (પુત્રૈઃ)
 પુત્ર અને (નૃભિઃ) પૌત્ર સહિત (ક્રોઢન્તૌ) ક્રીડા કરતાં
 (સ્વે ગૃહે) ઉત્તમ ગૃહવાળાં અને (મોદમાનૌ) આનન્દિત
 થઈ, ગૃહાશ્રમમાં પ્રીતિ પૂર્વક વાસ કરો.

ઓઽમ્ સુમક્કલી પ્રતરણી ગૃહાણાં સુશેવા પત્યે
 શ્વશુરાય શ્મ્ભૂઃ । સ્યોના શ્વશ્રૈ મ ગૃહાન્ વિશેમાન્ ॥૩॥

અર્થ—હે વરાનને ! તું (સુમક્કલી) શુભ મંગલાચરણ
 કરવાવાળી તથા (પ્રતરણી) દોષ અને શોકાદિથી પૃથક્
 રહેવા વાળી (ગૃહાણામ્) ગૃહકાર્યમાં ચતુર અને તત્પર રહે;
 તથા (સુશેવા) ઉત્તમ સુખવાળી થઈ (પત્યે) પતિ (શ્વશુરાય)
 સાસરા અને (શ્વશ્રૈ) સાસુને (શ્મ્ભૂઃ) સુખકર્ત્રી થા તથા
 (સ્યોના) સ્વયં પ્રસન્ન થઈ (શ્માન્) આ (ગૃહાન્) ઘરોમાં
 સુખપૂર્વક (પ્રવિશ) પ્રવેશ કર.

ઓ૩મ્ સ્યોના મંત્ર શ્વશુરેભ્યઃ સ્યોના પત્યૈ ગૃહેભ્યઃ ।
સ્યોનાસ્યૈ સર્વસ્યૈ વિશે સ્યોના પુષ્ટાયૈષાં મવ ॥ ૪ ॥

હે વધૂ ! તું (શ્વશુરેભ્યઃ) સસરા, સાસુ વગેરેને (સ્યોના) સુખ દેનારી થા, (પત્યે) પતિને (સ્યોના) સુખ દેનારી અને (ગૃહેભ્યઃ) ગૃહસ્થના સંબંધીઓને (સ્યોના) સુખદાયી (મવ) થા તથા (અસ્યૈ) આ (સર્વસ્યૈ) સર્વ (વિશે) પ્રભુને (સ્યોના) સુખપ્રદ થઈ (ષાં) એના (પુષ્ટાય) પોષણ માટે તત્પર (મવ) રહે.

ઓ૩મ્ યા દુર્હર્દીં યુવતયો યાચ્ચેહ જરતીરપિ ।
વર્ચો ન્વસ્યૈ સં દત્તાથાસ્તૈ વિપરેતન ॥ ૫ ॥

(યાઃ) જે (દુર્હર્દિઃ) દુષ્ટ હૃદયવાળી દુષ્ટાત્મિકા (યુવતયઃ) યુવતિ સ્ત્રીઓ (ચ) અને (યાઃ) જે (ચ્ચેહ) આ સ્થાનમાં (જરતીઃ) વૃદ્ધ દુષ્ટ સ્ત્રીઓ હોય, તે (અપિ) પણ (અસ્યૈ) આ વધૂને (નુ) જલદી (વર્ચ) તેજ (સં, દત્ત) આપે; ત્યારપછી (અસ્તમ્) પોતપોતાને ઘેર (વિપરેતન) ચાલી જાય અને ફરી ફરી પણ આની પાસે ન આવે.

ઓ૩મ્ આરોહ તત્પં સુમનસ્યમાનેહ પ્રજાં જનય
પત્યૈ અસ્મે । इन्द्राणीव सुबुधां बुध्यमाना ज्योतिरंग्रा
उषसः प्रति जागरासि ॥ ६ ॥ अ० का० ૧૪ ।
અ० ૨ । સૂ० ૨ । મં० ૨૬ । ૨૭ । ૨૯ । ૩૧ ॥

હે વરાનને ! તું (સુમનસ્વભાના) પ્રસન્ન ચિત્તવાળી થઈ (તસ્પમ્) પલંગપર (આરોહ) ચઢી શયન કર અને (ઈહ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થિર રહી (અસ્મે) આ (પત્યે) પતિને માટે (પ્રજાં, જનય) પ્રભા ઉત્પન્ન કર. (સુબુધા) સુશાન વાળી (બુધ્યમાના) ઉત્તમ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરી (ઈન્દ્રણીવ) સૂર્યની કાન્તિની સમાન (ઉષસઃ) અને પ્રભાતકાલની પહેલી (જ્યોતિઃ) જ્યાંતિ સમાન (પ્રતિ, જગરાસિ) પ્રત્યક્ષ સર્વ કાર્યમાં અગતી રહે.

ઓ૩મ્ દેવા અગ્રે ન્યપચન્ત પત્નીઃ સમસ્પૃશન્ત તન્વંસ્તનૂમિઃ । સૂર્યેવ નારિ વિશ્વરૂપા મહિત્વા પ્રજાવંતી પત્યા સં મંવેહ ॥ ૭ ॥

હે સૌભાગ્યપ્રદે (નારિ) નારી ! તું જેમ (ઈહ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં (અગ્રે) પ્રથમ (દેવાઃ) વિદ્વાન્ લોકો (પત્ની) ઉત્તમ સ્ત્રીઓને (ન્યપચન્ત) પ્રાપ્ત થાય છે અને (તનૂમિઃ) શરીરોથી (તન્વઃ) શરીરનો (સમસ્પૃશન્ત) સ્પર્શ કરે છે, તેમ (વિશ્વરૂપા) વિવિધ સુંદર રૂપ ધારણ કરનારી (મહિત્વા) સત્કારને પ્રાપ્ત થઈ, (સૂએવ) સૂર્યની કાન્તિની સમાન (પત્યા) પોતાના સ્વામીની સાથે મળી (પ્રજાવંતી) પ્રભાને પ્રાપ્ત કરનારી (સંમવ) થા.

ઓ૩મ્ સં પિતરાવૃત્તિયે સૃજેયાં માતા પિતાઃ ચ રેતસો ભવાથઃ । મર્થે ઇવ યોષામધિરોઢયૈના પ્રજાં કૃણ્વાથામિહ પુણ્યતં રવિમ્ ॥ ૮ ॥

હે સ્ત્રીપુરુષો ! હમે (પિતરૌ) બાલકોનાં જનક, (કૃત્વિવે) ઋતુ સમયમાં સંતાનોને (સંસૃજેથામ્) ઉત્તમ રીતે ઉત્પન્ન કરો, (માતા) જનની (જ) અને (પતા) જનક બંને (રેતસઃ) વીર્યને મેળવી ગર્ભાધાન કરનારાં (ભવાથઃ) થાઓ. હે પુરુષ ! (પનામ્) આ (વૌષામ્) તારી સ્ત્રીની (મર્ય, દ્વ) પ્રાપ્ત થનારા પ્રતિની સમાન (તારા જેવાં) (અધિરોહય) સંતાનોથી વૃદ્ધિ કર અને તમે બંને (દ્વ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર મળી (પ્રજામ્) પ્રજા (કૃણવાથામ્) ઉત્પન્ન કરો, (પુણ્યતમ્) ને તેનું પાલન પોષણ કરો તથા પુરુષાર્થ કરી (રયિમ્) ધન મેળવો.

ઓ૩મ્ તાં પૂર્વં સ્થિતમ્મામેરયસ્વ યસ્યાં બીજં મનુષ્યાંવપન્તિ । યા ન હુરુ ઉચ્ચતી વિશ્રયાતિ યસ્યામુચ્ચન્તઃ પ્રહરેમ્ શેષઃ ॥ ૧ ॥ અ૦ કાં૦ ૧૪ । અ૦ ૨ । મૂ૦ ૧ । મં૦ ૩૨ । ૩૭ । ૩૮ ॥

હે (પૃષ્ણ) વૃદ્ધિકારક પુરુષ ! (યસ્યામ્) જેમાં (મનુષ્યાઃ) મનુષ્યો (વીજમ્) વીર્ય (વપન્તિ) વાવે છે, (નાખે છે) (યા) જે, (નઃ) અમારી (ઉચ્ચતી) કામના કરનારી, (હુરુ) ઉચ્ચથલનો, સુંદરતાથી (વશ્રયાતિ) આશ્રય લે છે. (યસ્વામ્) જેમાં (ઉચ્ચન્તઃ) સંતાનોની કામના કરનારા, અમે, (શેષઃ) ઉપસ્થેન્દ્રિયનું (પ્રહરેમ્) પ્રહરણ કરીએ છીએ (નાખીએ છીએ) (તામ્) તે (શિવતમામ્) અતિશય કલ્યાણકારી સ્ત્રીને, સંતાનોત્પત્તિ કરવા (પરયસ્વ) પ્રેમથી પ્રેરણા કર.

ઓ૩મ્ સ્યોનાદોનેરધિ બુધ્યમાનો હસામુદૌ મહસા
મોદમાનો । સુગ્ સુપુત્રૌ સંગૃહૌ તરાથો જીવાવુષસૌ
વિમાતીઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—હે સ્ત્રી અને પુરુષ! જેમ સૂર્ય (વિમાતિઃ) સુંદર પ્રકાશયુક્ત (ઉષસઃ) ઊપાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ (સ્યોનાત્) સુખથી (યોનેઃ) ધર મધ્યે (અધિ, બુધ્યમાનો) સંતાનોત્પત્તિ વગેરે ક્રિયા સારી પેઠે બાણુવાવાળાં, સદા (હસામુદૌ) હાસ્ય અને આનંદયુક્ત, (મહસા) ધણા પ્રેમથી (મોદમાનો) અત્યંત પ્રસન્ન, (સુગ્) ઉત્તમ વર્તનથી ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં સારી રીતે ચાલનારાં, (સુપુત્રૌ) ઉત્તમ પુત્રોવાળાં, અને (સંગૃહૌ) ઉત્તમ ઘર વગેરે સાધનોથી યુક્ત થઈ (જીવૌ) ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ધારણ કરી (તરાથ) ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહારને પૂર્ણ કરો.

ઓ૩મ્ હ્રેમાર્વિન્દ્ર સં નુદ ચક્રવાકેવ દમ્પતી ।
પ્રજયૈનો સ્વસ્ત્કૌ વિશ્વમાયુર્વ્યંશુતામ્ ॥ ૧૧ ॥

હે (હિન્દ્ર) પરમૈશ્વર્યયુક્ત વિદ્વાન્ રાજન્! તમે (હ્ર) આ સંસારમાં (હમૌ) આ સ્ત્રી અને પુરુષને યોગ્ય સમય પર વિવાહ કરવાની આજ્ઞા આપો અને એવી વ્યવસ્થા કરવા કહેા કે કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા પુરુષ (વિવાહવિધિમાં લખેલા પ્રમાણોથી) વિરુદ્ધ અથવા ખીજી કોઈ અયોગ્ય રીતે વિવાહ ન કરી શકે. (સંનુદ) સર્વને એવી પ્રેરણા કરો કે જેથી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સહિત વિદ્યાધ્યયન કરી (દમ્પતી). પતિપત્ની (ચક્રવાકેવ) ચક્રવાની સમાન એક

ળીભથી પ્રેમબદ્ધ થઈ રહે અને (અર્ભાધાન સંસ્કારમાં જે વિધિ કહેવામાં આવ્યો છે તે વિધિ પ્રમાણે) (પ્રજયા) પ્રભથી (પત્ની) એ બંને (સ્વસ્તકૌ) સુખયુક્ત થઈ (વિશ્વમ્) સંપૂર્ણ સો વર્ષ પર્યન્ત (આયુ) આયુષ્યને (વ્યશ્નુતામ્) પ્રાપ્ત કરે. (૧૧)

ઓ૩મ્ જનિયન્તિ નાવગ્રવઃ પુત્રિયન્તિ સુદાનવઃ
અરિષ્ટાસુ સચેવહિ વૃદ્ધતે વાજસાતયે ॥૧૨॥ અ૦ કાં૦
૧૪ । અ૦ ૨ । સૂ૦ ૨ । મં૦ ૪૩ । ૬૪ । ૭૨ ॥

હે મનુષ્યો ! જેમ (સુદાનવઃ) વિદ્યાદિ ઉત્તમ ગુણોના દાન કરવાવાળાં (અગ્રવઃ) ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષો (જનિયન્તિ) (ઉત્તમ) પુત્રોની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા અધિકની કામના કરે છે, તેમ અમારા પુત્રો ઉત્તમ થાય, (અરિષ્ટાસુ) બળ અને પ્રાણનો નાશ ન કરનારાં થઈ (વૃદ્ધતે) મહાન્ (વાજસાતયે) પરોપકારાર્થે વિજ્ઞાન અને અન્નનું દાન દેવામાં (સચેવહિ) સર્વદા કાંટબદ્ધ રહીએ જેથી અમારાં સંતાનો પણ તેવાં ઉત્તમ થાય. (૧૨)

ઓ૩મ્ પ્રબુધ્યસ્વ સુબુધા બુધ્યમાના દીધાયુત્વાય
શતશારદાય । ગૃહાન્ ગચ્છ ગૃહપત્ની યથાસૌ દીર્ઘ
ત આયુઃ સવિતા કૃણોતુ ॥ ૧૩ ॥ અ૦ કાં૦ ૧૪ ।
અ૦ ૨ । સૂ૦ ૨ । મં૦ ૭૫ ॥

હે પત્ની ! તું (શતશારદાય) સો વર્ષ પર્યન્ત (દીધાયુ-
ત્વાય) દીર્ઘકાલ જીવવાને માટે (સુબુધા) ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી
(બુધ્યમાના) જ્ઞાનવાળી થઈ (ગૃહાન્) મારા ઘરોને (ગચ્છ)
પ્રાપ્ત થા, અને (ગૃહપત્ની) હું, જે ગૃહનો સ્વામી છું તેની

શ્રી તું (યયા) જેમ (તે) તારૂં (દીર્ઘમ્) દીર્ઘકાળ પર્યંત
(આયુઃ) જીવન (આસઃ) થાય તેનું (પ્રબુધ્યસ્વ) જ્ઞાન સારી
પ્રાપ્ત કર. અને જે કોઈ ઉત્તમ વ્યવહાર હોય તેને પણ
જાણુ, આપણી આશાને (સચિતા) સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ
કરનાર અને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યને આપનાર પરમાત્મા (કૃણોતુ)
કૃપાવડે પાર પાડે જેથી તું અને હું સર્વદા ઉન્નતીશીલ
થઈ આનંદમાં રહીએ. (૧૩)

ઓ૩મ્ સહૃદયં સાંમનસ્યમવિદ્વેષં કૃણોમિ વઃ ।
અન્યો અન્યમપિ હૃયત વૃત્સં જ્ઞાતમિવાદન્યા ॥ ૧૪ ॥
અં ૦ કાં ૦ ૩ । અં ૬ । સૂં ૩૦ । મં ૦ ૧ ॥

હે ગૃહસ્થો ! હું ઇશ્વર તમને જેવી આજ્ઞા આપું છું
તેવું જ તમારે તમારૂં વર્તન રાખવું, જેથી તમને અક્ષય
સુખ થાય, એટલે કે (વઃ) તમારી (સહૃદયમ્) જેવી હૃદય
પોતાના સુખને માટે કરો છો અને હું ન થાય તેમ
હૃદયો છો, તેમજ માતા, પિતા, સંતાન, સ્ત્રી, પુરુષ, ભૂત્ય,
મિત્ર, પડોસી અને જાણી સાથે સમાન હૃદયથી રહો.
(સાંમનસ્યમ્) મન વડે સારી રીતે પ્રસન્નતા અને (અવિદ્વેષમ્)
વૈર વિરોધાદિથી રહિત જે વ્યવહાર છે, તેને હું તમારે
માટે (કૃણોમિ) સ્થિર કરું છું. તમે (અદન્યા) હનન ન
કરવા યોગ્ય ગાય જેમ (વૃત્સં જ્ઞાતમિવ) ઉત્પન્ન થયેલાં
વાછરડા પર વાત્સલ્ય લાવતું વર્તન રાખે છે તેમ તમે પણ
(અન્યોઅન્યમ્) અરસપરસ (અપિ, હૃયત) પ્રેમપૂર્વક શુભે-
ચ્છાથી વર્ત્યા કરો. (૧૪)

ઓ૩મ્ અનુવ્રતઃ પિતુઃ પુત્રો માત્રા ભવંતુ સંમનાઃ ।
જાયા પત્યે મધુમર્તી વાચં વદતુ શાન્તિવામ્ ॥ ૧૫ ॥

હે ગૃહસ્થો ! જેમ તમારો (પુત્રઃ) પુત્ર (માત્રા) એની માતા સાથે (સંમનાઃ) પ્રીતિયુક્ત મનવાળો, (મનુવ્રતઃ) અનુકૂલ આચરણવાળો, (પિતુઃ) અને પિતાના સંબંધમાં એજ પ્રકારનો પ્રેમ ધરાવનાર (મવતુ) થાય તેમ તમે પણ તમારા પુત્રોની સાથે વર્તતા રહો જેમ (જાયા) સ્ત્રી (પત્યે) પતિની પ્રસન્નતાને માટે (મધુમતીમ્) માધુર્યયુક્ત (વાચમ્) વાણી (વદતુ) કહે, તેમ પતિ પણ (શાન્તિવામ્) શાન્તિપૂર્વક પોતાની સ્ત્રી સાથે મધુર વાણીથી ભાષણ કર્યા કરે. (૧૫)

ઓ૩મ્ મા ભ્રાતા ભ્રાતરં દિક્ષન્મા સ્વસારમુત
સ્વસાં । સમ્યઞ્ચઃ સવ્રતા ભૂત્વા વાચં વદત ભદ્રયાં ॥૧૬॥
અં કાં ૩ । અં ૬ । સૂં ૩૦ । મં ૩ ॥

હે ગૃહસ્થો ! તમારાં (ભ્રાતા) ભાઈ, (ભ્રાતરમ્) ભાઈની સાથે (મા, દિક્ષન્) દેષ કદી ન કરે, (ઉત) અને (સ્વસા) એને (સ્વસારમ્) પોતાની એન સાથે દેષ કદિ (મા) ન કરવો તથા એન અને ભાઈએ પરસ્પર દેષ કદિ ન કરવો; કિન્તુ (સમ્યઞ્ચઃ) સારી રીતે પ્રેમ આદિ ગુણવાળાં (સવ્રતાઃ) સમાન ગુણકર્મ સ્વભાવવાળાં (ભૂત્વા) થઈ (ભદ્રયાં) મંગળકારક રીતિથી એક બીજાની સાથે (વાચં) સુખદાયક વાણી (વદતુ) બોલો. (૧૬)

ઓ૩મ્ યેન દેવા ન વિચિન્તિ નો ચ વિદ્વિષતે
મિથઃ । તત્કૃણ્મો વ્રહ્મ વો ગૃહે સંજ્ઞાનં પુરુષેભ્યઃ ॥૧૭॥
અં કાં ૩ । અં ૬ । સૂં ૩૦ । મં ૪ ॥

હે ગૃહસ્થો ! હું ઇશ્વર, (યેન) જે પ્રકારના વ્યવહારથી (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (મિથઃ) પરસ્પર (ન વિચિન્તિ) પૃથક્

ભાવવાંજાં નથી થતાં (જ) અને (નો, વિશિષ્ટ) પરસ્પર દ્વેષ
કદિ નથી કરતાં (તત્) તેવાં કર્મ (ઘ:) તમારા (ગૃહે) ઘરમાં
(કૃષ્ણમ:) નિશ્ચિત કરૂં છું, અને (પુરુષેભ્ય:) પુરુષોને સંજ્ઞાનમ્)
સારી રીતે ચેતવું છું કે તમે લોકો પરસ્પર પ્રીતિથી વર્તન
કરી બહુ (બ્રહ્મ) ધન અને ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૭)

ઓ૩મ્ જ્યાયસ્વન્તશ્ચિત્તિનો મા વિયૌષ્ટ સંરાઘ-
યન્તઃ સધુરાશ્વરન્તઃ । અન્યો અન્યસ્મૈ વલ્ગુ વદન્ત એત
સધ્રીચીનાન્વઃ સમનસસ્કૃણોપિ ॥૧૮॥ અ૦ કાં૦ ૩ ।
અ૦ ૬ । સૂ૦ ૩૧ । મં૦ ૫ ॥

હે ગૃહસ્થ આદિ મનુષ્યો ! તમે (જ્યાયસ્વન્તઃ) ઉત્તમ
વિદ્યા આદિ ગુણવાળાં (ચિત્તિનઃ) વિદ્વાન (સધુરાઃ) ધુરંધર
થઈ (ચરન્તઃ) વિચરતા અને (સંરાઘયન્તઃ) પરસ્પર મળી
ધનધાન્ય અને રાજ્યસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી (મા, વિયૌષ્ટ) વિરોધ
અને ભેદ ભાવ કદિ નહીં રાખો (અન્યઃ) એક (અન્યસ્મૈ) બીજાને
માટે (વલ્ગુ) સત્ય મધુર ભાષણ (વદન્તઃ) કહેતાં (જતં) રહેા
તેને માટે (સધ્રીચીનાન્વ) સમાન લાભાલાભમાં એક બીજાનાં
સહાયક (સમનસઃ) એક મનવાળાં (ઘ:) તમને હું (કૃણોમિ)
કરૂં છું. અર્થાત્ હું તમને આજ્ઞા કરૂં છું કે તમે આલસ્ય
છોડી તેનું પાલન કરો. (૧૮)

ઓ૩મ્ સમાની પ્રપા સહ વૌજભાગઃ સમાને
યોક્તૈ સહ વૌ યુનજ્મિ । સમ્યઙ્ચોડર્ગિ સપર્યતારા
નાભિમિવાભિતઃ ॥ ૧૯ ॥

હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો ! હું ઇશ્વર તમને આજ્ઞા કરું છું કે તમારો (પ્રપા) જળપાન, સ્નાન અને રહેવા વગેરે વ્યવહાર (સમાની) સમાન હોવો જોઈએ. (વઃ) તમારું (અન્નભાગઃ) ખાનપાન (સહ) સાથે થવું જ જોઈએ (વઃ) તમારું ચોક્કે અશ્વાદિ યાન (સમાને) એકજ (સહ) તમારી પાસે રહે એવું જોઈએ, અને તમને ધર્મ આદિ વ્યવહારમાં પણ એક થવા (યુનજિમ) નિયુક્ત કરું છું. જેમ (આરા) ચક્રના આરા (અમિતઃ) ચારે તરફથી (નાભિમિવ) વચલી નેમીમાં લાગેલાં રહે છે, અથવા જેમ ઋત્વિજ લોકો અને યજમાન મળીને યજ્ઞમાં (અગ્નિમ્) અગ્નિઆદિના સેવન વડે જગતનો ઉપકાર કરે છે તેમ (સમ્યચ્ચઃ) સારી પ્રાપ્તિવાળાં તમે પરસ્પર મળી ધર્મ યુક્ત કાર્યોમાં (સમર્પયત) એક બીજાનું હિત કર્યા કરો. (૧૯)

ઓ૩મ્ સદ્ગ્રીચોનાંન્વઃ સંમનસસ્કૃણોમ્યેકશ્રુષ્ટી-
ન્તસંવનનેન સર્વીન્ । દેવા ઇવામૃતં રક્ષમાણાઃ સાયંપ્રાતઃ
સૌમનસો વૌ અસ્તુ ॥ ૨૦ ॥ અ૦ કાં૦ ૩ । અનુ૦
૬ । સૂ૦ ૩૧ । મં ૬ । ૭ ॥

ઇશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો ! હું (વઃ) તમને (સદ્ગ્રીચીનાન્) સાથે રહેનાર સર્વને (સંમનઃ) પરસ્પર હિતૈષી, (એકશ્રુષ્ટીન્) એકજ ધર્મકૃત્યમાં શીઘ્ર પ્રવૃત્ત થવાને માટે (સર્વાન્) સર્વને (સંવનનેન) ધર્મકાર્યોના સેવનની સાથે અને બીજાના ઉપકારમાં નિયુક્ત (કૃણોમિ) કરું છું. તમે (દેવાઈવ) વિદ્વાન્ જનોની સમાન (અમૃતમ્) વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક સુખની (રક્ષમાણઃ) રક્ષા કરતાં (સાયં પ્રાતઃ) સવાર સાંજ અર્થાત્ સર્વ સમયે એક બીજાને પ્રેમપૂર્વક ભેટો.

આવા વર્તનથી (ઘઃ) તમારો (સૌમનસ) મનનો આનંદવાળો શુદ્ધભાવ (અસ્તુ) સર્વદા સ્થિર રહે. (૨૦)

ઓ૩મ્ શ્રમેણ તપસા સૃષ્ટા બ્રહ્મણા વિત્ત ઋતે
શ્રિતા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ :—હે સ્ત્રીપુરુષો ! હું ઇશ્વર તમને આજ્ઞા આપું છું કે તમે ગૃહસ્થ લોક (શ્રમેણ) પરિશ્રમ (તપસા) પ્રાણાયામાદિ તપથી (સૃષ્ટાઃ) સંયુક્ત થઈ (બ્રહ્મણા) વેદવિદ્યા, પરમાત્મા, અને ધનાદિથી (વિત્તે) લોગ કરવા યોગ્ય પદાર્થોના પ્રયત્નમાં અને (ઋતે) યથાર્થ પક્ષપાત રહિત ન્યાયરૂપ ધર્મમાં (શ્રિતાઃ) ચાલવાવાળાં સદા રહો. (૨૧)

ઓ૩મ્ સત્યેનાવૃતા શ્રિયા પ્રાવૃતા યસસા
પરીવૃતા ॥ ૨૨ ॥

(સત્યેન) સત્યભાષણુ આદિ કર્મોથી (આવૃતાઃ) ચોતરફથી યુક્ત થઈ (શ્રિયા) શોભા અને લક્ષ્મીથી (પ્રાવૃતાઃ) યુક્ત (યસસા) કીર્તિ અને ધનથી (પરીવૃતાઃ) સર્વ રીતે સંયુક્ત રહ્યા કરો. (૨૨)

ઓ૩મ્ સ્વધયા પરીહિતા શ્રદ્ધયા પર્યૂઢા દીક્ષયા
ગુપ્તા યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા લોકો નિધનમ્ ॥ ૨૩ ॥ અ૦
કાં૦ ૧૨ । અ૦ ૪ । સૂ૦ ૫ । મં૦ ૧-૩॥

(સ્વધયા) પોતાનાજ અન્નાદિ પદાર્થના ધારણથી (પરીહિતા) સર્વના હિતકારી (શ્રદ્ધયા) સત્ય ધારણ કરવામાં શ્રદ્ધાથી (પર્યૂઢા) સર્વની રીતે સર્વને સત્યાચરણ પ્રાપ્ત કરાવનારાં (દીક્ષયા) નાના પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય સત્યભાષણુદિ

વ્રતના ધારણથી (ગુપ્તા:) સુરક્ષિત, (યજ્ઞો) વિદ્વાનોનો સત્કાર, શિષ્ય વિદ્યા અને શુભગુણોના દાનમાં (પ્રતિષ્ઠિતા:) પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે; અને આવાં જ કર્મોથી (નિઘનં લોકે) આ મનુષ્ય-લોકને પ્રાપ્ત થઈ મૃત્યુ પર્યંત સર્વદા આનંદમાં રહે. (૨૩)

ઓ૩મ્ ઓજશ્ચ તેજશ્ચ સહશ્ચ બલંચ વાક્
ચૈન્દ્રિયં ચ બીશ્ચ ધર્મશ્ચ ॥ ૨૪ ॥ અં કાં ૦ ૧૨ ।
અં ૫ । સૂં ૫ । મં ૭ ।

પરમેશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે મનુષ્યો ! તમે જે (ઓજ:) પરાક્રમ (ચ) અને તેની સામગ્રી (તેજ:) તપસ્વીપણું (ચ) અને તેની સામગ્રી (સહ:) સ્તુતિ, નિદા, હાનિ, લાભ અને શોકાદિનું સહન (ચ) તથા તેનાં સાધનો, (બલં ચ) બળ અને તેનાં સાધનો, (વાક્ ચ) સત્ય, પ્રિય વાણી અને તદનુકૂલ વ્યવહાર (ઇન્દ્રિયંચ) શાન્તિ, ધર્મયુક્ત અંતઃકરણ અને શુદ્ધાત્મા તથા જિતેન્દ્રિયતા, (શ્રીશ્ચ) લક્ષ્મી અને તેની પ્રાપ્તિનો ધર્મયુક્ત ઉદ્યોગ, (ધર્મશ્ચ) પક્ષપાતરહિત ન્યાયાચરણરૂપ વેદોક્ત ધર્મ અને જે એનાં સાધન અને લક્ષણો છે તેને તમે પ્રાપ્ત કરીને તદનુસાર તમારો વ્યવહાર રાખો. (૨૪)

ઓ૩મ્ બ્રહ્મં ચ ક્ષત્રં ચ રાષ્ટ્રં વિશશ્ચ ત્વિર્વિશ્ચ
યજશ્ચ વર્ષશ્ચ દ્રવિણં ચ ॥ ૨૫ ॥

પરમેશ્વર આજ્ઞા આપે છે કે હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો ! તમને એજ યોગ્ય છે કે (બ્રહ્મ, ચ) પૂર્ણ વિદ્યા તથા શુભગુણવાળાં મનુષ્યો અને સર્વના ઉપકારક, શમ, હમ આદિ ગુણવાળાં, બ્રહ્મકુળ, (ક્ષત્રં ચ) વિદ્યાદિ ઉત્તમ ગુણવાળા, વિનય અને શૌર્યાદિ ગુણવાળા ક્ષત્રિય કુલ, (રાષ્ટ્રંચ) રાજ્ય અને તેનું

ન્યાયથી પાલન (વિશશ્ચ) ઉત્તમ પ્રભ અને તેની ઉન્નતિ, (ત્વિષિશ્ચ) સદ્વિદ્યાનું તેજ અને આરોગ્ય શરીર, આ સર્વના તથા આત્માના બલથી પ્રકાશમાન તથા તેમની વૃદ્ધિ વડે (યશશ્ચ) કીર્તિ અને તેના સાધનોને પ્રાપ્ત થાઓ, (વર્ણશ્ચ) ભણેલી વિદ્યાને વિચાર, નિત્ય (દ્રવિણં ચ) દ્રવ્યોપાર્જન અને તેની રક્ષા કરો તથા ધર્મયુક્ત પરોપકારમાં ખર્ચો. (૨૫)

ઓ૩મ્ આયુશ્ચ રૂપં ચ નામ ચ કીર્તિશ્ચ
પ્રાણશ્ચાપાનશ્ચ ચક્ષુશ્ચ શ્રોત્રશ્ચ ॥ ૨૬ ॥

હે સ્ત્રીપુરુષો ! તમે તમારાં (આયુઃ) જીવનની વૃદ્ધિ કરો, (ચ) અને આખી જીંદગીમાં ધર્મયુક્ત ઉત્તમ કાર્યો કર્યા કરો. (રૂપં ચ) સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે વિષયાસક્તિ, કુપથ્ય અને રોગના હેતુઓ તથા અધર્માચરણ છોડીને પવિત્રતાથી રહો. વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કર્યા કરો. (નામ, ચ) નામકરણના (પાછળ લખ્યા પ્રમાણે) શસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે નામ ધારણ કરી (કીર્તિશ્ચ) સત્યાચરણ વડે પ્રશંસા થાય તેવાં કાર્યો કરો, ગુણોમાં દોષારોપણ અને દોષોમાં ગુણોના આરોપણને શીઘ્ર છોડી દો. (પ્રાણશ્ચ) લાંબા વયત સુધી જીવન ધારણ કરો અને તદનુકૂલ યુક્ત આહાર અને વિહારાદિ સાધન, (અપાનશ્ચ) સર્વ દુઃખ દૂર કરવાનો ઉપાય અને તે ઉપાયની સામગ્રી, (ચક્ષુશ્ચ) પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને ઉપમાન (શ્રોત્રં ચ) તથા શબ્દ પ્રમાણ અને તેની સામગ્રી આ સર્વને ધારણ કરો. (૨૬)

ઓ૩મ્ પર્યશ્ચ રસશ્ચાન્નં ચાન્નાયં ચ ઋતં ચ
સત્યં ચેષ્ટં ચ પૂર્ત્વં ચ પ્રજા ચ પશવશ્ચ ॥ ૨૭ ॥

અં કાં ૧૨ । અં ૪ । સૂં ૫ । મં ૮ । ૯ । ૧૦ ॥

હે ગૃહસ્થ લોકો ! (પચશ્ર) ઉત્તમ પાણી દૂધ અને તેનું શોધન (સ્વશ્ર) ધી, દૂધ, મધ ઇત્યાદિ પદાર્થોના યોગ્ય આહાર વિહાર કરો. (અન્નં ચ) ઉત્તમ ચોખા, ઘઉં વિગેરે અને તેના ઉત્તમ સંસ્કાર, (અન્નાદ્યં ચ) ખાવા યોગ્ય પદાર્થો અને તેની સાથે દાળ, ભાત, શાક, કઢી વગેરેની પ્રાપ્તિ કરો. (ક્ષતં ચ) સત્ય માનવું અને સત્ય મનાવવું, (સત્યં ચ) સત્ય બોલવું અને બોલાવવું, (દૃષ્ટં ચ) યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો, (પૂર્ણં ચ) યજ્ઞની સામગ્રી પૂરી પાડવી તથા કુવા, વાવ વગેરે જલાશય અને બાગ બગીચાઓ પરોપકારને માટે બનાવવા અને લોકોને બનાવવા માટે પ્રેરવા, (પ્રજા, ચ) પ્રજાની ઉત્પત્તિ, પાલન અને ઉન્નતિ સદા કરવી અને કરાવવી, (પશવશ્ર) ગાય આદિ પશુઓનું પાલન અને ઉન્નતિ સદા કરવી તથા કરાવવી. (૨૭)

ઓ૩મ્ કુર્વન્નેવેહ કર્મણિ જિજીવિષેચ્છત ૨
સમાઃ । एवं त्वयि नान्यथेतोस्ति न कर्म लिप्यते
नरे ॥ ૧ ॥ યં અં ૪૦ । મં ૨ ॥

પરમાત્મા સર્વ મનુષ્યોને આજ્ઞા કરે છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય (દ્વહ) આ સંસારમાં શરીરથી સમર્થ થઈ (કર્મણિ) સત્કર્મોને (કુર્વન્નેવ) કરતાં કરતાં (શતં, સમાઃ) સો વર્ષ સુધી (જિજીવિષેત્) જીવવાની ઇચ્છા કરે, આળસુ અને પ્રમાદી કદી ન થાય. (પવમ્) એ પ્રમાણે ઉત્તમ કર્મો કરતાં (ત્વયિ, નરે) હે મનુષ્ય ! તું (દત્ત) આ કારણથી (નાન્યથા) સુખથી ઉલટું જે (કર્મ) દુઃખકર્મ, તેમાં પણ તું (ન, લિપ્યતે)

લિપ્ત થઈશ નહિ. હે મનુષ્યો ! તમે પાપકર્મમાં લિપ્ત ન થાઓ કેમકે તેમાં દુઃખ છે અને ઉત્તમ કર્મોથી દુઃખ કદી પણ (નાસ્તિ) નથી થતું માટે હે સ્ત્રીપુરુષો ! તમે સર્વ સદા પુરુષાર્થી થઈ ઉત્તમ કર્મો કરવામાં ઉત્તતિવાળાં થાઓ અને બીજાઓને તેમ કરવા હમેશાં પ્રેરણા કરો. (૧)

સ્ત્રી પુરુષો હમેશાં નીચે લખેલા મંત્રો પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છા રાખે અને તદનુસાર આચરણ હમેશાં રાખે.

ઓરમ્ ભૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ । સુપ્રજાઃ પ્રજાર્મિઃ સ્યા ૨
સુવીરો વીરૈઃ સુપોષઃ પોષૈઃ । નર્યૈ પ્રજાં મૈ પાહિ
શંસ્યં પશૂન્ મૈ પાહ્યૈર્મૈ પિતું મૈ પાહિ ॥ ૩ ॥

હે સ્ત્રી અથવા પુરુષ ! હું, આપણા બેના સંબંધથી (ભૂઃ ભુવઃ સ્વઃ) શારીરિક, વાચિક અને માનસિક અર્થાત્ ત્રણ પ્રકારના સુખોથી યુક્ત થઈ, મનુષ્ય આદિ ઉત્તમ પ્રજાઓની સાથે (સુપ્રજાઃ) ઉત્તમ પ્રજાવાળો થાઉં, (વીરૈઃ) ઉત્તમ પુત્ર, બંધુ અન્ય સંબંધી અને નોકર ચાકરની સાથે (સુવીરઃ) ઉત્તમ વીર થાઉં અને (પોષૈઃ) ઉત્તમ પુષ્ટિકારક વ્યવહારોથી (સુપોષઃ) ઉત્તમ પુષ્ટવાળો થાઉં. (નર્યૈ) મનુષ્યોમાં સન્નજન હે વીર ! સ્વામિન્ ! (મે) મારી (પ્રજામ્) પ્રજાની (પાહિ) રક્ષા કરો. (શંસ્યં) હે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય સ્વામિન્ ! તમે (મે) મારા (પશૂન્) પશુઓની (પાહિ) રક્ષા કરો. હે (અર્થ્યૈ) હિંસારહિત દયાળુ સ્વામિન્ ! (મે) મારા (પિતુમ્) અન્ન ઇત્યાદિની (પાહિ) રક્ષા કરો, તેજ પ્રમાણે હે નારી ! પ્રશસ્ત શુણ્ણવાળી મારી, પ્રજા, પશુઓ અને અન્ન વગેરેનું તું સર્વદા રક્ષણ કર. (૨)

ઓરમ્ ગૃહા મા વિભીત મા વેપધ્વમૂર્જ વિષ્ણત
 એમસિ । ઝર્જ વિષ્ણદ્ઃ સુમનાઃ સુમેધા ગૃહાનૈમિ મનસા
 મોદમાનઃ ॥ ૩ ॥ ય૦ અ૦ ૩ । મં૦ ૩૬ । ૪૧ ॥

હે (ગૃહા) ગૃહસ્થ લોકો તમે વિધિપૂર્વક ગૃહાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટ થવા (મા, વિભીત) લય નહિ રાખો. (મા, વેપધ્વમ્) કઠી પણ કંપાયમાન નહિ થાઓ. (ઝર્જમ્) અન્ન, પરાક્રમ અને વિદ્યા આદિ શુભગુણવાળાં થઈ ગૃહાશ્રમને (વિષ્ણત) ધારણ કરો. તમને અમે સત્યોપદેશક વિદ્વાન્લોકો (એમસિ) પ્રાપ્ત થઈ સત્યોપદેશ કરીએ છીએ. તમેજ અમારો (વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસીનો) અન્ન, પાન, વસ્ત્ર અને સ્થાન વડે નિર્વાહ કરો છો, એ માટે તમારો (મનસા) અંતઃકરણથી (મોદમાનઃ) ખુશી થઈ (સુમનાઃ) પ્રસન્ન મન અને (સુમેધાઃ) ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો થઈ તથા હે મારા પૂજનીય પિતા અને અન્ય લોકો ! (વઃ) તમારે માટે (ઝર્જમ્) પરાક્રમ, ધન, ધાન્ય આદિ ઐશ્વર્યને (વિષ્ણત) ધારણ કરી. તમે (ગૃહાન) જે ગૃહસ્થો છો તેમને (આપમિ) સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઉં છું; તેમજ તમે પણ મારી સાથે પ્રસન્ન થઈ વર્તો. (૩)

ઓરમ્ યેષામધ્યેતિ પ્રવસન્યેષુ સૌમનસો બહુઃ ।
 ગૃહાનુપ હયામદ્દે તે નૌ જાનન્તુ જાનન્તઃ ॥ ૪ ॥

હે ગૃહસ્થો ! પરદેશમાં મનુષ્ય (પષામ) તેઓનું (અધ્યેતિ) સ્મરણ કરે છેઃ (યેષુ) જે ગૃહસ્થોમાં (બહુઃ) બહુજ (સૌમનસઃ) પ્રીતિ હોય છે તેવા (ગૃહાન) ગૃહસ્થોની અમે

વિદ્વાન્ જનો (ઉપ, હયામહે) પ્રશંસા કરીએ છીએ, અને તેઓ અમારી સમીપ રહે એમ યાહીયે છીએ. (તે) તે ગૃહસ્થ લોકો (જાનત:) પરસ્પર સ્મરણ કરનારા અને બાણનારા (ન:) અમને (જાનન્તુ) તેમના મિત્ર સમજે તેમજ તમે હે ગૃહસ્થ જનો! અમે સંન્યાસી જનો અને તમે પરસ્પર પ્રેમભાવથી મળી વ્યવહાર તથા પરમાર્થની સિદ્ધિ કરીએ. (૪)

ઓ૩મ્ ઉપહૂતાહ માવૃત્પહૂતાઅજાવયઃ ।
અથો અન્નસ્ય ક્વીલાલૃપહૂતો ગૃહેષુ નઃ । ક્ષેમાય વઃ
જ્ઞાન્ત્યૈ પ્રપચે શિવ ૨ શમ્મ ૨ શંચોઃ શંચોઃ ॥ ૫ ॥
યજુઃ અં ૩ । મં ૪૨ । ૪૩ ॥

હે ગૃહસ્થો! (ન:) અમારા (ગૃહેષુ) ઘરોમાં જેવી રીતે (માવઃ) ગાય વગેરે ઉત્તમ પશુઓ (ઉપહૂતા:) પાસે રહે તથા (અજાવયઃ) બકરી ઇત્યાદિ દૂધ દેનારા પશુઓ (ઉપહૂતા:) પાસે રહે (અથો) ત્યારબાદ (અન્નસ્ય) અન્નાદિ પદાર્થોમાં (ક્વીલાલઃ) ઉત્તમ અન્ન વગેરે પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રયત્નો કરતા રહીએ. હે ગૃહસ્થો! હું રાત્રી વા ઉપદેશક (હહ) આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં (વઃ) તમારા (ક્ષેમાય) રક્ષણ અને (જ્ઞાન્ત્યૈ) સુખશાંતિને માટે (પ્રપચે) પ્રાપ્ત થાઉં છું. આપણે પ્રીતિથી પરસ્પર મળી (શિવમ્) કદયાણુ (શમ્મમ્) વ્યવહારિક સુખ અને (શંચોઃ શંચોઃ) પારમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ કરી અન્ય સર્વ જનોને સુખ આપવા પ્રયત્ન કરીએ. (૫)

સન્તુષ્ટો માર્યયા મર્ત્તા મર્ત્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ ધ્રુવમ્ ॥૧॥

અર્થ:—શ્રી મનુ મહારાજ કહે છે કે હે ગૃહસ્થો ! જો કુળમાં સ્ત્રીથી પતિ પ્રસન્ન અને પતિથી સ્ત્રી સદા પ્રસન્ન રહે છે, તે કુળનું જરૂર કલ્યાણ થાય છે; અને જ્યાં બંને પરસ્પર અપ્રસન્ન રહે છે, ત્યાં નિત્ય કલહ વાસ કરે છે.

यदि हि स्त्री न रोचेत् पुमांसं न प्रमोदयेत् ।

अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्त्तते ॥૨॥ મનુ૦ ॥

જો સ્ત્રી, પુરુષ પર પ્રીતિ નહિ રાખે અથવા તેને ખુશ નહિ રાખે તો અપ્રસન્નતા થવાથી પુરુષના શરીરમાં કદી કામોત્પત્તિ નહિ થાય, અને તે નહિ થવાથી સંતાનોની પણ ઉત્પત્તિ નહિ થાય અને કદાચિત્ થયાં તો દુર્બળ અને દુષ્ટ થવાનાં.

स्त्रियांतु रोचमानायां सर्वतद्रोचते कुलम् ।

तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते ॥૩॥ મનુ૦ ॥

અર્થ:—મનુ મહારાજ કહે છે કે જો પુરુષ સ્ત્રીને પ્રસન્ન ન રાખે તો તે સ્ત્રીના અપ્રસન્ન રહેવાથી બધું કુલ અપ્રસન્ન અને શોકાતુર રહે છે, અને જો પુરુષથી સ્ત્રી અપ્રસન્ન રહે તો બધું કુલ નષ્ટ પામે છે.

पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवैस्तथा ।

पूज्या भूषयितव्याश्च बहुकल्याणमीप्सुभिः ॥ ૪ ॥

અર્થ:—મનુ મહારાજ કહે કે બ્રાતા, પિતા, પતિ અને દીયર વગેરેને યોગ્ય છે કે પોતાની બહેન, કન્યા, સ્ત્રી અને ભાભી આદિ સ્ત્રીઓનો હિમેશાં સત્કાર કર્યા કરે અર્થાત્ યથાયોગ્ય મધુર ભાષણ, ભોજન, વસ્ત્ર અને આભૂષણ વગેરેથી હિમેશાં પ્રસન્ન

રાખે. જેઓને પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા હોય તેઓએ સ્ત્રીઓને કદી પણ દલેશ નહિ આપવો.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા: ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૫ ॥

જે કુળમાં સ્ત્રીઓનો સત્કાર થાય છે તે કુલમાં ઉત્તમ ગુણ, ઉત્તમ લોગ્ય પદાર્થ અને ઉત્તમ સંતાન થાય છે; અને જે કુળમાં સ્ત્રીનો સત્કાર થતો નથી ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે.

શોચન્તિ જામયો યત્ર વિનશ્યત્યાશુ તત્કુલમ્ ।

ન શોચન્તિ તુ યત્રૈતાઃ વર્દ્યન્તે તદ્દિ સર્વદા ॥ ૬ ॥

જે કુલમાં સ્ત્રીઓનો પોતાના પુરુષોના વેશ્યાગમન અથવા બ્યભિચાર વગેરે દોષોથી શોકાતુર રહે છે તે કુલ શીઘ્ર નાશ પામે છે, અને જે કુલમાં સ્ત્રીઓનો તેઓના પુરુષોના ઉત્તમ આચરણોથી પ્રસન્ન રહે છે તે કુલ સર્વદા વૃદ્ધિને પામે છે,

જામયો યાનિ ગેહાનિ શપન્ત્યપ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્યાહતાનીવ વિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ॥ ૭ ॥ મનુ० ॥

જે કુલમાં અને ઘરોમાં અપૂજિત અર્થાત્ સત્કારને પ્રાપ્ત નહિ થનારી સ્ત્રી જે ગૃહસ્થોને શાપ આપે છે તે કુળ તથા ગૃહસ્થો જેમ વિષ આપવાથી બહુ મનુષ્યો એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ સર્વ પ્રકારે નષ્ટ થાય છે.

તસ્માદેતાઃ સદા પૂજ્યા ભૂષણાચ્છાદનાશનૈઃ ।

ભૂતિકામૈર્નૈર્નિત્યં સત્કારેષૂત્સવેષુ ચ ॥ ૮ ॥ મનુ० ॥

અર્થ:—આ કારણથી ઐશ્વર્યની ઈચ્છા કરનાર પુરુષોને ઉચિત છે કે ઉત્સવોમાં અને જ્યારે જ્યારે સત્કારનો સમય આવે ત્યારે ત્યારે ભૂષણ વસ્ત્રો તથા ખાનપાનાદિથી સ્ત્રીને સત્કાર કરી તેમને પ્રસન્ન રાખે.

સદા પ્રહૃષ્ટયા માન્યં ગૃહકાર્યેષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતોપસ્કરયા વ્યયે ચામુક્તહસ્તયા ॥૯॥ મનુ० ॥

સ્ત્રી જનોને ઉચિત છે કે સર્વદા આનંદમાં રહી ચતુરતાથી પોતાના ગૃહકાર્યોમાં ઉત્સુકતાથી વર્તવું તથા અન્નાદિ પદાર્થોને ઉત્તમ સંસ્કાર, પાત્ર, વસ્ત્ર તથા ગૃહાદિને સાદ્-સુદ્ધ કરવામાં સદા પ્રસન્ન રહે અને ઘરમાં લોજનાદિનો ખર્ચ કરવામાં કુશલતાથી હમેશાં વર્તે.

एताश्चान्याश्चा लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।

उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥ ૧૦ ॥

મનુ० ॥

અર્થ:—દુષ્ટાચરણવાળી સ્ત્રી હોય, તથાપિ આ સંસારમાં બહુ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓના શુભગુણથી ઉત્કૃષ્ટ ગુણવાળી થઈ ગઈ છે, થાય છે અને થશે. માટે જો પુરુષ શ્રેષ્ઠ હોય તો સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ, અને પુરુષ દુષ્ટ હોય તો સ્ત્રી દુષ્ટ થઈ જાય છે. એટલા કારણથી પુરુષોએ પહેલાં પોતે ઉત્તમ થઈને પછી સ્ત્રીને ઉત્તમ કરવાની કોશીલ કરવી જોઈએ.

प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हां गृहदीप्तयः ।

स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—હે પુરુષો ! સંતાનોત્પત્તિને માટે મહા ભાગ્યોદય કરનારી સત્કાર યોગ્ય તથા ગૃહસ્થાશ્રમનો પ્રકાશ કરનારી સ્ત્રીઓ જે ઘરોમાં છે તે લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે; કેમકે લક્ષ્મી શોભા શ્રી અને સ્ત્રીઓમાં કંઈ પણ ભેદ નથી.

ઉત્પાદનમપત્યસ્ય જાતસ્ય પરિપાલનમ્ ।

પ્રત્યહં લોકયાત્રાયાઃ પ્રત્યક્ષં સ્ત્રીનિબન્ધનમ્ ॥ ૧૨ ॥

હે પુરુષો ! સંતાનની ઉત્પત્તિ અને પાલન આદિ લોક-વ્યવહાર નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થાશ્રમીનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે; તેમાં સ્ત્રી સાક્ષાત્ કુશળ અને પ્રબંધ કરનારી છે.

અપત્યં ધર્મકાર્યાણિ શુશ્રૂષા રતિરુત્તમા ।

દારાધીનસ્તથા સ્વર્ગઃ પિતૃણામાત્મનશ્ચ હ ॥ ૧૩ ॥

સંતાનોત્પત્તિ, ધર્મકાર્ય સેવા, ઉત્તમ રીતિ તથા પોતાનું અને પિતા આદિ વડીલોનું સર્વ સુખ સ્ત્રીને આધીન છે.

યથા વાયું સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વજન્તવઃ ।

તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વ આશ્રમાઃ ॥ ૧૪ ॥ મનુ ૦ ॥

જેમ વાયુના આશ્રયથી સર્વ જીવોની સ્થિતિ છે, તેમ ગૃહસ્થ આશ્રમથી બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી આ સર્વ આશ્રમોનો નિર્વાહ ચાલે છે.

યસ્માત્ ત્રયોઽપ્યાશ્રમિણો દાનેનાન્નેન ચાન્વહમ્ ।

ગૃહસ્થેનૈવ ધાર્યન્તે તસ્માજ્જેષ્ઠાશ્રમો ગૃહી ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—જેટલા માટે બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ત્રણ આશ્રમીઓનું ધન અને વસ્ત્રાદિ વડે નિત્યપ્રતિ ગૃહસ્થ જે

ધારણ અને પોષણ કરે છે; તેટલા માટે ચાર આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે.

સ સંધાર્યઃ પ્રયત્નેન સ્વર્ગમક્ષયમિच्छता ।

सुखं चेहेच्छता नित्यं यो धार्यो दुर्बलेन्द्रियैः ॥ १६ ॥

હે સ્ત્રી પુરુષો ! જો તમે મુક્તિના *અક્ષય સુખ અને આ સંસારના સુખની ઇચ્છા રાખતા હો તો દુર્બલેન્દ્રિય અને નિર્બુદ્ધિ પુરુષોથી ધારણ કરવાને અશક્ય જે આ ગૃહસ્થાશ્રમ છે, તેને તમે મોટા પ્રયત્ન વડે ધારણ કરો.

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः ।

गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः स त्रीनेतान् विभर्ति हि ॥ १७ ॥

વેદ અને સ્મૃતિના પ્રમાણોથી જણાય છે કે સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે; કેમકે આ જ આશ્રમ પ્રજ્ઞ-ચારી આદિ ત્રણે આશ્રમોનું ધારણ અને પોષણ કરનાર છે.

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।

तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥ १८ ॥

અર્થઃ—હે મનુષ્યો ! જેમ સર્વ મોટા મોટા નદ અને નદીઓ સાગરમાં ભળી જઈ સ્થિર થાય છે, તેમ સર્વ આશ્રમો ગૃહસ્થને પ્રાપ્ત થઈ સ્થિર થાય છે.

*અક્ષય સુખનો અર્થ એટલો જ છે કે મુક્તિ ભોગવવાનો જે સમય છે તેની અંદર વિષયના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખની માફક દુઃખનો સંયોગ ખીલકુલ થતો નથી.

ઉપાસતે યે ગૃહસ્થાઃ પરપાકમબુદ્ધયઃ ।

તેન તે પ્રેત્ય પશુતાં વ્રજન્ત્યન્નાદિદાયિનામ્ ॥ ૧૯ ॥

જે ગૃહસ્થ પારકા ઘરમાં ભોજન વિગેરેની ઇચ્છા રાખે છે તે બુદ્ધિહીન ગૃહસ્થ પ્રતિગ્રહરૂપ પાપ કરી જે અન્ન લીધું છે તે જન્માન્તરમાં પાછું આપવા તેમને ત્યાં પશુ બને છે. (કેમકે બીજા પાસેથી અન્નાદિનું ગ્રહણ કરવું અતિથિઓનું કાર્ય છે; નહિ કે ગૃહસ્થોનું.)

આસનાવસથૌ શય્યામનુવ્રજ્યામુપાસનામ્ ।

ઉત્તમેષૂત્તમં કુર્યાદ્દીનં હીને સમે સમમ્ ॥ ૨૦ ॥

જ્યારે ગૃહસ્થની પાસે અતિથિ આવે ત્યારે તેને બેસવાને માટે આસન, રહેવાને માટે સ્થાન તથા સુવાને માટે શય્યા આપવાં, તેમની પાસે બેસવું અને ગમન વખતે સત્કાર અથાયોગ્ય અર્થાત્ ઉત્તમનો ઉત્તમ, મધ્યમનો મધ્યમ અને નિકૃષ્ટનો નિકૃષ્ટ—રીતે કરવો; કદિ ન કરવો એમ સમજવું જ નહિ.

પાષાઙ્ગિનો વિકર્મસ્થાન્ બૈદાલવ્રત્તિકાન્ શઘાન્ ।

હૈતુકાન્ ચક્રવર્તીશ્ચ વાહ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥ ૨૧ ॥

પણ જે પાંખડી, વેદનિન્દક, નાસ્તિક, ઇશ્વર, વેદ અને ધર્મને ન માનનાર અને અધર્માચરણ કરનાર, હિંસક, શઠ, મિથ્યાભિમાની, કુતર્કી અને બકવૃત્તિ એટલે પરાયા પદાર્થને હરણ કરવામાં અથવા બીજાઓને બહેકાવવામાં બગલાની સમાન અતિથિનો વેષ ધારણ કરનાર જે કોઈ આવે તેનો વાણીથી પણ ગૃહસ્થે સત્કાર કરવો નહિ.

દશસૂના સમં ચક્રં દશચક્રસમો ધ્વજઃ ।

દશધ્વજસમો વેષો દશવેષસમો નૃપઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થઃ—દશ હુત્યાની સમાન ચક્ર અર્થાત્ કુંભાર અને ગાડીથી ભવિકા કરનારા, દશ ચક્રની સમાન ધ્વજ અર્થાત્ ઘોષી અને કલાલ જે દાડ ખનાવીને વેચે છે. ધ્વજની સમાન વેષ અર્થાત્ વેશ્યા, ભાંડ અને ભડવાઈ કરનારા તથા ખીજની નકલ કરનાર અર્થાત્ પાષાણાદિ મૂર્તિઓના પૂજારી ઇત્યાદિ અને દશવેષની સમાન અન્યાયકારી રાજા છે; આવા લોકોની પાસેથી અતિથિએ અન્નાદિ પદાર્થ કદિ પણ લેવા નહિ.

ન લોકવૃત્તં વર્તેત વૃત્તિરેતોઃ કથંચન ।

અજિહ્યામશઠાં શુદ્ધાં જીવેદ્ બ્રાહ્મણજીવિકામ્ ॥૨૩॥

ગૃહસ્થે ભવિકાને માટે પણ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ લોકાચારોને વર્તાવ કદિ ન કરવો, પણ જેમાં કોઈ પ્રકારની કુટિલતા, મૂર્ખતા, મિથ્યાપણ અથવા અધર્મ ન હોય તેવી વેદોક્ત કર્મના સંબંધ વાળી ભવિકા કરવી.

સત્યધર્માર્યવૃત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્સદા ।

શિષ્યોશ્ચ શિષ્યાદ્યર્મેણ વાગ્બાહુદરસંયતઃ ॥ ૨૪ ॥

વળી સત્યધર્મ, આર્ય અર્થાત્ આત્મ પુરુષોના વ્યવહાર અને પવિત્રતામાં જ સર્વદા ગૃહસ્થ લોકોએ પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. સત્ય વાણી બોલવી, ભોજન વગેરેમાં અલોભ કરવો અને હાથ પગની કુચેષ્ટા અને નિષ્કલ કર્મ છોડી હૃદય શિષ્યોને તથા સંતાનોને ધર્મનું ઉત્તમ શિક્ષણ સદા આપતા રહેવું.

परित्यजेदर्थकामौ यौ स्थातां धर्मवर्जितौ ।

धर्मं चाप्यसुखोदર્कं लोकविकृष्टमेव च ॥ २५ ॥ मनु० ॥

જે બહુ ધન અથવા મોટું રાજ્ય મળતું હોય તથા અધર્મ વડે ઇચ્છા સફળ થતી હોય તો પણ ધર્મને છોડવો નહિ, અને અધર્મનો સર્વદા ત્યાગ કરવો. વેદ વિરુદ્ધ ધર્માભાસ કે જેનાથી છેવટે દુઃખ અને સંસારની ઉત્પત્તિનો નાશ થાય, તેવા નામ માત્રના ધર્મને અને કર્મને કદિ નહિ કરવાં.

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।

योऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥ २६ ॥

અર્થઃ—ધર્મ વડેજ પદાર્થનો સંચય કરવો તેજ સવથી મોટી પવિત્રતા છે, એટલે જે મનુષ્ય કોઈના પદાર્થનું અન્યાયથી ગ્રહણ કરે નહિ તેજ પવિત્ર છે. જળ અને માટી વડે જે પવિત્રતા થાય છે તે પવિત્રતા ધર્મના જેવી ઉત્તમ નથી.

क्षान्त्या शुध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः ।

प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥ २७ ॥

વિદ્વાન્ લોકો ક્ષમાથી, દુષ્ટ કર્મકારી સત્સંગ કરવાથી અને વિદ્યાદિ શુભ ગુણોના દાનથી, અપ્ત પાપ કરનાર વિદ્યા-રથી અને ત્યાગ, પ્રદક્ષ્ય તથા વેદવિત્ત તપ વડે શુદ્ધ થાય છે.

अग्निर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ २८ ॥

પાણીથી બાહ્ય અંગો પવિત્ર થાય છે. આત્મા અને મને પાણીથી શુદ્ધ થતાં નથી. મન તો સત્ય માનવું,

બોલવું અને સત્ય આચરવાથી જ શુદ્ધ થાય છે, જીવાત્મા વિદ્યા યોગાદ્યાસ અને ધર્માચરણથી પવિત્ર થાય છે, અને બુદ્ધિ જ્ઞાનથી જ શુદ્ધ થાય છે; પાણી, મટોડી આદિથી નહિ.

દશાવરા વા પરિષદ્યં ધર્મે પરિકલ્પયેત્ ।

ત્રયવરા વાપિ વૃત્તસ્થા તં ધર્મે ન વિચાલ્પયેત્ ॥ ૨૯ ॥

ગૃહસ્થ લોકોએ નાનાં મોટાં રાજકાર્યો સિદ્ધ કરવાને માટે ઓછામાં ઓછા દશ અર્થાત્ ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર, સામવેદ જાણનાર, (હૈતુક) નૈયાયિક તર્ક કર્તા (નૈરુક્ત) નિરુક્ત શાસ્ત્ર જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્રનો અધ્યાપક પ્રશ્નચારી, સ્નાતક અને વાનપ્રસ્થાદિ વિદ્વાનોની સભા કરી, તેમનાથી કર્તાવ્યા કર્તાવ્ય ધર્મ અને અધર્મનો જેવો નિશ્ચય થાય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ.

દળ્ઢઃ શાસ્તિ પ્રજાઃ સર્વા દળ્ઢ ણવાભિરક્ષતિ ।

દળ્ઢઃ સુપ્તેષુ જાગર્તિ દળ્ઢં ધર્મં વિદુર્બુધાઃ ॥ ૩૦ ॥

જેમ વિદ્વાન્ લોક દંડને ધર્મ સમજે છે તેમ બધાએ સમજવું જોઈએ; કેમકે દંડથી પ્રજાનું શાસન થાય છે એટલે કે સર્વને નિયમમાં રાખનાર સર્વનો સર્વ રીતે રક્ષક દંડજ સૂત્રોલાઓમાં જાગતો છે, ચોર વગેરે દુષ્ટ પુરુષો પણ દંડના ભયથી પાપ કર્મ કરી શકતા નથી.

તસ્યાહુઃ સંપ્રણેતારં રાજાનં સત્યવાદિનમ્ ।

સમીક્ષ્યકારિણં પ્રાજ્ઞં ધર્મકામાર્થકોવિદમ્ ॥ ૩૧ ॥

આ દંડને સારી રીતે ઉપયોગમાં લાવવાનો અધિકાર રાજાને છે. રાજા તેજ છે કે જે સત્યવાદી, વિચારપૂર્વક કાર્યકર્તા, બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન, ધર્મ, કામ અને અર્થને યથાવત જાળુવાવાળો હોય.

સોઽસહાયેન મૃદેન લુબ્ધેનાકૃતબુદ્ધિના ।

ન શ્વયો ન્યાયતો નેતું સક્તેન વિષયેષુ ચ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—જે રાજા ઉત્તમ સહાય રહિત, મૂઠ, લોભી, જેણે બ્રહ્મચર્ય વગેરે ઉત્તમ કર્મોથી વિદ્યા અને બુદ્ધિની ઉત્તતિ નથી કરી અને વિષયમાં જે ક્રસાયેરો રહે છે તે કદિ પણ ન્યાયપૂર્વક ચાલી શકતો નથી.

શુચિના સત્યસન્ધેન યથાશાસ્ત્રાનુસારિણા ।

પ્રણેતું શ્વયતે દણ્ડઃ સુસહાયેન ધીમતા ॥ ૩૩ ॥

માટે જે યતિ પુરુષોનો સંગ કરે છે, રાજનીતિ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ચાલે છે અને જેને ધાર્મિક પુરુષોની સહાયતા મળે છે અને જે બુદ્ધિમાન રાજા હોય છે તે જ હંડ ધારણ કરી શકે છે.

અદણ્ડયાન્ દણ્ડયન્ રાજા દણ્ડયૌશ્ચૈવાપ્યદણ્ડયન્ ।

અયશો મહદાપ્નોતિ નરકં ચૈવ ગચ્છતિ ॥ ૩૪ ॥ મનુ ૦ ॥

જે રાજા, અપરાધી ન હોય તેને હંડ કરે ને અપરાધીને હંડ ન કરે તે આ જન્મમાં બધી અપકીર્તિ મેળવી મરણ પછી મહાદુઃખ પામે છે.

મૃગવાક્ષા દિવાસ્વપ્નઃ પરિવાદઃ સ્ત્રિયો મદઃ ।

તૌર્યત્રિકં વૃથાટયા ચ કામજો દશકો ગણઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ—મૃગયા અર્થાત્ શિકાર રમવો, જુગાર રમવો, બે ઘડી પ્રસન્નતાને માટે પણ ચોપટ વગેરે રમવા, દિવસે ઉંઘવું, હાંસી, મજાક અને મિથ્યા વાદ કરવો, સ્ત્રીઓની સાથે અધિકકાળ સુધી મોહમાં રહેવું, મદ્યપાન વગેરે કેફી વસ્તુઓનું

સેવન કરવું, ગાવું, વગાડવું અને નાચવું અથવા ઉપર કહેલી વસ્તુઓ જોવી અને વૃથા જ્યાં ત્યાં રખડયા કરવું, આ દશ દુર્ગુણો કામમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે.

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહ ઈર્ષ્યાઽમૃયાર્થદૂષણમ્ ।

વાગ્દળહજં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોઽપિ ગળોષ્ટકઃ ॥ ૩૬ ॥

ચાડી ખાવી, વગર વિચારે કામ કરવું, ગમે તેવાથી વૃથા વૈર બાંધવું, ખીજઓની પ્રશંસા સાંભળી અથવા ચઢતી જોઈ મનમાં બળ્યા કરવું, ખીજઓના ગુણમાં દોષ અને દોષમાં ગુણો સ્થાપન કરવા, ખરાબ કામોમાં ધન ખર્ચવું, કઠોર વાણીથી બોલવું અને વગર વિચારે કોઈને સખ્ત હંડ કરવો આ આઠ દુર્ગુણો ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ અઠાર દુર્ગુણોને રાજ્યને છોડવા જોઈએ.

દ્વયોરપ્યેતયોર્મૂલં યં સર્વે કષયો વિદુઃ ।

તં યત્નેન જયેલ્લોભં તજ્જાવેતાવુભૌ ગગૌ ॥૩૭॥ મનુ०॥

કામ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થનારા આ અઠાર દુર્ગુણોનું મૂળ વિદ્વાન લોકો લોકોને સમજે છે, માટે લોકોને રાજ્યને છોડવો જોઈએ કેમકે ઉપર કહેલા ૧૮ દોષો અને ખીજ પણ ઘણા દોષો લોકોથી થાય છે. એટલા કારણથી હે ગૃહસ્થ જનો! આવા દોષોવાળો, રાજાનો મોટો પુત્ર હોય તો તેને પણ રાજ્ય બનાવવો નહિ જોઈએ. જો કદાચિત ભૂલથી થઈ ગયો હોય તોપણ તેને રાજ્યગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવો જોઈએ અને રાજકુટુંબના ખીજ કોઈ યોગ્ય પુરુષને ગાદીએ બેસાડવો જોઈએ. ત્યારે જ પ્રજામાં સુખ શાંતિ અને આનંદ વધશે.

સૈનાપત્યં ચ રાજ્યં ચ દણ્ડનેતૃત્વમેવ ચ ।

સર્વલોકાધિપત્યં ચ વેદશાસ્ત્રવિદર્હતિ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ—જે વેદશાસ્ત્રને જાણનાર, ધર્માત્મા, જિતેન્દ્રિય, ન્યાયકારી અને આત્મબલવાળો હોય તેવાને સેના, રાજ્ય, દંડનીતિ અને પ્રધાનપદનો અધિકાર આપવો જોઈએ.

મૌલાન્ શાસ્ત્રવિદઃ શૂરાન્ લબ્ધલક્ષાન્કુલોદ્ગતાન્ ।

સચિવાન્ સપ્ત ચાષ્ઠૌ વા પ્રકુર્વીત પરીક્ષિતાન્ ॥ ૩૯ ॥

જેઓ પોતાના રાજ્યમાં જન્મ્યા હોય, શાસ્ત્રના જાણનાર, શૂરવીર, જેઓના વિચાર નિર્બળ નહિ હોય તેવા, કુટીન, ધર્માત્મા, અને સ્વરાજ્યલક્ષ્મી હોય એવા ૭-૮ માણસોની સારી પરીક્ષા કરી તેમને મંત્રી બનાવવા જોઈએ તથા તેમની સભામાં રાજ્યને પોતે પણ જોડાઈ ૮-૯ પુરુષ એકત્ર થઈ કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિચાર કરવો.

અન્યાનપિ પ્રકુર્વીત શુચીન્પ્રાજ્ઞાનવસ્થિતાન્ ।

સમ્યગર્થસમાહર્તૃનમાત્પ્યાન્ સુપરીક્ષિતાન્ ॥૪૦॥ મનુ०॥

તે જ પ્રમાણે બીજાઓ જેઓ રાજ્ય અને સેનાઓના અધિકારી હોય, અને જેમનાથી રાજ્યકાર્ય સારી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેવા પવિત્ર, ધાર્મિક, વિદ્વાન્, ચતુર અને સ્થિર બુદ્ધિવાળા પુરુષોને રાજ્ય કારભાર સારી રીતે ચલાવવા નિયત કરવા.

દૂતં ચૈવ પ્રકુર્વીત સર્વશાસ્ત્રવિશારદમ્ ।

ઈક્ષિતાકારચેષ્ટજ્ઞં શુચિં દક્ષં કુલોદ્ગતમ્ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—તથા જે સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ, આંખો વિગેરેના સંકેત, સ્વરૂપ તથા ચેષ્ટા વડે બીજાના હૃદયની વાત જાણનાર, શુદ્ધ સારી સ્મૃતિવાળો, દેશકાળને જાણનાર, સુંદર સ્વરૂપ માન, મોટો વક્તા અને પોતાના કુલમાં મુખ્ય હોય તેવાને તથા સ્વરાજ્ય અને પરરાજ્યના સમાચાર આપનાર બીજા દૂતોને પણ નિયત કરવા.

અલ્પમિશ્રેણ્ણેન લબ્ધં રક્ષેદવેક્ષયા ।

રક્ષિતં વર્ધયેદૃઢયા વૃદ્ધં પાત્રેષુ નિઃશિપેત્ ॥૪૨॥મનુ०॥

તથા રાજા વિગેરેએ અલ્પમિશ્રેણી રાજ્યને દંડથી મેળવવા ઇચ્છવું, પ્રાપ્ત રાજ્યને બરાબર સંભાળવું, રક્ષિત રાજ્યને વ્યાપાર અને વ્યાજથી વધારી તેનો સુપાત્રોમાં સત્ય વિદ્યા અને સત્ય ધર્મના પ્રચાર વગેરે ઉત્તમ વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો અને સર્વની ઉન્નતિ કરતા રહેવું.

વિધિ:—હંમેશાં સ્ત્રી પુરુષોએ રાત્રિના દસ વાગે સુવું, અને રાત્રિના પાછલા પહોરે ઉઠવું. અને હૃદયમાં ઇશ્વરનું ધ્યાન કરવું. પુરુષાર્થને કદી ન છોડવો; સર્વદા શરીર અને આત્માની રક્ષાને માટે યુક્ત આહાર વિહાર કરવો, ઔષધ સેવન કરવું. અને પથ્ય આદિમાં હંમેશાં ઉદ્યોગ કરવો. વ્યાવહારિક ને પારમાર્થિક કર્મની સિદ્ધિ કરવા ઇશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થના ઉપાસના કરવી, કે જેથી પરમેશ્વરની કૃપા દષ્ટિ અને સાહચર્યથી મોટાં મોટાં કઠણ કામો સહેલાઈથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. પ્રાતઃકાળે ઉઠીને બોલવાના મંત્રો નિમ્નલિખિત છે.

ઓ૩મ્ પ્રાતરગ્નિ પ્રાતરિન્દ્રં હવામહે પ્રાતર્મિત્રાવ-
રુણા પ્રાતરશિવનાં । પ્રાતર્ભગં પૂષણં બ્રહ્મણસ્પતિં પ્રાત-
સ્સોમમુત રુદ્રં હુવેમ ॥ ૧ ॥

હે સ્ત્રી પુરુષો ! જેમ અમે (વદ્રાન્ ઉપદેશક લોકો(પ્રાતઃ)
પ્રભાતકાળમાં (અગ્નિમ્) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ (પ્રાતઃ) (ઇન્દ્રમ્)
પરમૈશ્વર્યનો દાતા સર્વેશ્વર પરમાત્મા (પ્રાતઃ) (મિત્રાવરુણા)
પ્રાણ અને ઉદાનની સમાન અતિ પ્રિય સર્વશક્તિમાન્ (પ્રાતઃ)
(અશ્વિના) સૂર્ય અને ચંદ્રને જેણે ઉત્પન્ન કર્યા છે તે પરમા-
ત્માની (હવામહે) સ્તુતિ કરીએ છીએ અને (પ્રાતઃ) (ભગમ્)
સેવા કરવાને યોગ્ય ઐશ્વર્યવાળો (પૂષણમ્) વિવિધ પ્રકારે
પુષ્ટિ કરનાર (બ્રહ્મણસ્પતિમ્) પોતાના ઉપાસક વેદ અને સર્વ
પ્રશ્નાંડનું પાલન કરનાર(પ્રાતઃ) (સોમમ્) અંતર્યામી પ્રેરક
(ઉત) અને (રુદ્રમ્) પાપીઓને દંડ કરી રહાવનાર તથા
સર્વ રોગનાશક જે જગદીશ્વર તેની (હુવેમ) સ્તુતિ કરીએ
છીએ; તેવી રીતે તમે પણ પ્રાતઃકાળે સ્તુતિ કર્યા કરો.

ઓ૩મ્ પ્રાતર્જિતં ભર્ગમુગ્રં હુવેમ વયં પુત્રમર્દિતેર્યો
વિધર્તા । આધ્રશ્ચિદ્યં મન્યમાનસ્તુરશ્ચિદ્રાજા ચિદ્યં ભર્ગ
મક્ષીત્યાહ ॥ ૨ ॥

(પ્રાતઃ) પાંચ ઘડી રાત્રી બાકી રહે તે વખતે (જિતમ્
સર્વત્ર જય કરનાર (ભગમ્) ઐશ્વર્યનો દાતા (ઉગ્રમ્) તેજ
સ્વી, (અર્દિતે) અંતરિક્ષના (પુત્રમ્) સૂર્યનો ઉત્પન્ન કરનાર,
(ય) જે સૂર્યાદિ લોકોનો (વિધર્તા) ધારણ કરનાર (આધ્રઃ)
સર્વ વસ્તુઓનો સર્વ રીતે ધારણકર્તા (ચં ચિત્) સર્વને
(મન્યમાનઃ) બાણનાર, (તુરશ્ચિત્) હુષ્ટોને દંડ કરનાર અને

(રાજા) સર્વનો પ્રકાશક (યમ) જે (મગમ) સેવા કરવા યોગ્ય જેનું સ્વરૂપ છે તેની (જિત) જ (મક્ષીતિ) હું સેવા કરું છું; અને તેજ પ્રમાણે ભગવાન પરમેશ્વર સર્વને (માહ) ઉપદેશ કરે છે કે “હું, જે સૂર્યાદિ જગતનો બનાવનાર અને ધારણ કરનાર છું તેની ઉપાસના કર્યા કરો અને મારી આજ્ઞામાં ચાલો” તેથી (વચમ) અમે (મનુષ્યો) તે પરમેશ્વરની (હુવેમ) સ્તુતિ કરીએ છીએ.

ઓ૩મ્ ભગ પ્રણેતૃર્ભગ સત્યરાધો ભગેમાં ધિયમુ-
દંવા દદન્નઃ । ભગ પ્ર ણો જનયં ગોભિરશ્વૈર્ભગ પ્ર
નૃભિર્નૃવન્તઃ સ્યામ ॥ ૩ ॥

હે (ભગ) હે ભગ ભજનીયસ્વરૂપ ! (પ્રણેતઃ) સર્વનો ઉત્પા-
દક અને સત્યાચારમાં પ્રેરણા કરનારા (ભગ) ઐશ્વર્યપદ !
(સત્યરાધઃ) સત્યરૂપ ધનને આપનાર (ભગ) સત્યાચારથી
વર્તનારાઓને ઐશ્વર્ય આપનાર, પરમેશ્વર ! (નઃ) અમને
(હમમ્) આ (ધિયમ્) બુદ્ધિને (વક્તૃ) આપો અને તે
દાનથી અમારી (ઉદ્ધવા) રક્ષા કરો. હે (ભગ) ઐશ્વર્યવાન !
(ગોભિઃ) ગાય અને (અશ્વઃ) અશ્વ ઇત્યાદિ ઉત્તમ પશુઓથી
યુક્ત જે રાજ્યશ્રી છે તેને (નઃ) અમારે માટે (પ્રજનય)
પ્રગટ કરો. હે (ભગ) અષ્ટૈશ્વર્ય સંપન્ન ! તમારી કૃપાથી
અમે (નૃભિઃ) ઉત્તમ મનુષ્યોના યોગથી (નૃવન્તઃ) બહુ
વીરવાળાં મનુષ્ય (પ્ર સ્યામ) સારી રીતે થઇએ.

ઓ૩મ્ ઉત્તેદાર્ણી ભગવન્તઃ સ્યામોત પ્રપિત્વ ઉત
મધ્યે અહ્મમ્ । ઉતોદિતા મઘવન્તમૂર્ચસ્ય વયં દેવાનાં
સુમતૌ સ્યામ ॥ ૪ ॥

હે ભગવન્ ! તમારી કૃપા (ઉત્ત) અને અમારા પુરુષાર્થથી અમે (દેવાનીમ્) આ સમયે (પ્રપિત્ત્વે) ઉત્તમતાની પ્રાપ્તિમાં (ઉત્ત) અને (અહ્યામ્) આ દિવસો (મચ્ચે) મધ્યે (ભગવન્તઃ) ઐશ્વર્યયુક્ત અને શક્તિમાન્ (સ્યામ) થઈએ; (ઉત્ત) અને હે (મઘવન્) પરમપૂજિત ! અસંખ્ય ધન આપનાર (સૂર્યસ્ય) સૂર્ય લોકના (ઉદિતા) ઉદયમાં (દેવાનામ્) પૂર્ણ વિદ્વાન્ ધાર્મિક તમારા લોકોની (સુમતૌ) ઉત્તમ પ્રશ્ના (ઉત્ત) અને સુમતિમાં (વયમ્) અમે (સ્યામ) સર્વદા પ્રવૃત્ત રહીએ.

ઓરમ્ ભગં એવ ભગવાં અસ્તુ દેવાસ્તેન વયં
ભગવન્તઃ સ્યામ । તં ત્વાં ભગ્ સર્વં ઇજ્જોહવીતિ સ
નો ભગ પુર એતા મંવેહ ॥ ૫ ॥ ઋં મં ૭ ।
સૂં ૪૧ ॥

હે (ભગ) સકલૈશ્વર્ય સંપન્ન જગદીશ્વર ! જેથી (તમ્ ત્વા) આપની (સર્વઃ) સર્વ સજ્જનો (ઇજ્જોહવીતિ) નિશ્ચયપણે પ્રશંસા કરે છે, (સઃ) તે તમે હે (ભગ) ઐશ્વર્યપ્રદ ! (હહ) આ સંસાર અને (નઃ) અમારા ગૃહાશ્રમમાં (પુર પતા) અગ્રગામી અને સત્કર્મમાં આગળ અને આગળ વધારનાર (ભવ) થાઓ, કેમકે (ભગ એવ) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાન્ અને સમસ્ત ઐશ્વર્યના દાતા તમે જ હોવાથી અમારા (ભગવાન્) પૂજનીય દેવ (અસ્તુ) છો અને (તેન) તે માટે (દેવાઃ વયમ્) અમે વિદ્વાન્ જનો (ભગવન્તઃ) સકલ ઐશ્વર્ય સંપન્ન થઈ સંસારનો ઉપકાર કરવામાં તન, મન અને ધનથી (સ્યામ) પ્રવૃત્ત થઈએ.

આ પ્રમાણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના તથા ઉપાસના કરવી ત્યારપછી શૌચ, દંતધાવન અને મુખપ્રક્ષાલનની ક્રિયા સમાપ્ત કરી સ્નાન કરવું. પછી એક કે દોઢ ગાઉ દૂર કોઈ જંગલ હોય તો તેમાં, અથવા એકાન્તમાં જઈ, યોગાભ્યાસની જે રીતિઓ છે તે રીતિથી પરમેશ્વરની ઉપાસના કરી, સૂર્યોદય થતાં સુધી અથવા ઘડી અર્ધઘડી જ્યારે દિવસ ચઢે ત્યાં સુધીમાં ઘેર આવી સંધ્યોપાસનાદિ નિત્ય કર્મ નીચે લખ્યા પ્રમાણે યથાવિધિ ઉચિત સમયે કરવું, આ નિત્ય કરવા યોગ્ય કર્મોમાં નીચે લખેલા મંત્રોનો અર્થ અને તેમાં શું શું પ્રમાણ છે તે પંચમહાયજ્ઞવિધિમાં જોઈ લેવું. પહેલાં શરીર શુદ્ધિ અર્થાત્ સ્નાન કરી સંધ્યોપાસનાનો આરંભ કરવો. આરંભ કરતી વખતે જમણા હાથની હથેલીમાં થોડું પાણી લઈ નીચેના ત્રણ મંત્રો વડે ક્રમથી ત્રણ આચમનો કરવાં.

ઓ૩મ્ અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ સત્યં યજઃ શ્રીર્મયિ શ્રીઃ શ્રયતાં સ્વાહા ॥ ૩ ॥

આશ્વાભાયન મૃં સૂં અં ૧ । કં ૨૪ । સૂં
૧૨ । ૨૧ । ૨૨ ॥

પછી હાથ ધોઈ નાખી કાન, આંખ તથા નાક વગેરેનો શુદ્ધ જળ વડે સ્પર્શ કરવો. અને શુદ્ધ દેશ અને પવિત્ર આસનપર, જે તરફનો વાયુ હોય તે તરફ મોં કરી નાભિની

નીચેથી મૂલેન્દ્રિયનો ઉપરની બાજુ સંકોચ કરી હૃદયના વાયુને બહાર કાઢી, જ્યાંસુધી રોકવાની શક્તિ હોય ત્યાં સુધી રોકવો, પછી હળવે હળવે વાયુને અંદર લઈ થોડી વાર રોકવો. આને એક પ્રાણાયામ કહે છે. આવી રીતે ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રાણાયામ કરવા. હાથ વડે નાક પકડવું નહિ જોઈએ. આ વખતે પરમૈશ્વરની સ્તુતિ પ્રાર્થનાપાસના હૃદયમાં કરી નીચે લખેલા એક મંત્ર વડે ત્રણ આચમનો કરવાં.

ઓ૩મ્ શમ્ભો દેવીરુમિષ્ટય આપો ભવન્તુ પીતયે ।
શંયોરુમિ સંવન્તુ મઃ ॥ યજુ૦ અ૦ ૨૬ । મં૦ ૧૨ ॥

ત્યારપછી મધ્યમાં તથા અનામિકા, આ બે આંગળીઓ પાછળથી બીજવી તે વડે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં સ્પર્શ કરવાનો કહ્યો છે ત્યાં ત્યાં, પહેલા જમણા ને પછી ડાબા અંગનો સ્પર્શ કરવો.

ઓ૩મ્ વાક્ વાક્ ॥ આ મંત્ર વડે મુખના જમણા અને ડાબા ભાગનો સ્પર્શ કરવો.

ઓ૩મ્ પ્રાણઃ પ્રાણઃ ॥ આ મંત્રથી નાકના બે છિદ્રો,

ઓ૩મ્ ચક્ષુઃચક્ષુઃ ॥ આ મંત્રો વડે બે આંખો,

ઓ૩મ્ શ્રોત્રં શ્રોત્રમ્ ॥ આથી બંને કાન,

ઓ૩મ્ નાભિઃ ॥ આથી નાભિ,

ઓ૩મ્ હૃદયમ્ ॥ આ વડે હૃદય,

ઓ૩મ્ કણ્ઠઃ ॥ આ મંત્ર વડે કંઠ,

ઓ૩મ્ શિરઃ ॥ આથી માથાનો,

ઓ૩મ્ બાહુભ્યાં યશો વલમ્ ॥ આ વડે હુબ્ધઓના મૂળ
સ્કંધોને અને

ઓ૩મ્ કરતલરપૃષ્ઠે ॥ આ મંત્ર વડે બંને હાથના
કરતલો અર્થાત્ હૃથેગીના
પાછલા ભાગોનો સ્પર્શ કરવો.

આ થયા પછી માજન કરવું, અર્થાત્ થોડા થોડા પાણી
ના છાટાં નીચે લખેલા ઠેકાણે કમથી છાંટવા.

ઓ૩મ્ મૂઃ પુનાતુ શિરસિ ॥ આ મંત્રથી માથા પર,
ઓ૩મ્ મુવઃ પુનાતુ નેત્રયોઃ ॥ આ મંત્રથી આંખો પર,
ઓ૩મ્ સ્વઃ પુનાતુ કળ્ઠે ॥ આથી કંઠ પર,
ઓ૩મ્ મહઃ પુનાતુ હૃદયે ॥ આથી હૃદય પર,
ઓ૩મ્ જનઃ પુનાતુ નાભ્યામ્ ॥ આથી નાભિ પર,
ઓ૩મ્ તપઃ પુનાતુ પાદયોઃ ॥ આથી બંને પગો પર,
ઓ૩મ્ સત્યં પુનાતુ પુનઃ શિરસિ ॥ આથી બીજીવાર
માથા પર અને,

ઓ૩મ્ જં બ્રહ્મ પુનાતુ સર્વેષાં ॥ આ મંત્રથી સર્વ અંગો
પર છાંટા નાખવા; ત્યારપછી બીજીવાર ઉપર કહ્યા પ્રમાણે
પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી અને નીચેના મંત્રનો જપ મનમાં
કરતા જવું.

ઓ૩મ્ મૂઃ, ઓ૩મ્ મુવઃ, ઓ૩મ્ સ્વઃ, ઓ૩મ્
મહઃ, ઓ૩મ્ જનઃ, ઓ૩મ્ તપઃ, ઓ૩મ્ સત્યમ્ ॥
તૈત્તિરીયં પ્ર૦ ૧૦ । અ૦ ૨૭ ॥

ઓ૩મ્ દક્ષિણા દિગ્નિદ્રોઽર્ધિપતિસ્તિરશ્વિરાજી રક્ષિતા
પિતર ઇષવઃ । તેમ્યોઃ ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ ઘૃતીચી દિગ્વરુણોઽર્ધિપતિઃ પૃથ્વા રાક્ષેતાન્
મિષવઃ । તેમ્યોઃ ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ ઉદીચી દિક્સોમોઽર્ધિપતિઃ સ્વજો રક્ષિતા
શનિરિષવઃ । તેમ્યોઃ ॥ ૪ ॥

ઓ૩મ્ ધ્રુવા દિગ્વિષ્ણુરર્ધિપતિઃ કૃત્માષગ્રીવો રક્ષિતા
વીરુધ્વ ઇષવઃ । તેમ્યોઃ ॥ ૫ ॥

ઓ૩મ્ કુધ્વા દિગ્ચૃદ્રસ્પતિરર્ધિપતિઃ શ્ચિત્રો રક્ષિતા
વર્ષમિષવઃ । તેમ્યોઃ ॥ ૬ ॥ અથર્વઃ ક્રાંઃ ૩ ।
સૂઃ ૨૭ । મંઃ ૧-૬ ॥

ઉપરના મંત્ર બાણુતા જવું અને પોતાના મનથી ચારે
તરફ બહાર અંદર પરમાત્માને પૂર્ણ બાણી નિર્જય, નિઃશંક,
હિંસાહી, આનન્દિત અને પુરુષાર્થી રહેવું. ત્યાર પછી
પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું, એટલે કે, પરમેશ્વરની નિકટ
હું છું, અને મારી અતિ નિકટ પરમાત્મા છે, એવો હૃદય
વિચાર કરી નિમ્નલિખિત મંત્રો બોલવા.

ઓ૩મ્ જાતવેદસે સુનવામ સોમમરાતીયતો નિ
દંદાતિ વેદઃ । સઃ નં પર્ષદતિ દુર્ગાણિ વિશ્વાં નાવેવ સિન્ધુ
દુરિતાત્યગ્નિઃ ॥૧॥ ઋઃ મંઃ ૧ । સૂઃ ૯૯ । મંઃ ૧ ।

ઓ૩મ્ ચિત્રં દેવાનામુદગાદનીકં ચક્ષુર્મિત્રસ્ય
વરુણસ્યાગ્નેઃ । આ પ્રા ઘાવાં પૃથિવી અન્તરિક્ષં સૂર્ય
આત્મા જગતસ્તસ્થુષ્થ ॥ ૧ ॥ યજુ૦ અ૦ ૧૩ ।
મં૦ ૪૬ ।

ઓ૩મ્ ઉદુત્યં જાતવેદસં દેવં વહન્તિ કેતવઃ ।
દૃષો વિશ્વાય સૂર્યમ્ ॥૨॥ યજુ૦ અ૦ ૩૩ । મં૦ ૩૧ ।

ઓ૩મ્ ઉઘાયન્તમસસ્પરિ સ્વઃ પશ્યન્ત ઉત્તરમ્ ।
દેવં દેવત્રા સૂર્યમગન્મ ય્યોર્તિરુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥ યજુ૦
અ૦ ૩૫ । મં૦ ૧૪ ।

ઓ૩મ્ તચ્ચક્ષુર્દેવહિતં પુરસ્તાચ્છુક્રમુચરત્ । પશ્યેમ
શ્રુરદઃ શ્રુતં જીવેમ શ્રુરદઃ શ્રુતં સૃણુયામ શ્રુરદઃ શ્રુતં
પ્રબ્રવામ શ્રુરદઃ શ્રુત મર્દીનાઃ સ્વામ શ્રુરદઃ શ્રુતં ભૂયશ્ચ
શ્રુરદઃ શ્રુતાત્ ॥૪॥ યજુ૦ અ૦ ૩૬ । મં૦ ૨૪ ॥

ત્યારપછી (શક્તોદેવી૦) આ થંત્રને પાછો ભોલી ત્રણ
વાર આચમન કરવાં, પછી (ઓં મૂ મૂવઃ સ્વઃ) ઈત્યાદિ
ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરવો, અને તેનો અર્થ સારી રીતે
વિચારવો. તે પછી પરમાત્માની સ્તુતિ, પ્રાર્થનાપાસના
કરવી કે હે । પરમેશ્વર દયાનિધે । તમારી કૃપાથી જપ
તથા ઉપાસના આદિ કર્મો કરી ધર્મ, અર્થ, કામ અને
મોક્ષની સિદ્ધિ અમે શીઘ્ર કરીએ; પછી:—

ઓ૩મ્ નમઃ સુમ્ભવાય ચ મયોમ્ભવાય ચ નમઃ
સાક્ષરાય ચ મયસ્કરાય ચ નમઃ શિવાય ચ શિવતરાય
ચ ॥ ૫ ॥ યજુઃ અઃ ૧૬ । મં ૪૧ ॥

આ મંત્રથી પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી (જ્ઞાનોદ્ધેવીઃ)
આ મંત્રથી વળી પાછા ત્રણ આચમન કરવાં, આટલું થયા
પછી અગ્નિહોત્રનો પ્રારંભ કરવો. આ સંક્ષિપ્ત સંધ્યો-
પાસનાનો વિધિ સમાપ્ત થયો.

इति संक्षेपतः सन्ध्योपासनाविधिः समाप्तः ॥

અથાગ્નિહોત્રમ્ ॥

આ મંત્રથી પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરી (શાન્નોદેવી૦)
આ મંત્રથી વળી પાછા ત્રણ આચમન કરવાં, આટલું
થયા પછી અગ્નિહોત્રનો પ્રારંભ કરવો. આ સંક્ષિપ્ત
સંધ્યોપાસનાનિધિ સમાપ્ત થયો:

જેમ સાંજ અને સવારના બંને સન્ધિ સમયમાં
સંધ્યોપાસના કરવી જ જોઈએ, તેવી જ રીતે બંને સ્ત્રી
પુરુષોએ* અગ્નિહોત્ર પણ સવાર સાંજ કરવો જોઈએ.
આગળ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન અને પૃષ્ઠ
પટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઓં અદિતેડનુમન્યસ્વ ઇત્યાદિ ૪
મંત્રોથી યથાનિધિ કુંડની ચારે તરફ પ્રોક્ષણ કરી, સુગંધી
દ્રવ્યોથી યુક્ત ઘીને તપાવી, એક પાત્રમાં રેડી યજ્ઞકુંડના
પાશ્વર લાગમાં પૂર્વાભિમુખ બેસી, પ્રથમ લખેલી ૪
આધારાવાજ્યભાગાહુતિ આપવી અને નીચે લખેલા મંત્રોથી
સવારના રોજ અગ્નિહોત્ર કરવો.

ઓ૩મ્ સૂર્યો જ્યોતિર્જ્યોતિઃ સૂર્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ સૂર્યો વર્ષો જ્યોતિર્વર્ષઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ જ્યોતિઃ સૂર્યઃ સૂર્યો જ્યોતિઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

---

* કોઈ કારણ વિશેષથી સ્ત્રી અને પુરુષ અગ્નિહોત્રના સમયે
બંને સાથે ઉપસ્થિત ન હોય તો એકલી સ્ત્રીએ અથવા એકલા
પુરુષે એક બીજાનું કાર્ય પોતે જ કરી લેવું; એટલે એક મંત્ર
બે વાર બોલી આહુતિ આપવી જોઈએ.

ઓ૩મ્ સજૂર્દેવેન સવિત્રા સજૂરુષસેન્દ્રવત્યા
જુષાણઃ સૂર્યો વેતુ સ્વાહા ॥ ૪ ॥

નીચે લખેલા મંત્રો સાંજના અગ્નિહોત્ર કરતી વખતે
બોલવાના છે.

ઓ૩મ્ અગ્નિર્ઘ્યોતિર્ઘ્યોતિરગ્નિઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ અગ્નિર્ઘર્વો ઠ્યોતિર્ઘર્વઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ અગ્નિર્ઘ્યોતિર્ઘ્યોતિરગ્નિઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

પ્રથમનો મંત્ર મનમાં બોલી તે વડે આહુતિ આપવી.

ઓ૩મ્ સજૂર્દેવેન સવિત્રા સજૂરાત્ર્યેન્દ્રવત્યા જુષાણો
અગ્નિર્વેતુ સ્વાહા ॥ ૪ ॥ ય૦ અ૦ ૩ ।

ત્યાર પછી નિમ્નલિખિત મંત્રો વડે જે સાંજ સવાર
ખંને વખત બોલવાના છે તે વડે આહુતિ આપવી.

ઓ૩મ્ ભૂરગ્નયે પ્રાણાય સ્વાહા ॥ इदमग्नये,
પ્રાણાય, इदम् मम ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ ભુવર્વાયવેડપાનાય સ્વાહા ॥ इदं वायवेऽ
પાનાય, इदम् मम ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ સ્વરાદિત્યાય વ્યાનાય સ્વાહા ॥
इदमादित्याय व्यानाय, इदम् मम ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ ભૂર્ભુવઃ સ્વરગ્નિવાય્વાદિત્યેભ્યઃ પ્રાણાપાન-

ઘ્યાનેભ્યઃ સ્વાહા ॥ इदमग्नेनाज्वादित्येभ्यः,
प्राणापानघ्यानेभ्यः, इदम मम ॥ ४ ॥

ઓ૩મ્ આપો જ્યોતિરસોઽમૃતં બ્રહ્મભૂર્ભુવઃ સ્વરો
સ્વાહા ॥ ૫ ॥

ઓ૩મ્ યાં મેઘાં દેવગણાઃ પિતરશ્વોપાસતે । તયા
મામઘ મેઘયાઽગ્ને મેઘાવિનં કુરુ સ્વાહા ॥ ૬ ॥
યજુઃ અઃ ૩૨ । મંઃ ૧૪ ॥

ઓ૩મ્ વિશ્વાનિ દેવા સવિતર્દુરિતાનિ પરાસુવ ।
યજ્ઞદ્રં તન્ આસુવ સ્વાહા ॥ ૭ ॥ યઃ અઃ ૩૦ ।
મંઃ ૩ ॥

ઓ૩મ્ અગ્ને નય સુપથા રાયે અસ્માન્વિશ્વાનિ
દેવ વયુનાનિ વિદ્વાન્ । યુયોધ્યસ્મજ્જુહુરાણમેનો ભૂયિષ્ઠાન્તે
નમ ઈર્ક્તિં વિવેમ સ્વાહા ॥ ૮ ॥

આ ૮ મંત્રો વડે અનુક્રમે ૮ આહુતિ આપવી અને
પછી ઓં સર્વં વૈ પૂર્ણ ૫ સ્વાહા ॥ આ મંત્રની ૩ ત્રણ
પૂર્ણાહુતિઓ અર્થાત્ ત્રણ વાર યોહી અનુક્રમથી આહુતિઓ
આપવી, આને પૂર્ણાહુતિ કહે છે. આ સંક્ષિપ્ત અગ્નિહોત્રનો
વિધિ સમાપ્ત થયો.

इत्यग्निहोत्रविधिः संक्षेपतः समाप्तः ॥

અથ પિતૃયજ્ઞઃ ॥

અગ્નિહોત્રનો વિધિ પૂર્ણ કર્યા પછી પિતૃયજ્ઞ કરવો,
એટલે જીવતાં માતાપિતા વગેરેની યથાવત્ સેવા કરવી તેને
પિતૃયજ્ઞ કહે છે.

અથ બલિવૈશ્વદેવવિધિઃ ॥

ત્યાર પછી બલિવૈશ્વદેવ યજ્ઞ કરવો. બલિવૈશ્વદેવ યજ્ઞના મંત્ર નીચે પ્રમાણે બાણવા. તે મંત્રોથી ઘૃતમિશ્રિત ભાત અને બે ભાત તૈયાર ન હોય તો ક્ષાર અને લવણ સિંચાય જે કંઈ પાક થયો હોય તેની ૧૦ દશ આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ઓં સોમાય સ્વાહા ॥ ઓં
અગ્નીષોમાભ્યાં સ્વાહા ॥ ઓં વિશ્વ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા ॥
ઓં ધન્વન્તરયે સ્વાહા ॥ ઓં કુહૂવૈ સ્વાહા ॥ ઓ૩મ્
અન્નમત્યૈ સ્વાહા ॥ ઓં પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ ઓં ઘાવા
પૃથિવીભ્યા ૫ સ્વાહા ॥ ઓં સ્વિષ્ટકૃતે સ્વા ॥

ત્યાર પછી બલિદાન કરવું. બલિદાનના મંત્રો નીચે પ્રમાણે છે.

ઓ૩મ્ સાન્નુગાબેન્દ્રાય નમઃ ॥ આથી પૂર્વ,
ઓ૩મ્ સાન્નુગાય યમાય નમઃ ॥ આથી દક્ષિણ,
ઓ૩મ્ સાન્નુગાય વરુણાય નમઃ ॥ આથી પાશ્ચિમ,

ઓ૩મ્ સાનુગાય સોમાય નમઃ ॥ આથી ઉત્તર,

ઓ૩મ્ મરુદ્ભ્યો નમઃ ॥ આથી બારણામાં,

ઓ૩મ્ અદ્ભ્યો નમઃ ॥ આથી પાણીમાં,

ઓ૩મ્ વનસ્પતિભ્યો નમઃ ॥ આથી મુસળ (દસ્તો)

અને ઉલુપલમાં (ઉખલી)

ઓ૩મ્ શ્રિયૈ નમઃ ॥ આથી ઈશાન,

ઓ૩મ્ ભદ્રકાલ્યૈ નમઃ ॥ આથી નૈઋત્ય,

ઓ૩મ્ વ્રહ્મપતયે નમઃ । ઓ૩મ્ વાસ્તુપતયે નમઃ ॥

આ મંત્રથી મધ્યમાં,

ઓ૩મ્ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યો નમઃ ઓ૩મ્ દિવાચરેભ્યો

ભૂતેભ્યો નમઃ । ઓ૩મ્ નક્તંચારિભ્યો ભૂતેભ્યો નમઃ ॥

આથી ઉપર,

ઓ૩મ્ સર્વાત્મભૂતયે નમઃ ॥ આથી પછવાડે અને,

ઓ૩મ્ પિતૃભ્યઃ સ્વધાયિભ્યઃ સ્વધા નમઃ ॥

આ મંત્રથી દક્ષિણ દિશામાં.

૧ પત્રાવળી અથવા થાળીમાં ઉપર કહેલી દિશાઓમાં થોડો થોડો ભાગ ધરવો. જો તે વખતે કોઈ અતિથિ આવી ચડે તો તેને સર્વ આપી દેવું, નહિ તો અગ્નિમાં નાખી દેવું. પછી ધી સહિત લવણ સિવાયનો અન્ન-પાક થોડો લઈ

કુતરાં, પતિત, ચંડાલ, પાપી, રોગી, કાગડા અને કીડા
વગેરે માટે ૬ લાગ લઈ જમીન ઉપર મૂકવા અને પછી
જેના જેના નામનો લાગ હોય તેને તેને આપી દેવો.

આ વિષયનું પ્રમાણુ:—

શુનાં ચ પતિતાનાં ચ શ્વપચાં પાપરોગિણામ્ ।

વાયસાનાં કૃમીણાં ચ શનકૈર્નિર્વપેદ્ શુચિ ॥ ૧ ॥

મનુ० અ० ૩ ।

અથાતિથિયજ્ઞઃ ॥

પાંચમો અતિથિ યજ્ઞ છે જેમાં ધાર્મિક, પરોપકારી, સત્યોપદેશક, પક્ષપાતરહિત, શાંત અને સર્વ હિતકારક ભક્તોનોની અન્ન વગેરેથી સેવા કરવી તથા એમની સાથે પ્રશ્નોત્તર કરી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી, આને અતિથિ યજ્ઞ કહે છે. આ યજ્ઞ નિત્ય કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પાંચ-મહાયજ્ઞો સ્ત્રી પુરુષોએ નિત્ય કરવા જોઈએ. આ પછી પક્ષયજ્ઞ અર્થાત્ પુનમ અને અમાવાસ્યાને દિવસે નિત્ય કરવાના અગ્નિહોત્રની આહુતિઓ આપ્યા પછી સ્થાલીપાક તૈયાર કરી નીચે લખેલા મંત્રો વડે વધારે આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ઓ૩મ્ અગ્નીષોમાભ્યાં
સ્વાહા ॥ ઓ૩મ્ વિષ્ણવે સ્વાહા ॥

આ મંત્રો વડે સ્થાલીપાકની ત્રણ આહુતિઓ આપવી; પણ અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપલા ત્રણ મંત્રમાં “ ઓ અગ્નીષોમાભ્યાં સ્વાહા ” આ મંત્રની જગ્યાએ “ ઓ ઇન્દ્રાગ્નિભ્યાં સ્વાહા ” આ મંત્ર બોલી સ્થાલીપાકની આહુતિઓ આપવી. આવી રીતે પક્ષ યજ્ઞ કરવો.

જે ઘરમાં દુર્ભાગ્યથી નિત્ય અગ્નિહોત્ર ન થતો હોય તો પક્ષ યજ્ઞ કરવો અને પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞકુંડ બનાવવો તથા યજ્ઞ સામગ્રી અને યજ્ઞમંડપ તૈયાર કરી આગળ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન અને સમિદ્ધાધાન કરી પ્રથમ લખેલી આધારાવાજ્યાહુતિઓ આપવી. પછી વેદીની ચારે તરફ જલસેચન કરી, ઇશ્વરોપાસના, સ્વતિવાચન અને શાંતિપ્રકરણુ યથાયોગ્ય કરવાં; અને જ્યારે જ્યારે નવું અન્ન પાકે ત્યારે ત્યારે નવસસ્યેષ્ટિ કરવી અને વર્ષના આરંભમાં નિમ્નલિખિત વિધિ કરવો જોઈએ. નવસસ્યેષ્ટિ કર્યા પછી જ નવા અન્નને ભોજનના કામમાં લેવું. જ્યારે નવસસ્યેષ્ટિ અને વર્ષેષ્ટિ કરવાનો વિચાર હોય ત્યારે જે દિવસે પ્રસન્નતા હોય તેને જ શુભ દિવસ ગણી ગ્રામ અને શહેરની બહાર કોઈ સારા ખેતરમાં યજ્ઞમંડપ બનાવી, સામાન્ય પ્રકરણુમાં લખેલો સર્વ વિધિ સમાપ્ત કરી પ્રથમ ૪ આધારાવાજ્યાહુતિ તથા ૮ અષ્ટાજ્યાહુતિ મળી સોળ આજ્યાહુતિઓ આપવી; પછી કાર્યકર્તાએ નિમ્નલિખિત પાંચ મંત્રો વડે પ્રધાનહોમની ૫ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ પૃથિવી દ્યૌઃ પ્રદિશો દિશો યસ્મૈ
દ્યુમિરાવૃતાઃ । તમિહેન્દ્રમુપહૃયે શિવા નઃ સન્તુ હેતયઃ
સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ યન્મે કિંચિદુપેક્ષિતમસ્મિન્ કર્મણિ
વૃત્રહન્ । તન્મે સર્વં સમૃદ્ધ્યતાં જીવતઃ શરદઃ શત ૫
સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ओ३म् सम्पत्तिर्भूतिर्भूमिर्दृष्टिर्ज्यैष्ठ्य ५ श्रैष्ठ्य ५ श्रीः
प्रजामिहावतु स्वाहा । इदमिन्द्राय इदन्न मम ॥ ३ ॥

ओ३म् यस्या भावे वैदिकलोकिकानां भूतिर्भवति
कर्मणाम् । इन्द्रपत्नीमुपह्वये सीता ५ सा मे त्वनपायिनी
भूयात्कर्मणि स्वाहा । इदमिन्द्रपत्न्यै इदन्न मम ॥ ४ ॥

ओ३म् अश्वान्वती गोमती सूनृतावती विभर्ति या
प्राणभृतो अतन्द्रिता । खलामालिनीगुर्वरास्मिन् कर्मण्युपह्वये
ध्रुवा ५ सा मे त्वनपायिनी भूयात् स्वाहा । इदं सीतायै,
इदन्न मम ॥ ५ ॥ पार० कां० २ । कं० १२ ॥

त्यार पद्धि—

ओ३म् सीतायै स्वाहा । ओ३म् प्रजायै स्वाहा ।
ओ३म् शमायै स्वाहा । ओ३म् भूत्यै स्वाहा । पार०
कां० २ । कं० १२ ॥

आ त्थार मंत्रो वडे त्थार अने (यदस्य) मंत्र वडे
ओ३ स्विष्टकृतुलोमाहुति मणी पांच स्थादीपाङ्गी आहुतिओ
आपी, प्रथम ळग्या प्रमाणे अष्ट आन्याहुति व्याहुति
त्थार ओ३ पद्धि मणीने १२ त्थार आन्याहुति आपवी. पद्धि
प्रथम ळग्या प्रमाणे वामदेव्यगान, मध्यरेपासना, स्वस्ति
वाचन तथा शांतिप्रकरण करीने यज्ञांगी समाप्ति करवी.

અથ શાલાકર્મવિધિ વક્ષ્યામઃ ॥

મનુષ્ય અને ગાય વગેરે પશુઓને રહેવા માટે, અને અન્નાદિ પદાર્થો રાખવા માટે જે ગૃહ અર્થાત્ સ્થાન વિશેષ બનાવવામાં આવે છે તેને શાલા કહે છે. તે શાલા વગેરેનું પ્રમાણ તથા તૈયાર થયા પછી શું શું કરવું તેનો વિધિ. એ બે વિષયો છે તેમાં પ્રથમ પ્રમાણ અને પછી વિધિ એમ અનુક્રમથી લખાશું.

અન્ન પ્રમાણાનિ-ઉપમિતાં પ્રતિમિતામથો પરિમિતામુત ।
શાલાયા વિશ્વવારાયા નૃદ્ધાન્નિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૧ ॥
અથર્વં કાં ૦ ૯ । સૂં ૩ । મં ૦ ૧ ॥

મનુષ્યોને ઉચિત છે કે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પ્રકારનું ઘર બનાવે ત્યારે તે ઘર (ઉપમિતામ્) સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઉપમાયુક્ત જેને જોઈ (ગૃહબંધન ક્રિયામાં) વિદ્વાન્ જનો પ્રશંસા કરે (પ્રતિમિતામ્) પ્રતિબાન અર્થાત્ એક દરવાજાની સામે બીજો દરવાજો ખુણા અને કક્ષા સરખા હોવા જોઈએ. (અથો) ત્યાર બાદ (પરિમિતામ્) તે શાલા ચારે તરફના પરિમાણથી સમચોરસ હોવી જોઈએ, (ઉત) અને (શાલાયાઃ) શાળા (વિશ્વવારાયા) વિશ્વવારા અર્થાત્ તેના દરવાજાઓ એવી રીતે રાખવા જોઈએ કે ચારે તરફનો પવન તેમાં સારી રીતે આવી શકે (નૃદ્ધાન્નિ) તે શાળાનું બાંધકામ અને ચણતર પણ મજબુત હોવું જોઈએ. હે મનુષ્યો ! જેમ

અમે શિદ્ધી અર્થાત્ ઘર બાંધવાના કામમાં ઉત્તમ વિદ્વાન્
તે શાળાને (નિવૃત્તામસિ) સારી રીતે અંધિત અર્થાત્
બાંધીએ છીએ તેમ તમે પણ કરો.

ઓ૩મ્ હવિર્ધાનમગ્નિશાલં પત્નીનાં સદનં સદઃ ।
સદો દેવાનામસિ દેવિ શાલે ॥ ૨ ॥ અથર્વં ૦ કાં ૯ ।
મૂં ૩ । મં ૭ ॥

તે શાળામાં (હવિર્ધાનમ્) હોમ કરવાના પદાર્થો રાખવાનું
સ્થાન (આગ્નેશાલા) અગ્નિહોત્રનું સ્થાન, (પત્નીનામ્)
સ્ત્રીઓને (સદનમ્) રહેવાનું (સદઃ) સ્થાન અને (દેવા-
નામ્) પુરુષો અને વિદ્વાનોને બેસવા, મેળાપ કરવા અને
સભા માટે (સદઃ) સ્થાન તથા સ્નાન, ભોજન અને ધ્યાન
બગેરેને માટે પણ સિદ્ધ સિદ્ધ સ્થાન બનાવો. આવા પ્રકાર
ની (દેવિ) દિવ્ય કામના કરવા યોગ્ય (શાલે) બનાવેલી
શાળા (અસિ) સુખદાયક થાય છે.

ઓ૩મ્ અન્તરા ઘાઠ્ઠ પૃથિવીં ચ યદ્યચસ્તેન
શાલાં પ્રતિગૃહ્ણામિ ત હમામ્ । યદન્તરિક્ષં રજસો
વિમાનં તત્કૃણ્વેઽહમુદરં શેવધિભ્યઃ । તેન શાલાં
પ્રતિગૃહ્ણામિ તસ્મૈ । અથર્વં ૦ કાં ૯ । મૂં ૩ । મં ૧૫ ॥

શાળામાં (અન્તરા) બુદ્ધીબુદ્ધી (પૃથિવીમ્) શુદ્ધ
ભૂમિઓ અર્થાત્ ચારે તરફ શુદ્ધ સ્થાન હોવાં જોઈએ (ચ)
અને (હમામ્) જેમાં સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો હોય તેવી
પ્રકાશ સ્વરૂપ દિવ્ય ભગિની સમાન મજબુત શાળા બનાવવી

જોઈએ. (ચ) અને (યત્) જે (વ્યચ્ચ:) તેનો વ્યાપ્તિ એટલે વિસ્તાર. હે સ્ત્રી! (તે) તારે માટે છે, (તેન) તેથી સર્વ રીતે યુક્ત (હમામ્) આ (શાલામ્) શાળાને બનાવું છું; તું આમાં નિવાસ કર, અને હું પણ નિવાસને માટે આને (પ્રતિગૃહ્ણામિ) ગ્રહણ કરું છું. (યત્) આના મધ્યમાં (અન્તરિક્ષમ્) પુષ્કળ અવકાશ અને (રજસ:) તે ધરનો જ વિશેષ પરિમાણ યુક્ત લાંબો અને ઉપરનો લાગ ઉંચો (ઉદરમ્) અને અંદરનો વિસ્તારવાળો પ્રસાર હોવો જોઈએ. (યત્) તેને તથા (શેવ-ચિમ્બ) સુખ આપનારી અનેક કક્ષાઓ વડે સુશોભિત તે શાળાને (અહમ્) હું (કૃણ્વે) કરું છું. (તેન) ઉપર કહેલા સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત (શાલામ્) શાળાને (તસ્મૈ) ગૃહાશ્રમના સર્વ વ્યવહારો માટે (પ્રતિગૃહ્ણામિ) હું ગ્રહણ કરું છું.

ઓ૩મ્ ઝર્જસ્વતી પયસ્વતી પૃથિવ્યાં નિર્મિતા મિતા ।
વિશ્વાન્નં વિભ્રતી શાલે મા હિંસીઃ પ્રતિગૃહ્ણતઃ ॥ ૪ ॥
અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧ । સૂં ૩ । મં ૦ ૧૬ ॥

(શાલે) શાળા (ઝર્જસ્વતી) બહુ ગળ, આરોગ્ય અને પરાક્રમને વધારનારી તથા ધન ધાન્યથી પરિપૂર્ણ; (પય-સ્વતી) ગળ, દૂધ વગેરે રસોથી પૂર્ણ (પૃથિવ્યામ્) ભૂમિમાં (મિતા) પરિમાણયુક્ત (નિર્મિતા) નિર્મિત કરેલી (વિશ્વાન્નમ્) સંપૂર્ણ અન્ન વગેરે ઐશ્વર્યને (વિભ્રતી) ધારણ કરનારી (પ્રતિગૃહ્ણતઃ) ગ્રહણ કરનારાઓને રોગાદિથી (મા હિંસીઃ) પીડા ન કરે તેવી બનાવવી જોઈએ.

ઓરમ્ બ્રહ્મણા શાલાં નિમિતાં કૃતિર્નિમિતાં
મિતામ્ । ઇન્દ્રાગ્ની રક્ષતાં શાલામૃતૌ સોમ્યં સદઃ ॥૫॥
અથર્વં કાં ૯ । સૂં ૩ । મં ૧૯ ॥

(અમૃતૌ) સ્વરૂપથી નાશ રહિત (ઇન્દ્રાગ્ની) વાયુ અને
અગ્નિ (કૃતિર્નિમિતાં) ઉત્તમ વિદ્વાન્ શિષ્ટીઓએ (મિતામ્)
પ્રમાયુક્ત અર્થાત્ માપમાં જેવી જેઠાએ તેવી (મિતામ્)
બનાવેલી શાળાને અને (બ્રહ્મણા) ચારે વેદના બાણનાર
વિદ્વાનોએ સર્વ ઋતુઓમાં સુખ આપે તેવી (નિમિતામ્)
બનાવેલી (શાલામ્) શાળાને પ્રાપ્ત થઈ ત્યાં રહેવાવાળા સર્વની
(રક્ષતામ્) રક્ષા કરે અર્થાત્ ચારે તરફનો શુદ્ધ વાયુ શાળામાં
દાખલ થઈ અશુદ્ધ વાયુને બહાર કાઢતો રહે અને જેમાં ઘી
અને સુગંધીવાળા પદાર્થોનો હોમ કરવામાં આવે તે અગ્નિ
દુર્ગંધને બહાર કાઢી સુગંધને અંદર સ્થાપન કરે; જે (સોમ્યમ્)
ઐશ્વર્ય, આરોગ્ય સર્વદા સુખદાયક (સદઃ) રહેવાને માટે
ઉત્તમ ઘર હોય તે સારું અને નિવાસને માટે યોગ્ય છે.

ઓરમ્ યા દ્વિપક્ષા ચતુષ્પક્ષા ષટ્પક્ષા યા ત્રિમીયતે ।
અષ્ટાપક્ષાં દશપક્ષાં શાલાં માનસ્ય પત્નીમગ્નિર્ગર્ભે દ્વાશયે
॥ ૬ ॥ અથર્વં કાં ૯ । સૂં ૩ । મં ૨૧ ॥

હે મનુષ્યો ! (યા) જે દ્વિપક્ષા) બે પક્ષ અર્થાત્ મધ્યમાં
એક અને પૂર્વ પશ્ચિમમાં એકેક શાળાયુક્ત ઘર અથવા
(ચતુષ્પક્ષા) જેના પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં
એકેક શાળા અને આ શાળાઓની મધ્યમાં પાંચમી એક મોટી
શાળા અથવા (ષટ્પક્ષા) એક મધ્યમાં અને બે બે પૂર્વ,

પશ્ચિમ તથા એક એક ઉત્તર, દક્ષિણમાં શાળાઓ હોવી જોઈએ. (યા) જે આવી શાળા (નિમીયતે) બનાવવામાં આવે છે તે ઉત્તમ હોય છે અને તેમાં પણ જે (અષ્ટાપક્ષામ) ચારે તરફ જે જે શાળાઓ અને તેઓની મધ્યમાં એક નવમી શાળા હોય અથવા (વશાપક્ષામ) જેની વચ્ચે જે શાળા અને આબુખાબુ ચાર દિશાઓમાં બળે શાળા હોય તેવી (માનસ્ય) માપથી બનાવેલી (શાલામ) શાળાને જેમ (પત્નીમ) પત્નીને પ્રાપ્ત થઈને (અગ્નિઃ) અગ્નિમય આર્તવ અને વીર્ય (ગર્ભદ્વ) ગર્ભરૂપ થઈ (આશયે) ગર્ભાશયમાં રહે છે તેમ સર્વ શાળાઓના દરવાજા બળે હાથ પર સીધા અને અને બરાબર હોવા જોઈએ. તથા જેની ચારે તરફની શાળાઓનું પરિમાણ ત્રણ ત્રણ વાર હોય અને મધ્યની શાળાઓનું છ છ વારના પરિમાણથી ઓછું ન હોય અને ચાર ચાર વાર ચારે દિશામાં આવેલી શાળાઓનું પરિમાણ અથવા મધ્યની શાળાઓને દસ વારથી અધિક વિસ્તાર ન હોય તેવી શાળામાં ગૃહસ્થોએ રહેવું જોઈએ. જે તે સભાનું સ્થાન હોય તો બહારના દરવાજામાં ચારે તરફ બારણા અને મધ્યમાં થાંભલાઓ બનાવી ચારે બાજુએ પુલ્કું બનાવવું જોઈએ કે જેનાં બારણાં ઉઘાડવાથી ચારે તરફનો પવન તેમાં આવે તેમજ સર્વ દ્વરોની બાજુએ વાયુ આવવા માટે અવકાશ તથા ક્ષણવૃક્ષનાં અને પુષ્પવૃક્ષનાં કુંડાં હોવાં જોઈએ; અને તેજ ઘર રહેવા માટે યોગ્ય છે.

ઓ૩મ્ પ્રતીચીં ત્વા પ્રતીચીનઃ શાલે પ્રૈમ્યર્હિસતીમ્ ।
 અગ્નિર્હાન્તરાપશ્ચર્તસ્ય પ્રથમા દ્વાઃ ॥ ૭ ॥ અથર્વં કાં૦
 ૧ । સૂં ૩ । મં૦ ૨૨ ॥

જે (શાલે) શાળાગૃહ (પ્રતીચીનઃ) પૂર્વાભિમુખ તથા જે ઘર (પ્રતીચીમ્) પશ્ચિમ તરફના દ્વારવાળું (અદ્વિસતીમ્) હિંસા વગેરે દોષથી રહિત હોય, પશ્ચિમ દ્વારના સન્મુખ પૂર્વનું દ્વાર જેમાં (દ્વિ) નિશ્ચય કરી (અન્ત) વચમાં (અગ્નિ) અગ્નિનું સ્થાન (ચ) અને (આપઃ) જળનું સ્થાન (ઋતસ્ય) સત્ય વસ્તુનું ચિંતન કરવા માટે એક સ્થાન અને (પ્રથમા) પ્રથમ (દ્વાઃ) દરવાજા છે (ત્વા) તે શાળાને (ત્રૈમિ) યોગ્ય પ્રકારે હું પ્રાપ્ત થાઉં છું.

ઓરમ્ મા નઃ પાશં પ્રતિ મુચો ગુરુર્મારો લઘુર્ભવ ।
વધૂમિવ ત્વા શાલે યત્રકામૈ ભરામસિ ॥ ૮ ॥ અથર્વઃ
કાં ૧ । સૂ ૩ । મં ૨૪ ॥

હે કારીગર લોકો ! જેમ (નઃ) અમારી (શાલે) શાળા અર્થાત્ ઘર (પાશમ્) બાંધનને (મા પ્રતિમુચઃ) કદી ન છોડે અર્થાત્ સર્વદા મજબુત રહે, જેમાં (ગુરુર્માર.) મોટો ભાર (લઘુર્ભવ) નાનો થાય એવી શાળાઓ બનાવો; (ત્વા) તે શાળાને (યત્ર, કામમ્) જ્યાં જેવી ઇચ્છા હોય ત્યાં તેવી રીતે અમે લોકો (વધૂમિવ) સ્ત્રીની સમાન (ભરામસિ) સ્વીકારીએ છીએ તેમ તમે પણ તેનું અહુણ કરો.

આ પ્રમાણે જ્યારે ઘર બનીને તૈયાર થાય ત્યારે તેમાં પ્રવેશ કરતી વખતે શું શું વિધિ કરવો જોઈએ, તે નીચે લખ્યા પ્રમાણે જાણવો.

અથ ત્રિધિઃ—જ્યારે ઘર બનીને તૈયાર થાય તે વખતે તેને સારી રીતે સાફ કરાવી ચારે દિશાઓના બહારના

ઠરવાળઓમાં ચાર વેદી અને ઘરની મધ્ય ભાગમાં એક વેદી અથવા વેદીની સમાન તાંબાનો ચણકુંડ બનાવી લેવો કે જેથી સઘળે ઠેકાણે એક ચણકુંડથીજ કામ થાય. પછી સર્વ પ્રકારની સામગ્રી અર્થાત્ આગળ લખ્યા પ્રમાણે સમિધા, ઘી ચોખા, મિષ્ટાન્ન, સુગંધ અનુ પુષ્ટિકારક દ્રવ્યોને લઈ તેને સાફ કરી એકાદ દિન પહેલેથીજ રાખી મૂકવાં અને જ્યારે ગૃહ-પતિનું મન પ્રસન્ન હોય તેવા શુભ દિવસમાં ગૃહપ્રતિષ્ઠા કરવી. તેમાં ધર્માત્મા અને વિદ્વાન્ ઋત્વિક-હોતા, અધ્વર્યુ અને ઋક્ષાનું વરણ કરવું અર્થાત્ તેમને બોલાવવા. હોતાનું આસન પશ્ચિમ દિશા લણી હોવું જોઈએ અને તેના પર તે પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસે. અધ્વર્યુનું આસન ઉત્તરના ભાગમાં અને તે અધ્વર્યુ તે પર દક્ષિણાભિમુખ બેસે, ઉદ્ગાતાનું આસન પૂર્વ દિશામાં અને તે પર પશ્ચિમાભિમુખ બેસે. અને ઋક્ષા દક્ષિણ તરફ ઉત્તમ આસન પાથરી ઉત્તરાભિમુખ બેસે. આ પ્રમાણે ચારે આસનો ઉપર ચારે પુરુષોને બેસાડી ગૃહપતિએ સર્વત્ર પશ્ચિમ દિશામાં આસન પાથરી પૂર્વાભિમુખ બેસવું તેવી જ રીતે ઘરની મધ્યમાં આવેલી વેદીની ચારે તરફ બીજાં આસનો પથરાવી રાખવાં અને પછી નિષ્કમ્યદ્વાર એટલે જે દ્વાર લણી મુખ્ય કરી ઘરમાંથી આવળ થતી હોય તે દ્વારની સમીપ ઋક્ષા સહિત ગૃહપતિએ બહાર રહી ઓંઠ્ઠમ્ અચ્યુતાય મૌમાય સ્વાહા ॥ આ મંત્ર વડે એક આહુતિ ચાપી જેમાં ધ્વજ લગાડેલી હોય તેવાં સ્તંભને ઉભો કરવો અને ઘરની ઉપર ચારે ખુણામાં ચાર

ધ્વજ લગાડાવવી. કાર્યકર્તા તથા ગૃહપતિ સ્તંભને ઉભો કરી તેના મૂળમાં જલસેચન કરે જેથી તે મજબુત રહે. દ્વારની સન્મુખ બહાર જઈ નીચેના ચાર મંત્રો વડે લિખ્ત લિખ્ત દિશાઓમાં જલસેચન કરે.

ઓ૩મ્ इमामुच्छ्रयामि भुवनस्य नाभिं वसोद्धारां
प्रतरणीं वसूनाम् । इहैव ध्रुवां निमिनोमि शालां क्षेमे
तिष्ठतु घृतमुच्छ्रयमाणा ॥ १ ॥

આ મંત્રથી પૂર્વદ્વારની સામે જલ છાંટવું.

ઓ૩મ્ अश्वावती गोमती सूनुतावत्युच्छ्रयस्व महते
सौभगाय । आ त्वा शिशुराक्रन्दन्त्वा गावो धेनवो
वाश्यमानाः ॥ २ ॥

આથી દક્ષિણદ્વાર તરફ.

ઓ૩મ્ त्वा कुमारस्तरुण आ वत्सो जगदैः सह ।
आ त्वा परिस्रुतः कुम्भ आदधनः कलशैरुप क्षेमस्य पत्नी
नृहती सुवासः रयि नो धेहि सुभगे सुवीर्यम् ॥ ३ ॥

આથી પશ્ચિમદ્વાર તરફ.

ઓ૩મ્ अश्ववद्गोमदूर्जस्वत्पर्णं वनस्पतेरिव ।
अभि नः पूर्यतां रयिरिदमनुश्रेयो वसानः ॥ ४ ॥

આ મંત્રથી ઉત્તર દ્વાર સન્મુખ જળ છાંટી પછી બધા દરવાજાઓ ઉપર પુષ્પ અને પાંદડાં તથા કદલી સ્તંભ અથવા કદલી પત્ર પણ દરવાજાની શોભાને માટે લટકાવવાં, પછી ગૃહપતિએ નીચલું વાક્ય બોલવું બ્રહ્મન્ પ્રવિશામીતિ । હે બ્રહ્મન્ ! હું પ્રવેશ કરું છું. બ્રહ્માએ વરં મવાન્ પ્રવિશતુ । ભદ્ર ! ખુશીથી પ્રવેશ કરો. આવો પ્રત્યુત્તર આપવો, પછી ગૃહપતિએ બ્રહ્માની અનુમતિ લઈ નીચેનું વાક્ય બોલી ઘરની અંદર પ્રવેશ કરવો.

ઓ૩મ્ ઋચં પ્રપચે શિવં પ્રપચે ત્યાર પછી જે ધી ગરમ કરી ગાળી તથા સુગન્ધી દ્રવ્યો મેળવીને રાખેલું હોય તેને એક સારા પાત્રમાં કાઢી જે દ્વારમાંથી પહેલાં પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો હોય તે દ્વારમાં પ્રવેશ કરી, આગળ લખ્યા પ્રમાણે અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન, જલપ્રોક્ષણ અને આયમન કરી ધીનીજ આધારાવાજ્ય લાગાહુતિઓ અને ચાર વ્યાહુતિ આહુતિ તથા એક સ્વિષ્ટકૃત આજ્યાહુતિ આપવી અર્થાત્ સર્વ દિશાઓના દ્વારમાં આવેલી વેદીઓમાં અગ્ન્યાધાનથી લઈ સ્વિષ્ટકૃત આહુતિ સુધી વિધિ કરવો. ત્યાર બાદ પૂર્વ દિશાના દ્વારમાં આવેલા યજ્ઞકુંડમાં નિમ્નલિખિત મંત્ર વડે ધીની બે આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ પ્રાચ્યા દિશઃ શાન્તાયા નમોઃ મહિમ્ને સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાશેભ્યઃ સ્વાહા ॥

તેવીજ રીતે નિમ્નલિખિત બે મંત્રો વડે દક્ષિણ દ્વારની વેદિમાં અનુક્રમથી બે આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ દક્ષિણાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

નીચેના બે મંત્રો વડે બે આહુતિઓ પશ્ચિમ દિશાના
દ્વાર પાસેના યજ્ઞકુંડમાં આપવી.

ઓ૩મ્ પ્રતીચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

નિમ્ન મંત્રો વડે ઉત્તર દિશાની વેદીમાં બે આજ્યા-
હુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ ઉદીચ્યા દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

પછી શાલાના મધ્ય ભાગની વેદીની સમીપ જઈ સર્વેએ
પોતપોતાની કહેલી દિશાઓમાં બેસી, નીચે લખેલા છ
મંત્રો વડે અનુક્રમે છ આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ ધ્રુવાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

ઓ૩મ્ ઝર્ધ્વાયા દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

ઓ૩મ્ દિશો દિશઃ શાલાયા નમો મહિમ્ને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ દેવેભ્યઃ સ્વાહોભ્યઃ સ્વાહા ॥

આટલું થયા પછી પૂર્વ દિશાના ઘરની વેદિમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી વેદીના દક્ષિણ ભાગમાં અક્ષાતું આસન, તથા હોતા વગેરેનાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આસનો પથરાવી, તેજ વેદીના ઉત્તર ભાગમાં એક કળશ સ્થાપન કરી સ્થાલીપાક બનાવી એક બાબુએ રાખવો. નિષ્કમ્યદ્વારની સમીપ થોડી વાર થોભી અક્ષાદિ સહિત ગૃહપતિએ મધ્ય શાલામાં પ્રવેશ કરી અક્ષા વગેરેને તેમના નિયત કરેલા આસન ઉપર બેસાડી પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસી, જે ધીમે ગરમ કરી ગાળી કસ્તુરી વગેરે નાખી તૈયાર કર્યું હોય તેને એક પાત્રમાં લઈ સર્વની સામે એક એક પાત્ર ભરી રાખવું અને જુવા વડે, નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો બોલી ચાર આજ્યાહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ વાસ્તૌષ્પતે પ્રતિ જાનીહસ્માન્ત્સ્વાવેશો
અનમીવો મંવા નઃ । યત્વેમંદે પ્રતિ તન્નો જુષસ્વ શન્નો
ભવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ વાસ્તૌષ્પતે પ્રતરંણો ન ણધિ ગયસ્ફાનો
ગોમિરૈર્ષેભિરિન્દો । અજરાસસ્તે સુરુયે સ્યામ પિતેવં
પુત્રાન્ પ્રતિ નો જુષસ્વ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ વાસ્તૌષ્પતે શુગયાં સંસદાં તે સક્ષીમહિ
રુગ્વયાં ગાતુમત્યાં । પ્રાહિ ક્ષેમં હૃત યાંમે વરં નો યુયં
પાત સ્વસ્તિભિઃ સદા નઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ઋં મં ૭ ।
સૂં ૫૪ ॥

ઓ૩મ્ અગ્નીવૃહા વાસ્તોષ્પતે વિશ્વાં રૂપાણ્યાવિજ્ઞન ।
સત્વાં મુચેવ ણ્વિ નઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥ ઋ૦ મં૦ ૭ ।
સૂ૦ ૫૫ । મં૦ ૧ ॥

પછી જે સ્થાલીપાઠ, અર્થાત્ બાત બનાવ્યો હોય તેને
કોઈ કાંસાના પાત્રમાં કાઢી તે પર યથાયોગ્ય ઘી રેડી
પોતપોતાની સામુ મૂકવું અને તેમાંથી સર્વેએ થોડું થોડું
લઈ નિમ્નલિખિત છ મંત્રો વડે છ આહુતિઓ આપવી.

ઓ૩મ્ અગ્નિમિન્દ્રં વૃહસ્પતિં વિશ્વાંશ્ચ દેવાનુપહયે ।
સરસ્વતીશ્ચ વાજીશ્ચ વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ઓ૩મ્ સર્પદેવજનાન્તસર્વાન્દિમવન્તં મુદર્શનમ્ ।
વૈશ્વંશ્ચ રુદ્રાનાદિત્યાનીશાનં જગદૈઃ સહ । ઇતાન્તસર્વાન્
પ્રપચ્ચેહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ઓ૩મ્ પૂર્વાહ્નમપરાહ્નં ચોમૌ માધ્યન્દિના સહ ।
પ્રદોષમર્ધરાત્રં ચ વ્યુષ્ઠાં દેવીં મહાપથામ્ । ઇતાન્ સર્વાન્
પ્રપચ્ચેહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ઓ૩મ્ કર્તારશ્ચ વિકર્તારં વિશ્વકર્માણમોષધીશ્ચ
વનસ્પતીન્ । ઇતાન્તસર્વાન્ પ્રપચ્ચેહં વાસ્તુ મે દત્તવાજિનઃ
સ્વાહા ॥ ૪ ॥

ઓરમ્ ધાતારં ચ વિધાતારં નિધીનાં ચ પતિં
સહ । एतान् सर्वान् प्रपद्येहं वास्तु मे दत्तवाजिनः
સ્વાહા ॥ ૫ ॥

ઓરમ્ સ્યોનશ્ચિવમિદં વાસ્તુ દત્તં બ્રહ્મપ્રજાપતી ॥
સર્વાશ્ચ દેવતાશ્ચ સ્વાહા ॥ ૬ ॥

પછી કાંસાના પાત્રમાં ઉડુંબર, પલાશ, (ખાખરો) અને
ઉમરડાનાં પાંદડાં, શાદલ, (નવતૃણ) ગાયત્રી છાણ, દહીં,
મધ, ઘી, કુશ અને જળ આ સર્વ વસ્તુઓ લઈ તેને
મેળવી નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો વડે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ
અને ઉત્તર આ ચારે દિશાઓના દ્વાર સમીપ નાખવા
અને જળતું સેચન પણ કરવું.

ઓરમ્ શ્રીશ્ચ ત્વા યજ્ઞશ્ચ પૂર્વે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ।
ઓરમ્ યજ્ઞશ્ચ ત્વા દક્ષિણા ચ દક્ષિણે સંધૌ
ગોપાયેતામ્ ।

ઓરમ્ અન્નશ્ચ ત્વા બ્રાહ્મણશ્ચ પશ્ચિમે સંધૌ
ગોપાયેતામ્ ।

ઓરમ્ ઝર્કં ચ ત્વા સૂનૃતા ચોત્તરે સંધૌ ગોપાયેતામ્ ॥

પછી નિમ્નલિખિત ચાર મંત્રો વડે ચાર દિશાઓમાં
પરમાત્માનું ઉપસ્થાન કરવું.

ओ३म् केता च मा सुकेता च पुरस्ताद्
गोपायेतामित्यग्निर्वै केताऽदित्यः सुकेता तौ प्रपद्ये
ताभ्यां नमोऽस्तु तौ मा पुरस्ताद् गोपायेताम् ॥ १ ॥

उक्त मंत्रं प्रथमं पूर्व दिशां परमात्मानुं उपस्थान करी
दक्षिण द्वारनी सन्मुख दक्षिणालिमुखं यथ-

ओ३म् दक्षिणतो गोपायमानं च मा रक्षमाणा च
दक्षिणतो गोपायेतामित्यहर्वै गोपायमानश्चात्री रक्षमाणा
ते प्रपद्ये ताभ्यां नमोऽस्तु ते मा दक्षिणतो गोपायेताम्
॥ २ ॥

उक्त मंत्रं प्रथमं परमात्मानुं उपस्थान करी पश्चिम द्वारनी
सन्मुख पश्चिमालिमुखं यथ-

ओ३म् दीदिविश्च मा जागृविश्च पश्चाद् गोपाये-
तामित्यन्नं वै दीदिवः प्राणो जागृविस्तौ प्रपद्ये ताभ्यां
नमोऽस्तु तौ मा पश्चाद् गोपायेताम् ॥ ३ ॥

उक्त मंत्रं प्रथमं सर्व रक्षक परमात्मानुं उपस्थान करी
उत्तर दिशाना द्वारनी सन्मुख उत्तरालिमुखं यथ-निम्न
मंत्रं प्रथमं सर्वाधिष्ठाता परमात्मानुं उपस्थान करवुं.

ओ३म् अस्वप्नश्च मानवद्राणश्चोत्तरतो गोपायेतामिति
चन्द्रमा वा अस्वप्नो वायुरननद्राणस्तौ प्रपद्ये ताभ्यां

નમોઽસ્તુ તૌ મોક્ષરતૌ ગોપાયેતામિતિ ॥ ધર્મસ્થૂનારાજ
 ૨ શ્રીદુર્યામહોરાત્રે દ્વારફલકે દ્વન્દ્વસ્ય ગૃહાવસુપતો
 વરુચિનસ્તાનહં પ્રપદ્યે સહ પ્રજયા પથુભિસ્સહ યન્મે
 કિચ્ચિદસ્ત્યુપહૃતઃ સર્વગણાઃ સત્વાયઃ સાધુસંમતસ્તાં
 ત્વા ક્ષાણે અરિષ્ટા ધીરા ગૃહા નઃ સન્તુ સર્વતઃ ॥ ૪ ॥

પછી સુપાત્ર, વેદ જાણવાવાળા, અને ધાર્મિક હોતા
 વગેરે તથા જે ગુણ કર્મ અને સ્વભાવથી બ્રાહ્મણ હોય
 તેઓને તેમની પત્ની સહિત, તથા ઇષ્ટમિત્ર અને સંખં-
 ધીઓને ઉત્તમ ભોજન કરાવી તેમને। યથાયોગ્ય સત્કાર
 કરી દક્ષિણા આપવી અને પુરુષોને તથા સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન-
 તાપૂર્વક વિદાય કરવાં; તેઓએ જતી વખતે ગૃહપતિ અને
 ગૃહપત્ની ઇત્યાદિને નિમ્નલિખિત વાક્ય વડે આશીર્વાદ
 આપી પોતપોતાને ઘેર જવું.

ઓ૩મ્ સર્વે ભવન્તોઽન્નાનન્દિતાઃ સદા મૂયાસુઃ ॥

તમે સર્વ હંમેશાં આનંદિત રહો, એવી અમારી
 આશિષ છે.

આ પ્રમાણે વાડી વગેરેની પણ પ્રતિષ્ઠા કરવી. આમાં
 વિશેષ એટલું જ છે કે જે તરફનો વાયુ વાડી અથવા
 બગીચામાં આવતો હોય તે તરફ હોમ કરવો કે જેથી

વૃક્ષ વિગેરે સુગન્ધિત થાય અને જો તે બગીચામાં કોઈ
ધર વગેરે બનાવેલું હોય તો તેની પણ શાલાની સમાન
પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ.

આવી રીતે ગૃહાદિની રચના કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં
પોતપોતાના વર્ણાનુસાર જે જે કૃતવ્યકર્મ હોય તેને
બરાબર કરવાં.

इति शाकादिसंस्कारविधिः ॥

અથ બ્રાહ્મણસ્વરૂપલક્ષણમ્ ॥

હવે બ્રાહ્મણનાં સ્વરૂપ, લક્ષણ અને કર્તાવ્ય, વિષે લખીશું.

અધ્યાપનમધ્યયનં યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિગ્રહશ્ચૈવ બ્રાહ્મણાનામકલ્પયત્ ॥ ૧ ॥ મનુ० ॥

સમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાન્તિરાર્જવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્ષ્ણં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજામ્ ॥ ૨ ॥

ગીતા ૦ ॥

અર્થ—પૂર્ણ વિદ્યાભ્યાસ કરવો—(૧) કપટનો ત્યાગ કરી પ્રીતિપૂર્વક, પુરુષે, પુરુષોને અને સ્ત્રીએ, સ્ત્રીઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો. (૨) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા, (૩) અને કરાવવા, (૪) વિદ્યા અથવા સુવર્ણ ઇત્યાદિનું દાન સુપાત્રોને આપવું, (૫) અને ન્યાયથી ધનોપાર્જન કરનારા ગૃહસ્થો પાસેથી દાન લેવું, (૬) આ છ કર્મો બ્રાહ્મણનાં છે. આ છ કર્મોમાં પહેલાં ત્રણ કર્મો લણવું, યજ્ઞ કરવો, અને દાન દેવું આ * ધર્મ તરીકે

* ધર્મ એટલે ન્યાયાચરણ, પક્ષપાત છોડીને વર્તવું તેને ન્યાય કહે છે અને પક્ષપાત છોડવો એટલે સર્વદા અહિંસા આદિ નિર્વૈરતા અને સત્યમાણ્ય, આદિમાં સ્થિર રહી હિંસા, દ્વેષાદિ અને મિથ્યા ભાષણ, વગેરેનો ત્યાગ કરવામાંજ સર્વ મનુષ્યોનો ધર્મ છે. જે જે ધર્મનાં લક્ષણ વર્ણ, કર્મોમાં જુદાં જુદાં આપ્યાં છે, તેથીજ ચાર વર્ણ પૃથક્ પૃથક્ ગણવામાં આવે છે.

ભણ્યાં, અને ખાડીનાં, ભણ્યાવડું, યજ્ઞ કરાવવો, અને દાન લેવું આ ત્રણ કર્મો જીવિકા માટે છે. પણ શ્રી મનુ મહારાજ તો એમ કહે છે કે xપ્રતિગ્રહઃપ્રત્યવરઃ ॥ મનુ० ॥ દાન લેવું એ હલકું કર્મ છે. કિંતુ યજ્ઞ કરાવીને અને ભણાવીને પોતાની આજીવિકા ચલાવવી ઉત્તમ છે.

(શ્રમઃ) મનને અધર્મમાં ન જવા દેવું પ્રત્યુત અધર્મ કરવાની ઈચ્છા પણ મનમાં ન કરવી. (દમઃ) શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોને અધર્માચરણથી સર્વદા દૂર રાખ્યાં ને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરવી (તપઃ) બ્રહ્મચર્ય વિદ્યા અને યોગાભ્યાસની સિદ્ધિને માટે શીતોષ્ણ, નિન્દા, સ્તુતિ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, માનાપમાન વગેરે દ્રવ્યનું સહન કરવું, (શૌચમ્) રાગ, દ્વેષ અને મોહ વગેરેથી મન અને આત્માને તથા જળ વગેરેથી શરીરને પવિત્ર રાખવાં. (શાન્તિઃ) ક્ષમા એટલે કોઈ નિન્દા ઇત્યાદિથી પીડા કરે તો પણ તેના ઉપર કૃપાલુ થઈ ક્રોધ ન કરવો. (આર્જવમ્) નિરભિમાન થઈ દંભ, આત્મસ્ત્રીલાધા, અર્થાત્ પોતાના મુખથી પોતાની પ્રશંસા ન કરવી, નમ્રતા, સરલતા અને પવિત્રતા રાખવી, (જ્ઞાનમ્) સર્વ શાસ્ત્રોને સારી રીતે ભણી તેનું મનન કરી તેના શબ્દાર્થ સમ્બન્ધને યથાવત્ જાણી ભણાવવામાં પૂર્ણ સામર્થ્ય મેળવવા પરિશ્રમ કરવો, (વિજ્ઞાનમ્) પૃથ્વીથી લઈ પરમેશ્વર પર્યન્ત પદાર્થોને સારી રીતે જાણી ક્રિયા

xપ્રતિગ્રહાઘાજનાદ્વા તથૈવાધ્યાપનાદપિ ।

પ્રતિગ્રહઃ પ્રત્યવરઃ પ્રેત્ય વિપ્રસ્ય ગર્હિતઃ ॥

મનુ० અ૦ ૧૦ શ્લો० ૧૦૯

કુશલતા તથા યોગાભ્યાસ વડે સાક્ષાત્કાર કરી યથાવત્ ઉપકાર કરવો અને જીભાઓને તેમ કરવા પ્રેરણા કરવી. (આસ્તિક્યમ્) પરમેશ્વર, વેદ, ધર્મ, પરલોક, પરજન્મ, કર્મફલ અને મુક્તિ માનવાં; આ નવ શુશ્રુકર્મનો ધર્મમાં અન્તર્ભાવ છે. આવા ઉત્તમ શુશ્રુ કર્મ અને ઉત્તમ સ્વભાવ જેનામાં હોય તે પ્રાણશ્રુ અથવા પ્રાણશ્રી છે. વિવાહ પશુ તેવાંજ શુશ્રુ કર્મ સ્વભાવ જેની સાથે મળતાં આવતાં હોય તેમની સાથે કરવો જોઈએ. મનુષ્ય માત્રે જેનામાં ઉપર કહેલા શુશ્રુકર્મ અને સ્વભાવ હોય તેને જ પ્રાણશ્રુ વર્ણનો અધિકાર આપવો જોઈએ. ૨

અથ ક્ષત્રિયસ્વરૂપલક્ષણમ્ ॥

પ્રજાનાં રક્ષણં દાનમિષ્ટ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વિષયેષ્વપ્રસક્તિશ્ચ ક્ષત્રિયસ્ય સમાસતઃ ॥૧॥ મનુ० ॥

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દક્ષિયં યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥૨॥ ગીતા૦॥

અર્થ—દીર્ઘકાલપર્યન્ત પ્રદક્ષઅર્થ પાળી (અધ્યયનમ્) સાંગોપાંગ બેદાદિ શાસ્ત્રોને યથાવત્ ભણવા (રૂઝ્યા) અગ્નિ-હોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા (દાનમ્) સુપાત્રોનો વિદ્યા સુવર્ણ આદિ અને પ્રજાને અભયદાન અપવું (પ્રજાનાં રક્ષણમ્) પ્રજાઓની સર્વ પ્રકારથી સર્વદા યથાવત્ રક્ષા કરવી; અટલાં કર્મ ક્ષત્રિયોનાં ધર્મ લક્ષણો ભણવાં; અને અસ્ત્રવિદ્યા શીખવવી, ન્યાયાલય અને સેનામાં રહી પોતાની આજીવિકા કરવી એ ક્ષત્રિયનું કર્મ ભણવું. (વિષયેષ્વપ્રસક્તિઃ) વિષયોમાં આસક્ત ન થઈ સદા જિતેન્દ્રિય રહેવું લોભ, વ્યભિચાર અને મદ્યપાન વગેરેના ક્રંદથી તથા દુર્વ્યસનોથી દૂર રહેવું, વિનય, સુશીલતા અને શુભ કર્મમાં સર્વદા પ્રવૃત્ત થવું (શૌર્યમ્) સંગ્રામ, મૃત્યુ અને શસ્ત્ર પ્રહાર આદિથી ન ડરવું (તેજઃ) પ્રગલ્ભ અને ઉત્તમ પ્રતાપી થઈ કોઈની પણ સામે ભીરુ અથવા દીન ન થવું. (ધૃતિઃ) આહિ ગમે તંટલી આપત, વિપત્ત, કલેશ અથવા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તથાપિ દ્વૈર્ય રાખવું અને કદિ ન

ગભરાવું, (વાક્યમ્) સંશ્રામ, વાગ્યુદ્ધ દ્વિતત્વ (દ્વિતપણું), ન્યાય અને વિચાર વગેરેમાં અતિચતુરતા અને બુદ્ધિમત્તા રાખવી, (યુદ્ધેચાપ્યપલ્લયનમ્) તથા યુદ્ધમાં સર્વદા તૈયાર રહેવું. યુદ્ધથી ગભરાઈ શત્રુના વશમાં કદિ ન થવું. (દાનમ્) સુપાત્રોને વિદ્યા સુવર્ણ વગેરે અને પ્રજાને અભય દાન આપવું. (ઈશ્વરભાવઃ) જેમ પરમેશ્વર સર્વની ઉપર દયા કરી પિતાની પેઠે વર્તી, પક્ષપાત છોડી, ધર્મ અને અ-ધર્મ કરનારાઓને યથાયોગ્ય સુખ દુઃખરૂપ ફક્ત આપે છે અને પોતાના સર્વજ્ઞતા આદિ ગુણો વડે સર્વનો અંતર્યામી થઈ સર્વનાં સારાં નઠારાં કર્મ યથાવત્ જીવે છે, તેમ પ્રજાની સાથે વર્તી શુભ દ્વિત વગેરે મોટા પ્રજા તથા અન્ય રાજપુરુષોનાં સારાં અને નઠારાં કર્મો સારી રીતે જાણવાં, રાત્રિ દિવસ ન્યાય કરવો, પ્રજાને યથાવત્ સુખ આપવું, શ્રેષ્ઠોને માન અને દુષ્ટોને દંડ દેવામાં સદા પ્રવૃત્ત રહેવું અને પોતે શરીરે સર્વ રીતે રોગ રહિત થઈ બલિષ્ઠ, દૃઢ, તેજસ્વી અને દીર્ઘાયુ બની પોતાના આત્માને ન્યાયમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત રાખવામાં પોતાનું જીવન સાર્થક સમજવું ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણકર્મનો યોગ જેમાં હોય તેને ક્ષત્રિય અને ક્ષત્રિયા જાણવી. એનો ત્રિવાહ પણ તેવાજ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવ જેનામાં હોય તેની સાથે થવો જોઈએ. જેમ બ્રાહ્મણ પુરુષોને અને બ્રાહ્મણી સ્ત્રીઓને જાણાવે તેમ રાજા પુરુષોનો અને રાણી સ્ત્રીઓનો ન્યાય તથા ઉન્નતિ સર્વદા કર્યા કરે. જે ક્ષત્રિય, રાજા ન હોય તેણે રાજ્યમાં જ યથાધિકાર પદવી મેળવવી.

અથ વૈશ્યસ્વરૂપલક્ષણમ્ ॥

પશૂનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વણિકપથં કુસીદં ચ વૈશ્યસ્ય કૃષિમેવ ચ ॥૧॥ મનુ०॥

અર્થ : (અધ્યયનમ્) વેદાદિશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું (દ્વિજ્યા) અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞો કરવા અને (દાનમ્) અન્ન વગેરેનું દાન આપવું, આ ત્રણ વૈશ્ય ધર્મનાં લક્ષણ બાણવાં અને (પશૂનાં રક્ષણમ્) ગાય વગેરે પશુઓનું પાલન કરવું (વણિકપથમ્) ભિન્નભિન્ન દેશોની ભાષા, હિસાબ, ભૂગર્ભવિદ્યા, ભૂમિ, બીજ વગેરેના ગુણ બાણવા અને સર્વ પદાર્થના ભાવાભાવનું ધ્યાન રાખવું, (કુસીદમ્) વ્યાજ લેવું, (કૃષિમેવ ચ) તથા ખેતીની વિદ્યા બાણી અન્ન વગેરેની રક્ષા કરવી. ખાતર અને ભૂમિની પરીક્ષા, હાથ જોડવા તથા બી વાવવાં વગેરેનું સારી પેઠે જ્ઞાન રાખવું. આ ચાર કર્મ વૈશ્યની જીવિકા માટે છે. ઉક્ત ગુણકર્મ જેનામાં હોય તે વૈશ્ય અને વૈશ્યા છે. અને વિવાહ તેવા જ કોઇ ગુણકર્મ ધરાવનાર સાથે જ થવો જોઇએ.

---

૧ સેંકડે સવા રૂપિયાથી અધિક અને ૪ આનાથી ઓછું વ્યાજ ન લેવું અને ન આપવું. વ્યાજ લેતાં જ્યારે ખમણું ધન થાય ત્યારે પછી ખદામ પણ ન લેવી. જેટલું ઓછું વ્યાજ લેવામાં આવશે તેટલુંજ ધન વધશે અને કદિ પણ ધનનો નાશ, અને કુળમાં કુસંતાનની ઉત્પત્તિ નહિ થાય.

અંથ શૂદ્રસ્વરૂપલક્ષણમ્ ॥

एकमेव हि शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।

एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ १ ॥ मनु० ॥

(પ્રભુઃ) પરમેશ્વરે (શૂદ્રસ્ય) વિદ્યાહીન એટલે જેને ભણાવવાથી પણ વિદ્યા ન આવડે તેવા શરીરથી પુષ્ટ, સેવામાં કુશળ શૂદ્રને માટે (એતેષામેવ વર્ણાનામ્) પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય, આ ત્રણે વર્ણોની, (અનસૂયયા) અદેખાઈને ત્યાગ કરી, (શુશ્રૂષામ્) પ્રીતિથી સેવા કરવી (પ્રકમેવ કર્મ તુ) આ એક જ કર્મ (સમાદિશત્) કરવાની આજ્ઞા આપી છે. આ મૂર્ખત્વાદિ ગુણ અને સેવા વગેરે કર્મ જે વ્યક્તિમાં હોય તેને શૂદ્ર અથવા શૂદ્રા બાણુવાં અને આવાં સ્ત્રી-પુરુષોનો તેવાં જ ગુણકર્મ ધરાવનાર સાથે વિવાહ થવો જોઈએ. તેમને અધિકાર પણ તેવો જ આપવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવના યોગથી વર્ણવ્યવસ્થા જ્યાં હોય છે તે કુલ, દેશ અને મનુષ્ય સમુદાયની ઘણી ઉન્નતિ થાય છે.

હવે પ્રાક્ષણાદિ વર્ણવાળા મનુષ્યો પોતપોતાના કર્મોમાં નિમ્નલિખિત રીતિથી વર્તે.

वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।

तद्वि कुर्वन् यथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १ ॥

પ્રાક્ષણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યાદિ દ્વિજેએ પોતપોતાના વેદોક્ત કર્મો, આલસ્ય છોડીને નિત્ય કરવાં; કારણ કે

કર્મેને પોતાના સામર્થ્યાનુસાર કરવાવાળો મુક્તિ પર્યન્તના પદાર્થોને પામે છે.

નેહેતાર્થાન્ પ્રસંગેન ન વિરુદ્ધેન કર્મણા ।

ન વિદ્યમાનેષ્વર્યેષુ નાર્ત્યામપિ યતસ્તતઃ ॥ ૨ ॥ મનુ० ॥

ગૃહસ્થે કદી પણ દુષ્ટતાના પ્રસંગથી, ધર્મવિરુદ્ધ કર્મથી અને વિદ્યમાન પદાર્થ હોવા છતાં તેને ગુપ્ત રાખી, કપટ કરીને અને ગમે એટલું દુઃખ આવી પડે તો પણ અધર્મથી અથવા ખીન્ન કોઈ એવા કુમાર્ગથી દ્રવ્યોને સંચય કદી પણ ન કરવો.

ઈન્દ્રિયાર્થેષુ સર્વેષુ ન પ્રસજ્યેત કામતઃ ।

અતિપ્રસક્તિ ચૈતેષાં મનસા સન્નિવર્તયેત્ ॥ ૩ ॥

ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં કામથી કદી ન ફસાવું અને વિષયોની અત્યંત આસક્તિથી મનને દૂર રાખવું.

સર્વાન્ પરિત્યજેદર્થાન્ સ્વાધ્યાયસ્ય વિરોધિનઃ ।

યથા તથાઽધ્યાપયંસ્તુ સાહસ્ય કૃતકૃત્યતા ॥ ૪ ॥

મનુ० ॥

જે પ્રસંગો સ્વાધ્યાયના વિરોધી હોય તે સઘળાને છોડી દેવા અને ગમે તે પ્રકારથી વિદ્યા લણાવવી. એજ ગૃહસ્થને માટે કૃતકૃત્યતા છે.

બુદ્ધિર્વદિકરાણ્યાથુ ધન્યાનિ ચ હિતાનિ ચ ।

નિત્યં શાસ્ત્રાણ્યવેક્ષેત નિગમાંશ્ચૈવ વૈદિકાન્ ॥ ૫ ॥

હે સ્ત્રી પુરુષો ! તમે જે ધર્મ, ધન અને બુદ્ધિ વગેરેની શીઘ્ર વૃદ્ધિ કરનારાં શાસ્ત્રો છે તેનો, તથા જે વેદ સંબંધી ગ્રન્થો હોય તેનો અભ્યાસ કરો.

यथा यथा हि पुरुषः शास्त्रं समधिगच्छति ।

तथा तथा विजानाति विज्ञानं चास्य रोचते ॥ ६ ॥

મનુષ્ય જેમ જેમ શાસ્ત્રોનો વિચાર કરી તેના યથાર્થ મર્મોને સમજે તેમ તેમ તેનું જ્ઞાન વધતું જાય છે, અને તેની પ્રીતિ વિજ્ઞાનમાં વધે છે.

न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुष्कसैः ।

न मूर्खैर्નાवलિપ્તૈશ્ચ નાન્ત્યૈર્નાન્ત્યાવસાયિભિઃ ॥ ૭ ॥

સજ્જન ગૃહસ્થ જનોને યોગ્ય છે કે, જે પતિત, દુષ્ટકર્મ કરનારાં, ચંડાલ, ગારુડી (વાદી) મૂર્ખ, મિથ્યાભિમાની, અને જેઓના ઉદ્દેશ નીચ હોય, તેઓની કદીપણ સોબત ન કરવી.

मात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।

आमृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नૈનાં મન્યેત દુર્લભામ્ ॥ ૮ ॥

જે ગૃહસ્થો પ્રથમ પુષ્કળ ધનવાન હોય અને પછી (દુર્ભાગ્ય વશ) નિર્ધન સ્થિતિમાં આવી પડે તો તે વખતે પોતાના આત્માનું અપમાન અથવા વિલાપ કદી ન કરવો કે, હાલ અમે નિર્ધન થઈ ગયા વગેરે; કિન્તુ મરણ પર્યંત લક્ષ્મી મેળવવા માટે પુરુષાર્થ કરવો અને તે દુર્લભ છે એમ કદીપણ નહિ સમજવું.

સત્યં બ્રૂયાત્ પ્રિયં બ્રૂયાન્ન બ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં બ્રૂયાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥૧॥ મનુ०॥

મનુષ્યોએ સદૈવ સત્ય તથા પ્રિય બોલવું, અપ્રિય સત્ય બોલવું નહિ, જેમકે, કાણાને કાણો અને મૂર્ખને મૂર્ખ વગેરે; અપ્રિય વચન તેની સન્મુખ કદી નહિ બોલવાં અને મિથ્યા ભાષણથી બીજાઓ પ્રસન્ન થાય તેવું પણ કદી નહિ બોલવું એ સનાતન ધર્મ છે.

અભિવાદયેદૃઢદારંચ દશાન્નેવાસનં સ્વકમ્ ।

કૃતાઞ્જલિરૂપાસીત ગચ્છતઃ પૃષ્ઠતોઽન્વિયાત્ ॥ ૧૦ ॥

સદા વિદ્યાવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધને “નમસ્તે” શબ્દથી પ્રણામ કરવા અર્થાત્ તેમનું સન્માન કરવું. જ્યારે સમીપ આવે ત્યારે ઉભા થઈ માનપૂર્વક લેવા જવું અને પોતાના આસન ઉપર બેસાડવાં, પછી હાથ જોડી સામે બેસી જે પૂછે તેનો યથાયોગ્ય ઉત્તર આપવો અને જ્યારે જાય ત્યારે તેમની સાથે દૂર સુધી જઈ “નમસ્તે” કરી વિદાય કરવાં, તથા વૃદ્ધ ગૃહસ્થ લોકોએ પણ વખતોવખત જ્યાં ત્યાં વ્યર્થ ન જવું.

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં સમ્યક્ નિબદ્ધં સ્વેષુ કર્મસુ ।

ધર્મમૂલં નિષેવેત સદાચારમતન્દ્રિતઃ ॥ ૧૧ ॥

લોકોએ સર્વદા આલસ્યનો ત્યાગ કરી વેદ અને મનુસ્મૃતિમાં કહેલાં વેદાનુકૂલ પોતપોતાનાં કર્મમાં નિબદ્ધ રહી, તથા ધર્મનું મૂલ જે સદાચાર, અર્થાત્ સત્ય અને સત્પુરુષ આસધર્માત્માઓના જે આચરણ છે તેનું સેવન સર્વદા કર્યા કરવું.

આચારાલ્લભતે આયુરાચાદીખિતાઃ પ્રજાઃ ।

આચારાદ્દનમક્ષય્યમાચારો હન્યલક્ષણમ્ ॥ ૧૨ ॥

ધર્માચરણથી જ લાંબુ આયુષ્ય, ઉત્તમ પ્રજા અને અક્ષય ધન પ્રાપ્ત થાય છે અને ધર્મથી જ અધર્મયુક્ત લક્ષણોનો નાશ થાય છે.

દુરાચારો હિ પુરુષો લોકે ભવતિ નિન્દિતઃ ।

દુઃખભાગી ચ સતતં વ્યાધિતોઽલ્પાયુરેવ ચ ॥ ૧૩ ॥

જે દુષ્ટાચારી પુરુષ છે તે સર્વત્ર નિન્દિત, દુઃખભાગી અને રોગગ્રસ્ત થઈ અલ્પ આયુષ્યવાળો થાય છે.

સર્વલક્ષણહીનોઽપિ યઃ સદાચારવાન્નરઃ ।

શ્રદ્ધધાનોઽનસૂયકચ શતં વર્ષાણિ જીવતિ ॥ ૧૪ ॥

મનુ ॥

જે સર્વ લક્ષણોથી હીન હોવા છતાં પણ સદાચારયુક્ત, સત્યમાં શ્રદ્ધાવાળો અને નિન્દા વગેરે દોષરહિત હોય છે, તે સુખપૂર્વક સો વર્ષ જીવે છે.

યદ્યત્પરવશં કર્મ તત્તદ્યત્નેન વર્જયેત્ ।

યદ્યદાત્મવશં તુ સ્યત્તત્તસેવેત યત્નતઃ ॥ ૧૫ ॥

મનુષ્યોએ જે જે કર્મો પરાધીન હોય તેનો પ્રયત્ન વડે ત્યાગ કરવો અને જે સ્વાધીન કર્મો હોય તેનું સેવન પ્રયત્નથી કરવું.

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतद्विद्यात्समासेन क्लृप्तं सुखदुःखयोः ॥ १६ ॥

કેમકે, જેટલું પારકાના વશમાં રહેવું, તેટલુંજ દુઃખ અને જેટલી સ્વાધીનતા છે તેટલું જ સુખ છે. સુખદુઃખનું આ જ લક્ષણ સંક્ષેપથી બાણવું.

अधार्मिको नरो यो हि यस्य चाप्यनृतं धनम् ।

हिसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते ॥ १७ ॥ मञ्जु ॥

જે અધાર્મિક મનુષ્ય છે, જે અધર્મથી ધન મેળવે છે અને સર્વદા હિંસા, વૈર વગેરેમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે આશોકમાં અને પરલોક અર્થાત્ પરજન્મમાં સુખ પામતો નથી.

नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।

शनैरावर्त्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि कुन्तति ॥ १८ ॥

મનુષ્યોએ નિશ્ચયથી બાણવું જોઈએ કે, આ સંસારમાં, જેમ ગાયની સેવાનું ફળ જે દૂધ વગેરે છે તે એકદમ મળતું નથી કિન્તુ શનૈઃ શનૈઃ મળે છે તેમજ કરેલા અધર્મનું ફળ એકદમ મળતું નથી. કિન્તુ હળવે હળવે અધર્મ કરનારના સુખોનો પ્રતિરોધ કરી, અધર્મ સુખના મૂળનો નાશ કરે છે પછી અધર્મી દુઃખ ભોગવે છે.

यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पुत्रेषु नपुत्रेषु ।

न त्वेवन्तु कृतोऽधर्मः कर्तुर्भवति निष्फलः ॥ १९ ॥

જો અધર્મનું ફળ કર્તાની હયાતીમાં ન થાય તો પુત્રોના સમયમાં અને પુત્રોના સમયમાં ન થાય તો પૌત્ર વગેરેના

સમયમાં અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. કર્તાનાં ક્રીધેલાં કર્મો નિષ્ફળ બન્ય એવું કહી બની શકે જ નહિ.

સત્યધર્માર્યવૃત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્સદા ।

શિષ્યાંશ્ચ શિષ્વાદર્મેણ વાગ્બાહુદરસંયતઃ ॥૨૦॥મનુ०॥

માટે મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે સત્ય ધર્મ, અને આર્ય અર્થાત્ ઉત્તમ પુરુષોના આચરણોનું અવલંબન તથા બાહ્ય અને આન્તરિક શુદ્ધિ સર્વદા રાખવી, અને તેમાંજ રમણ કરવું. વાણી બાહુ અને ઉદરને નિયમમાં રાખી તથા સત્ય ધર્મનું પાલન કરી શિષ્યોને સર્વદા સારો ઉપદેશ કરવો.

પરિત્યજેદર્થકામૌ યૌ સ્યાતાં ધર્મવર્જિતૌ ।

ધર્મે चाप्यसुखोदकं लोकविक्रष्टमेव च ॥ ૨૧ ॥

જે ધર્મથી વર્જિત પદાર્થ, અને કામ હોય તેને સર્વથા શીઘ્ર છોડી દેવાં અને જે ધર્મભ્રાસ અર્થાત્ ઉત્તરકાળમાં દુઃખ-દાયક નીવડે અને જે લોકોને નિન્દિત કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરનારાં છે, તેમનાથી દૂર રહેવું.

ધર્મે शनैस्संचिनुयाद्वल्पीकमिव पुत्तिकाः ।

परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ ૨૨ ॥

જેમ ઉષધ હળવે હળવે મોટો રાફડો બનાવે છે, તેમ મનુષ્યોએ પરજન્મમાં સહાય માટે પ્રાણીમાત્રને દુઃખ દીધા વગર ધર્મનો સંચય હળવે હળવે કરવો.

उत्तमैरुत्तमैर्नित्यं सम्बन्धानाचरेत्सह ।

निनीषुः कुलमुत्कर्षमधमानधर्मोस्त्यजेत् ॥ ૨૩ ॥

જે માણસ પોતાના કુળને ઉત્તમ કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે નીચ પુરુષોનો સંગ છોડી નિત્ય સત્પુરુષોના સંગમાં રહેવું જોઈએ.

वाच्यर्था नियताः सर्वे बाह्मूला वाग्विनिःसृताः ।

तान्तु यः स्तेनयद्वाचं स सर्वस्तेयकृत्परः ॥ ૨૪ ॥

વાણીથી સર્વ વ્યવહારોનો નિશ્ચય થાય છે, વાણીજ સર્વનું મૂળ છે અને વાણીથીજ સર્વ વ્યવહારો સિદ્ધ થઈ શકે છે એટલા માટે જે માણસ વાણીની ચોરી કરે છે એટલે મિથ્યાભાષણ કરે છે તે સર્વ ચોરી વગેરે પાપને કરે છે એમ જાણવું; માટે મિથ્યાભાષણનો ત્યાગ કરી સર્વદા સત્ય ભાષણ કરવું.

स्वाध्यायेन जपैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः ।

महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ ૨૫ ॥ મનુ ॥

ધર્મથી વેદાદિ શાસ્ત્રોનું પઠન, પાઠન, ગાયત્રી પ્રણવ આદિના અર્થનો વિચાર, ધ્યાન, અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોપાસના, જ્ઞાન, વિદ્યા, પૌર્ણમાસ્યાદિ, ઇષ્ટિ, પંચમહાયજ્ઞ, અગ્નિષ્ટોમ આદિ યજ્ઞ, ન્યાયથી રાજ્ય પાલન, સત્યોપદેશ અને યોગાદ્યાસાદિ ઉત્તમ કર્મ કરવાથી આ શરીર બ્રાહ્મી અર્થાત્ બ્રહ્મકર્મને યોગ્ય થાય છે.

અય સમા

જે જે વિશેષ મોટાં કામો હોય જેવાં કે રાજ્યતંત્ર વગેરે તે તે સલાથી નિશ્ચિત થવાં જોઈએ. આને માટે પ્રમાણ:—

તં સમા ચ સમિતિશ્ચ સેના ચ ॥ ૧ ॥ અથર્વં
કાં ૧૫ । સૂં ૩ । મં ૨ ॥

(તમ્) સંસારમાં ધર્મની સાથે જે રાજ્ય પાલન વગેરે બ્યવહાર કરવામાં આવે છે, તેને સભા સંગ્રામ અને સેનાથી સર્વ પ્રકારે સંચિત કરવો.

સમ્ય સમાં મૈ વાહિ યે ચ સમ્યાઃ સમાસદઃ ॥ ૨ ॥
અથર્વં કાં ૧૯ । સૂં ૫૫ । મં ૫ ॥

હે સમ્ય ! સભાને યોગ્ય સભાપતિ રાજા તું (મે) મારી (સમામ્) સભાની (વાહિ) રક્ષા તથા ઉન્નતિ કરે (યે ચ) અને જે (સમ્યાઃ) સભાને યોગ્ય ધાર્મિક આત્મ (સમાસદઃ) સભાસદ વિદ્વાન્ લોકો છે તેઓ પણ સભાની યોજના, રક્ષા વડે ઉન્નતિ કરે.

ત્રીણિ રાજાના વિદ્યે પુરુણિ પરિ વિશ્વાનિ
શ્રૂણુઃ સદાસિ ॥ ૩ ॥ ઋં મં ૩ । સૂં ૩૮ ।
મં ૬ ॥

(રાજાના) રાજા તથા પ્રજાના ભદ્રપુરુષો અને એક થઈ (વિદ્યે) ઉત્તમ જ્ઞાન, લાભદાયક કામ અથવા સંગ્રામાદિ

કાર્ય માટે આ જગતમાં (ત્રીણિ) રાજસભા અને વિદ્યાસભા અર્થાત્ વિદ્યા વગેરેના વ્યવહારની વૃદ્ધિને માટે આ ત્રણ પ્રકારની (સર્વાંસિ) સભા નિયત કરી, આથી જ સર્વ સંસારની સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિ કરે.

अनाम्रातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद् भवेत् ।

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुस्स धर्मः स्यादशङ्कितः ॥ १ ॥

હે ગૃહસ્થજનો ! જે ધર્મયુક્ત વ્યવહારો મનુસ્મૃતિ આદિમાં પ્રત્યક્ષ ન કહ્યા હોય તેમાં જો કોઈ શંકા થાય, તો જેને શિષ્ટ, આપ્ત વિદ્વાન્ જાણુતા હો તે જે કહે તેને શંકારહિત જાણી ધર્મ સમજો.

धर्मेणाविगतो यस्तु वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ २ ॥

સર્વ મનુષ્યો કંઈ શિષ્ટ હોતા નથી, પણ જેઓએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય અને ધર્મથી સાંગોપાંગ વેદોનું અધ્યયન કર્યું હોય તથા શ્રુતિ-પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી વિધિ અથવા નિષેધ કરવામાં સમર્થ છે, તેવા ધાર્મિક અને પરોપકારી મનુષ્યો જ આપ્ત થઈ શકે છે.

दशान्वरा वा परिषद्यं धर्मं परिकल्पयेत् ।

अथवा नापिवृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ३ ॥

ઉપર દર્શાવેલા (આપ્ત) ઓછામાં ઓછા દશ પુરુષોની સભા હોવી જોઈએ અથવા જેઓ પૂર્ણ વિદ્વાન્ હોય તેવા ત્રણની પણ સભા થઈ શકે. સભાથી જે ધર્મ અને કર્મ નિશ્ચિત થાય તે સર્વ લોકોએ માનવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ.

ત્રૈવિધોઽત્યુક્તસ્તર્કો નૈરુક્તો ધર્મપાઠકઃ ।

ત્રયશ્ચાશ્રમિણઃ પૂર્વે પરિષત્સ્પાદશાવરા ॥ ૪ ॥

આ દશ વિદ્વાનોમાં એવા પ્રકારના વિદ્વાનો હોવા જોઈએ, કે જેઓમાં ત્રણ વેદોના વિદ્વાનો, ચતુર્થ હેતુક અર્થાત્ કારણ અને અકારણનો જ્ઞાતા, પાંચમો તર્કી એટલે ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, છઠ્ઠો નિરુક્ત જાણનાર, સાતમો ધર્મશાસ્ત્રવિત, આઠમો પ્રજ્ઞાચારી, નવમો કોઈ સમજન ગૃહસ્થ અને દશમો વાનપ્રસ્થ. આ મહાત્માઓની સલા થવી જોઈએ.

ઋગ્વેદવિષ્ણુર્વિષ્ણુ સામવેદવિદેવચ ।

ઋગ્વરા પરિષજ્ઞેયા ધર્મસંશયનિર્ણયે ॥ ૫ ॥

તથા ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર અને સામવેદ જાણનાર, આ ત્રણ વિદ્વાનોની સલા ધર્મસંશય અર્થાત્ તે સંબંધીના સર્વ વ્યવહારોનો નિર્ણય કરવા માટે નીમવી જોઈએ. સલામાં જેટલાં મનુષ્ય અધિક હશે તેટલું વધારે ઉત્તમ છે.

एकोऽपि वेदविद्ધર્મं यं व्यवस्येद् द्विजोत्तमः ।

स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥ ૬ ॥

દ્વિજોમાં ઉત્તમ અર્થાત્ ચતુર્થાશ્રમી સંન્યાસી, એકલો પણ કોઈ સદ્ધર્મ સંબંધી વ્યવહારનો નિશ્ચય કરે, તો તેનેજ પરમ ધર્મ સમજવો; કિન્તુ અજ્ઞાની મનુષ્યો લાખો કે કરોડોની સંખ્યામાં હોય, પણ તેમનું કહેવું ધર્મ તરીકે ન ગણવું. ધર્માત્મા વિદ્વાનો અને પરમ વિદ્વાન્ સંન્યાસીનું વેદાદિ શાસ્ત્રના પ્રમાણથી ચુકત કથન માનવા યોગ્ય છે.

જે સલામાં મતભેદ રહે તો ગહુ મતાનુસાર કાર્ય કરવું. જે બન્ને પક્ષોના મતો સરખા હોય, તો જે પક્ષોમાં જે ઉત્તમ જણાતો હોય તેનો સ્વીકાર કરવો; ને જે બન્ને પક્ષો ઉત્તમ હોય, તો તે સમયે સંન્યાસીઓની સંમતિ લેવી. જે તરફ પક્ષપાત રહિત સર્વ હિતૈષી સંન્યાસીઓની સંમતિ હોય, તે જ પક્ષને ઉત્તમ સમજવો.

चतुर्भिरपि चैवैतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।

दशलक्षणको धर्मस्सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥

બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી વગેરે સર્વ મનુષ્યોને યોગ્ય છે, કે નિમ્નલિખિત ધર્મનું સેવન કરવું અને વિકૃદ્ધ અધર્મનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો જોઈએ.

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥૮॥ મનુ૦॥

ધર્મ, ન્યાય, એટલે પક્ષપાત છોડી સત્યને સર્વદા આચરણમાં લાવવું અને અસત્યનો સર્વદા પરિત્યાગ કરવો. આ ધર્મનાં દશ લક્ષણો છે (અહિંસા) કોઈની સાથે વૈરબુદ્ધિ કરી તેનું અનિષ્ટ કરવાની ઈચ્છા સરખી પણ ન કરવી (ધૃતિઃ) સુખ, દુઃખ, હાનિ અને લાભમાં ગભરાઈ જઈ ધર્મનો ત્યાગ કદી ન કરવો; કિન્તુ શાન્તિપૂર્વક ધર્મમાં સ્થિર રહેવું. (ક્ષમા) મન, વચન અને કર્મથી અન્યાયનો ત્યાગ કરવો તથા અધર્મથી દૂર થઈ ધર્મમાં જ સ્થિર રહેવું; (દમઃ) મનને સર્વદા અધર્મથી રોકી ધર્મમાં જ પ્રવૃત્ત રાખવું; (અસ્તૈયમ્) અધર્મથી પારકાનું દ્રવ્ય ન લેવું;

(શૌચમ્) રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ કરી, આત્મા અને મનને પવિત્ર રાખવાં અને જળ વગેરેથી શરીરને પવિત્ર રાખવું; (ઇન્દ્રિયનિગ્રહ:) શ્રોત્રાદિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને અધર્મમાં ન જવા દઈ, ધર્મમાં પ્રવૃત્ત રાખવી. (ચી:) વેદાદિ સત્યવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને સત્પુરુષોનો સંગ કરી, કુસંગ, દુર્વ્યસન, મદ્યપાનાદિનો ત્યાગ કરી, બુદ્ધિની સર્વદા વૃદ્ધિ કરવી. (વિદ્યા) જે વડે ભૂમિથી લઈ પરમેશ્વર પર્યન્તનો યથાર્થ બોધ થતો હોય તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી. (સત્યમ્) સત્યને માનવું, સત્ય બોલવું અને તે પ્રમાણે વર્તવું; (અક્રોધ:) ક્રોધાદિ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરી, શાન્તિ વગેરે સદ્ગુણો ધારણ કરવા, તે ધર્મ કહેવાય છે. આ ધર્મના ૧૦ લક્ષણોને અનુકૂળ પોતાનું વર્તન રાખવું અને તેથી ઉલટું પક્ષપાત કરી વૈરબુદ્ધિ રાખવી, અર્થેય, અક્ષમા, મનને અધર્મમાં જવા દેવું, ચોરી કરવી, અપવિત્ર રહેવું, ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ અધર્મમાં પ્રવૃત્ત રાખવી, કુસંગ કરવો, દુર્વ્યસન જે મદ્યપાનાદિ છે તે વડે બુદ્ધિનો નાશ કરવો, અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાનાન્ધકારમાં ફસી અધર્માચરણ રાખવું, અસત્ય માનવું, અસત્ય બોલવું, અસત્ય કરવું અને ક્રોધ વગેરે દુર્ગુણોમાં ફસી અધર્મી અને દુષ્ટાચારી થવું, આ દસ લક્ષણો અધર્મનાં છે; આથી સર્વદા દૂર રહેવું.

ન સા સમા યત્ર ન સંતિ વૃદ્ધા,

ન તે વૃદ્ધા યે ન વદન્તિ ધર્મમ્ ।

નાસૌ ધર્મો યત્ર ન સત્યમસ્તિ,

ન તત્સત્યં યચ્છણેનાભ્યુપેતમ્ ॥ ૧ ॥

મહાભારતે ॥

તે સલાજ નથી કે જેમાં કેઈ વૃદ્ધ પુરુષ નથી અને તે વૃદ્ધોજ નથી કે જે ધર્મકથન કરતા નથી અને તે ધર્મજ નથી જેમાં સત્ય નથી અને તે સત્યજ નથી કે જે છળથી યુક્ત હોય છે.

सभां वा न प्रवेष्टव्यं वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।

अब्रुवन् बिभ्रुन् वापि नरो भवति किरिचरी ॥ १० ॥

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે પ્રથમ સભામાં પ્રવેશ ન કરવો અને કદી જવું તો સત્યજ બોલવું, પણ સભામાં બેસી અસત્ય વાતને સાંભળે કે મોન રહે, અથવા સત્યની વિરુદ્ધ બોલે તો તે મનુષ્ય અતીવ પાપી છે.

धर्मो विद्वत्स्त्वधर्मेण सभां यत्रोपतिष्ठते ।

शल्यं चास्य न कुन्तन्ति विद्वास्तत्र सभासदः ॥ ११ ॥

અધર્મથી ધર્મ જે સભામાં હણાય છે, તે સભાના સભાસદો જો તે ધાને રૂઝવવા પ્રયત્ન ન કરે તો નિશ્ચયથી જાણવું કે તે સભાના સર્વ સભાસદો ધાયલ થઈ પડેલા છે.

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिमिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥ १२ ॥

જેને સત્પુરુષો અને વિદ્વાનો રાગદ્રેષરહિત થઈ પોતાના હૃદયને અનુકૂળ જાણી સેવે છે, તેને તમે લોકો ધર્મ જાણો.

धर्म एव हंतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

तस्माद् धर्मो न हंतव्यो मानो धर्मो हतोऽवधीत् ॥ १३ ॥

જે પુરુષ ધર્મનો નાશ કરે છે, તેનો નાશ ધર્મ કરે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેની રક્ષા ધર્મ કરે છે; તે માટે નષ્ટ થએલો ધર્મ અમારો નાશ ન કરે. આ ભયથી ધર્મનું હનન અર્થાત્ ધર્મનો ત્યાગ કદી નહિ કરવો.

वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यहम् ।

वृषलं तं विदुर्देवा स्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ ૧૪ ॥

ધર્મ સુખની વૃષ્ટિ કરનાર અને સર્વ ઐશ્વર્યનો દાતા છે, એનો જે નાશ કરે છે, તેને વૃષલ અર્થાત્ નીચ કહે છે. માટે ધર્મનો નાશ કરવો નહિ.

न जातु कामान् न भयान्न लोभा

द्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ।

धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये

जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥૧૫॥

મહાભારતે ॥

મનુષ્યોને યોગ્ય છે કે કામથી એટલે અસત્ય કામનાથી સિદ્ધિ થતી હોય અથવા નિન્દા, સ્તુતિ વગેરેના ભયથી અથવા લોભથી ધર્મનો ત્યાગ કદી નહિ કરવો. આહિ અધર્મથી ચક્રવર્તિ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થતી હોય, તથાપિ ધર્મને છોડી ચક્રવર્તિ રાજ્ય કદિ પણ અહણુ નહિ કરવું. ને ભોજન, છાદન, જલપાન વગેરેની જીવિકા પણ અધર્મથી થતી હોય; પરંતુ તેને માટે પ્રાણુ જાય, તો પણ ધર્મ ન છોડવો; કેમકે જીવ અને ધર્મ નિત્ય છે અને સુખ-દુઃખ અનિત્ય છે. અનિત્ય છે માટે નિત્યનો ત્યાગ કરવો, એ અતીવ દુષ્ટ પુરુષનું કામ છે. ધર્મનો હેતુ જે શરીર તે

પણ અનિત્ય છે. ધન્ય છે, તે મનુષ્યોને કે જે અનિત્ય શરીર અને સુખ-દુઃખ વગેરે વ્યવહારોમાં વિદ્યમાન રહી, ધર્મ કે જે નિત્ય છે તેનો ત્યાગ નથી કરતા.

यत्र धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।

हन्यते प्रेक्षमाणानां इतास्तत्र सभासदः ॥૧૬॥ મનુ૦॥

જે સભામાં ઉપસ્થિત થએલા સભાસદોની સન્મુખ અધર્મથી ધર્મ અને અસત્યથી સત્યનું હનન થાય છે, તે સભામાં સર્વ સભાસદો મરેલા જેવા જાણવા.

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु

लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।

अथैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा

न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥૧૭॥

મહાહરિઃ ॥

સર્વ મનુષ્યોએ આ નિશ્ચયપૂર્વક જાણવું જોઈએ કે ગમે તે પોતાના સાંસારિક પ્રયોજનની નીતિમાં વર્તનારા અતુર પુરુષો નિન્દા અથવા સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય કે નષ્ટ થાય, આજે જ મૃત્યુ આવે કે યુગાન્તરમાં આવે; તથાપિ જે મનુષ્ય ધાર્મિક માર્ગથી એક પણ પગલું બિરુદ્ધ ચાલતા નથી, તે વીર પુરુષને ધન્યવાદ છે.

ओ३म् संगच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम् ।

देवा भ्रातॄ यथा पूर्वं संजानाना उपासते ॥ ૧ ॥

ઋ૦ મં૦ ૧૦ । સૂ૦ ૧૯૧ । મં૦ ૨ ॥

હે ગૃહસ્થાદિ મનુષ્યો ! તમને, હું ઈશ્વર આજ્ઞા આપું છું કે (યથા) જેમ પૂર્વે વિદ્યોપાર્જન કરી યોગાભ્યાસ કરનારા (સંજાનાનાઃ) સમ્યક્ જ્ઞાની (દેવાઃ) વિદ્વાન્ લોકો, સાથે મળી (ભાગમ્) સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યની (ઉપાસતે) ઉપાસના કરતા હતા તેમ (સં જાનતામ્) આત્માની સહાયતાથી ધર્મ અને અધર્મ, પ્રિય તથા અપ્રિયને, સારી રીતે સમજવા તમારાં (મનાંસિ) મન, એક બીજાથી અવિરોધી થઈ ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી યુક્ત એક ધર્મમાં સંમત થાય અને તમે તેજ ધર્મને, (સંગચ્છધ્વમ્) સારી રીતે એકત્ર થઈ પ્રાપ્ત કરો જેમાં તમારી એક સંમતિ થાય અને વિરુદ્ધરૂપ અધર્મ છોડી દઈ (સંવદધ્વમ્) સારી રીતે સંબાદ અર્થાત્ પરસ્પર પ્રીતિપૂર્વક પ્રશ્નોત્તર કરી એક બીજાની ઉન્નતિ કરતા રહો.

ઓશ્વમ્ દદ્વા રૂપે વ્યાકરોત્ સત્યાનૃતે પ્રજાપતિઃ
અશ્રદ્ધામનૃતેડદધાચ્છુદ્ધા ૨ સત્યે પ્રજાપતિઃ ॥ ૨ ॥
યજુઃ અઃ ૧૯ । મં ૦ ૭૭ ।

(પ્રજાપતિઃ) સકલ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને પાલન કરનાર, સર્વવ્યાપક સર્વજ્ઞ ન્યાયકારી અને અદ્વિતીય સ્વામી પરમાત્મા (સત્યાનૃતે) સત્યને અનૃત તથા અસત્ય (રૂપે) એમ લિખ્ત લિખ્ત સ્વરૂપવાળા ધર્મ અને અધર્મને (દદ્વા) પોતાની સર્વજ્ઞતા વડે યથાવત્ જોઈ (વ્યાકરોત્) લિખ્ત લિખ્ત નિશ્ચિત કરે છે. માટે (અનૃતે) મિથ્યા ભાષણ વગેરે અધર્મમાં (અશ્રદ્ધામ્) અપ્રીતિ કરે, (પ્રજાપતિઃ)

તે પરમાત્મા (સત્યે) સત્ય લાષણુ વગેરે લક્ષણયુક્ત ન્યાય અને પક્ષપાત રહિત ધર્મમાં તમારી (અદ્વામ) પ્રીતિને (અદ્વાત્) ધારણુ કરાવે છે, તેમજ તમે કરો.

ઓ૩મ્ સહનાવવતુ સહનૌ શુનક્તુ સહ વીર્ય્ય કરવાવહૈ । તેજસ્વિ નાવધીતમસ્તુ મા વિદ્વિષાવહૈ ॥
ઓ૩મ્ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ તૈ૦ અષ્ટમપ્રપાઠક ।
પ્રથમાનુવાકઃ ।

અમે, સ્ત્રીપુરુષ, સેવક સ્વામી, મિત્ર અને પિતાપુત્ર, વગેરે (સહ) પરસ્પર મળી(નૌ) બન્ને જણા પ્રીતિથી (અવતુ) એક બીજાની રક્ષા કરતા રહીએ અને (સહ) પ્રીતિથી એક બીજા સાથે મળી પરસ્પરના (વીર્ય્યમ્) પરાક્રમની વૃદ્ધિ (કરવાવહૈ) સર્વદા કરતા રહીએ. (નૌ) અમારૂં (અધીતમ્) પઠન પાઠન (તેજસ્વિ) અતિ પ્રકાશમાન (અસ્તુ) થાય. અમે એક બીજાથી (મા વિદ્વિષાવહૈ) વિદ્વેષ કદી ન કરીએ. કિન્તુ સદા મિત્રભાવ અને સત્ય પ્રેમથી એક બીજા સાથે વર્તીએ અને સર્વ ગૃહસ્થો સદ્વ્યવહારોની વૃદ્ધિ કરતા રહીએ તથા સર્વદા આનંદમાં રહીએ, જે પરમાત્માનું “ઓ૩મ્” નામ છે તેની કૃપા અને અમારા ધર્મયુક્ત પુરુષાર્થથી અમારાં શરીર, મન અને આત્માનાં ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ છે તેનાં નાશ થઈ જાય અને અમે લોકો પ્રીતિથી એક બીજા સાથે વર્તીને ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિમાં સફળ થઈ, હૃમેશાં આનંદમાં રહી સર્વને આનંદમાં રાખીએ.

इति गृहस्थाश्रमसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

॥ अथ वानप्रस्थसंस्कारविधिं नक्ष्यामः ॥

—

વાનપ્રસ્થ સંસ્કાર એને કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે પોતે વિવાહિત થઈ સન્તાનોત્પત્તિ કરે પછી જે પુત્ર થાય તે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી વિવાહ કરે અને તે પુત્રને ત્યાં પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય. અર્થાત્ છોકરાને ઘરે જ્યારે છોકરાં થાય ત્યારે પોતે વાનપ્રસ્થાશ્રમ અર્થાત્ વનમાં જઈને નીચે લખ્યા પ્રમાણે વર્તવું.

અન્નપ્રમાણાનિ-બ્રહ્મચર્યાશ્રમં સમાપ્ય ગૃહી ભવેદ્ ગૃહી-
ભૂત્વા વની ભવેદ્વની ભૂત્વા પ્રવજેત્ ॥ શતપથબ્રાહ્મણે ॥૧॥

મનુષ્યોની એ ફરજ છે કે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ પૂર્ણ કર્યા પછી ગૃહસ્થ થાય, ગૃહસ્થ થયા પછી વની, અર્થાત્ વાનપ્રસ્થ થાય, વાનપ્રસ્થ થયા પછી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે.

વ્રતેન દીક્ષામાપ્નોતિ દીક્ષ્યાપ્નોતિ દક્ષિણામ્ ।
દક્ષિણા શ્રદ્ધામાપ્નોતિ શ્રદ્ધયા સત્યમાપ્યતે ॥ ૨ ॥
યજુઃ અઃ ૧૯ । મંઃ ૩૦ ॥

જ્યારે મનુષ્ય બ્રહ્મચર્યાદિ તીર્થ સત્યભાષણાદિ વ્રતો અને નિયમોનું સેવન કરે છે ત્યારે તે (વ્રતેન) વ્રતના પ્રભાવથી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા રૂપ (દીક્ષાં) દીક્ષાને મેળવે છે, વળી (દીક્ષયા) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોના નિયમોનું પાલન કરવાથી (દક્ષિણામ્)

સત્કાર પૂર્વક ધનાદિ પદાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે. (વશ્નિજયા) અને તે સત્કારથી (શ્રદ્ધામ્) સત્યના સેવનમાં પ્રીતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને (શ્રદ્ધયૌ) સત્ય ધાર્મિક જનોમાં પ્રીતિ કરવાથી (સત્યમ્) સત્ય વિદ્વાન્ અથવા સત્ય પદાર્થ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રશ્નચર્ય અને ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કર્યા પછી જ મનુષ્યે અવશ્ય વાનપ્રસ્થાશ્રમ લેવો.

અભ્યા દધામિ સમિધમગ્ને વ્રતપતે ત્વયિ । વ્રત
ચ શ્રદ્ધાં ચોપૈમીન્ધ્વે ત્વાં દીક્ષિતોઽહમ્ ॥ ૩ ॥ યં
અં ૨૦ । મં ૨૪ ॥

હે (વ્રતપતેઽગ્ને) નિયમનું પાલન કરવાવાળા પ્રભુ, (દીક્ષિતઃ) દીક્ષા લીધેલ (અહમ્) હું (ત્વયિ) તારી અંદર સ્થિર થઈને (વ્રતમ્) પ્રશ્નચર્યાદિ આશ્રમોનું સેવન (ચ) તથા તેના સાધનો (શ્રદ્ધામ્) સત્યનું સેવન. (ચ) તથા તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને (ઉપૈમિ) પ્રાપ્ત થાઉં છું એટલા વાસ્તે જેવી રીતે અગ્નિમાં સમિધા (સમિધમ્) (અભ્યા-દધામિ) ધારણ કરું છું અર્થાત્ મૂકું છું. તેવી જ રીતે વિદ્યા અને વ્રતાદિકને ધારણ કરી પ્રકાશિત કરું છું. અને તેવી જ રીતે (ત્વા) તને પણ મારા આત્માની અંદર ધારણ કરીને સદા (ઈન્ધ્વે) પ્રકાશિત કરું છું.

આ નૈયૈતમારંભસ્વ સુકૃતાં લોકમપિ ગચ્છતુ પ્રજાનન્ ।
ત્રીત્વાં તર્માસિ बहुधा महान्त्यजो नाहमाक्रमतां तृतीयम्
॥ ૪ ॥ અર્થર્વં ૧ । સૂં ૫ । મં ૧ ॥

હે (પ્રજાનન્) સમ્યક્ જ્ઞાનવાન્! તું (પતમ્) આ વાનપ્રસ્થાશ્રમને (આરમ્ભસ્વ) આરંભ કર. (આનય) તારા મનને ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી ખસેડી એની તરફ દોર. (સુકૃતામ્) પુણ્યાત્માઓને (લોકમપિ) જોવા યોગ્ય આ વાનપ્રસ્થાશ્રમને પણ (ગચ્છતુ) પ્રાપ્ત થા. (બહુધા) અનેક પ્રકારના (મહાન્તિ) મોટા મોટા (તર્માસિ) અજ્ઞાન અંધકારાદિ સંસારના મોહથી (તીર્ત્વાં) તરી જઈને અર્થાત્ તેનાથી અલગ થઈને (અજઃ) તારા આત્માને અજર અમર બાળી (તૃતીયમ્) ત્રીજા (નાકમ્) દુઃખરહિત વાનપ્રસ્થાશ્રમે (આક્રમતામ્) આક્રમણ કર, અર્થાત્ વિધિપૂર્વક આરૂઢ થા.

મદ્રમિચ્છન્તઃ ક્રણયઃ સ્વર્વિદઃ સ્તપો દીક્ષા ણિષેદુરગ્રે ।

તતો રાષ્ટ્રં બલમોજૈશ્ચ જાતં તદસૈ દેવા ઉપસન્નમન્તુ ॥૫॥

અથર્વં ૦ કાં ૦ ૧૯ । સૂં ૪૧ । મં ૦ ૧ ॥

હે વિદ્વાન્ મનુષ્ય! જેવી રીતે (સ્વર્વિદઃ) સુખને પ્રાપ્ત કરવાવાળા (ક્રણયઃ) વિદ્વાન્ મનુષ્યો (અગ્રે) સૌથી પ્રથમ (દીક્ષામ્) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોની દીક્ષા અને ઉપદેશ લઈને (તપઃ) પ્રાણાયામ અને વિદ્યાધ્યયન જિતેન્દ્રિયત્વાદિ શુભ લક્ષણોને (ઉપનિષેદુઃ) પ્રાપ્ત કરી તેઓનું સેવન કરે છે તેવી જ રીતે આ (મદ્રં) કલ્યાણકારક વાનપ્રસ્થાશ્રમની (મિચ્છન્તઃ) ઇચ્છા કરો. જેવી રીતે રાજકુમારો બ્રહ્મચર્યાશ્રમને (તતઃ) સેવ્યાથી જ (ઓજઃ) પરાક્રમ (જ) અને (બલમ્) બલને પ્રાપ્ત કર્યા પછી (જાતમ્) પ્રસિદ્ધ (રાષ્ટ્રમ્) રાજ્યની ઇચ્છા અને રક્ષા કરી શકે છે અને (અસ્મૈ) એવા ન્યાયકારી ધાર્મિક વિદ્વાન્ રાજાને (દેવાઃ) વિદ્વાન્

લોકો નમન કરેછે (તત્) એવી રીતે સર્વે મનુષ્યો વાન-
પ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવાવાળા તમને (ઉષ, સં, નમન્તુ)
પ્રાપ્ત થઈ યથાયોગ્ય રીતે નમસ્કાર કરે.

મા નો મેઘાં મા નો દિશાં મા નો દિસિષ્ટ યત્તપઃ ।

શિવા ન સ્સન્વાયુષે શિવા ભવન્તુ માતરઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ૦ કાં૦ ૧૯ । સૂ૦ ૪૦ । મં૦ ૩ ॥

સંબંધીજન (નઃ) અમારી વાનપ્રસ્થાશ્રમવાળાઓની
(મેઘાં) પ્રેરણા (નઃ દીક્ષાં) દીક્ષા (નઃ તપઃ) અમારાં
પ્રાણાયામ આદિ ઉત્તમ તપ ઇત્યાદિનો (માં દિસિષ્ટ)
નાશ ન કરે, અમારી દીક્ષા અને આશ્રુધ્યને માટે સર્વ પ્રગ્ન
(શિવાઃ) કલ્યાણ કરવાવાળા (સન્તુ) થાઓ અને જેવી
રીતે અમારી (માતરઃ) માતા, પિતામહી, પ્રપિતામહી
આદિ (શિવઃ) કલ્યાણ કરવાવાળા છે તેવીજ રીતે સર્વ
લોકો પ્રસન્ન થઈને અમને વાનપ્રસ્થાશ્રમની અનુમતિ
દેવાવાળા (ભવન્તુ) થાઓ.

તપઃશ્રદ્ધે યે શુપવન્સન્ત્યરણ્યે જ્ઞાન્ત્યા વિદ્વાંસો
મૈશ્વચર્યાશ્ચરન્તઃ । સૂર્યદારેણ તે વિરજાઃ પ્રયાન્તિ-
યત્રામૃતઃ સ પુરુષો જ્ઞવ્યયાત્મા ॥ ૭ ॥ મુળકોપનિષદ્
સ્વ૦ ૨ । મં૦ ૧૧ ॥

હે મનુષ્યો (યે) જે (વિદ્વાંસઃ) વિદ્વાન લોકો (ચરણ્યે)
જંગલમાં (જ્ઞાન્ત્યા) જ્ઞાન્તિપૂર્વક (તપઃ શ્રદ્ધે) યોગાભ્યાસ
અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ રાખી (જ્યવન્સન્તિ) વનવાસીઓની

સમીપ વાસ કરે છે અને (મહ્યચર્યાઃ) બિક્ષાચરણુ
(આચરન્તઃ) કરીને વનમાં નિવાસ કરે છે (તે) તે (દ્વિ)
જ (વિરજાઃ) લોકો નિર્મળ નિર્દોષ અને નિષ્પાપ થઈને
(સૂર્યદ્વારેણ) પ્રાણુદ્વારા (યજ્ઞ) જ્યાં (સઃ) તે (અમૃત)
નિત્ય (અવ્યયાત્મા) નાશરહિત (પુરુષઃ) પૂર્ણ પરમાત્મા
ખીરાળે છે (દ્વિ) ત્યાં (પ્રયાન્તિ) જાય છે અર્થાત્ મોક્ષ પામે
છે. એટલા માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું અતિ ઉત્તમ છે.

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नातको द्वजः ।

वने वसेत्तु नियतो यथावद्वિजितेन्द्रियः ॥ ૧ ॥

આગળ ખતાવેલ વિધિ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યસહિત પૂર્ણ
વિદ્યાનુ અધ્યયન કર્યા પછી સમાવર્તન વખતે સ્નાનવિધિ કરવા-
વાળા દ્વિજે અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય. અને વૈશ્યે, જિતેન્દ્રિયઅને
જિતાત્મા થઈ અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યા પછી વનમાં વસવું.

गृहस्थः स्तु यदा पश्येद् वल्की पलितमात्मनः ।

अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ ૨ ॥

ગૃહસ્થે જ્યારે પોતાના શરીરની ત્વચાને ઢીલી થતી
અને ખાલને સંકેદ થતા જુએ અને પુત્રને ઘેર પણ પુત્ર
થાય ત્યારે વનનો આશ્રય લેવો.

सन्त्यज्य ग्राम्यमाहारं सर्वञ्चैव परिच्छदम् ।

पुत्रेषु भार्य्यां निक्षिप्य वनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ૩ ॥

જ્યારે વાનપ્રસ્થાશ્રમ અહુષુ કરે ત્યારે ગામમાં પેઢા થયેલા આહારને છોકરાને અને ઘરના સર્વ પદાર્થોને છોડી દે અને પોતાની સ્ત્રીને પુત્ર પાસે રાખી જાય અથવા વનમાં પોતાની સાથે લઈ જાય.

અગ્નિહોત્રં સમાદાય ગૃહં ચાગ્નિપરિચ્છદમ્ ।

ગ્રામાદરણ્યં નિસ્સૃત્ય નિવસેન્નિયતેન્દ્રિયઃ ॥ ૪ ॥

જ્યારે ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ થવાની ઇચ્છા કરે ત્યારે સર્વ સાધનો સહિત અગ્નિહોત્રને સાથે લઈ ગામમાંથી બહાર નીકળી જંગલમાં જિતેન્દ્રિયતા પૂર્વક નિવાસ કરે.

સ્વાધ્યાયે મિત્ય યુક્તઃ સ્યાદ્દાન્તો મૈત્રઃ સમાહિતઃ ।

દાતા નિત્ય મનાદાતા સર્વં શ્રૂતાનુકમ્પકઃ ॥ ૫ ॥

ત્યાં જંગલની અંદર બેઠાદિ શાસ્ત્રોના પઠન પાઠનમાં મનને હમેશાં યુક્ત કરે અને ઇન્દ્રિયોને જીતીને પોતાની સ્ત્રી સાથે પાસે હોય તો પણ તેની પાસેથી સેવા સિવાય વિષય સેવનનો પ્રસંગ કોઈ દિવસ ન કરે. સર્વની સાથે મિત્રભાવ સાધી હમેશાં દાન દેવાવાળો, કોઈની પાસેથી જરા પણ ન લેતાં પ્રાણી માત્ર સાથે અનુકમ્પા અને કૃપાથી વર્તે.

તાપસેષ્વેવ વિપ્રેષુ યાત્રિકં મૈશ્વમાહરેત્ ।

ગૃહમેધિષુ ચાન્યેષુ ટિજેષુ વનવાસિષુ ॥ ૬ ॥

જંગલમાં જે ભણવાવાળા અને યોગાભ્યાસ કરવાવાળા તપસ્વી ધર્માત્મા વિદ્વાન ગૃહસ્થ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમી રહેતા હોય તેઓના ઘરમાંથી ભિક્ષા અહુષુ કરે.

एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विधौ वने वसन् ।

विविधाश्चोपनिषदी रात्र्यसंसिद्धये श्रुतीः॥ मनु०अ०६॥

અને તેવી રીતે વનમાં વસતાં ઉપર બતાવેલ તથા
એવી જ બીજી દીક્ષાઓનું સેવન કરે અને આત્મા તથા
પરમાત્માના જ્ઞાનને માટે વિવિધ પ્રકારના ઉપનિષદ
અર્થાત જ્ઞાન ઉપાસના વિધાયક શ્રુતિઓના અર્થોનો વિચાર
કર્યા કરે આવી રીતે જ્યાં સુધી સન્યાસ લેવાની ઇચ્છા
ન થાય ત્યાં સુધી વત્યા કરે.

અથ વિધિ:

વાનપ્રસ્થાશ્રમ લેવાનો વખત ૫૦ વર્ષની ઉપરનો છે. જ્યારે પુત્રને ઘેર પુત્ર થાય ત્યારે પોતાના સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઈ, બંધુ, પુત્રની સ્ત્રી ઇત્યાદી સર્વને ગૃહસ્થાશ્રમની સર્વ પ્રકારની શિક્ષા આપી વનમાં યાત્રા કરવાની તૈયારી કરે. જો સ્ત્રી સાથે આવે તો તેને સાથે લઈ જવી, નહિ તો વડીલ પુત્રને સોંપી જવી કે જે તેની યથાયોગ્ય સેવા કરે અને પોતાની પત્નીને એવી શિખાભણ દેતા જવું કે તે પુત્રાદિને ધર્મમાર્ગમાં ચલાવવાનું અને અધર્મથી દૂર રાખવાનું હમેશાં શિક્ષણ આપતી રહે. ત્યારપછી આગળ લખ્યા પ્રમાણે યજ્ઞશાળા વેદી આદિ સર્વ બનાવી (ઓં મૂર્ધુવઃ સ્વર્લૌઠ) એ મંત્રોથી અગ્ન્યાધાન અને (અગ્નિં હૃદમઃ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રોથી સમિદાધાન કરીને (ઓં અદિતેનુમન્યસ્વ) ઇત્યાદિ ચાર મંત્રોથી યજ્ઞકુણ્ડની ચારે તરફ જલ પ્રોક્ષણ કરી આગળ લખ્યા પ્રમાણે આધારાવાજ્ય ભાગાહુતિ ચાર અને વ્યાહુતિ આહુતિ ચાર કય ૧ પછી આગળ લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા શાન્તિ પ્રકરણ કરીને સ્થાલીયાક બનાવી તેના ઉપર ઘૃત સેચન કરી નીચે લખ્યા પ્રમાણે નિમ્ન મંત્રોથી આહુતિઓ આપે

ओ३म् काय स्वाहा । कस्मै स्वाहा । कतमस्मै
 स्वाहा । आधिमाधीताय स्वाहा । मनः प्रजापतये
 स्वाहा । चित्तं विज्ञातायादित्यै स्वाहा । अदित्यै महं
 स्वाहा । अदित्यै सुमृडीकायै स्वाहा । सरस्वत्यै
 पावकायै स्वाहा । सरस्वत्यै बृहस्पत्यै स्वाहा । पूष्णे
 स्वाहा । पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा । पूष्णे नरन्विषाय
 स्वाहा । त्वष्ट्रे स्वाहा । त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा । त्वष्ट्रे
 पुरुरूपाय स्वाहा । भुवनस्य पतये स्वाहा । अधिपतये
 स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ओ३म् आयुर्यज्ञेन कल्पता
 ५ स्वाहा । प्राणो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । अपानो
 यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । ध्यानो यज्ञेन कल्पता ५
 स्वाहा । उदानो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । समानो
 यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । चक्षुर्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा ।
 श्रोत्रं यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । वाग्यज्ञेन कल्पता ५
 स्वाहा । मनो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । आत्मा यज्ञेन
 कल्पता ५ स्वाहा । ब्रह्मा यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा ।
 ज्योतिर्यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । पृष्ठं यज्ञेन कल्पता ५
 स्वाहा । यज्ञो यज्ञेन कल्पता ५ स्वाहा । एकस्मै स्वाहा ।
 द्वाभ्यां स्वाहा । त्रयाय स्वाहा । एकशताय स्वाहा ।
 व्युष्ट्यै स्वाहा । स्वर्गाय स्वाहा ।

આ મંત્રોથી એક એક કરીને ૪૩ સ્થાલીપાકની આજ્યા-
હુતિ આપીને પુનઃ આગળ લગ્યા પ્રમાણે ચાર વ્યાહુતિ
આહુતિ આપી સામગાન કરીને ઇષ્ટ મિત્રો સાથે મળી
પુત્રાદિ ઉપર ધરનેા સર્વ કારભાર મૂકી અગ્નિહોત્રની
સામગ્રી સહિત જંગલમાં જઈ એકાંતમાં નિવાસ કરી
યોગાભ્યાસ, શાસ્ત્રોનો વિચાર, મહાત્માઓનો સંગ કરી
સ્વાત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા
કરવો.

॥ ઇતિ વાનપ્રસ્થસંસ્કારવિધિઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ अथ संन्याससंस्कारविधिं वक्ष्यामः ॥

મનુષ્ય મોહાદિ આવરણ અને પક્ષપાતથી રહિત થઈ વિરક્ત બની, પરાપકારને માટે આખી પૃથ્વીમાં ફરે તેને સંન્યાસ સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે.

सम्यक् न्यस्यन्त्यधर्माचरणानि येन वा सम्यक् नित्यं सत्कर्मस्वास्त उपविशति स्थिरीभवति येन वा स संन्यासः, संन्यासो विद्यते यस्य स संन्यासी ॥

કાલ. (સંન્યાસ માટે)

પ્રથમ વાનપ્રસ્થાશ્રમનીશરૂઆતમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે, કે, બ્રહ્મચર્ય પુરૂં કરીને ગૃહસ્થ થયા પછી વાનપ્રસ્થ, અને વાનપ્રસ્થ થયા પછી સંન્યાસી થાય તેને કર્મસંન્યાસ અર્થાત્ દરેક આશ્રમોનાં અનુષ્ઠાન કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં જે સંન્યાસ લેવામાં આવે છે તેને કર્મસંન્યાસ કહેવામાં આવે છે.

द्वितीय प्रकार ॥

यदहरेव विरजेत् तदहरेव मव्रजेद्ब्रह्मनाम्ना गृहाद्वा ॥

આ બ્રાહ્મણ ગ્રંથનું વચન છે. અર્થ : જે દિવસે દૈવ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, તે જ દિવસે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો સમય પુરો ન થયો હોય તો પણ અથવા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં દૈવ વૈરાગ્ય અને યથાર્થ જ્ઞાનનું હોવું એ જ મુખ્ય જરૂરનું છે.

તૃતીય પ્રકાર ॥

બ્રહ્મચર્યા દેવ પ્રવ્રજેત્—આ પણ પ્રાણીય અંથનું વચન છે. અર્થ : જો પૂર્ણ અખંડિત બ્રહ્મચર્ય, સાચો વૈરાગ્ય તથા પૂર્ણ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યા પછી આત્માની અંદરથી વિષયાસક્તિની ઇચ્છા જરાજર નીકળી જાય, પક્ષપાત રહિત થઈ સર્વનો ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા હોય, મરણ પર્યન્ત સંન્યાસ ધર્મનું ચથાવત્ પાલન કરી શકીશ એવો જેને દૃઢ નિશ્ચય થઈ જાય, તેને ગૃહસ્થ કે વાનપ્રસ્થ થવાની જરૂર નથી પણ તે તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમને પૂરો કરીને તરતજ સંન્યાસાશ્રમને અહણ કરે.

અન્ન વેદપ્રમાણાનિ ॥

ઓ૩મ્ શર્યૈણાવતિ સોમમિન્દ્રઃ પિવતુ વૃત્રહા ।
વલ્લન્દધાન આત્મનિ કરિષ્યન્ વીર્ય મહદિન્દ્રાયેન્દ્રો
પરિ સ્વ ॥ ૧ ॥

હું ઇશ્વર સંન્યાસ લેવાવાળા સર્વ મનુષ્યોને ઉપદેશ આપું છું, કે જેવી રીતે (વૃત્રહા) મેઘનો નાશ કરવાવાળો (ઇન્દ્ર) સૂર્ય (શર્યૈણાવતિ) હિંસનીય પદાર્થયુક્ત ભૂમિતલમાં રહેલ (સોમ) રસને પીવે છે, તેવી રીતે સંન્યાસ લેવાવાળા પુરુષ ઉત્તમ મૂળ અને ક્ષોના રસને (પિવતુ) પીવે અને (આત્મનિ) પોતાના આત્મામાં (મહત્) મહાન (વીર્ય) જળવાન (કરિષ્યન્) કરીશ, એવી ઇચ્છા રાખીને (વલ્લ દધાનઃ) દિવ્ય જળને ધારણ કરીને (ઇન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્યને

માટે (इन्द्रो) ચંદ્રમાની માફક સર્વને આનંદિત કરવાવાળા હે વિદ્વાન, તું સંન્યાસ લઈને સર્વના ઉપર (परिस्त्रव) સત્યોપદેશની વૃષ્ટિ કર.

ओ३म् आपवस्व दिशां पत आर्जीकात् सोम
मीवः । ऋतवाक्केन सत्येन श्रद्धया तपसा सुत
इन्द्रायन्द्रो परि स्त्रव ॥ २ ॥

હે (સોમ) સૌમ્ય શુભસંપન્ન ! (મીઢ્વઃ) સત્યથી સર્વના હૃદયનું સેચન કરવાવાળા (દિશાંપતે) સર્વ દિશાઓમાં વસતા મનુષ્યોને જ્ઞાન આપી પાલન કરવાવાળા (इन्द्रो) શમાદિ શુભવાળા હે સંન્યાસી, તું (ऋतवाक्केन) યથાર્થ વાક્ય (सत्येन) સત્ય બાષણ, (श्रद्धया) સત્યનું પાલન કરવામાં સાચી પ્રીતિ (तपसा) પ્રાણાયામ અને યોગાભ્યાસાદિ તપ વડે (आर्जीकात्) સરલતાથી (सुतः) નિષ્પન્ન થઈ તારું શરીર, ઈન્દ્રિય, મન અને બુદ્ધિ વગેરેને (आपवस्व) પવિત્ર કર; (इन्द्राय) પરમૈશ્વરયુક્ત પરમાત્માને માટે (परिस्त्रव) હરેક રીતે પ્રયત્ન કર

ओ३म् ऋतं वदन्नृत्तद्युम्न सत्यं वदन्तसत्यकर्मन् ।
श्रद्धां वन्दन्त्सोम राजन् धात्रा सोम परिष्कृत इन्द्रायन्द्रो
परि स्त्रव ॥ ३ ॥

હે (ऋतं द्युम्न) સત્ય ધન અને સત્ય કીર્તિવાળા યતિવર (ऋतं, वदन्) પક્ષપાત છોડીને યથાર્થ બોલતાં (सत्यकर्मन्) સત્યવેદોક્ત કર્મવાળા સંન્યાસી (सत्य वदन्) સત્ય બોલતાં (श्रद्धां) સત્યતા ધારણમાં પ્રીતિ કરના માટે

(વદન્) ઉપદેશ કરતાં, (સોમ) સૌમ્યગુણસંપન્ન (રાજન્) સર્વ પ્રકારથી યુક્ત આત્માવાળો થઈ (સોમ) યોગૈશ્વર્ય યુક્ત (इन्द्रो) સર્વને આનંદદાયક હે સંન્યાસી, તું (ધાત્રા) સઠલ વિશ્વના ધારણ કરવાવાળા પરમાત્માના સહવાસથી યોગાભ્યાસ દ્વારા (परिष्कृत) શુદ્ધ થઈને (इन्द्राय) યોગથી ઉત્પન્ન થનારી પરમૈશ્વર્ય રૂપ સિદ્ધિને માટે (परिस्त्रव) યથાર્થ પુરુષાર્થ કર.

ओ३म् यत्र ब्रह्मा पंचमान छन्दस्यां ३ वाचं
वदन् । ग्राव्णा सोमं महीयते सोमैनानन्दं जनयन्नि-
न्द्रायेन्द्रो परि स्त्रव ॥ ४ ॥

હે (छन्दस्याम्) સ્વતંત્રતાયુક્ત (वाचम्) વાણીને (वदन्) કહેનાર (सोमेन) વિદ્યા યોગાભ્યાસ અને પરમૈશ્વરની ભક્તિથી (आनन्दम्) સર્વને માટે આનંદને (जनयन्) પ્રકટ કરનાર (इन्द्रो) આનંદપ્રદ (पंचमान) પવિત્રાત્મન પવિત્ર કરવાવાળા સંન્યાસી (यत्र) જે (सोमे) પરમૈશ્વર્યયુક્તે પરમાત્મામાં (ब्रह्मा) આરે.વેદોના બાણવાવાળા વિદ્વાન (महीयते) મહત્વને પ્રાપ્ત થઈને સત્કારને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવી રીતે (ग्राव्णा) મેઘથી સર્વ જગતને આનંદ થાય છે, તેવી રીતે તું સર્વને (इन्द्राय) પરમૈશ્વર્યયુક્ત મોક્ષનો આનંદ આપવા વાસ્તે (परिस्त्रव) સર્વ સાધનોને સર્વ પ્રકારથી પ્રાપ્ત કર.

ओ३म् यत्र ज्योतिरजस्रं यस्मिँल्लोके स्वर्हितम् ।
तस्मिन् मां धेहि पवमानाष्टते लोके अक्षित इन्द्रायेन्द्रो
परि स्त्रव ॥ ५ ॥

હે (પશ્વમાન) અવિદ્યાદિ કલેશોના નાશ કરવાવાળા પવિત્રસ્વરૂપ (ઇન્દો) સર્વાનંદદાયક પરમાત્મન્ (યત્ર) જ્યાં તારા સ્વરૂપમાં (અજન્ન) નિરંતર વ્યાપક તારું (જ્યોતિઃ) તે જ છે (યસ્મિન્) (લોકે) જ્ઞાનથી દેખવા યોગ્ય તારામાં (સ્વઃ) જે નિત્ય તેજ (હિતમ્) સ્થિત છે. (તસ્મિન્) (અમૃતે) તે અમૃત અર્થાત્ જન્મ-મરણથી રહિત (અક્ષિતે) અને નાશથી રહિત (લોક) આપના દ્રષ્ટવ્ય સ્વરૂપમાં આપ (મા) મને (ઇન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્ય પ્રાપ્તિને માટે (ષેહિ) કૃપા કરી ધારણ કરે અને મારા ઉપર માતાતુલ્ય કૃપા-ભાવથી (પરિસ્ત્રવ) આનંદની વૃષ્ટિ કરે.

ઓ૩મ્ યત્ર રાજાં વૈવસ્વતો યત્રાવરોધમં દિવઃ ।
યત્રામૃયંહતીરાપસ્તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દો પરિ સ્ત્ર ॥ ૬ ॥

હે (ઇન્દો) આનંદપ્રદ પરમાત્મન્ તું કે જેની અંદર (વૈવસ્વતઃ) સૂર્યનો પ્રકાશ (રાજા) પ્રકાશમાન થઈ રહ્યો છે. (યત્ર) જેની અંદર (દિવઃ) વિજડી અથવા ખૂરી કામનાની (અવરોધનં) રૂકાવટ છે, (યત્ર) જેમાં (અમૂઃ) તે કારણરૂપ (યદ્દતીઃ) મહાન વ્યાપક આકાશસ્થ (આપઃ) પ્રાણપ્રદ વાયુ છે, (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (મામ્) મને (અમૃતમ્) મોક્ષને પ્રાપ્ત (કૃધિ) કરે (ઇન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્ય માટે (પરિસ્ત્રવ) આદ્રભાવથી આપ મને પ્રાપ્ત થાઓ.

ઓ૩મ્ યત્રાનુક્રામં ચરણં ત્રિનાકે ત્રિદિવે દિવઃ ।
લોકા યત્ર જ્યોર્તિષ્મન્તસ્તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દો
પરિ સ્ત્ર ॥ ૭ ॥

હે (હિન્દો) પરમાત્મન્ (યત્ર) જે આપની અંદર (અનુકામમ્) ઈચ્છાને અનુકૂલ સ્વતંત્ર (ચરણમ્) ગમન છે (યત્ર) જેમાં (ત્રિનાકે) ત્રિવિધ અર્થાત્ આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક હુઃખથી રહિત (ત્રિવિદે) ત્રણ સૂર્યથી અર્થાત્ સૂર્યવિદ્યુત અને ભૌતિક અગ્નિથી પ્રકાશિત સ્વસુખ સ્વરૂપમાં (દિવઃ) કામના કરવા યોગ્ય શુદ્ધ કામનાવાળા (લોકાઃ) યથાર્થ સુખરૂપ જ્ઞાનયુક્ત (જ્યોતિષ્મન્તઃ) શુદ્ધ વિજ્ઞાનયુક્ત મુક્તિને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધ પુરુષો વિચરે છે, (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (માં) મને (અમૃતં) મુક્ત (કૃષ્ણિ) કરો અને (હિન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્યને માટે (પરિસ્ત્રવ) કૃપાથી પ્રાપ્ત થાઓ.

ઓરમ્ યત્ર કામાં નિકામાશ્ચ યત્ર બ્રધનસ્ય વિષ્ટપમ્ ।
સ્વધા ચ યત્ર તૃપ્તિશ્ચ તત્ર મામમૃતં કૃધીન્દ્રાયેન્દ્રો
પરિ સ્ત્રવ ॥ ૮ ॥

હે (હિન્દો) નિષ્કામાનંદપ્રદ સન્નિયદાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મા (યત્ર) આપ કે જેની અંદર (કામા) સર્વ કામના (નિકામાઃ) અને અભિલાષા છુટી જાય છે (ચ) અને (યત્ર) જેમાં આપ (બ્રધનસ્ય) મહાન પ્રકાશમાન સૂર્યનું (વિષ્ટપમ્) વિશિષ્ટ સુખ તથા જે આપની અંદર (સ્વધા) આપનું ધારણ (તૃપ્તિઃ) પૂર્ણ તૃપ્તિ છે, (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં (માં) મને (અમૃતં કૃષ્ણિ) મુક્ત કરો તથા (હિન્દ્રાય) પરમૈશ્વર્ય માટે સર્વ હુઃખને દૂર કરી, મારા ઉપર (પરિસ્ત્રવ) કરુણા કરો.

ઓરમ્ યત્રાનન્દાશ્ચ મોદાશ્ચ મુદઃ પ્રમુદ્ આસતે ।

કામસ્ય યત્રાપ્તાઃ કામાસ્તત્ર મામૃતં કૃધીન્દ્રાવેન્દ્રો
પરિ સ્ત્રવ ॥ ૯ ॥ ઋં મં ૯ । સૂં ૧૧૩ ॥

હે (ઇન્દ્રો) સર્વાનન્દયુક્ત જગદીશ્વર આપની અંદર
(યત્ર) (આનન્દાઃ) સંપૂર્ણ સમૃદ્ધિ તથા (ચ) (મોદઃ)
સંપૂર્ણ હર્ષ (મુદઃ) તથા પ્રસન્નતા (ચ) તથા (પ્રમુદઃ)
પ્રકૃષ્ટ પ્રસન્નતા (આસતે) સ્થિત છે (યત્ર) જેમાં (કામસ્ય
કામાઃ) અભિલાષી પુરુષની પૂર્વ અભિલાષા (આપ્તા) પૂર્ણ
થાય છે (તત્ર) તે આપના સ્વરૂપમાં પરમૈશ્વર્યને માટે
(મામ્) મને (અમૃતં કૃધિ) જન્મ મૃત્યુના દુઃખથી રહિત
કરી મોક્ષ યુક્ત કરો કે જેથી કરી સુકિતના સમયની
વચમાં સંસારમાં આવવું નથી પડતું તથા તેવી જ રીતે
સર્વ જીવોને પણ સર્વ રીતે પ્રાપ્ત થાઓ.

ઓઽમ્ યદેવાં યતયો યથા ભુવનાન્યર્પિન્વત ।
અત્રાં સમુદ્ર આગૃહમાસૂર્યમજમર્તન ॥ ૧૦ ॥ ઋં મં
૧૦ । સૂં ૭૨ । મં ૭ ॥

હે (દેવાઃ) પૂર્ણ વિદ્વાન (યતયઃ) સંન્યાસી લોકો તમે
(યથા) જેવી રીતે (અત્ર) આ (સમુદ્રે) આકાશમાં (ગૃહં)
ગુપ્ત (આસૂર્યમ્) સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ સૂર્યાદિના પ્રકાશક
પરમાત્મા છે તેને (આ, અજમર્તન) આરો તરફથી તમારા
આત્મા ધારણ કરો આનંદિત થાઓ તેવી રીતે (યત્)
જે (ભુવનાનિ) સર્વ ભુવનસ્થ ગૃહસ્થાદિ મનુષ્ય છે તેમને
હમેશાં (અર્પિન્વત) વિદ્યા અને ઉપદેશથી સંયુક્ત કર્યા
કરો તે જ તમારો પરમ ધર્મ છે.

ઓરમ્ મદમિચ્છન્તઃ ક્ષયઃ સ્વવિદુસ્તપો દીક્ષાણુપ
નિષેદુરગ્રે । તતો રાષ્ટ્રં બલ્લમોજશ્ચ જાતં તદસ્મૈ દેવા
ઉપસન્નમન્તુ ॥૧૧॥ અથર્વં કાં ૧૯ । સૂં ૫૧ ।
મં ૧ ॥

હે વિદ્વાનો જે (ક્ષયઃ) વેદાર્થ વિધાને તથા (સ્વવિદુઃ)
સુખને પ્રાપ્ત કરનાર (અગ્રે) પ્રથમ (તપઃ) બ્રહ્મચર્યરૂપ
આશ્રમને પૂર્ણતાથી સેવન અને યથાવત ધૈર્યથી પ્રાપ્ત
કર્યા પછી (મદ્રં) કલ્યાણીની (ઇચ્છન્તઃ) ઇચ્છા કરનાર
(દીક્ષાં) સંન્યાસીને યોગ્ય દીક્ષાને (ઉપનિષેદુઃ) બ્રહ્મચર્ય-
થી જ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો (દેવાઃ) વિદ્વાન લોકો (ઉપ,
સન્નમન્તુ) યથાવત સત્કાર કરે (તતઃ) તદનન્તર (રાષ્ટ્રં)
રાજ્ય (બલં) બલ (ચ) તથા (ઓજઃ) પરાક્રમ (જાતં)
વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે (તત્) એટલા વાસ્તે (અસ્મૈ)
આ સંન્યાસાશ્રમનું પાલન કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે.

અથ મનુસ્મૃતેઃ શ્લોકાઃ ।

વનેષુ તુ વિહત્યૈવં તૃતીયં ભાગમાયુષઃ ।

ચતુર્થમાયુષો ભાગં ત્યક્ત્વા સંગાન્ પરિવ્રજેત્ ॥૧॥

આવી રીતે જંગલોની અંદર આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ
અર્થાત વધારેમાં વધારે ૨૫ વર્ષ અને ઓછામાં ઓછા ૧૨
વર્ષ સુધી વિહાર કરીને આયુષ્યનો એથો ભાગ, અર્થાત
લગભગ ૭૦ વર્ષની ઉંમર પછીના સમયમાં સર્વ મોહાદિ
સંજોનો ત્યાગ કરી સંન્યાસી બને.

અધીત્ય વિધિવદ્દેદાન્ પુત્રોઽથોત્પાદ્ય ધર્મતઃ ।

इष्ट्वा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे नियोजयेत् ॥ २ ॥

બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં વિધિપૂર્વક સર્વ વેદોને બાણીને ગૃહસ્થાશ્રમી થયા પ્રછી ધર્મશ્રી પુત્રોત્પાદન કરી વાનપ્રસ્થમાં પોતાના સામર્થ્યાનુસાર યજ્ઞાદિ ક્રિયા કર્યા પછી મોક્ષમાં અર્થાત્ સંન્યાસાશ્રમમાં મનને લગાડવું.

प्रजापत्यां निरूप्येष्टि सर्ववेदसदक्षिणाम् ।

आत्मन्यग्नींसमारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहात् ॥ ३ ॥

પ્રજાપતિ પરમાત્માની પ્રાપ્તને માટે પ્રાજાપત્યેષ્ટિ (જેની અંદર શિખા અને સૂત્ર અર્થાત્ યજ્ઞોપવીતનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે) યજ્ઞ કરીને આહવનીય, ગાર્હપત્ય તથા દાક્ષિણ્યત્ય સંજ્ઞાવાળા અગ્નિઓનું આત્મામાં સમારોપણ કરી, વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે.

यो दत्त्वा सर्वभूतेभ्यः प्रव्रजत्यभयं गृहात् ।

तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ४ ॥

જે પુરુષ સર્વ પ્રાણીમાત્રને અભયદાન આપી, સત્ય ઉપદેશ દઈ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે તે બ્રહ્મવાદી વેદોક્ત સત્યોપદેશક સંન્યાસીને માટે મોક્ષ લોક અને બીજા સર્વ લોક લોકાંતર તેજોમય અર્થાત્ જ્ઞાનથી પ્રકાશમય થઈ જાય છે.

आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः ।

समुपोदेषु कामेषु निरपेक्ष, परिव्रजेत् ॥ ५ ॥

જ્યારે સર્વ કામોને છૂટી દઉં તેની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પવિત્રાત્મા અને પવિત્રાન્તઃકરણ તથા મનનશીલ થાય ત્યારે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને સંન્યાસ ગ્રહણ કરે અથવા બ્રહ્મચર્યથી જ સંન્યાસી થાય.

અનગ્નિરનિકતઃ સ્યાદ્ ગ્રામમભ્યર્થમાશ્રયેત્ ।

ઉપેક્ષકોડસંકુલુકો મુનિર્ભાવસમાહિતઃ ॥ ૬ ॥

તે સંન્યાસી, (અનગ્નિઃ) *આહવનીયાદિ અગ્નિયોથી અને સ્વાભિમત ધરથી રહિત રહે તથા અન્ન અને વસ્ત્રને માટે ગામનો આશ્રય લે, ખરાબ માણસોની ઉપેક્ષા કરતો રહે અને સ્થિર બુદ્ધિ તથા મનનશીલ થઈને પરમેશ્વરમાં પોતાની બાવનાનું સમાધાન કરીને વિચરે.

નાભિનિન્દેત મરણં નાભિનન્દેત જીવિતમ્ ।

કાલમેવ પ્રતીક્ષેત નિર્દેશં મૃતકો યથા ॥ ૭ ॥

પોતાના જીવનમાં આનંદ અથવા મૃત્યુથી દુઃખ ન પામે કિન્તુ જેવી રીતે એક ક્ષુદ્ર નોકર પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાની રાહ જોઈ રાખે છે તેવી રીતે મૃત્યુ અને કાલની પ્રતીક્ષા કરતો રહે.

દૃષ્ટિપૂતં ન્યસેત્ પાદં વસ્ત્રપૂતં જલં પિબેત્ ।

સત્યપૂતાં વદેદ્વાચં મનઃ પૂતં સમાચરેત્ ॥ ૮ ॥

* આપદથી ભાંતિમાં પડીને સંન્યાસીઓનો અગ્નિ સંસ્કાર કરતા નથી અને સંન્યાસી લોકો અગ્નિને અડતા પણ નથી એ એક પાપ સંન્યાસીઓની પછવાડે લાગી ગયું. આ જગ્યાએ તો આહવનીયાદિ સંગ્રહ અગ્નિઓને છોડવાનું છે, નહિ કે અગ્નિનો સ્પર્શ તથા દાહ કર્મ.

ચાલતી વખતે જોઇ તપાસીને આગળ ચાલે, અર્થાત્ પગ રાખે, અને સારાં વસ્ત્રથી બાળીને પાણી પીવે; હમેશાં સત્યથી પવિત્ર કરેલી વાણીને બોલે અર્થાત્ સત્યોપદેશ કર્યા કરે અને જે કંઈ વ્યવહાર કરે તે બધો મનની પવિત્રતાથી કરે.

અધ્યાત્મરતિરાસીનો નિરપેક્ષો નિરામિષઃ ।

આત્મનૈવ સહાયેન સુસ્વાર્થો વિચરેદિહ ॥ ૯ ॥

આ સંસારમાં પોતાના આત્માની શ્રદ્ધામાં સ્થિત થઈ અપેક્ષા રહિત બની મધ્યમાંસાદિનો ત્યાગી બની આત્માની સહાયતાથી સર્વના સુખ મ્મટે સર્વને સત્યોપદેશ કરવા કર્યા કરે.

ક્ષ્મકેશનસ્વશ્મશ્રુઃ પાત્રી દણ્ડી કુસુમ્ભવાન્ ।

વિચરેન્નિયતો નિત્યં સર્વશૂતાન્યપોહયન્ ॥ ૧૦ ॥

આખા માથાના વાળ, દાઢી મુંછ તથા નખોને વખતો-વખત હિતરાખ્યા કરે, એક પાત્ર, દંડ તથા કુસુંબથી રંગેલાં કપડાંને* ધારણ કરે, પ્રાણી માત્રને દુઃખ દીધા વગર દહાત્મા થઈ હમેશાં વિચરે.

ઇન્દ્રિયાણાં નિરોધેન રાગદ્વેષક્ષયેણ ચ ।

અહિંસયા ચ શૂતાનામમૃતત્વાય કલ્પતે ॥ ૧૧ ॥

જે સંન્યાસી ખરાબ કૃત્યોમાંથી ઇન્દ્રિયાને રોકી રાગદ્વેષાદિ દોષોનો ક્ષય કરી નિર્વૈરતાથી સર્વ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરે છે તે મોક્ષને પામે છે.

*અથવા ગેરૂંથી રંગેલાં વસ્ત્ર પહેરે.

પિતૌપે ચરેદર્મ યત્ર તત્ત્રાશ્રમે રતઃ ।

સમઃ સર્વેષુ મૂતેષુ ન ક્ષિન્નં ધર્મકારણમ્ ॥ ૧૨ ॥

કહી સંન્યાસીને સંસારના મૂર્ખ લોકો નિન્હા આદિથી
દૂષિત કરે, અપમાન કરે તોપણ ધર્મનું આચરણ કર્યા કરે
અને તેવીજ રીતે બીજા બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોના મનુષ્યોએ
પણ કરવું જોઈએ. સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન બુદ્ધિ રાખી
પક્ષપાત રહિત થઈ રહે. આવાં આવાં ઉત્તમ કામ કરવા
માટે જ સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન છે, માત્ર કંઠાદિ ચિન્હ
ધારણ કરવા એજ ધર્મનું કારણ નથી.

फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् ।

न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ૧૩ ॥

જો કે નિર્મલી વૃક્ષનું ફલ જલને શુદ્ધ કરે છે તો પણ
તેનું માત્ર નામ લેવાથી જળ શુદ્ધ નથી થઈ જતું પણ તેને
વાટીને જળમાં નોખવાથી જ શુદ્ધ થાય છે; તેવીજ રીતે
માત્ર આશ્રમના નામથી કંઈપણ લાભ થતો નથી. પોત-
પોતાના આશ્રમના ધર્મચુકત કર્મ કરવાથી જ આશ્રમનું
ધારણ કરવું સફળ થાય છે નહિ કે બીજી કોઈ રીતે.

प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत्कृताः ।

व्याहृतिप्रणवैर्यુક્ता विज्ञेयं परमं तपः ॥ ૧૪ ॥

આ પવિત્ર આશ્રમને સફલ કરવા વાસ્તે સંન્યાસી પુરુષ
વિધિવત્ યોગશાસ્ત્રની રીતિ પ્રમાણે સાત વ્યાહૃતિઓની પૂર્વ
સાત પ્રણવ સહિત જેવી રીતે આગળ પ્રાણાયામના મંત્ર
લખ્યા છે તેવી રીતે મનમાં જપીને માત્ર ત્રણજ પ્રાણાયામ

કરે તો તે અત્યુત્કૃષ્ટ તપ કરે છે એમ સમજવું. અમગળ પ્રાણાયામના મંત્ર લખ્યા છે. તેવી રીતે મનમાં જપીને માત્ર ત્રણ જ પ્રાણાયામ કરે.

દક્ષન્તે ધ્યાયમાનાનાં ધાતૂનાં હિ યથા મલાઃ ।

તથેન્દ્રિયાણાં દક્ષન્તે દોષાઃ પ્રાણસ્ય નિગ્રહાત્ ॥ ૧૫ ॥

કારણ કે જેવી રીતે અગ્નિમાં તપાવવાથી ધાતુઓના મળ દૂર થઈ જાય છે તેમજ પ્રાણનો નિગ્રહ કરવાથી ઇન્દ્રિયોના દોષ નષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્રાણમૈર્દહેદોષાન્ ધારણામિશ્ર કિષ્કિલ્બમ્ ।

પ્રત્યાહારેણ સંસર્ગાન્ ધ્યાનેન્મનીશ્વરાન્ ગુણાન્ ॥ ૧૬ ॥

આટલા માટે સંન્યાસી પ્રાણાયામથી ઇન્દ્રિયોના દોષ, ધારણાઓથી અંતઃકરણનો મેલ, પ્રત્યાહારથી સંગથી થયેલ દોષો, અને ધ્યાનથી અવિદ્યા પક્ષપાતાદિ અનીશ્વરતાના દોષોને છોડીને પક્ષપાતરાહિત્યાદિ ઇશ્વરીય ગુણોને ધારણ કરી સર્વ દોષોને ભસ્મ કરી નાખે.

ઉચ્ચાવચ્ચેષુ ભૂતેષુ દુર્જ્ઞેયામકૃતાત્મભિઃ ।

ધ્યાનયોગેન સંપશ્યેદ્ ગતિરસ્યાન્તરાત્મનઃ ॥ ૧૭ ॥

નાના અને મોટા પ્રાણી અને અપ્રાણીમાં અશુદ્ધાત્મા જેને નથી જોઈ શકતા એવા અંતર્યામી પરમાત્માની ગતિને અર્થાત્ વ્યાપકતાને ધ્યાન યોગથી સંન્યાસી જોયા કરે.

સમ્પદર્શનસંપન્નઃ કર્મભિર્ન નિવધ્યતે ।

દર્શનેન વિહીનસ્તુ સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૧૮ ॥

જે સંન્યાસી યથાર્થ જ્ઞાન અથવા પડ્દર્શનોથી યુક્ત હોય છે તે દુષ્ટકર્મમાં બંધાતો નથી પણ જે જ્ઞાન, વિદ્યા, યોગાભ્યાસ, સત્સંગ ધર્માનુષ્ઠાન અથવા પડ્દર્શન ઇત્યાદિ રહિત અને વિજ્ઞાનહીન હોય છે તે સંન્યાસ પદવી તથા મોક્ષને પ્રાપ્ત ન થતાં જન્મમરણરૂપ સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે અને એવા મૂર્ખ અધર્મીનો સંન્યાસ વ્યર્થ અને ધિક્કારવા યોગ્ય છે.

અહિંસયેન્દ્રિયાસંગૈ વૈદિકૈશ્ચૈવ કર્મયિઃ ।

તપસશ્ચરણૈશ્ચૌઘ્રૈઃ સાધયન્તીહ તત્પદમ્ ॥ ૧૯ ॥

પણ નિર્વૈર, ઇન્દ્રિયોનો વિષયના સંબંધથી અલગ વૈદિક કર્મચરણ અને પ્રાણાયામ સત્યભાષણાદિ ઉત્તમ ઉચ્ચ કર્મોથી યુક્ત સંન્યાસી હોય છે તે આ જન્મમાં અને વર્તમાન સમયમાં જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્તમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓનો જ સંન્યાસ સફલ અને ધન્યવાદને યોગ્ય છે.

યદા ભાવેન ભવતિ સર્વભાવેષુ નિઃસ્પૃહઃ ।

તદા સુખમવાપ્નોતિ પ્રેત્ય ચૈહ ચ શાશ્વતમ્ ॥ ૨૦ ॥

જ્યારે સંન્યાસી સર્વ પદાર્થોમાં નિસ્પૃહ ભાવને પામે છે ત્યારે આ લોકમાં અને આ જન્મમાં તથા મૃત્યુ પછી પરલોકમાં નિરંતર* મુક્તિ અને પરમાત્માના સુખને પામે છે.

અનેન વિધિના સર્વાસ્ત્યક્ત્વા તન્નાઠઞ્જનૈઃ જ્ઞનૈઃ ।

સર્વદ્વન્દવિનિર્મુક્તો બ્રહ્મણ્યેવાવતિષ્ઠતે ॥ ૨૧ ॥

* નિરંતર શબ્દનો અર્થ એટલો જ કે મુક્તિના નિયત સમયની વચમાં દુઃખ આવીને વિખેન કરી શકતું નથી.

આ વિદ્યાથી ધીરે ધીરે સર્વ સંગથી થયેલા દોષોને છોડીને સર્વ હર્ષ શોકાદિ દ્વન્દ્વોથી તદ્દન નિર્મુક્ત થઈ વિદ્વાન સંન્યાસી બ્રહ્મમાં જ સ્થિર થાય છે.

इदं शरणमज्ञानमिदमेव विजानताम् ।

इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ ૨૨ ॥

અને જે વિવિધિયા અર્થાત્ જ્ઞાનની ઇચ્છાથી ગૌણ સંન્યાસ લે તે પણ વિદ્યાનો અભ્યાસ, સત્પુરુષોનો સંગ, યોગાભ્યાસ અને ઓંકારનો જપ તથા તેના વાચક પરમેશ્વરનો વિચાર પણ કર્યા કરે આ જ અજ્ઞાનીઓનું શરણ, અર્થાત્ ગૌણ સંન્યાસીઓ અને અને વિદ્વાન સંન્યાસીઓનું સુખની શોધ કરવાવાળાઓનું અને આશ્રમસ્થાન છે.

अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः ।

स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ૨૩ ॥

આ ક્રમાનુસાર સંન્યાસ યોગથી જે દ્વિજ અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય જે કોઈ સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે તે આ સંસાર અને શરીરના સર્વ પાપોને દૂર કરી પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે.

વિધિ:—જે પુરુષ સંન્યાસ લેવા ઇચ્છે તેણે નિયમ અને વ્રત અર્થાત્ ત્રણ દિવસ સુધી હુંધ્રપાન કરીને અપવાસ કરવો, ભૂમિપર શયન કરવું, પ્રાણાયામ, ધ્યાન તથા એકાંત દેશમાં ઓંકારનો જપ કરવો અને આગળ લગ્ન્યા પ્રમાણે સભામંડપ, વેદી, સંમિધા, ઘૃતાદિ સાકલ્ય સામગ્રી એક દિવસ આગળથી તૈયાર રાખી જે દિવસે સંન્યાસ લેવો હોય તે દિવસે એક પ્રહર રાત્રિ રહે ત્યારે ઉડી

આવશ્યક શૌચ સ્નાનાદિ કરીને પ્રાણાયામ, ધ્યાન તથા પ્રણવનો જપ કરે અને સૂર્યોદય વખતે ઉત્તમ ગૃહસ્થ અને ધાર્મિક વિદ્વાનોનું વરણ તથા અગ્ન્યાધાન, સમિદાધાન, ઘૃતપ્રતપન તથા સ્થાલીપાક બનાવી, સ્વસ્તિવાચન તથા શાંતિપ્રકરણનો પાઠ કરી ચારે તરફ પ્રોક્ષણ, આધારાવાજ્ય ભાગાહુતિ ૪ તથા વ્યાહુતિ ૪ તથા ઓઝમ્ ભુવનપતયે સ્વાહા । ઓઝમ્ ભૂતાનાં પતયે સ્વાહા । ઓઝમ્ પ્રજાપતયે સ્વાહા ॥ આ ત્રણમાંના એક મંત્રથી એકેક એવી રીતે કુલ અગિયાર આજ્યાહુતિ આપીને વિધિપૂર્વક જે ભાત બનાવ્યો હોય તેમાં ઘી નાંખીને યજમાન અર્થાત્ સંન્યાસ લેવાવાળો પુરુષ તથા ઋત્વિજ બંને નીચે લખેલા મંત્રોથી ભાતનો હોમ કરે અને બાકીના બે ઋત્વિજ પણ તે જ વખતે આહુતિઓ આપતા જાય.

ઓઝમ્ બ્રહ્મ હોતા બ્રહ્મ યજ્ઞો બ્રાહ્મણ સ્વરવોમિતાઃ ।

અધ્વર્યુર્બ્રહ્મણો જાતો બ્રહ્મણોઽન્તર્હિતં હવિઃ સ્વાહા ॥૧॥

બ્રહ્મ સુચો ઘૃતવતીર્બ્રહ્મણા વેદિરુદ્ધિતા ।

બ્રહ્મયજ્ઞશ્ચ સત્રં ચ ઋત્વિજો યે હવિષ્કૃતઃ ।

શમિતાય સ્વાહા ॥૨॥

અંહોમુચે પ્રભરે મનીષા મા સુત્રામ્ણે સુમતિમાતૃણાનઃ ।

ઇદમિન્દ્ર પ્રતિ હવ્ય ગૃભાય સત્યાસન્તુ યજમાનસ્ય

કામાઃ સ્વાહા ॥૩॥

અંહોમુચં વૃષભં યજ્ઞિયાનાં વિરાજન્તં પ્રથમમધ્વરાણામ્ ।

अपांनपातमग्निना हुवे धिवेन्द्रेण म इन्द्रियं दत्तघोजः
स्वाहा ॥ ४ ॥

यत्र ब्रह्मविदो यान्ति दीक्षया तपसा सह ।
अग्निर्मा तत्र नयत्वग्निर्मेधां दधातु मे । अग्नये स्वाहा ॥
इदमग्नये इदम् मम ॥ ५ ॥

यत्र० वायु मा तत्र नयतु वायुः प्राणान् दधातु मे ।
वायवे स्वाहा ॥ इदं वायवे, इदम् मम ॥ ६ ॥

यत्र० सूर्यो मा तत्र नयतु चक्षुस्सूर्यो दधातु मे ।
सूर्याय स्वाहा ॥ इदं सूर्याय, इदम् मम ॥ ७ ॥

यत्र० चन्द्रो मा तत्र नयतु मनश्चन्द्रो दधातु मे
चन्द्राय स्वाहा ॥ इदं चन्द्राय, इदम् मम ॥ ८ ॥

यत्र० सोमो मा तत्र नयतु पयः सोमो दधातु मे ।
सोमाय स्वाहा ॥ इदं सोमाय, इदम् मम ॥ ९ ॥

यत्र० इन्द्रो मा तत्र नयतु बलमिन्द्रो दधातु मे ।
इन्द्राय स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय, इदम् मम ॥ १० ॥

यत्र० आपो मा तत्र नयन्त्वमृतं मोयतिष्ठतु ।
अदृभ्यः स्वाहा ॥ इदमदृभ्य इदम् मम ॥ ११ ॥

यत्र ब्रह्मविदो यान्ति दीक्षया तपसा सह ।
ब्रह्मा मा तत्र नयतु ब्रह्मा ब्रह्म दधातु मे ।
ब्रह्मणे स्वाहा ॥ इदं ब्रह्मणे, इदम् मम ॥ १२ ॥ अथर्व०
कां० १९ । सू० ४२ । ४३ ॥

ઓ૩મ્ *પ્રાણાપાનવ્યાનોદાનસમાના મે શુદ્ધ્યન્તામ્ ।
 જ્યોતિરહં વિરજા વિપાપ્મા ધૂયાસં સ્વાહા ॥ ૧ ॥
 વાહ્મનચક્ષુઃશ્રોત્રજિહ્વાગ્રાણરેતોમુહ્યકૂતિસંકલ્પા મે
 શુદ્ધ્યન્તામ્ । જ્યોતિરહં વિરજા વિપાપ્મા ધૂયાસં ૫
 સ્વાહા ॥ ૨ ॥ શિરઃપાણિપાદપૃષ્ઠોરુદરજંઘાશિશ્રોપસ્થ-
 પાયવો મે શુદ્ધ્યન્તામ્ । જ્યોતિઃ ॥ ૩ ॥ ત્વક્ચર્મમા ૫
 સરુધિરમેદોમજ્જાસ્નાવયવોઽસ્થીનિ મે શુદ્ધ્યન્તામ્ ।
 જ્યોતિઃ ॥ ૪ ॥ શઙ્ગસ્પર્શરૂપરસગન્ધા મે શુદ્ધ્યન્તામ્ ।
 જ્યોતિઃ ॥ ૫ ॥ પૃથિવ્યપ્તેજોવાય્વાકાક્ષા મે શુદ્ધ્યન્તામ્ ।
 જ્યોતિઃ ॥ ૬ ॥ અન્નમયપ્રાણામયમનોમયવિજ્ઞાનમયાન-
 ન્દમયા મે શુદ્ધ્યન્તામ્ । જ્યોતિઃ ॥ ૭ ॥ વિવિષ્ટયૈ

* (પ્રાણાપાન) ઈત્યાદિ મંત્રોથી આરંભી (પરમાત્મા મે
 શુદ્ધ્યન્તામ્) એ મંત્ર સુધી સંન્યાસીને વારંવાર ઉપદેશ છે અર્થાત્
 જે સંન્યાસ ગ્રહણ કરે તે ધર્મોચરણ, સત્યોપદેશ, યોગાભ્યાસ,
 શમ, દમ, શાન્તિ, સુશીલાદિ તથા વિદ્યા વિજ્ઞાનાદિ શુભ શુચી
 કર્મ સ્વભાવયુક્ત થઈને પરમાત્માને પાતાના સહાયક માની
 અત્યન્ત પુરૂષાર્થથી શરીર, પ્રાણ, મન તથા ઇન્દ્રિયો વિગેરેને
 અશુદ્ધ વ્યવહારથી દુર રાખી શુદ્ધ વ્યવહારમાં ચલાવી, પક્ષપાત
 કપટ અને અધર્મયુક્ત વ્યવહાર છોડી દઈ, અન્યના દોષ બતાવી
 ઉપદેશ દ્વારા ઈરાડાવીને સ્વયં આનંદિત થઈ સર્વ મનુષ્યોને
 આનંદ આપતો રહે.

स्वाहा ॥ ८ ॥ कपोत्काय स्वाहा ॥ ९ ॥ उच्छिष्ट
पुरुष हरित कोहित पितृलाक्षि देहि देहि दापयिता
मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ १० ॥ ओ३म् स्वाहा
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ ११ ॥
अव्यक्तिभावै रदङ्कारैर्ज्योति० ॥ १२ ॥ आत्मा मे
शुध्यन्ताम् । ज्योति० ॥ १३ ॥ अन्तरात्मा मे शुध्य-
न्ताम् । ज्योति० ॥ १४ ॥ परमात्मा मे शुध्यताम्
ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयास ५ स्वाहा ॥ १५ ॥

आ १५ मंत्रोत्थी लातनी ऐक ऐक आहुति आपवी.
पथी नीयेता मंत्रोत्थी ३५ आहुतिओ आपवी.

ओ३म् अग्नये स्वाहा ॥ १६ ॥ ओ३म् विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहा ॥ १७ ॥ ओ३म् ध्रुवाय भूमाय
स्वाहा ॥ १८ ॥ ओ३म् ध्रुवक्षिनये स्वाहा ॥ १९ ॥
ओ३म् अच्युते क्षितये स्वाहा ॥ २० ॥ ओ३म्
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ २१ ॥ ओ३म् धर्माय
स्वाहा ॥ २२ ॥ ओ३म् अद्भ्यः स्वाहा ॥ २३ ॥
ओ३म् ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा ॥ २४ ॥ ओ३म्
रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा ॥ २५ ॥ ओ३म् गृष्णाभ्यः
स्वाहा ॥ २६ ॥ ओ३म् वासनेभ्यः स्वाहा ॥ २७ ॥
ओ३म् अवासनपतिभ्यः स्वाहा ॥ २८ ॥ ओ३म्

सर्वभूतेभ्यः स्वाहा ॥ २९ ॥ ओ३म् कामाय स्वाहा
 ॥ ३० ॥ ओ३म् अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ ३१ ॥ ओ३म्
 पृथिव्यै स्वाहा ॥ ३२ ॥ ओ३म् दिवे स्वाहा ॥ ३३ ॥
 ओ३म् सूर्याय स्वाहा ॥ ३४ ॥ ओ३म् चन्द्रमसे
 स्वाहा ॥ ३५ ॥ ओ३म् नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥ ३६ ॥
 ओ३म् इन्द्राय स्वाहा ॥ ३७ ॥ ओ३म् बृहस्पतये
 स्वाहा ॥ ३८ ॥ ओ३म् प्रजापतये स्वाहा ॥ ३९ ॥
 ओ३म् ब्रह्मणे स्वाहा ॥ ४० ॥ ओ३म् देवेभ्यः
 स्वाहा ॥ ४१ ॥ ओ३म् परमेष्ठिने स्वाहा ॥ ४२ ॥
 ओ३म् तद् ब्रह्म ॥ ४३ ॥ ओ३म् तद्वायु ॥ ४४ ॥
 ओ३म् तद्भूतमा ॥ ४५ ॥ ओ३म् तत्सत्त्वम् ॥ ४६ ॥
 ओ३म् तत्सर्वम् ॥ ४७ ॥ ओ३म् तत्पुरो नमः ॥ ४८ ॥
 ओ३म् अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु । त्वं
 यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्व ५ रुद्रस्त्वं ब्रह्म त्वं विष्णु-
 स्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः । त्वं तदपि आपो
 ज्योतिरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरो स्वाहा ॥ ४९ ॥

आ जधा मन्त्रेधी आन्याहुति आपवी. संन्यास लेवा
 वाणा पुरुषे पांच अथवा छ वाणने छोडीने दाढी, भूँछ,
 केश, शरीर परना वाण छत्यादि उतरावीने यथावत् स्नान
 करुं पछी पोताना भस्तक उपर पुरुष सूक्तना मन्त्रेधी

૧૦૮ વાર અભિષેક કરવો. ત્યારબાદ આચમન પ્રાણાયામ વગેરે કરી હાથ જોડી વેદીની સામે આંખો મીંચી મનથી—

ઓ૩મ્ બ્રહ્મણે નમઃ । ઓ૩મ્ ઇન્દ્રાય નમઃ ।
ઓ૩મ્ સૂર્યાય નમઃ । ઓ૩મ્ સોમાય નમઃ ।
ઓ૩મ્ આત્મને નમઃ । ઓ૩મ્ અન્તરાત્મને નમઃ ।
એ ૭ મંત્રોનો જપ કરી

ઓ૩મ્ આત્મને સ્વાહા । ઓ૩મ્ અન્તરાત્મને
સ્વાહા । ઓ૩મ્ પરમાત્મને સ્વાહા । ઓ૩મ્ પ્રજા-
પતયે સ્વાહા ॥

એ ચાર મંત્રોથી ચાર આજ્ઞ્યાહુતિ આપીને કર્મકર્તા
એટલે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાવાળો પુરુષ આગળ લખ્યા
પ્રમાણે મધુપર્કની ક્રિયા કરે અને ત્યારપછી પ્રાણાયામ કરીને
નિમ્ન મંત્રને મનમાં જપે—

ઓ૩મ્ ધૂઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ।
ઓ૩મ્ ધ્રુવઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।
ઓ૩મ્ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદ-
યાત્ । ઓ૩મ્ ભૂર્ધ્રુવઃ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ
તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો
નઃ પ્રચોદયાત્

પછી નિમ્ન મંત્રોથી આજ્યાહુતિઓ આપે—

ઓઽમ્ અગ્નયે સ્વાહા । ઓઽમ્ ધૂઃ પ્રજાપતયે
સ્વાહા । ઓઽમ્ ઇન્દ્રાય સ્વાહા । ઓઽમ્ પ્રજાપતયે
સ્વાહા । ઓઽમ્ વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ સ્વાહા । ઓઽમ્
બ્રહ્મણે સ્વાહા । ઓઽમ્ પ્રાણાય સ્વાહા । ઓઽમ્
અપ્રાણાય સ્વાહા । ઓઽમ્ વ્યાનાય સ્વાહા । ઓઽમ્
ઉદાનાય સ્વાહા । ઓઽમ્ સમાનાય સ્વાહા ॥

નિમ્ન મંત્રોથી પૂર્ણાહુતિ આપીને—

ઓઽમ્ ધૂઃ સ્વાહા ।

નિમ્ન વાક્ય બોલીને સર્વની સામે પાણીને જમીન
પર મૂકે.

પુત્રૈષ્ણયાશ્ચ વિતૈષ્ણયાશ્ચ લોકૈષ્ણયાશ્ચોત્થાય
મિક્ષાચર્યા ચરતિ । * શ૦ કાં૦ ૧૪ ॥

* પુત્રાદિનો મોહ, વિતાદિ પદાર્થોનો મોહ અને લોકસ્થ
પ્રતિષ્ઠાની ઈચ્છાથી મનને હઠાવી પરમાત્મામાં આત્માને દૃઢ કરી
જે ભિક્ષાચરણ કરે છે તે જ સર્વને સત્યોપદેશથી અભયદાન
આપી શકે છે. અર્થાત્ જમણા હાથમાં જળ લઈને મેં આજથી
પુત્રાદિનો તથા ધનાદિનો મોહ અને લોકની પ્રતિષ્ઠાની ઈચ્છા
વગેરેનો ત્યાગ કર્યો છે અને પ્રાણી માત્રને મારા તરફથી અભય
પ્રાપ્ત થાય એ મારી સત્ય વાણી તથા ઈચ્છા છે.

પુત્રૈષણા વિતૈષણા લોકૈષણા મયા પરિત્યક્તા
મત્તઃ સર્વભૂતેભ્યોઽભયમસ્તુ સ્વાહા ॥

પછી નાભિમાત્ર જળમાં પૂર્વાભિમુખ ઉભા રહીને
નિમ્ન મંત્ર મનમાં જપીને પ્રણવાર્થ પરાત્માનું ધ્યાન કરે.

ઓઽમ્ ભૂઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ તત્સવિતુર્વરેણ્યમ્ ।
ઓઽમ્ ભુવઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।
ઓઽમ્ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદ-
યાત્ । ઓઽમ્ ભૂભુવઃ સ્વઃ સાવિત્રીં પ્રવિશામિ પરો
રજસે સાવદ્યૌમ્

પછી પૂર્વોક્ત (પુત્રૈષણાયાશ્ચ) એ સમગ્ર ઠંડિકાને
બાહ્યીને પ્રેમ્ય મંત્રોત્તરચારણ કરવું.

પછી નિમ્ન મંત્ર મનમાં ઉચ્ચારણ કરી જળની
અંજલિ ભરી પૂર્વાભિમુખ થઇ સંન્યાસ લેવો.

ઓઽમ્ ભૂઃ સંન્યસ્તં મયા । ઓઽમ્ ભુવઃ સંન્યસ્તં
મયા । ઓઽમ્ સ્વઃ સંન્યસ્તં મયા ।

નિમ્ન મંત્રથી બંને હાથની અંજલિ પૂર્વ દિશામાં
છોડી દેવી.

ઓઽમ્ અભયં સર્વભૂતેભ્યો મત્તઃસ્વાહા ॥

येन सहस्रं वहंसि येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमं

યજ્ઞં નોં વહ સ્વદેવેષુ ગન્તવે * ॥ ૧ ॥ અથર્વ કાં૦
૧ સૂ૦ ૫ । મં૦ ૧૭ ॥

આના ઉપર સ્મૃતિ વાક્ય છે કે—

પ્રાજાપત્યાં નિરૂપ્યેર્ષિં સર્વવેદસદક્ષિણામ્ ।
આત્મન્યગ્નીન્ સમારોપ્ય બ્રાહ્મણઃ પ્રવ્રજેદ્ ગૃહાત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ આગળ લખાઈ ગયો છે.

આના પછી મૌન ધારણ કરી શિખા વાસ્તે આગળ
જે ચાર પાંચ કેશ બાકી રાખ્યા હોય તેને એકેક લઈ
ઉખેડી નાખી યજ્ઞોપવીત ઉતારી હાથમાં લઈ જળની
અંજલી ભરી.

ઓશ્મ આપો વૈ સર્વા દેવતાઃ સ્વાહા ॥ ઓશ્મ
શ્રુઃ સ્વાહા ॥

આ મંત્રથી શિખાના વાળ તથા યજ્ઞોપવીત સહિત
જળની અંજલિને જળમાં નાખી દે અને પછી આચાર્ય
શિષ્યને જળમાંથી બહાર કાઢી ભગવું વસ્ત્ર કોપીન, કટિ

* હે (અગ્ને) વિદ્વાન્ (યેન) જેનાથી (સહસ્ત્રં) સર્વ
સંસાર અગ્નિ ધારણ કરે છે તથા (યેન) જેનાથી તું (સર્વ
વેદસમ્) ગૃહસ્થાશ્રમસ્થ પદાર્થ યજ્ઞોપવીત તથા શીખાદિને
(વહસિ) ધારણ કરે છે તેને છોડીને (તેન) અને તેનો ત્યાગ
કરી (નઃ) અમારા (હૃયં) આ સંન્યાસરૂપ (સ્વાહા) સુખ
દેવાવાળા (યજ્ઞં) પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય યજ્ઞને (દેવેષુ ગન્તવે)
વિદ્વાનોમાં જવાને માટે પ્રાપ્ત થા.

બસ, અથવા પછેડી આદિ પ્રીતિપૂર્વક આપી, આગળ લખ્યા પ્રમાણે (યો મે વણ્ડ) એ મંત્રથી ઠંડ ધારણ કરી, આત્મામાં આહવનીયાદિ અગ્નિનું આરોપણ કરે.

યો વિદ્યાદ્ બ્રહ્મ પ્રત્યક્ષં પરૂષિ યસ્ય સંભારા
ઋચો યસ્યાનૂક્યમ્ ॥ ૧ ॥

(યઃ) જે પુરુષ (પ્રત્યક્ષમ્) સાક્ષાત્કારથી (બ્રહ્મ) પરમાત્માને (વિદ્યાત્) જાણે છે અને (ચસ્વ) જેના (પરૂષિ) કઠોર સ્વભાવાદિ (સંભારાઃ) હોમ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યો છે અને (યસ્ય) જેના (ઋચઃ) યથાર્થ સત્ય ભાષણ, સત્યોપદેશ અને ઋગ્વેદાદિ વેદની (અનૂક્યમ્) વાણી જ અનુકૂલતા પ્રમાણે કથનનો વિષય છે તેજ મનુષ્ય સંન્યાસ ગ્રહણ કરે.

સામાનિ યસ્ય લોમાનિ યજુર્હૃદયમુચ્યતે પરિસ્તર-
ણમિદ્રુવિઃ ॥ ૨ ॥

(યસ્ય) (સામાનિ) (લોમાનિ) સામવેદ જેના હોમ અર્થાત્ વાળની સમાન છે (યજુઃ) યજુર્વેદ જેના (હૃદયં) હૃદયની ઉપમા (ઉચ્યતે) અપાય છે (પરિસ્તરણમ્) જેની સર્વ રીતે શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર આસન આદિ સામગ્રીને (હ્રિવિઃ) હોમ કરવાને યોગ્ય છે તે પુરુષ સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય થાય છે.

યદ્વા અતિથિપતિરતિથીન્ પ્રતિ પશ્યતિ દેવયજનં
પ્રેક્ષતે ॥ ૩ ॥

(ચઢ્ઢા) અથવા જે (અતિથિપતિઃ) અતિથિઓનું પાલન કરવાવાળા (અતિથીન્) અતિથિઓની તરફ માન અને સત્કારથી (પ્રતિપદ્યતિ) જીએ છે અને જે (વચચજઃ) બીજા અતિથિઓને વિદ્વાન સમજી પૂજ્ય દષ્ટિથી જીએ છે તે જ સંન્યાસી થવાને યોગ્ય અધિકારી છે.

યદભિવદંતિ દીક્ષામુપૈતિ યદુદકં યાચંત્યપઃ
પ્રણયતિ [૪] ॥ ૪ ॥

(યત્) જે સંન્યાસી બીજા વિદ્વાન મનુષ્યોની સાથે સંવાદ (અભિવદાતિ) અથવા તેઓને અભિવાદન કરે છે (દીક્ષાં ઉપૈતિ) તે દીક્ષાને જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું. અને (ચત્) જે (ઉદકમ્) જળની યાચના કરે છે તે (ઉગ પ્રણયતિ) પ્રણીતામાં જળને રેડે છે એમ સમજવું.

યા ઇવ યજ્ઞ આર્પઃ પ્રણીયન્તે તા ઇવ તાઃ
(૫) ॥ ૫ ॥

(યજ્ઞે) યજ્ઞમાં (યાવવ) જે જળનું (પ્રણીયન્તે) પ્રણિધાન કરવામાં આવે છે (તા ઇવ) તે જ જળ (તાઃ) પ્રણિતાપાત્રમાં રાખેલ સંન્યાસીએ રાખેલા જળની સમાન છે.

યદાવસથાન્ કલ્પયન્તિ સદોહવિધર્માનાન્યેવ તત્કલ્પયન્તિ (૬) ॥ ૬ ॥

સંન્યાસી (યત્) જેને (આવસથાન્) નિવાસસ્થાન (કલ્પયન્તિ) કલ્પે છે તે ગૃહ (સદઃ) (હવિધર્માનાન્યેવ) હવિષને સ્થાપન કરવાનું પાત્ર છે અર્થાત યજ્ઞશાળાની ઉપમા

આપવા યોગ્ય છે. કારણ કે સંન્યાસી પોતે જ જ્ઞાનયજ્ઞનું પુતળું હોવાથી અને જે ગૃહમાં તે જાય છે ત્યાં પણ હંમેશાં જ્ઞાનયજ્ઞ થવાથી તેને અને તે ગૃહને પણ જ્ઞાન યજ્ઞશાળા કહેવામાં આવે છે. આ અર્થ આશંકારિક છે. અને સત્ય તથા યથાર્થ છે.

યદુપસ્તૃણન્તિં બહિરેવ તત્ (૭) ॥ ૭ ॥

તથા (યત્) સંન્યાસી જે (ઉપસ્તૃણન્તિ) બીજાનું વગેરે કરે છે તે (બહિરેવતત્) તે કુશ પિંજલીની સમાન છે એમ સમજવું.

તેષામાસંજ્ઞાનામતિથિરાત્મં જુહોતિ (૮) ॥ ૮ ॥

તથા (તેષામ્) (આસજ્ઞાનામ) જે પોતાની સમીપ બેઠેલા હોય છે તેઓની પાસે બેસવાવાળો (અતિથિઃ) અતિથિ જેની આવવા અથવા જવાની કોઈ નિશ્ચિત તિથિ હોતી નથી તેવા જે સંન્યાસી જે કંઈ ભોજન કરે છે તે (આત્મમ્) આત્મારૂપી વેદોની અંદર હોમ જ કરે છે એમ સમજવું.

સુવા હસ્તેન પ્રાણે યૂપે સુક્કારેણ વષટ્કારેણ (૧) ॥ ૯ ॥

તથા જે સંન્યાસી (હસ્તેન) હાથથી ભોજન કરે છે તે (સુવા) હાથરૂપી સુવા વડે જઠરાગ્નિરૂપી વેદીમાં અગ્નિ-હોત્ર કરે છે એમ સમજવું તથા યૂપ એટલે યજ્ઞસ્તાંભને જેમ અનેક પ્રકારના પશુઓ બાંધવામાં આવે છે તેમ તે સંન્યાસી (સુક્કારેણ) સુવાની સમાન (વષટ્કારેણ)

બપટકારથી હોમક્રિયાની માફક (પ્રાણે) પ્રાણમાં મન અને ઇન્દ્રિયોને બાંધે છે એમ સમજવું.

एते वै प्रियाश्चाप्रियाश्चत्विजः स्वर्गं लोकं गम-
यन्ति यदतिथयः (૨) ॥ ૧૦ ॥

(પતે વૈ) તેજ (ઋત્વિજઃ) ઋતુ ઋતુમાં પ્રાપ્ત થવાવાળા, પ્રિય અથવા અપ્રિય સંન્યાસી (પ્રિયઃ ચ અપ્રિયાઃ) લોકો અતિથિરૂપ છે અને તેથીજ તેઓ મૃત્યુસ્થાને (સ્વર્ગ લોક) જોવા યોગ્ય, અને અનુભવવા યોગ્ય અત્યંત સુખને (ગમયન્તિ) પ્રાપ્ત કરામે છે.

प्राजापत्यो वा पृतस्य यज्ञो विततो य उपहरति
(૩) ॥ ૧૧ ॥

(પતસ્વ) આ સંન્યાસીનો (પ્રાજાપત્યઃ) પ્રભુપતિ પરમાત્માને ઓળખવાનો આ આશ્રમ ધર્મના અનુષ્ઠાન-રૂપ (યજ્ઞઃ) સારી રીતે પાળવા યોગ્ય યતિધર્મ (વિતતઃ) વિસ્તાર પામે છે અર્થાત્ (યઃ) જે આ સંન્યાસ ધર્મને સર્વોપરિ સમજીને (ઉપહરતિ) તેનો સ્વીકાર કરે છે (વૈ) તેજ સંન્યાસી થઈ શકે છે.

प्रजापतिर्वा एव विक्रमाननुविक्रमते यउपहरति
॥ ૧૨ ॥

(યઃ) જે (પજઃ) સંન્યાસી (પ્રજાપતેઃ) પરમેશ્વરને બાણુવા રૂપ સંન્યાસાશ્રમના (વિક્રમાન્) સત્યાચારોને (અનુવિક્રમતે) અનુકૂળતા પ્રમાણે યથાયોગ્ય પાળે છે (વૈ) તેજ સર્વ શુભગુણોને (ઉપહરતિ) પામે છે.

યોઽતિથીનાં સ આહવનીયો યો વેશ્મન્નિ સ ગાર્હ-
પત્યો યસ્મિન્ પવન્તિ સ દક્ષિણાગ્નિઃ (૫) ॥ ૧૩ ॥

(યઃ) (અતિથીનામ્) ઉત્તમ સંન્યાસીને જે સંગ
કરવામાં આવે છે (સઃ) તે જ સંન્યાસીને માટે (આહવનીયઃ)
આહવનીય અર્થાત્ (અક્ષયર્ય આશ્રમમાં જે અક્ષયારી હોમ
કરે છે) તે જ છે અને (યઃ) જે ઘરમાં સંન્યાસી વસે છે
(સઃ) તે જ તેને માટે (ગાર્હપત્યઃ) ગૃહસંબંધી અગ્નિ છે.
અને (યસ્મિન્) જે જઠરાગ્નિમાં અન્નાદિને (પચન્તિ)
પચાવે છે (સઃ) તે જ તેને માટે (દક્ષિણાગ્નિ) વાનપ્રસ્થ
સંબંધી અગ્નિઓને આત્મમાં આરોપણ કરે.

इष्टं च वा एष पूर्तं च गुहाणां मश्नाति यः
पूर्वोऽतिथेरश्नाति (६) ॥ १४ ॥ अथर्व० कां० ૧ ।
સૂ० ૬ ॥

(યઃ) જે ગૃહસ્થ (અતિથેઃપૂર્વઃ) સંન્યાસીની પહેલા
(અશ્નાતિ) લોજન કરે છે (એષ) તે (ગૃહાણામ્, ઇષ્ટમ્
ચ પૂર્તં) તે ગૃહસ્થાશ્રમનાં સર્વ સુખ અને તેનાં સાધનો
તથા પરિપૂર્ણ ઐશ્વર્ય (ચ) અને તેના સાધનોને (વૈ)
ખચીત (અશ્નાતિ) લક્ષણ કરે છે અર્થાત નાશ કરે છે.
એટલા માટે જે ગૃહસ્થને ત્યાં અતિથિ અથવા સંન્યાસી
આવે તેણે તેને પ્રથમ જમાડીને પછી પોતે લોજન કરવું
એ જ થોડ્ય છે.

તસ્યૈ વિદુષો યજ્ઞસ્યાત્મા યજમાનઃ શ્રદ્ધા પત્ની
શરીરમિધ્મુરો વેદિર્લોમાનિ બહિર્વેદઃ શિશ્વાદ્દયં

यूपः काम आज्यं मन्युः पथुस्तपोऽग्निर्दमः समयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राणउद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा
 श्रोत्रमग्नीत् । यावद् घ्रियते सा दीक्षा यदश्नाति तद्ध-
 वीर्यत्पबति तदस्य सोमपानम् यद्रमते तदुपसदो
 यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदा
 हवनीयो या व्याहृति राहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधे यत्प्रातर्मध्यन्दिन ५ सायं
 च तानि सवनानि । ये अहो रात्रे ते दर्शपौर्णमासौ
 येऽर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते
 षथुबन्धा ये संवत्सराश्च तेऽहर्गणः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं
 यन्मरणं तदवभृथः । एतद्धै जरामर्यमग्निहोत्र ५ सत्रं
 य एवं विद्वानुदगवने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वादित्यस्य सायुज्यं मच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते
 पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं सलोक-
 तामामोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वान-
 भिजयति तस्माद् ब्राह्मणो महिमानमामोति तस्माद्
 ब्राह्मणो महिमानमित्युपनिषत् तैत्ति० प्रपा० १०
 अनु० ६४ ॥

(एवम्) आवी रीते संन्यास श्रद्धां कर्त्तवावाणो (तस्य
 विदुषः) ते विद्वान् संन्यासी (यज्ञस्य) सारी रीते अनुष्ठान
 कर्त्त्वा योग्य संन्यास आश्रम इव यज्ञना (यजमानः) पति

(આત્મા) રૂપ છે. અને જે ઈશ્વર વેદ તથા સત્ય ધર્માચરણ અને પરોપકારમાં (શ્રદ્ધા) સત્ય ધારણ રૂપ તે સંન્યાસીની દૃઢ પ્રીતિ છે તે જ તેની સ્ત્રી છે. (શરીરમ્) અને તેનું શરીર (દૃષ્ટમ્) આ સંન્યાસ આશ્રમ રૂપ યજ્ઞને માટે ઇન્ધનરૂપ છે. અને તેનું (ઊરઃ) વૃક્ષસ્થળ (વેદિઃ) યજ્ઞ કરવા માટે કુંડરૂપ છે. તેથી તેના શરીર ઉપર (લોમાનિ) જે રોમ છે તે (ઘર્દિઃ) કથાતુલ્ય છે અને જે (વેદઃ) વેદ અને તેના શબ્દાર્થ સંબંધ જાણીને આચરણ કરવામાં આવે છે તે સંન્યાસીની (શિક્ષા) શિખા છે. તથા સંન્યાસીનું (હૃદયં) જે હૃદય છે તે (યૂપઃ) યજ્ઞના સ્તંભ છે તથા જે તેના શરીરમાં (કામઃ) કામ અથવા કોઈ પણ જાતની ઇચ્છા છે તે (માણ્યમ્) જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં હોમ કરવારૂપ યજ્ઞસામગ્રી છે. તથા (મન્યુઃ) સંન્યાસીમાં જે ક્રોધ છે તે (વશુઃ) શરીરના મળની માફક છોડવા યોગ્ય વસ્તુ છે. તથા તે સંન્યાસી (ક્ષત્રિયઃ) સત્યધર્માનુષ્ઠાન તથા પ્રાણ યામાદિ યૌગાભ્યાસ વર્ગે જે ક્રિયા કરે છે તે બેઠોની (અગ્નિ) અગ્નિસમાન છે જે સંન્યાસી (દમઃ) અધર્મ આચરણથી ઇન્દ્રિયોને રોકીને ધર્માચરણમાં સ્થિર રાખી પોતાનું વર્તન ચલાવે છે તે (શમયિતા) દુષ્ટોને હંડ દેવાનાં સહ્ય પુરુષ છે એમ સમજવું તથા જે સંન્યાસીની (વાક્) વાણી સત્યોપદેશ કરવાને માટે જ છે તે સંન્યાસી સર્વને અભયદાન આપે છે એમ સમજવું. જે સંન્યાસીના શરીરમાં (પ્રાણઃ) પ્રાણ છે તે (હાતા) હોતાની સમાન છે જે તેના (ચક્ષુઃ) અક્ષુ છે તે (ઉદ્ગાતા) ઉદ્ગાતાની સમાન છે તથા તેનું (મનઃ) મન (અધ્યર્થુઃ) અધ્યર્થુ છે અને (શ્રોત્રં)

તેના કર્ણુ છે તે (બ્રહ્મા) પ્રકાશ છે તથા (અગ્નીત્) અગ્નિ લાગવાવાળાની માફક (યાવત્ ત્રિયતે) તે સંન્યાસી કાંઈ ધારણ કરે છે (સા) તે (દીક્ષા) દીક્ષા ગ્રહણ રૂપ છે અને (યદજ્ઞાતિ) તે સંન્યાસી જે કંઈ ખાય છે, (તદ્દહત્તિઃ) તે ઘૂતાદિ સામગ્રીની માફક હોમવા યોગ્ય પદાર્થ છે તથા (યત્ પિબતિ) તે જે કંઈ જળ અથવા દૂધ આદિ પદાર્થ પીએ છે (તત્ તસ્યસોમપાનં) તેજ તેનું સોમ પાન છે તથા (યદ્ગમતે) તે જે જે ઠેકાણે ગમન કરે છે તે (તતુપસવઃ) ઉપસામગ્રી છે તથા (યત્ સચ્ચરત્યુપવિશત્યુત્તિષ્ઠતે) તે જે કાંઈ આવ જાવ અને બેસવા ઉઠવાની ક્રિયા કરે છે (સ પ્રવર્ચઃ) તે તેનો પ્રવર્ચ છે, (યન્મુસ્રમ્) જે તેનું મુખ છે (તદાવહનીયઃ) તે સંન્યાસીના આહરણીય અગ્નિની સમાન છે તથા (યા વ્યાહૃતિર્યવસ્ય વિજ્ઞાનમ્) તે સંન્યાસીનું વ્યાહૃતિ ઉચ્ચારણ અથવા તેનું વિજ્ઞાન વ્યાહૃતિરૂપ છે અને (તજ્જુહોતિ) તે તેનો જ હોમ કરે છે એમ સમજવું તથા (યત્ સાયં પ્રાતરસિ) તે સંન્યાસી સંધ્યા સમયે તથા પ્રાતઃકાળે જે કાંઈ બોજન કરે છે (તત્સમિધમ્) તે સમિધા છે, તથા (યત્પ્રાતર્ મધ્યન્દિનમ્ સાયં ચ) તે સંન્યાસી પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન અને સાયંકાળમાં જે કાંઈ કર્મ કરે છે તે ત્રણ (સવનાનિ) સવન છે. (ચે અહોરાત્રે) તથા જે દિવસ અને રાત્રિ છે (તે વર્ણયૌર્નમાસો) તે સંન્યાસીના પૌર્ણમાસ તથા અમાવાસ્યેષ્ટિ છે (અર્ધમાસાશ્ચ, માસાશ્ચ) જે કૃષ્ણપક્ષ, શુકલપક્ષ તથા મહિના છે તે તે સંન્યાસીના આતુર્માસ્ય યજ્ઞ છે. (ચેન્નૂત્તરઃ) તથા વસંતાદિ ઋતુ છે તે

(પશુબન્ધ:) સંન્યાસીનો પશુબન્ધ અર્થાત્ છ પશુઓનું બાંધવું છે (યે વસંતસરાશ્ચ પરિવત્સરાશ્ચ) જે સંવત્સર અને પરિવત્સર અર્થાત્ વર્ષવર્ષાંતર છે (તેઽહર્ગણા:) તે સંન્યાસીનું અહર્ગણ અર્થાત્ બે રાત અથવા ત્રણ રાતનું વ્રત છે. અને જે (સર્વલોકસંઘૈ) સર્વ લોકો દક્ષિણા અર્થાત્ શિખા સૂત્રાદિ પૂર્વાશ્રમના ચિન્હોનો ત્યાગ છે તે સર્વથી મહાન થઈ છે. અને (યન્મરણં) જે તેનું મૃત્યુ છે તે (તદવમૃત્ત્વઃ) યજ્ઞને અંતે કરવામાં આવતું સ્નાન છે. (પતદ્વૈ જરામર્યમાગ્નહોત્ર ૫ સત્રમ્) જરાવસ્થા અને મૃત્યુપર્યંત અર્થાત્ યાવત્ જીવન રહે ત્યાં સુધી સત્યોપદેશ અને યોગાભ્યાસાદિ સંન્યાસ ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવારૂપ સર્વથી મહાન્ અગ્નિહોત્ર છે (ય પવં વિદ્વાનુદગયતે) અને આવી રીતે જે વિદ્વાન્ સંન્યાસ લાઇને વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તથા યોગાભ્યાસ કરી શરીરને છોડે છે તે મહાન્ વિદ્વાનોના મહિમાને પ્રાપ્ત થઈ સ્વપ્રકાશક સ્વરૂપ પરમાત્માના સંગને પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે યોગ અને વિજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તે, સાંસારિક દક્ષિણાયનરૂપ વ્યવહારમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ફરી ફરીને માતાપિતાની પદવીને પ્રાપ્ત થઈ અંદ્રલોકની સમાન વૃદ્ધિ તથા ક્ષયને પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ આ બંનેના યોગ્ય મહિમામાં ન ફસાતાં તેને જીવી લે છે તે સંન્યાસી, આ સર્વથી પર એવા પરમાત્માના મહિમાને પ્રાપ્ત થઈ મોક્ષના સુખનો અનુભવ કરે છે.

॥ अथ संन्यासे पुनः प्रमाणानि ॥

न्यास*इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माण । ब्रह्मा विश्वः
कतमःस्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति । संवत्सरोऽ-
सावादित्यो यएष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी
ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति पर्जन्यो वर्षति पर्जन्यै-
नौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त औषधिवनस्पतिभिरन्नं
भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा
श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा

* (न्यास इत्याहुर्मनीषिणः) આ અનુવાકનો અર્થ
સુગમ છે એટલા માટે બાતાર્થજ કહીશું. ન્યાસ અર્થાત્ સંન્યાસ
શબ્દનો અર્થ જે આગળ કહેવાઈ ગયો છે તે પ્રમાણે જે
સંન્યાસ લે છે તે પરમાત્માનો ઉપાસક છે. તે પરમાત્મા સૂર્યાદિ
લોકમાં વ્યાપ્ત અને પૂર્ણ છે કે જેના પ્રતાપથી સૂર્ય તપે છે.
સૂર્યના તપનાથી વર્ષ અને વર્ષાદિથી ઔષધિ તથા વનસ્પતિની
ઉત્પત્તિ થાય છે. તે વનસ્પતિથી અન્ન, અન્નથી પ્રાણ, પ્રાણથી
જલ, જલથી તપ અર્થાત્ પ્રાણાયામ, યોગાભ્યાસ વગેરે, અને
તેનાથી શ્રદ્ધા; સત્યના ધારણમાં પ્રીતિ અને તેથી બુદ્ધિ, તપ
બુદ્ધિથી વિચારશક્તિ અને વિચારશક્તિથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી શાંતિ,
શાંતિથી ચેતના, ચિત્તથી સ્મૃતિ અને સ્મૃતિથી આગળ પાછળનું
જ્ઞાન થાય છે. તે જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન અને એ વિજ્ઞાનથી સંન્યાસી
પપ

જ્ઞાન્તિઃ જ્ઞાન્ત્યા ચિત્તં ચિત્તેન સ્મૃતિઃ ૨ સ્મૃત્યા સ્માર
 ૨ સ્મારેણ વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનનાત્માનંવેદયતિ તસ્માદભં
 દદન્તસર્વાણ્યેતાનિ દદાત્યજ્ઞાત્ પ્રાણા ભવન્તિ ભૂતાનામ્ ।
 પ્રાજ્ઞૈર્મનો મનશ્ચ વિજ્ઞાનં વિજ્ઞાનાદાનન્દો બ્રહ્મયોનિઃ ।
 સ વા एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं
 प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदि-

આત્માને જાણી શકે છે આટલા માટે અનંદાન શ્રેષ્ઠ છે કે જેનાથી પ્રાણ અને વિજ્ઞાનાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, જે પ્રાણોને આત્મા છે અને જેનાથી આ આખું જગત્ ઓતપ્રોત વ્યાપ્ત છે તથા જે સર્વ જગતનો કર્તા છે અને જે પૂર્વ કલ્પમાં પણ જગતને સૃજે છે એવા પરમાત્માને જાણવાની ઇચ્છાથી હે વિદ્વાન્ સન્યાસી તું તેને જાણીને ફરીથી વારંવાર જન્મ મરણને પ્રાપ્ત ન થા, પરંતુ શુક્તિના પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કર. આ કારણને ક્ષીધે જ સન્યાસને સર્વ તપથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ કહેવામાં આવે છે. હે પરમેશ્વર તું સર્વની અંદર નસી રહ્યો છે, વિશૂ છે, પ્રાણનો પ્રાણ તથા સર્વનું સંઘાત કરવાવાળો અને વિશ્વનો પેદા કરનાર તથા ધારણ કરનાર છે અને સૂર્યાદિને તેજ અપવાવાળો છે તું અગ્નિથી પણ તેજસ્વી, વિદ્યાનો આપનાર, સૂર્યનો કર્તા, તથા ચંદ્રમાના પ્રકાશનો પ્રકાશ કર્તા છે, તું સર્વથી મહાન્ અને પૂજનીય દેવ છે, આટલા માટે (ઓઐમ્) આ મંત્રનું મનથી ઉચ્ચારણ કરીને પરમાત્મામાં આત્માને લગાડવો અને જે મનુષ્ય વિદ્યાનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય આ મહોત્તમ વિદ્યાને ઉપર કલા પ્રમાણે જાણે છે તે સંન્યાસી, પરમાત્માને તથા તેના મહત્વને જાણીને આનંદમાં રહે છે.

ज्ञाश्च स वै सर्वमिदं जगत् स भूतं ५ भव्यं
जिज्ञासकृत्तु ऋतजा रयिष्ठाः श्रद्धा सत्यो महत्वांतमसो
वरिष्ठात् । ज्ञात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न
मृत्युमुपयाहि विद्वान् । तस्मान् न्यासमेषा तपसामति-
रिक्तमाहुः । वसुरण्यो विश्वरसि प्राणो त्वमसि संधाता
ब्रह्मस्त्वमसि विश्वसृष्टृतेजोदास्त्वमस्यग्नेरभि वर्चोदास्त्व-
मसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोसि ब्रह्मणे त्वा महसे ।
ओमित्यात्मानं युञ्जीत । एतद्वै महोपनिषदं देवानां
गृह्यम् । य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्-
ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् । तैत्ति० प्रपा० १० ।
अनु० ६३ ॥

॥ संन्यासीનું કર્તવ્યઽકર્તવ્ય ॥

હતે દૃશ્વ મા મિત્રસ્ય મા ચક્ષુષા સર્વાણિ
ભૂતાનિ સમીક્ષન્તામ્ । મિત્રસ્યાહં ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ
સમીક્ષે । મિત્રસ્ય ચક્ષુષા સમીક્ષામહે ॥ ૧ ॥

યજુઃ ૦ અઃ ૨૬ । મંઃ ૧૮ ॥

હે (હતે) સર્વ દુઃખ વિહારક પરમાત્મનું તું (મા)
મને સંન્યાસ માર્ગમાં (દંદ) આગળ ચલાવ. હે સર્વ
મિત્ર તું (મિત્રસ્ય) સર્વ સુહૃદ્ આપ્ત પુરુષોની (ચક્ષુષા)
દૃષ્ટિથી (મા) મને સર્વનો મિત્ર બનાવ જેથી (સર્વાણિ)
સર્વ (ભૂતાનિ) પ્રાણિમાત્ર મને મિત્રની દૃષ્ટિથી (સમીક્ષ-
ન્તામ્) જુએ તથા (અહં) હું પણ (મિત્રસ્ય) મિત્રની
(ચક્ષુષા) દૃષ્ટિથી (સર્વાણિ ભૂતાનિ) સર્વ ભૂત પ્રાણિ-
માત્રને (સમીક્ષે) જોઉં. આવી રીતે આપની કૃપા અને
અમારા પુરુષાર્થથી અમે લોકો એક બીજાની તરફ (મિત્ર-
સ્ય ચક્ષુષા) સુહૃદ્ભાવની દૃષ્ટિથી (સમીક્ષામહે) જોતા
રહીએ (મિત્રભાવથી વર્તીએ)

ઓશ્વ અગ્ને નયં સુપથા રાયે અસ્માન્ વિશ્વાનિ
દેવ વયુનાંનિ વિદ્વાન્ । યુયોધ્યસ્મઽજુંહુરાણમેનો મૂયિ-
ષ્ઠાન્તે નમં ઉક્તિ વિધેમ ॥ ૨ ॥

હે (અગ્ને) સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ સર્વ સુખદાયક (દેવ)
સર્વ સુખ હાતા પરમેશ્વર (વિદ્વાન્) આપ (રાયે) યોગ
અને વિજ્ઞાન રૂપ ધનની પ્રાપ્તિ માટે (સુપથા) વેદોક્ત
ધર્મમાર્ગથી (અસ્માન્) અમને સૌનું તથા અમારાં

(વિશ્વાનિ) સંપૂર્ણ (વયુનાનિ) પ્રજ્ઞાન તથા ઉત્તમ ક્રમેને (નય) કૃપા કરી શુભ માર્ગમાં પ્રેરે તથા (અસ્મત્) અમારાથી (જુરાણમ્) કુટિલ પક્ષપાત રહિત (પતઃ) અપરાધ તથા પાપદર્મીને (યુયોધિ) દૂર રાખે અને આવાં બીજાં અધર્માચરણથી અમને સદા દૂર રાખે, એટલા માટે (તે) આપની જ (નમ ઉક્તિ) નમસ્કારપૂર્વક પ્રશંસાને અમે (ભૂયિષ્ઠામ્) બહુ પ્રકારે (વિધેમ) ગાઇએ છીએ.

ઓ૩મ્ યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતન્યાત્મન્યેવાનુપદ્યતિ ।
સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં તત્તો ન વિચિકિત્સતિ ॥ ૩ ॥

(યઃ) જે સંન્યાસી (તુ) વારંવાર (આત્મન્યેવ) આત્મા અર્થાત્ પરમેશ્વરમાં જ પોતાના આત્મા તુલ્ય (સર્વાણિ ભૂતાનિ) સંપૂર્ણ ભૂત પ્રાણીમાત્ર, જીવ અને જગત્સ્થ પદાર્થને (અનુપદ્યતિ) અનુકૂળતાથી જુએ છે (ચ) તથા (સર્વ ભૂતેષુ) સંપૂર્ણ પ્રાણી અપ્રાણીઓમાં (આત્માનં) પરમાત્માને વ્યાપી રહેલ જુએ છે (તતઃ) ત્યારે તે કોઈ પણ વ્યવહારમાં (ન વિચિકિત્સતિ) સંશયને પ્રાપ્ત થતો નથી. અર્થાત્ પરમેશ્વરને સર્વવ્યાપક, સર્વાન્તર્યામી તથા સર્વસાક્ષી બાળીને પોતાના આત્માતુલ્ય પ્રાણી માત્રની હાનિ લાલ, સુખ દુઃખાદિને જુએ છે ત્યારે જ તે ઉત્તમ સંન્યાસ ધર્મને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઓ૩મ્ યસ્મિન્સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મેવાભૂદ્વિજાનતઃ ।
તત્ત્વ કો મોહઃ કઃ શોક એકત્વમેનુ પશ્યતઃ ॥ ૪ ॥
યજુઃ ૦ અઃ ૪૦ । મં ૦ ૧૬ । ૬ । ૭ ॥

(વિજ્ઞાનતઃ) જે વિજ્ઞાનયુક્ત સંન્યાસીના (યસ્મિન્) પક્ષપાત રહિત ધર્મયુક્ત સંન્યાસમાં (સર્વાણિ ભૂતાનિ) સર્વ પ્રાણીમાત્ર (આત્મૈવ) આત્મા સમાન ગણવામાં આવે છે. અર્થાત્ જેવી રીતે આપણો આત્મા આપણને પ્રિય છે તેવી જ રીતે પ્રાણીમાત્રને પોતાનો આત્મા પ્રિય છે એવા પ્રકારનો નિશ્ચય (અભૂત) થાય છે (તત્ર) એવા સંન્યાસાશ્રમમાં (પક્ત્વમનુષ્યતઃ) આત્માના સમાન ભાવને અનુભવવાળા સંન્યાસીને (ક્રો, મોહઃ) વળી મોહ શાનો થાય, અને શોક પણ (કઃ શોકઃ) ક્યાંથીજ હોય? આ કારણથી સંન્યાસી શોક મોહાદિ દોષોથી રહિત થઈ હંમેશાં સર્વનો ઉપકાર કરે છે.

ઓરમ્ પરીત્યં ભૂતાનિ પરીત્યં લોકાન્ પરીત્યં
સર્વાઃ પ્રવિશો વિશંચ । ઉપસ્થાયં પ્રથમજામૃતસ્યાત્મ-
નાત્માનમ્પિસંવિવેશ ॥ ૫ ॥

ચ૦ અ૦ ૩૨ । મં૦ ૧૧ ॥

આવી રીતે પરમાત્માની સ્તુતિ પ્રાર્થના અને ધર્મમાં હઠ નિષ્ઠા રાખી જે પુરુષ (ભૂતાનિ) સંપૂર્ણ પૃથિવ્યાદિ ભૂતોમાં (પરીત્ય) વ્યાપ્ત (લોકાન્) સંપૂર્ણ લોક લોકાંતરમાં (પરીત્ય) પૂર્ણ (સર્વાઃ) (પ્રવિશો, વિશંચ) તથા સર્વ દિશા અને ઉપદિશાઓમાં (પરીત્ય) વ્યાપક રૂપે સ્થિત છે તથા જે (ક્ષતસ્ય) સત્ય કારણના યોગથી (પ્રથમજામ્) સર્વ મહત્ત્વાદિ સૃષ્ટિને ધારણ કરીને પાલન પોષણ કરી રહ્યો છે એવા (આત્માનમ્) પરમાત્માને સંન્યાસી (આત્મના) પોતાના આત્માથી (ઉપસ્થાય) સમીપ પહોંચીને અર્થાત્ જાણીને તેમાં (અપિસંવિવેશ) પ્રતિદિન સમાધિયોગથી પ્રવેશ કરે.

ઓ૩મ્ ક્રૂચો અક્ષરે પરમેઘ્યોમન્ યસ્મિન્ દેવા
અધિવિશ્વે નિષ્ક્રુદુઃ । યસ્તન્ન વેદ ક્રિમૃચા કરિષ્યતિ
ય ઇત્તદ્વિદુસ્તે ઇમે સમાસતે ॥ ૬ ॥

ક્રૂ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૧૬૪ મં૦ ૬૩ ॥

હું સંન્યાસી લોકો (યસ્મિન્ પરમેઘ્યોમન્ અક્ષરે)
સર્વોત્તમ આકાશવત્ વ્યાપક નાશરહિત પરમાત્માની અંદર
(ક્રૂચઃ) ઋગ્વેદાદિ વેદ તથા (વિશ્વદેવાઃ) સર્વ પૃથિવ્યાદિ
લોક અને સમસ્ત વિદ્વાન (અધિનિષ્ક્રુદુઃ) સ્થિર છે અને
થાય છે, (તત્) તે પરમાત્માને (યઃ) જે મનુષ્ય (ન વેદ)
નથી ઓળખતો તો પછી તે (ક્રૂચા) વેદશાસ્ત્ર જાણીને
(કિં કરિષ્યતિ) શું સુખ અથવા લાભ મેળવશે? અર્થાત્
વિદ્યા વિના પરમેશ્વરનું જ્ઞાન કદી થતું નથી પણ જે વિદ્યા
લક્ષ્યા પછી પણ પરમેશ્વરને જાણવામાં ન આવે અને
તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં ન આવે તો તેનું મનુષ્ય
શરીર ધારણ કરવું નિષ્ફળ જાય છે. પણ (યે) જે વિદ્વાન
લોકો તે પરમાત્માને જાણે છે (વિદુઃ) (તે, હમે, હત્)
તેજ તે પરમાત્માની અંદર (સમાસતે) સારી રીતે
સમાધિદ્વારા સ્થિર થાય છે.

ઓ૩મ્ સમાધિનિર્ઘૂતમલસ્ય ચૈતસો નિવેશિતસ્યા-
ત્મનિ યત્સુખં ભવેત્ । ન ક્ષયતે વર્ણયિતું ગિરા તદા
સ્વયંતદન્તઃકરણેન ગૃહ્યતે ॥

(સમાધિનિર્ઘૂતમલસ્ય) સમાધિના યોગથી જેના મન
ધોવાઈ ગયા છે અને તેથી જેનું (ચૈતસઃ) મન નિર્મલ
થયેલું છે અને તેવા ચિતનો (આત્મનિ) પરમાત્માની અંદર
જેણે (નિવેશિતસ્ય) પ્રવેશ કરાવ્યો છે એવા પુરુષને જે

(યત્ સુક્ષ્મ) સુખાનુભવ(મન્વેત્) થાય છે તેનું (ગિરા) વાણીદ્વારા (વર્ણવિતું ન શક્યતે) વર્ણન થઈ શકતું જ નથી કારણ કે (તદા) તે વખતે સમાધિમાં તે જીવ (તત્) તે પરમાત્માને (અંતઃકરણેન) શુદ્ધ અંતઃકરણથીજ (ગૃહ્યતે) ગ્રહણ કરે છે. જેથી તેનું વર્ણન પૂર્ણ રીતિથી કહીપણ થઈ શકતું નથી.

એટલા માટે સંન્યાસી લોકોએ પરમાત્મામાં સ્થિર રહેવું. અને તેની આજ્ઞા અર્થાત્ પક્ષપાત રહિત ન્યાયધર્મમાં સ્થિત રહીને સત્યોપદેશ તથા સત્ય વિદ્યાના પ્રચારથી સર્વ મનુષ્યોને સુખ આપતા રહેવું.

સમ્માનાદ્ બ્રાહ્મણો નિત્યમુદ્વિજેત વિષાદિવ ।

અમૃતસ્યેવ ચાકાઙ્ક્ષેદવમાનસ્ય સર્વદા ॥ ૧ ॥

યમાન્ સેવેત્ સતતં ન નિયમાન્ કેવલાન્ બુધઃ ।

યમાન્ પતત્યકુર્વાણો નિયમાન્ કેવલાન્ ભજન્ ॥ ૨ ॥

મનુ ૦ ॥

સંન્યાસીએ જગતના સન્માનથી વિષની માફક ડરતા રહેવું અને અમૃતની માફક અપમાનની ઇચ્છા કર્યા કરવી કારણ કે જે અપમાનથી ડરે છે અને માનની ઇચ્છા કરતો રહે છે તે બીજાની મિથ્યા પ્રશંસા કરવાવાળો બની મિથ્યાવાદી અને પતિત થઈ જાય છે. એટલા વાસ્તે, નિન્દા, પ્રશંસા, માન, અપમાન, જીવન, મરણ, હાર્ન અથવા લાભ ગમે તે હોય, આંહિ કોઈ પ્રીતિ કરે અથવા વૈર બાંધે, અન્ન, પાન, શસ્ત્ર, ઉત્તમ સ્થાનાદિ પ્રાપ્ત થાય અથવા ન થાય, ગમે તેટલી ગરમી અથવા ઠંડી ભલે હોય તોપણ આ સર્વ દ્રવ્યનું સહન કરે. અને અધર્મનું ખંડન તથા ધર્મનું મંડન હંમેશાં કરતો રહે. આથી ઉત્તમ ધર્મ બીજાં એક પણ નથી. પરમેશ્વરના સિવાય બીજા કોઈની પણ ઉપાસના ન

કરે અને વેદ વિકૃદ્ધ કંઈપણ ન માને, પરમેશ્વરના સ્થાનમાં સૂક્ષ્મ અથવા જડ અને જીવને પણ ન માને. પરમેશ્વરને હંમેશાં પોતાનો સ્વામી માની પોતે તેનો સેવક બની રહે. અને તેવોજ ઉપદેશ બીજાઓને પણ કર્યા કરે, જે જે કર્મ કરવાથી ગૃહસ્થોની ઉન્નતિ થાય અથવા માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, પતિ, બંધુ, બહેન, મિત્ર, પડોશી, નોકર તથા નાના મોટા વિગેરેનો વિરોધ છુટી પ્રેમ વધે એવી એવી વાતો તથા ઉપદેશ કર્યા કરે, વેદથી વિકૃદ્ધ મતમતાંતરના ગ્રંથો જેવા કે બાઈબલ, કુરાન, પુરાણ, મિથ્યાભિલાષ તથા કાવ્યાલંકાર, કે જેના ભણવાથી અથવા સાંભળવાથી મનુષ્ય વિષયી અને પતિત થઈ જાય છે તે સર્વનો નિષેધ કરતો રહે, વિદ્વાન તથા પરમેશ્વરથી ભિન્ન બીજા કોઈને દેવ ન માને, તથા વિદ્યા, યોગાભ્યાસ, સત્સંગ અને સત્ય ભાષણથી ભિન્ન બીજા કોઈ તીર્થ ન માને વિદ્વાનોની મૂર્તિઓથી ભિન્ન પાષણાદિ મૂર્તિઓને પણ ન માને અથવા મનાવે, એવી જ રીતે ગૃહસ્થોને માટે માતાપિતા, આચાર્ય અને અતિથિ, તથા સ્ત્રીને માટે વિવાહિત પુરુષ અને પુરુષને માટે વિવાહિતા સ્ત્રીની, મૂર્તિ સિવાય બીજા કોઈની જડ મૂર્તિ પૂજ્ય છે એવો ઉપદેશ પણ ન આપે. પરંતુ વૈદિક મતની ઉન્નતિ તથા વેદ વિકૃદ્ધ પાખંડ મતોનું ખંડન કરવામાં હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યા કરે. આ ઉપરાંત આગળ કહેવામાં આવેલ ઉપદેશની માફક પોતપોતાના આશ્રમાનુકૂલ કર્તવ્ય કર્મોને કર્યા કરે. ખંડન કરવા યોગ્ય કર્મનું ખંડન કદી પણ છોડે નહિ. આસુર અર્થાત્ પોતાને ઇશ્વર અથવા બ્રહ્મ માનવાવાળાઓનું પણ યથાવત્ ખંડન કરતો રહે અને પરમેશ્વરના શુભ કર્મ, તથા સ્વભાવાદિ શુભોનો પ્રકાશ કરતો રહે. એવા પ્રકારના

કર્મ કરતાં છતાં પણ પોતે આનંદમાં રહી બીજાઓને પણ આનંદિત રાખે. સર્વદા (અદ્વિતા) નિર્વૈરતા (સત્ય) સત્ય બોલવું, સત્ય માનવું તથા સત્ય કરવું (અસ્તૈયમ્) મન, વચન તથા કર્મથી અન્યાય કરીને બીજાના પદાર્થનું ગ્રહણ ન કરવું તથા બીજાને પણ તે પ્રકારે કરવાનો ઉપદેશ આપવો (બ્રહ્મચર્ય) સદા જિતેન્દ્રિય થઈ આઠ પ્રકારના મૈથુનનો ત્યાગ કરી વીર્યની રક્ષા અને ઉન્નાત કરીને દીર્ઘાયુષી થઈ સર્વનો ઉપકાર કરતા રહેવું (અપરિગ્રહઃ) અભિમાનાદિ દોષ રહિત થઈ સંસારના ધનાદિ કોઇપણ પદાર્થમાં મોહિત થઈ કદી ન ફસાવું. આ પાંચ યમોનું સેવન સદા કર્યા કરવું અને તેની સાથે પાંચ નિયમ અર્થાત (શૌચ) બહાર તેમજ અંદરથી પવિત્ર રહેવું (સંતોષ) પુરુષાર્થ કરતા રહેવું અને લાભ અથવા હાનિથી પ્રસન્ન અથવા અપ્રસન્ન ન થવું (તપઃ) સદા પક્ષપાત રહિત ન્યાયરૂપ ધર્મનું સેવન, પ્રાણાયામાદિ યોગાભ્યાસ (સ્વાધ્યાય) સદા પ્રણવનો જપ અર્થાત મનમાં ચિંતન અને તેના અર્થ અને વાચક ઇશ્વરનો વિચાર કરતા રહેવું (ઈશ્વરપ્રણિધાન) અર્થાત પોતાના આત્માને પરમેશ્વરની વેદોક્ત આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં સમર્પિત કરીને પરમાનંદ પરમેશ્વરના સુખને જીવન-મુક્ત થઈ લોગવવું અને શરીર છોડ્યા પછી સર્વદા આનંદયુક્ત રહી મોક્ષને પ્રાપ્ત થવું. એ સંન્યાસીઓનાં મુખ્ય કર્મો છે. હે જગદીશ્વર, સર્વશક્તિમાન, સર્વાન્તર્યામિન્ દયાળુ, ન્યાયકારી, સત્યવિદાનંદ, અનન્ત, નિત્ય શુદ્ધ મુક્તસ્વભાવ, અજર, અમર, પવિત્ર, પરમાત્મન્ તમારી કૃપાથી સંન્યાસીઓને પૂવોક્ત કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રાખી પરમમુક્તિ સુખને પ્રાપ્ત કરાવતા રહો.

॥ इति संन्याससंस्कारविधिः समाप्तः ॥

॥ अथान्येष्टिकर्मविधिं वक्ष्यामः ॥

શરીરનો જે છેલ્લો સંસ્કાર છે અર્થાત્ જેની પછી આ શરીરને માટે કોઈ પણ અન્ય પ્રકારનો સંસ્કાર છે જ નહિ તેને નરમેધ, પુરુષમેધ નરયાગ, પુરુષયાગ તથા અન્યેષ્ટિકર્મ પણ કહેવામાં આવે છે.

भस्मान्तश्च शरीरम् ॥ य० अ० ४० मं० १५ ॥
निषेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्योदितोविधिः ॥मनु० ॥
१ षड्विंशमा ऋषयो देवजा इति ।

ऋ० મં० ૧ । સૂ० ૧૬૪ । મં० ૧૫ ॥

આ શરીરનો સંસ્કાર (મસ્માન્તમ્) ભસ્મ કરવા પર્યન્ત છે. શરીરનો આરંભ ઋતુદાનથી અને અંત શ્મશાન અર્થાત્ મૃતક કર્મ છે.

પ્રશ્ન : ગરુડપુરાણમાં દશરાત્ર એકાદશા, દ્વાદશા, સપ્તિંક કર્મ, માસિક, વાર્ષિક, ગયાત્રાદ્ આદિ જે ક્રિયાઓ લખી છે, શું તે બધી અસત્ય છે ?

ઉત્તર : હા; અવશ્ય મિથ્યા છે, કારણ કે વેદોમાં તેવાં કર્મ કરવાનું વિધાન નથી, એટલા માટે અકર્તવ્ય છે. વળી મૃતક જીવનો સંબંધ પૂર્વસંબંધીઓ સાથે જરા પણ રહેતો નથી અને તેવી જ રીતે જીવના સંબંધીઓનો

પણ કંઈ સંબંધ નથી રહેતો. તે જીવ તો પોતાના કર્મ અનુસાર જન્મ પામે છે.

પ્રશ્ન : મરણ પછી જીવ ક્યાં જાય છે ?

ઉત્તર : યમાલયમાં.

પ્રશ્ન : યમાલય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : વાઘ્વાલયને.

પ્રશ્ન : વાઘ્વાલય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અંતરિક્ષને અર્થાત્ આ જે પોલ છે તેને.

પ્રશ્ન : શું ત્યારે ગરુડપુરાણ આદિમાં યમલોક વિષે લખ્યું છે તે ખોટું જ છે ?

ઉત્તર : અવશ્ય ખોટું જ છે.

પ્રશ્ન : તો પછી સંસાર શા માટે માને છે ?

ઉત્તર : વેદ સંબંધી અજ્ઞાન તથા ઉપદેશના અભાવથી યમ સંબંધી જે કથા લખી રાખી છે તે બધી ભિન્ન છે, કારણ કે યમનામ નીચે દર્શાવેલા પદાર્થોનું છે.

૨ શકેમ વાજિનો યમમ્ । ઋં મં ૨ । સૂં ૫ । મં ૧ ॥

૩ યમાય જુહતા હવિઃ યમં હ યક્ષો ગચ્છત્યગ્નિ દૂતો
અરંકૃતઃ । ઋં મં ૧૦ । સૂં ૧૪ । મં ૧૩ ॥

૪ યમઃ સૂયમાનો વિષ્ણુઃ સામ્ભિષ્મયમાણો વાયુઃ પૂયમાનઃ ।
યં અં ૮ । મં ૫૭ ॥

૫ વાજિનં યમમ્ । ઋં મં ૮ । સૂં ૨૪ । મં ૨ ॥

૬ યમં માતરિશ્વાનમાહુઃ ।

જ્ઞ૦ મં૦ ૧ । સૂ૦ ૧૬ । મં૦ ૪૬ ॥

૧ અહિં ઋતુઓનું નામ યમ છે.

૨ પરમેશ્વર.

૩ અગ્નિ.

૪ વાયુ, વિદ્યુત તથા સૂર્યનું નામ યમ છે.

૫ અહિં પણ વેગવાન હોવાથી વાયુનું નામ યમ છે.

૬ અહિં પરમેશ્વરનું નામ યમ છે.

ઉપરોક્ત પદાર્થોનું નામ યમ છે એટલા માટે પુરાણ-
હિની સર્વ કલ્પના મિથ્યા છે.

વિધિઃ—સંસ્થિતે ભૂમિભાગં શ્વાનયેદક્ષિણપૂર્વસ્યાં
વા ॥ ૧ ॥ દક્ષિણાપ્રવળં પ્રાગ્દક્ષિણાપ્રવળં વા
પ્રત્યગ્દક્ષિણા પ્રવળમિત્વેકે ॥ ૨ ॥ યાવાનુદાહુકઃ પુરુષ
સ્તાવદાયામમ્ ॥ ૩ ॥ વિતસ્ત્યર્વાક્ ॥ ૪ ॥ કેશશ્મશ્રુ
લોમનશ્વાનિ શુક્રં પુરસ્તાત્ ॥ ૫ ॥ દ્વિગુલ્ફં વર્હિ
રાજ્યં ચ ॥ ૬ ॥ દધન્યત્ર સર્પિરાયનયન્ત્યેતત્ પિત્ર્ય
પૃષ્ઠદાજ્યમ્ ॥ ૭ ॥ અથૈતા દિશમગ્નીભયન્તિ યજ્ઞ
પાત્રાણિ ચ ॥ ૮ ॥

જ્યારે કોઈ મરી જાય ત્યારે જો મરનાર પુરુષ હોય
તો પુરુષ અને સ્ત્રી હોય તો સ્ત્રીઓ મરનારને સ્નાન
કરાવે. ચંદન આદિ સુગંધી પદાર્થોનું લેપન અને વસ્ત્ર
ધારણ કરાવે. મરનારના શરીરના વજન પ્રમાણે ઘી અને
જો વિશેષ સામર્થ્ય હોય તો તેથી પણ અધિક ઘી લેવું

અને જો મહાદેવિદ્રલિક્ષુક હોય અને જેની પાસે કંઈ ન હોય તેને શ્રીમાન્ અથવા પંચ અરધા મણ્ણી ઓછું ધી ન આપે. અને શ્રીમાન્ લોક શરીરના તોલ પ્રમાણે ચંદન; ૧ શેર ધીમાં ૧ રતી કસ્તુરી; ૧ માસો કેસર, એક એક મણ્ણી ધીમાં એક એક શેર અગર તગર તથા ચંદનનો ભૂકો પણ યથા શક્તિ નાખીને કપૂર પલાશ આદિ લાકડાં વગેરે મળી શરીરના તોલથી બમણી સામગ્રી શ્મશાનમાં મોકલાવવી. ત્યાર પછી મૃતકને શ્મશાનમાં લઈ જવું અને આગળથી વેદી બનેલી હોય તો તે, નહિ તો નવી વેદી ભૂમિમાં ખોદવી. શ્મશાનનું સ્થાન વસ્તીથી દક્ષિણ તથા અગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામાં હોવું જોઈએ. મૃતકના પગ દક્ષિણાગ્નેય અથવા નૈઋત્ય ખુણામાં રાખવા અને માથું ઉત્તર ઇશાન અથવા વાયવ્ય ખુણામાં રાખવું; મૃતકના પગની તરફનું વેદીનું તળીયું જરા નીચું અને માથાની તરફનો ભાગ જરા ઉંચો રહેવો જોઈએ; આ વેદીનું માપ નિમ્ન પ્રકાર હોવું જોઈએ. પુરુષ ઉલો રહી માથા તરફ ઉંચા હાથ કરે એટલી લાંબી અને બંને હાથને બાજુમાં લંબાવવાથી જેટલી પહોળાઈ થાય તેટલી પહોળી અર્થાત્ મૃતકના કરતાં સાડા ત્રણ અથવા ત્રણ હાથ વધારે પહોળી જોઈએ અને છાતી બરાબર ઉંડી હોવી જોઈએ અને એક વેંત જેટલો માર્ગ તેની નીચે રહેવો જોઈએ. આવી વેદીની અંદર થોડું થોડું જલ છાંટવું અને ગાયનું છાણ જો ઉપસ્થિત હોય તો તેનું લેપન કરવું અને પછી નીચેથી અરધી વેદી જેવી રીતે ભીંતમાં ઇંટો ગોઠવવામાં આવે છે તેવી રીતે એક ઉપર એક બરાબર જમાવીને લાકડાં ગોઠવવાં. લાકડાંની વચમાં થોડું થોડું કપૂર જરા જરા અંતરે મૂકવું.

આ ચિતાની ઉપર મધ્યમાં મૃતકને મૂકવું અને ચારે તરફ વેદી બરાબર ખાલી રહે તેમ કરવું. પછી ચારે તરફ આબુખાબુ ચંદન, પલાશ આદિનાં કાષ્ઠ બરાબર ગોઠવીને વેદીની બહાર એક વેંત નીકળે ત્યાં સુધી મૂકવાં. આ ક્રિયા ચાલે તેટલા સમયમાં એક જુદો ચુલો બનાવી અગ્નિ વડે ધીને તપાવી ગાળીને એક પાત્રમાં રાખવું અને તેની અંદર કસ્તુરી આદિ સર્વ પદાર્થો મેળવી દેવા. લાંબી લાંબી લાકડીઓ, ચાર ચમચા, જે લાકડાં, ચાંદી, સોનું અથવા લોહાનાં હોય, અને જેમાં એક છટાંકથી વધારે અને અરધા છટાંકથી ઓછું ધી ન આવી શકે એવા ચમચાને તે લાકડીઓ સાથે મજબુત ખાંધી પછી ધીને દીવો કરીને કપૂરમાં લગાવી માથા પાસેથી આરંભી પગ સુધી અને વચમાં વચમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરાવવો અને અગ્નિપ્રવેશ કરીને નિમ્ન પાંચ આહુતિઓ આપવી અને અગ્નિને પ્રદીપ્ત થવા દેવો.

ઓ૩મ્ અગ્નયે સ્વાહા । ઓ૩મ્ સોમાય સ્વાહા ।
ઓ૩મ્ લોકાય સ્વાહા । ઓ૩મ્ અનુમયતે સ્વાહા ।
ઓ૩મ્ સ્વર્ગાય સ્વાહા ॥

ત્યાર પછી ચાર માણસો જુદા જુદા ઉભા રહી વેદોના મંત્રથી સ્વાહા આવે ત્યાં નિમ્ન મંત્રો વડે આહુતિઓ આપતા જાય.

॥ अथ वेदमन्त्राः ॥

सूर्यं चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा घ्रां च गच्छ पृथिवीं
च धर्मणा । अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधोषु
प्रति तिष्ठत शरीरैः स्वाहा ॥ १ ॥ अजो भागस्तपसा
तं तपस्व तं तं शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः । यास्ते
शिवास्तन्वो जातवेदस्ताभिर्वहैनं सुकृतामुं लोकं स्वाहा
॥ २ ॥ अवसृज पुनरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति
स्वधाभिः । आशुर्वसान उपवेतु शेषः संगच्छतां तन्वा
जातवेद स्वाहा ॥ ३ ॥ अग्नेर्वर्म परिगोभिर्व्ययस्व
सम्पूर्णेष्व पीवसा मेदसा च । नैश्वा धृष्णुर्हरसा
जह्वेषाणो दधृग्विधक्ष्यन्पर्यङ्कमाते स्वाहा ॥ ४ ॥ यं त्वमग्ने
समदहस्तमु निर्वापया पुनः । कियाम्बवत्र रोहतु पाकदूर्वा
व्यल्कशा स्वाहा ॥ ५ ॥ ॠ० मं० १० । सू० १६ ।
मं० ३ । ४ । ५ । ७ । १३ ॥

परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्प-
शानम् । वैवस्वतं सङ्गमनं जनानां यमं राजानं हविषा
दुवस्य स्वाहा ॥ ६ ॥ यमो तो गातुं प्रथमो विवेद
नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ । यत्रा नः पूर्वे पितरः
परेयुरेना जज्ञानाः पथ्या ३ अनुस्वाः स्वाहा ॥ ७ ॥

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभि बृहस्पतिऋक्वभिर्वावृधानः ।
यांश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्स्वाहान्ये स्वधयान्ये
मदन्ति स्वाहा ॥ ८ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि सीदा ऋिरोभिः
पितृभिः संविदानः । आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना
राजन्हविषा मादयस्व स्वाहा ॥ ९ ॥ अङ्गिरोभिरागहि
यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व । विवस्वन्तं हुवे यः
पिता तेऽस्मिन्पञ्चे बर्हिष्या निषद्य स्वाहा ॥ १० ॥
मेहि मेहि पथिभिः पूव्यैभिर्यत्रा नः पूर्वे पितरः परेषुः ।
उभा राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च
देवं स्वाहा ॥ ११ ॥ संगच्छस्व पितृभिः संयमेनेष्टा-
पूर्तेन परमे व्योमन् । हि त्वायावद्यं पुनरस्तमेहि
संगच्छस्व तन्वा सुवर्चाः स्वाहा ॥ १२ ॥ अपेत वीत
वि च सर्पतातोऽस्मा एतं पितरो लोकपक्रन् अहोभिर-
ञ्जिरक्वतुभिर्व्यक्तं यमो ददात्यवसानमस्मै स्वाहा ॥ १३ ॥
यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः । यमं ह
यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः स्वाहा ॥ १४ ॥ यमाय
घृतवद्धविर्जुहोत म च तिष्ठत । स नो देवेष्वायमदीर्घ-
मायुः प्रजीवसे स्वाहा ॥ १५ ॥ यमाय मधुमत्तमं राज्ञे
हव्यं जुहोतन । इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः
पथिकृद्भ्यः स्वाहा ॥ १६ ॥ ऋ० मंड० १० सू० ॥ १४ ॥
कृष्णः श्वेतोऽरुषो यामो अस्य ब्रध्न ऋज उत क्षोणो

યજ્ઞસ્વાન્ । હિરણ્યરૂપં જનિતા જજાન સ્વાહા ॥ ૧૭ ॥

ઋ૦ મં૦ ૧૦ સૂ૦ ૨૦ । મં૦ ૯ ॥

આ ઋગ્વેદના મંત્રોથી આરે જલ ૧૭, ૧૭ આહુતિ દધને નિમ્ન લિખિત મંત્રોથી એવી જ રીતે આહુતિ આપે.

પ્રાણેભ્યઃ સાધિપતિકેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧ ॥ પૃથિવ્યૈ
સ્વાહા ॥ ૨ ॥ અગ્નયે સ્વાહા ॥ ૩ ॥ અન્તરિક્ષાય
સ્વાહા ॥ ૪ ॥ વાયવે સ્વાહા ॥ ૫ ॥ દિવે સ્વાહા
॥ ૬ ॥ સૂર્યાય સ્વાહા ॥ ૭ ॥ દિગ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૮ ॥
ચન્દ્રાય સ્વાહા ॥ ૯ ॥ નક્ષત્રેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧૦ ॥
અદ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૧૧ ॥ વરુણાય સ્વાહા ॥ ૧૨ ॥
નાલ્યૈ સ્વાહા ॥ ૧૩ ॥ પૂતાય સ્વાહા ॥ ૧૪ ॥
વાચે સ્વાહા ॥ ૧૫ ॥ પ્રાણાય સ્વાહા ॥ ૧૬ ॥
પ્રાણાય સ્વાહા ॥ ૧૭ ॥ ચક્ષુષે સ્વાહા ॥ ૧૮ ॥
ચક્ષુષે સ્વાહા ॥ ૧૯ ॥ શ્રોત્રાય સ્વાહા ॥ ૨૦ ॥
શ્રોત્રાય સ્વાહા ॥ ૨૧ ॥ લોમ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૨ ॥
લોમ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૩ ॥ ત્વચે સ્વાહા ॥ ૨૪ ॥
ત્વચે સ્વાહા ॥ ૨૫ ॥ લોહિતાય સ્વાહા ॥ ૨૬ ॥
લોહિતાય સ્વાહા ॥ ૨૭ ॥ મેદોભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૮ ॥
મેદોભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૨૯ ॥ માત્સેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૦ ॥
માત્સેભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૧ ॥ સ્નાવ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૨ ॥
સ્નાવ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૩ ॥ અસ્થ્ભ્યઃ સ્વાહા ॥ ૩૪ ॥

अस्थभ्यः स्वाहा ॥ ३५ ॥ मज्जभ्यः स्वाहा ॥ ३६ ॥
 मज्जभ्यः स्वाहा ॥ ३७ ॥ रेतसे स्वाहा ॥ ३८ ॥
 पायवे स्वाहा ॥ ३९ ॥ आयासाय स्वाहा ॥ ४० ॥
 प्रायासाय स्वाहा ॥ ४१ ॥ संयासाय स्वाहा ॥ ४२ ॥
 वियासाय स्वाहा ॥ ४३ ॥ उद्यासाय स्वाहा ॥ ४४ ॥
 शुचे स्वाहा ॥ ४५ ॥ शोचते स्वाहा ॥ ४६ ॥
 शोचमानाय स्वाहा ॥ ४७ ॥ शोकाय स्वाहा ॥ ४८ ॥
 तपसे स्वाहा ॥ ४९ ॥ तप्यते स्वाहा ॥ ५० ॥
 तप्यमानाय स्वाहा ॥ ५१ ॥ तप्ताय स्वाहा ॥ ५२ ॥
 धर्माय स्वाहा ॥ ५३ ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥ ५४ ॥
 प्राप्श्चित्यै स्वाहा ॥ ५५ ॥ भेषजाय स्वाहा ॥ ५६ ॥
 यमाय स्वाहा ॥ ५७ ॥ अन्तकाय स्वाहा ॥ ५८ ॥
 मृत्यवे स्वाहा ॥ ५९ ॥ ब्रह्मणे स्वाहा ॥ ६० ॥
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा ॥ ६१ ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ ६२ ॥
 द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा ॥ ६३ ॥ यजु० अ० ३९ ॥

आ ६३ मंत्रोत्थी ६३ आहुति छने नीचे लभेला
 मंत्रोत्थी आहुति आपवी.

सूर्यं चक्षुषा गच्छ वातमात्मना दिवं च पृथिवीं
 च धर्मभिः । अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोष-
 धीषु प्रतितिष्ठत शरीरैः स्वाहा ॥ १ ॥ सोम एकेभ्यः पवने
 घृतमेक उपासते । येभ्यो मधु प्रधावधि तांश्चिदेवापि

गच्छतात् स्वाहा ॥२॥ ये चित्पूर्व ऋतसाता ऋतजाता
 ऋतावृधः । ऋषीस्तपस्वतो यम तपोजा अपि गच्छतात्
 स्वाहा ॥३॥ तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये स्वर्ययुः ।
 तपो ये च चक्रिरे महस्तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा
 ॥४॥ ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये तन्मृत्यजः ये वा
 सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात् स्वाहा ॥५॥ स्यो-
 नास्मै भव पृथिव्यनृक्षरा निवेशनी । बच्छास्मै शर्म स
 प्रथाः स्वाहा ॥६॥ अथेमे जीवा अरुधन् गृहेभ्यस्तन्निर्वहत
 परिग्रामादितः । मृत्युर्यमस्वासीदतः प्रचेता असून् पितृभ्यो
 गमयाश्चकार स्वाहा ॥७॥ यमः परोवरो विवस्वांस्ततः
 परं नातिपश्यामि किञ्चन । यमे अध्वरो अधि मे निनिष्ठो
 भुवो विवस्वानन्वाततान स्वाहा ॥८॥ अपागूहन्नमृता
 मर्त्येभ्यः कृत्वा सवर्णामदधुर्विवस्वते । उताश्विनावभरय-
 त्तदासीदजहादु द्वामिथुना सरण्यूः स्वाहा ॥९॥ इमौ
 युनज्मि ते वही असुनीताय वोढवे । ताभ्यां यमस्य
 सादनं समितीश्चावगच्छात् स्वाहा ॥१०॥

अथर्व कां० १८ भू० २ ॥

आ ६३ भंत्रोथी आहुति दधने—

अग्नये रयिमते स्वाहा ॥ १ ॥ पुरुषस्य सयावर्य-
 पेदधानि मृड्महे । यथा नो अत्र नापरः पुरा जरस

आयति स्वाहा ॥ २ ॥ य एतस्य पथा गोप्तास्तेभ्यः
 स्वाहा ॥ ३ ॥ य एतस्य पथोऽभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा
 ॥ ४ ॥ य एतस्य पथोऽभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा
 ॥ ५ ॥ रूपात्रे स्वाहा ॥ ६ ॥ अपारूपात्रे स्वाहा ॥ ७ ॥
 अभिलाळपते स्वाहा ॥ ८ ॥ अपलाळपते स्वाहा ॥ ९ ॥
 अग्नये कर्मकृते स्वाहा ॥ १० ॥ यमत्र नाधीमस्तस्मै
 स्वाहा ॥ ११ ॥ अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय
 स्वाहा ॥ १२ ॥ आयातु देवः सुमनाभिरुतिभिर्वमो ह
 वेह प्रयताभिरक्ता । आसीदता ५ सुप्रयते ह बर्हिष्यूर्जाय
 जात्यै ममशत्रुहर्त्रे स्वाहा ॥ १३ ॥ वोस्य कौष्ठ्य जगतः
 पार्थिवस्यैक इद्वशी । यमं भङ्गवश्रवो वो गाव वोराजा-
 ऽनपरोध्यः स्वाहा ॥ १४ ॥ यमं गाव भङ्गवश्रवो यो
 राजाऽनपरोध्यः । येनाऽऽपो नद्यो धन्वानि येन द्यौः
 पृथिवी दृढा स्वाहा ॥ १५ ॥ हिरण्यकक्ष्यात्सुधुरान्
 हिरण्याक्षानयः शफान् । अश्वाननश्वतो दानं यमो
 राजाभितिष्ठति स्वाहा ॥ १६ ॥ यमो दाधार पृथिवीं
 यमो विश्वमिदं जगत् । यमाय सर्वमित्तस्थे यत् प्राण-
 द्वायुरक्षितं स्वाहा ॥ १७ ॥ यथा पठ्व यथा षड् यथा
 पठ्वदशर्षयः । यमं यो विद्यात् सन्नूयाद्यैक ऋषिर्वि-
 जानते स्वाहा ॥ १८ ॥ त्रिकद्रुकेभिः पतति षड्वीरेक-

मिद्वृद्धत् । गायत्री त्रिष्टुप्छन्दा ५ सि सर्वा ता यम
 आहिता स्वाहा ॥१९॥ अहरहर्नयमानो गामवं पुरुषं
 जगत् । वैवस्वतो न तृप्यति पठचभिर्मानवैर्यमः स्वाहा
 ॥२०॥ वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः ।
 ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः स्वाहा ॥२१॥
 ते राजनिह विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वमुप । देवांश्च ये
 ममस्यन्ति ब्राह्मणांश्चापचित्यति स्वाहा ॥२२॥ यस्मिन्वृक्षे
 सुपलाशे देवैः संषिषते यमः । अत्रा नो विश्वपतिः पिता
 पुराणा अनुवेनति स्वाहा ॥२३॥ उते तन्नोमि पृथिवीं
 त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अह ५ रिषम् । एता ५ स्थूणां
 पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु स्वाहा
 ॥२४॥ यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्त्तव ऋतुभिर्यन्ति
 कलृप्ताः । यथा न पूर्वमरो जहात्येवाधातरायू ५ पि
 कल्पयैषां स्वाहा ॥२५॥ न हि ते अग्रे तनवै क्रूरं चकार
 मर्त्यः । कपिर्बभस्ति तेजन पुनर्जरायु गौरिव । अप नः
 शोशुचदघमग्ने शुशुध्या रयिम् । अप नः शोशुचदघं
 मृत्यवे स्वाहा ॥२६॥

तैत्ति० प्र० ६ अनु० १-१० ॥

आ णधी २६ आहुतिओ मणीने (ओ३म् अग्नये स्वाहा)
 ओ भत्रोथी लधने (मृत्यवे स्वाहा) सुधी ओ३ सो ओ३त्रीः
 आहुत थध अर्थात् आर ऋषिणी मणीने (४८४) आरसो

ચોરાશી અને જો જો જણ આહુતિ આપતા હોય તો (૨૪૨) ખસો જે'તાલીશ થઈ; જો ઘી વધારે હોય તો ફરીથી તે જ એકસો એકવીશ મંત્રથી આહુતિઓ આપવી.

જ્યાં સુધી શરીર ભસ્મ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી આવી રીતે આહુતિઓ આપવી પછી જ્યારે શરીર ભસ્મ થઈ જાય ત્યારે સર્વ મનુષ્યોએ કપડાં ધોઈ સ્નાન કરી જેના ઘરમાં મૃત્યુ થયું હોય તેના ઘરને માજન, લેપન અને પ્રક્ષાલન આદિથી શુદ્ધ કરી આગળ લખ્યા પ્રમાણે સ્વસ્તિ વાચન તથા શાન્તિપ્રકરણનો પાઠ અને ઈશ્વરોપાસના કરીને તે જ શાન્તિપ્રકરણ અને સ્વસ્તિવાચનના મંત્રોથી જ્યાં અંક પુરો થાય ત્યાં સ્વાહા શબ્દનો ઉચ્ચારણ કરીને સુગંધી આદિથી મિશ્રિત કરેલા ઘૃતની આહુતિઓ તે ઘરમાં આપવી કે જેથી કરીને મૃતકના ઘરનો વાયુ ઘરની બહાર નીકળી જાય અને શુદ્ધ વાયુ ઘરમાં પ્રવેશ કરે, તથા સર્વાનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે. પણ જો તે દિવસે રાત્રી પડી જાય તો થોડીક આહુતિ આપવી અને પછી બીજે દિવસે સવારમાં ઉપયુક્ત રીતે સ્વસ્તિવાચન અને શાન્તિપ્રકરણના મંત્રોથી આહુતિઓ આપવી. ત્યારપછી જ્યારે ત્રીજે દિવસ થાય ત્યારે મૃતકનો કોઈ સંબંધી શ્મશાનમાં જઈ ચિતામાંથી અસ્થિ ઉપાડીને તે શ્મશાન ભૂમિમાં કોઈપણ સ્થળે મૂકે. ખસ આનાથી વિશેષ મૃતક વાસ્તે બીજું કંઈ પણ કર્મ કર્તવ્ય નથી; કારણ કે પૂર્વે (મસ્માન્ત ચ શરીરમ્) મનુર્વેદના મંત્રના પ્રમાણથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે કે દાહ કર્મ અને અસ્થિ સંચયનથી વિશેષ કાર્ય મૃતકને વાસ્તે નથી. પરંતુ હા, જો

મરનારની ખુશી હોય તો તેની હયાતિમાં જ અથવા તેના મૃત્યુ પછી તેના સંબંધી વેદવિદ્યા અને વેદોક્ત ધર્મના પ્રચાર, અનાથપાલન તથા વેદોક્ત ધર્મોપદેશની પ્રવૃત્તિને માટે ગમે તેટલું ધનપ્રદાન કરે તો તે અત્યુત્તમ છે.

॥ इति मृतकसंस्कारविधिः समाप्तः ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां श्रीयुतविरजा-
नन्दसरस्वतीस्वामिनां महाविदुषां शिष्यस्य वेदविहिता
चारधर्मेनिरूपकस्य श्रीमद्बानन्दसरस्वतीस्वामिनः
संस्कारविधिग्रन्थः पूर्तिमगात् ॥

पुस्तकालय

पुस्तकालय